

Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar
Nyelvtudományi Program
Alkalmazott Nyelvészeti Doktori Iskola

Wéber Katalin

„Rejtelmes kétféleség”.

A kétféle igeragozás elkülönülése a magyar nyelvben

Megkülönböztetésük a magyar nyelvészeti hagyományban és
gyermeknyelvi megnyilatkozások longitudinális korpuszvizsgálata alapján

Bölcsészdoktori értekezés

Témavezető: Dr. Szűcs Tibor

Konzulens: Dr. Hegedűs Rita

Pécs

2011

Bevezetés

In memoriam matris (1937–2004)

Doktori Iskolám magyar mint idegen nyelv elágazásában tanulmányokat folytató doktoranduszként 2002-ben egy nyelvtudományi konferencia magyar mint idegen nyelvi szekciójában tartandó előadásra készültem. Az *Új magyar nyelvtan* igeragozásokról szóló fejezetében meglepett, hogy Kiefer Ferenc az első és második, illetve a harmadik személyű névmási tárgyak két különböző igei paradigmába sorolódását „talán a legnagyobb rejtélynek” nevezte (Kiefer 1999: 210). Akkorra ugyanis már nem kevés tekintélyes nyelvész foglalkozott (és foglalkozik ma is) nyelvünk e különlegességével. A dolgozatom címében foglalt idézet pedig egy elsőéves bölcsészhallgatótól származik, aki Simonyi Zsigmondhoz írott mondattani kollokviumi dolgozatában emlegeti nyelvünk „rejtelmes kétféleségét”: Babits Mihály. Az azt megelőző században Gyulai Pál, Arany János és Brassai Sámuel vitázott egy költőóriás egyik verssorának az igeragozásokat érintő nyelvi helyességéről: Vörösmarty Mihályéről. Hogyan merülhet fel egyáltalán, hogy a *Fóti dal* egyik sora helytelen?

Minden kort megszólított igeragozásaink nehezen megfogható kétfélesége. Nem emlékszem arra, hogy korábban hasonló erővel szembesültem volna ezzel a kérdéssel. A nyelvész szemével belátott logikai ellentmondásról harminchét éves anyanyelvi beszélőként én sem tudtam számot adni. Érdeklődésemet fokozta az a további kérdés is, hogy ha a magyar anyanyelvi beszélő, mint jómagam, az elsajátítás folyamán belenő e logikai ellentmondás természetességébe, akkor a nyelvünket tanuló idegen ajkúaknak miként adhatunk számot a magyar nyelv két igei paradigmájának ellentmondásoktól terhelt mibenlétéről. Hogyan mondjuk el nekik nyelvünket (amiről belső tudásunk van) mint ismeretet?

Innentől fogva tanulmányaim, olvasmányaim, cikkeim voltaképpen a kétféle igeragozás közti választás okára és magyarázatára irányuló elméleti kutatás jegyében születtek, amelyhez azonban nem találtam megfelelő empirikus vizsgálati anyagot. Az elméleti érdeklődésben fordulatot a korpuszalapú kutatás hozott. 2003-ban megszületett második gyermekem, a publikációimban Jancsinak nevezett fiam, és 2004-ben elkezdtem építeni egy korpuszt Jancsi megnyilatkozásaiból – különösebb nyelvészeti cél nélkül.

Miközben a kódexmásoló szerzetesek odaadásával jegyeztem le Jancsi több ezer megnyilatkozását, nem vallattam a magam gyűjtötte korpuszt semmilyen szempontból. Már az adatfelvétel is túl nagy leterhelés volt a gyermeknevelés mellett, s megfigyelői mivoltomat sem akartam befolyásolni. Végig abban a meggyőződésben jegyzeteltem, hogy ha egyszer hozzáfogok, majd maga a nyelvi anyag gazdagsága tárja fel önmagát, lesznek kérdések és a korpusz felelni fog bizonyos jól feltett kérdésekre.

Több évnyi adatfelvétel után tudatosult csak bennem, hogy abba a helyzetbe kerültem nyelvészként, hogy egy közvetlen közelemben épült és még épülő magyar nyelvelsajátítási anyagra támaszkodva vizsgálhatom azt a korábban már érdeklődésemet felkeltő problémát, amelyre se anyanyelvi intuícióim révén, se elméleti, se történeti vizsgálódásaim során nem találtam kielégítő magyarázatot. Lassan alakult ki bennem az az elhatározás, hogy a kétféle igeragozást fogom vizsgálni a magam gyűjtötte gyermeknyelvi korpuszon. Minthogy csak az adatfelvétel körülbelül négy évig tartott, ezen idő alatt sikerült feloldanom azt a tanuláselméleti ellentmondást, hogy az igeragozások kérdéskörét magyar mint idegen nyelvi (L2) felvetésből kiindulva nyelvelsajátítási (L1) korpuszon vizsgálom, hiszen az anyanyelv elsajátításának és az idegen nyelv tanulásának episztemológiai különbözősége nem mellőzhető körülmény. A tanuláselméleti megfontolásokat félretéve a gyermeknyelvi adatokat egy adott grammatikai alrendszer vizsgálatára lehetőséget nyújtó referenciakorpusznak tekintem.

Ma már tudom, hogy a Jancsi fiamtól felvett anyag értékes referenciakorpusz számos más nyelvészeti kérdéskör vizsgálhatóságához is, amelyek közül a kétféle igeragozás csak egy. De ez ugyanakkor olyan nyelvészeti kérdéskör, amely az egész mondatot átfogja a morfoszintaxistól a szövegszintű kapcsolatokig. A nyelvtanoknak a többnyire statikus, néhol a történeti rekonstrukcióval kiegészített és a nyelvváltozást tetten érni szándékozó nyelvi anyagával szemben longitudinális korpuszom időileg nemcsak hosszú (időben nagyon elnyúló mintavételekből áll), hanem strukturált is és dinamikus. Mint ilyen, egy ritkán emlegetett fajtájú diakronikus folyamatot mutat, amely fázisaiban képes felfedni a kiépülő nyelvi szerkezetek sajátosságait, olyan stádiumokhoz köthető rétegeket tár fel a kétféle igeragozás esetében is, amelyek a felnőtt anyanyelvi beszélőknek (nyelvészeknek is) az elsődlegesen a felnőtti nyelven alapuló nyelvismeretében már felülírt módon reprezentáltak. Vizsgálatom remélt hozadéka talán újat hozhat a kétféle igeragozás feltárásában egy a korábbiakétól eltérő szemléletű kutatási módszer révén. A korpusz stádiumokra bontható jellege (Békés 1997) segíti a nyelvi adatok átmenetiségébe történő betekintést, mely átmenetiség maga a nyelv lényege (Humboldt 1985). Mint megfigyelő elsősorban a beszédproduktumok rögzítésére helyeztem a hangsúlyt, de mint az adatközlő legfőbb kommunikációs partnere az ezeket létrehozó folyamatokat, a beszédtevékenységet is nyomon követhettem (Szilágyi N. 2004), bár erre a csak az emergens szerkezeteket lejegyző korpusz nem ad támpontokat. Egy személyben távolságtartó megfigyelői és empatikus beszédpartneri mivoltom minduntalan dinamizmusra készített a gyermeki megnyilatkozások értelmezésében.

A tárgyalásmódomban a magyar mint idegen nyelvi szemléletmódhoz egyfajta ösztönzés végett ragaszkodom. Nyelvünk „kívülről” történő szemlélete olyan hermeneutikai többletet ad a vizsgálat során, amely remélhetőleg a dolgozatban is megmutatkozik: segít egy nyelvi jelenség vizsgálatának radikális újratárgyalásában, hagyományosan adottnak tekintett axiómák

újrarendelésében és felszámolásában. Eközben azért arra is törekszem, hogy vizsgált korpuszom összefüggései alapján építő módon megmutassak néhány igazolhatóan létező összefüggést nyelvünkben. Ám értekezésemben nem merészkedem odáig, hogy az elsajátítási anyag vizsgálatának következtetéseit a jelenség idegen nyelvi taníthatóságának módszertanára vonatkoztassam, már csak a nyelvünkhöz tett kétféle episztemológiai út miatt sem. Megelégszem a sokkal többel: mélyen megérteni valamennyit anyanyelvemből, nyelvi meghatározottságomból, identitásomból.

Bölcsészdoktori értekezésem erről a kutatásról igyekszik beszámolni.

Tartalom

Bevezetés	2
Tartalom	5
1. Az értekezés tárgya: a kétféle igeragozás	8
1.1. Témafelvetés	8
1.2. A témaválasztás motivációi	12
1.3. A téma vizsgálatának menete: nyelvészettörténeti előzmények és korpuszvizsgálat	12
2. A kétféle igei paradigma bemutatása	19
2.1. Mi a paradigma?	19
2.2. A <i>-Iak</i> forma, az A- és az B-paradigma áttekintése	22
2.2.1. Definíció	22
2.2.2. Az implikatívusz (bennfoglaló alak)	23
2.2.3. Az A-igeragozás	23
2.2.4. A B-igeragozás	24
2.2.5. Igeragozásaink belső viszonyai	24
2.3. Személyes névmások, személyjelölés a magyarban	30
2.4. A határozottságról a magyarban és más nyelvekben	39
2.5. A határozatlan/határozott igeragozás a rokon nyelvekben	48
2.6. A magyar igeragozások történeti kialakulása	50
3. Problémafelvetés	57
3.1. Az igei paradigmák ellentmondásai	57
3.1.1. Ingadozó műszavak	60
3.1.2. A tárgy határozottságára vonatkozó döntés problémái	61
3.1.3. Az első és második számú névmási tárgyak határozatlanságának problémája	62
3.1.4. A bennfoglaló alak helyének ingadozása	63
3.1.5. Az egyeztetés problémája	64
3.1.6. Ingadozó nyelvhasználat	65
3.2. Hipotézis	66
3.2.1. A tárgy határozottsági jegye szerinti egyeztetés kizárólagosságának tarthatatlansága	66
3.2.2. Igei paradigmáink azonos alapon nem összevethetők	67
3.2.3. A magyar nyelvészeti hagyomány nem jutott nyugvópontra a kétféle igeragozást működtető elvekben	67

3.2.4. Milyen mechanizmus(ok) mentén történik az igeragozások elsajátítása a gyermeknél?.....	68
4. A kétféle igeragozás vizsgálata.....	69
4.1. <i>Forráskutatás.</i> A magyar igei paradigmák megkülönböztetésének múltjából: műszó-történeti kitekintés Sylvestertől napjainkig	69
4.2. <i>Korpuszvizsgálat.</i> A magyar igeragozások kiépülése	
Jancsi nyelvfejlődésében	90
4.2.1. A korpusz gyűjtéséről	91
4.2.2. Adatok.....	95
4.2.3. Nyelvelméleti háttér	95
4.2.3.1. Alkalmazható elméletek a nyelvelsajátítás kutatásban	95
4.2.3.2. Nyelvelsajátítás	98
4.2.3.3. Gyermeki megnyilatkozások kutatása grammatikai fogalmakkal?.....	102
4.2.4. Kognitív–funkcionális megközelítés	102
4.2.5. Áttekintés nagyvonalakban	107
4.2.5.1. „Gondolathang-osztatok”	111
4.2.5.2. Analógia és elegy (blend)	122
4.2.5.3. Elvi megállapítások a megfigyelt „gondolathang-osztatokkal” kapcsolatban.....	126
4.2.6. Mennyiségi vizsgálatok gyermeknyelvi korpuszon.....	130
4.2.6.1. Átlagos megnyilatkozáshossz-érték (19–69 hónap)	130
4.2.6.1.1. Átlagos megnyilatkozáshossz értékeinek alakulása (1;9–3;0).....	131
4.2.6.1.2. Átlagos megnyilatkozáshossz értékeinek alakulása (3;0–4;6).....	131
4.2.5.1.3. Átlagos megnyilatkozáshossz értékeinek alakulása (4;7–5;9).....	132
4.2.6.2. A tárgyasság megjelenése	132
4.2.6.3. Az igeragozások megoszlása (16–27 hónap).....	136
4.2.6.4. Tárgyas/tárgyatlan igék megoszlása (16–27 hónap).....	137
4.2.6.5. Tárgyas/tárgyatlan igék és az igeragozások megoszlása (16–27 hónap).....	137
4.2.6.6. Tárgyas és tárgyatlan igék: ikes/iktelen forma megoszlása (16–27 hónap).....	139
4.2.6.7. Az A-igeragozás tárgyasság szerinti megoszlása.....	140
4.2.6.8. Tárgytípusok (16–27 hónap).....	141
4.2.6.8.1. <i>Tárgyak B-igeragozással</i>	142
4.2.6.8.2. <i>Tárgyak A-igeragozással</i>	144

4.2.6.9. Eredmények: a megfigyelt mechanizmusok	145
4.2.7. Minőségi vizsgálatok gyermeknyelvi korpuszon.....	146
4.2.7.1. Az igeragozások kiépülése a határozott névelő megjelenéséig.....	147
4.2.7.2. A B-igeragozás térnyerése	155
4.2.7.3. Igeragozásaink további kiépülése a 3. életévig	158
4.2.7.3.1. <i>Igealak jelölte 3. személyű tárgyak</i>	158
4.2.7.3.2. <i>Határozott névelős tárgyak, „puszta” határozatlan tárgyak</i>	159
4.2.7.3.3. <i>Első és második személyű tárgyak</i>	159
4.2.7.3.4. <i>Névmási tárgyak, számneves tárgyak, határozatlan névelős tárgy</i>	161
4.2.7.5. A 3. életév után	166
5. Kitekintés	168
5.1. Az igeragozások elsajátítására vonatkozó más adatok	168
5.2. Az igeragozások tanítása az anyanyelvi nevelésben (rövid kitérő).....	175
5.3. Az igeragozások tanítása a magyar mint idegen nyelv oktatásában.....	176
6. Összegzés	188
6.1. Általános következtetések	188
6.2. Kutatási eredmények	190
6.3. A kutatás korlátai.....	199
6.4. Előremutató következtetések.....	200
6.5. Elméleti implikációk.....	202
7. Felhasznált irodalom	204
Ábrák	217
Köszönetnyilvánítás	218
Summary	219
Függelék	

1. Az értekezés tárgya: a kétféle igeragozás

1.1. Témafelvetés

A magyar mondat középpontjában az ige áll (Brassai 1860). A nyelvünk történeti örökségét képező névszói predikációk esetében a létigéből képzett kopula akár zérófokú, akár kitett formájú, a tárgyas szerkezet hiánya miatt a beszélő döntésekben még nincs jelen a kétféle igeragozásunk közti „választás”. Ha azonban a predikátum akár csak egy tárgyas igei tőmondat,¹ többnyire felmerül a kétféle igeragozás közti döntés. Ezt a két igei paradigmát hagyományosan – és tegyük hozzá, félrevezető módon –, alanyi és tárgyas, más esetekben általános/határozatlan vagy határozott (tárgyas) ragozásnak szokták nevezni. Én azonban a műszavakban rejlő, az értelmezést könnyen félrevivő „csapdákat” (Szilágyi N. 2004: 10–11) kikerülendő ezt a két igeragozást a kezdetektől fogva A- és B-paradigmának fogom hívni. Az igei tőmondatok (szómondatok) esetében azért adott az A- és B-igeragozás közötti választás lehetősége, mert a tárgyatlan igéket típusosan – bár nem magától értetődő módon, hiszen pl. igekötő hozzátoldásával tárgyassá válhatnak – az A-paradigma szerint ragozzuk. Gyakorisági vizsgálatok nélkül is könnyűszerrel belátható, hogy e két igei paradigma közti választás az tárgyi vonzat meglétéhez vagy hiányához is kötött, s jelen van a beszélői döntésekben (Hegyi 1971). A magyarban ugyanis megfigyelhető, hogy úgy a tárgy hiánya (ha az éppen adott ige tárgyatlan), mint a tárgy megléte (akár kötelezően vagy csak odaértetten a tárgyas igéknél) egyaránt az igeragozási sorok választását meghatározó tényező. Nem túlzás azt állítani éppen igeragozásaink léte miatt, hogy a magyar igei predikátumok szerveződésének középpontjában mint legmeghatározóbb vonzat a tárgy áll. A magyar nyelv ráadásul agglutináló nyelv lévén szintetikus formákban egyesíti a jelentésösszetevőket.² Az alany jelölője az igei predikátumokban, ha csak nem nyomatékos helyzetben van, legtöbbször inkorporálódik. Ugyanennek a szintézisre törekvésnek a jele az is, hogy a B-igealakokban – az igeragozáshoz tartozó igealakot, tárgyat és ragot is a háttérparadigma betűjele szerint nevezve el – a tárgy is

¹ Sokatmondó ebből a szempontból Peter Sherwood *A Concise Introduction into Hungarian* című nyelvkönyve egyik leckéjének címében foglalt kérdés: „... why many Hungarian sentences may consist solely of a single verb form” (Sherwood 1996: 33).

² Simoncsics Péter álláspontja szerint „...a beszédbeli megnyilatkozásokat nem összetevődő, hanem lebomló szerkezetekként képzeljük el” (Simoncsics 2006: 53). Ez a megjegyzés az általában az atomisztikus hangtani elemzéssel kezdődő nyelvleírás ellenében fogant, és azért elgondolkodtató, mert bár a magyar mondat holisztikus szemszögből alapvetően a szövegfolyambeli információ szerint strukturált, közismerten rendkívül gazdag morfológiájú nyelv. Hans-Henning Paetzke, aki számos kortárs magyar író fordítója, s mint ilyen, a magyar elmélyült, de azt mégis mint idegen nyelvet közelítő értője, a következőket írta a ragasztékok összerakásáról: „Hogyan lehetséges hát belehatolni a magyar nyelv titkaiba, hiszen az agglutináció, a szótóhoz illesztett képzők hétpécsetes titoknak tűnnek, s azt az érzést keltik, mintha hirtelenjében visszafelé kellene beszélnem” (Marton: 2007: 180). Paetzke megjegyzése a lokális figyelmet feltételező, a tőtől jobbra távolodó sorrendben illesztett morfémákig tartó párhuzamos jelentések szimultán transzparenciájának elsajátítható, de meg nem tanulható voltáról tanúskodik. Illetve arról, hogy az anyanyelvi beszélők esetében a mondatbeli szerepeket meghatározó esetragok miatti szóvégekre és viszonyaikra történő figyelés holisztikus feladata az idegen ajkúak esetében fáradságos visszafelé történő értelmezést is jelent: az esetragok visszafelé, a tő és a töre épülő szegmensek irányába ható, de a ragasztékok szekvenciájával, a hang linearitással éppen *ellentétes* viszonyítását.

inkorporálódik. Egyetlen B-igei glosszémából álló tőmondat esetében a beszélőnek egy rendkívül szűk mintázaton belül és gyorsan kell a predikátum jelentésviszonyainak megszerkesztése végett lokális, de az egész predikátumra érvényes szemantikai, funkcionális és morfológiai döntéseket hoznia. Mindezek között a legnehezebbnek tűnik, példának okáért az nyelvünket tanuló idegen ajkúak szempontjából – mivel egyszerre két teljes paradigma jelentésének és funkciójának átlátása szükséges a döntéshez – az igeragozások közti választás.³ Ez gyakran a tárgy inkorporációja vagy implikációja miatt olyan mondatokban is szükséges, ahol maga a tárgy akár nincs is kitéve, és éppen ezért a lokális döntés meghozatala szövegszintű jelentésösszetevők bevonásával jár együtt (Pléh 1998: 42–43). Például: *Kéred?* Összetett mondatok komplexitásáig el sem kell menni, elegendő az elemi tárgyias predikátumot a vizsgálat középpontjába helyezni, mert már egy tárgyias igei tőmondat morfémaszekvenciájának produkciója is az éppen mondandó célmondat teljes szintaktikai szerkezetének „előre”, a fejben feldolgozott, korántsem egyszerű átlátását igényli, és akkor a szövegszintű elemek szükségszerű bevonását még nem is említettük.

Az igeragozások közti választást, vagy másként: a tárgyi egyeztető elem meglétét vagy hiányát részletesen tárgyalja a magyar nyelv generatív szintaktikai magyarázata. E szerint a leírás szerint NumP, illetve DetP (vagyis számnévi és determinált kifejezésekből levezethető) pozíciójú tárgy „váltja ki” az A- és a B-igeragozást (Bartos 2000: 741, É. Kiss 1999: 92) vagyis a tárgy szintaktikai kategóriájától függ az igeragozás. Nyelvpedagógiai szempontból azonban, különösen az idegen ajkú magyarul beszélni szándékozó beszélő részéről a mondat szintaktikai szerkezetének ilyen „előre átlátása” irreleváns. De a magyar mint anyanyelv esetében sem lehet minden fenntartás nélkül okozati viszonyba állítani a „határozott” tárgyi kifejezések és a B-igealakok együttjárását az ingadozó vagy a szabálynak ellentmondó esetek miatt (Klemm 1928: 122–132, Gombocz 1934: 212,⁴ M. Korchmáros 2006: 246–252). Az újabb magyar szakirodalom meghaladja a kérdéskör

³ Egyes nézetek szerint (Bartos 2000: 739) az imént leírt beszélői helyzet „nem két paradigma közti választást jelent”, hanem mindig csak a tárgyi egyeztető elem (Agr_O) megjelenése vagy meg nem jelenése közti választást. De a B-igeragozás alakjait rendszerint az A-igealakokhoz képest (azaz az A-igealakhoz viszonyítva testesebbként) még a tárgyra is utaló morféma jelenlétével szokás jellemezni (Vö. *néz* vs. *néz-i*). A választás az idegen ajkúak esetében paradigmatisztikus természetű is, mert a nyelvtanok paradigmába rendezve szemléltetik az igealakokat. Ez a döntés (választáskényszer) kiterjeszthető az anyanyelvi beszélőkre is (függetlenül attól, hogy esetükben esetleg nem paradigmatisztikus a választás), akik szintén bizonyos esetekben ingadoznak a tekintetben, hogy szükséges-e az igealakban a tárgyi egyeztetőelem. Gyakran mindkét alak elfogadhatónak tűnik, és ők nem tudnak számot adni választásuk okáról vagy a lehetséges alakok különbségéről. Éppen az ingadozás mutatja, hogy a memóriában mindkét igealak aktiválódik.

⁴ „Ismeretes Gyulai, Brassai és Arany vitája a *Fóti dal* egyik soráról: »Bort megissza magyar ember«. Brassai, abból indulva ki, hogy a mondat tárgy határozott vagy határozatlan volta grammatikai alakjától függ, hibáztatja Vörösmartyt azon az alapon, hogy a névelő nélküli tárgy a magyar mondatban csak határozatlan lehet. Arany, aki ilyen szerkezettel maga is él (»Szép szivárványt, barna felhőn nézte ábrándos fiú.« – »Rázta le nyílvezzőt, valamint pozdorját« BH.), továbbá Gyulai, nyelvérzékükre hivatkozva, védik az idézett sort. Ma tudjuk, hogy a mondat tárgy határozott vagy határozatlan volta logikai (s nem grammatikai) feltételektől függ: névelőtlen tárgy mellett is állhat tárgyias igealak, ha logikailag határozott (pl. »Syrout aniaht thekuntched.« ÓMS.). Erre a vitára is el lehet mondani: »A nyelvész rosszul tudja, a költő jobban érzi.«” (Gombocz Zoltán: Nyelvhelyesség és nyelvtudomány. In E. Abaffy Erzsébet (szerk.): *Magyar nyelvtörténet. Tanulmánygyűjtemény*. Budapest, Tankönyvkiadó, 1992). Hozzá kell tenni, hogy a mai köznyelvben már kevésbé élők azok a Klemm által idézett vagy a szépirodalomban lehetséges esetek, ahol az ingadozás fennáll. De ma is vannak az elméleti vita tárgyát

pusztán szintaktikai magyarázatát, és a szemantikai, pragmatikai magyarázatot is érvényre juttatja (Németh T. 2008: 124). Ezeknél az eseteknél felmerül az a kérdés, hogy tartható-e az igeragozásainkat elkülönítő megszorításként a tárgy határozottsága vagy határozatlansága, vagy esetleg valami másról van szó. Megoldásként fogadható-e el, ha a tárgyakat kontinuumként felsorakoztatva sorrendezzük, s beszélünk inkább határozott és inkább határozatlan tárgyakról? Mindkettővel szemben legfőbb érv azonban a B-igei tómondat (*Kéred?*), ahol nincs is kitett szintaktikai tárgy; a tárgyi referens esetleg még csak nem is a szövegelőzményből, hanem a pragmatikai kontextusból képződik meg a társalgók fejében. Ilyenkor nem beszélhetünk határozott tárgyról, DP-kategóriájú tárgyról, DP-héjról, amiből a B-igei egyeztetés levezethető. Figyelemreméltó és tovább vizsgálendő Christopher Lyonsnak az a nyelvközi vizsgálatokból származó következtetése, miszerint azokban a nyelvekben is létezik a határozottság kifejezése, amelyekben nincsen határozott névelő: ezekben a nyelvekben pl. a személykategória hordozza a határozottságot. Tehát – állapítja meg Lyons – a DP egy szélesebb kategóriát takar: a határozottsági kifejezést, és ezt végső következtetésként a személykategóriával azonosítja.⁵ A „határozottsági frázis” (DefP) az eset (K) alatt található a szintaktikai szerkezetben. Vagyis egy szélesebb keretben is, a határozott referálásnak egy a szintaktikai szerkezetben a korábbinál magasabb szintjén is értelmezhető a magyar „határozott tárgyas” igealak. Könyve elején úgy fogalmaz Lyons, hogy „Úgy is gondolhatunk a határozottságra mint számos olyan kategória egyikére, amelyek a hallgatót segítik abban eligazodni, hogy a diskurzus miként épül fel és mint illeszthetők bele a referált entitások” (Lyons 1999: 48). Ronald Langacker is úgy véli, hogy bár az entitások hierachiája meglehetősen objektív, addig a határozottság szubjektív, annak függvénye, hogy a beszélőnek és hallgatónak mennyire sikerült az entitással mentális kapcsolatot létrehozni (Langacker 1991: 307).

Hagyományosan a két paradigma közti választás okául a tárgyak határozott vagy határozatlan voltát, a „tárgyhatározottság” absztrahált fogalmát szokták megadni mind anyanyelvi, belső, mind pedig a külföldiek számára írott ún. külső nyelvtanok (pl. Simoncsics 2006: 45; Rounds: 2001: 23). Van körültekintőbben fogalmazó nyelvtan is, amelyik az említett problémát figyelembe véve kiemeli, hogy a determinált igealak önmagában is utalhat a határozott tárgyra, és szinte formálisak a két igeragozás használatának alapkritériumai (Keresztes 1995).⁶ Az igeragozások szokásos, a tárgy

---

képező olyan tárgyi főnévi szerkezetek (pl. *néhány emberedet*), amelyek határozottsága, nehezen magyarázható: „(138) a. *Várom/ *Várok egy/néhány emberedet.* b. *Várom/ *Várok valakidet.* A (138-beli tárgyakról nemigen állítható, hogy határozottak lennének, mégis tárgyas (azaz »határozott« ragozást váltanak ki” (Bartos 2000: 741). De a mai magyar köznyelvben is tapasztalhatók olyan összetettebb tárgyas főnévi szerkezetek, amelyek egyes beszélők szerint inkább B-ragozást, mások szerint inkább A-ragozást kívánnak meg. Rádióban BKV-szóvivőtől hallott megnyilatkozás a jegykiadó automatákra vonatkozóan: *Sok automatánkat megrongálnak.* Jőmagam inkább így mondanám: *Sok automatánkat megrongálják.*

⁵ „...definiteness is represented syntactically as a functional category, and I have identified this category with the widely accepted D. So DP is definiteness phrase rather than determiner phrase. I have gone onto claim that definiteness and person are one and the same category” (Lyons 1999: 320).

⁶ Vegyük észre a nem könnyen észrevehető önellentmondást: egyes esetekben nincs is külön forma, amely utal a tárgyra, máskor meg csak formális kritérium van. Vö. „A determinatív igealakok már önmagukban utalnak a

határozottsági vagy specifikussági jegye alapján történő elkülönítésének problematikuságát az újabb keletű nyelvtanok már mind tárgyalják (Bartos 2000). Az ilyen elkülönítés több szempontból nem meggyőző. 1. Ki nem tett vagy odaértett tárgy nem lehet az adott ragozási sor kiválasztásának oka, azaz nem a tárggyal történő egyeztetésről van szó.⁷ 2. A névmási tárgyak esetében az első és második személyű tárgyak határozatlanok, míg a harmadik személyűek határozottnak nevezetnek a kapcsolódó „testetlen”, illetve „testes” igealak⁸ paradigmátípusa miatt (néz [engem/téged, minket, bennünket, titeket] vs. nézi [öt/öket]), holott az első és második számú beszédrésztvevő entitásokat még tárgyi vonatkozásban is a beszédhelyzet leghatározottabb elemeinek tartjuk.⁹ (Azzal együtt, hogy a grammatikai és jelentésbeli határozottság nem mindig esik egybe, hiszen a *Vettem egy autót.* megnyilatkozásban a beszélő részéről egy határozott entitásról van szó, mely formailag a hallgatói előzetes ismereteket figyelembe véve határozatlanként jelenik meg.) S éppen a harmadik személykategóriájú tárgy az, amely amazoknál a beszédhelyzetben már kevésbé határozott is lehet. 3. Egyes A-igealakok több személykategóriához tartozó tárgyat is implikálhatnak (néz [engem, téged, minket, titeket, egy legyet], vagy egyszerűen csak: *Néző.*), amelyeknek közös alapon tárgyalható határozatlansági jegyük ugyancsak problematikus. 4. Megemlítendőek azok az esetek is, amikor nemhogy ingadozik a nyelvhasználat az A- és a B-igealak között, hanem inkább mindkét ragozású alak lehetséges (pl. *Meghívta mindnyájunkat.* vs. *Meghívott mindnyájunkat. Szárnyat adj.* vs. *Szárnyát add. Ezt kérek.* vs. *Ezt kérem.* 5. A bennfoglaló alak hovatarozása (az A- vagy a B-igeragozás része-e) vitatott. 6. Metanyelvi szinten az igeragozások többféle és vitatott elnevezései is jelzik elkülönítésük kérdésességét.

Végső soron az A- és B-igékhez kapcsolódó tárgyosztályok olyannyira heterogének és vannak köztük mindkét paradigmához kapcsolhatóak, hogy a kétértékű [$\pm$ határozottsági] jegy alapján történő megkülönböztetésük megkérdőjelezhető.¹⁰ A tárgy határozottságán vagy határozatlanságán alapuló paradigmaválasztás felülvizsgálata a fent jelzett anomáliák miatt pedig indokolt.

---

határozott tárgy személyére. Tárgyas ragozása csak tranzitív igéknek van, amennyiben a tárgy határozott... A tárgy határozott vagy határozatlan volta sokszor nem is annyira logikai tényezőknek, mint formális kritériumoknak a függvénye” (Keresztes 1995: 93).

⁷ Az egyeztetés szintaktikai művelet, ez esetben a tárgy és az ige egyeztetése. Bartos szavaival „...az igével való egyezésben részt vevő tárgy szintaktikai kategóriájától függ a tárgyi egyeztetőtoldalék hangalakilag jelölt változatának megjelenése: tárgyas ragozású igét akkor (és csak akkor) kapunk, ha a tárgy DP kategóriájú; egyéb kategóriájú (vagyis DP-nél kisebb tárgyi projekció: NP/NumP) tárgy esetében alanyi ragozású az ige, vagyis az Agr_O kategóriát képviselő morféma hangalaki megvalósulása zéró” (Bartos 2000: 759–760).

⁸ Az igei paradigmák morfológiai felépítésével nem foglalkozom. A morfoszintaxis a tárgy DP-kategóriájával történő egyeztetésként tárgyalja a B-igeragozásra jellemző tárgyra utaló morféma megjelenését. A B-igealak a testes, azaz a tárgyat inkorporáló, mert a szótestben benne foglaltatik a tárgyra utalás is, a korábbiakban említett tárgyi egyeztető elem (Agr_O). Az agglutinálódás megtörténte (és végső soron a ragozási sorra válás) a tőhöz rendszeresen kapcsolt, a tőhöz kötött tárgyra az ige megjelöltsége utal. A testetlen igealak nem jelöli, hanem a nyelvhasználati tényeket rögzítő igeragozási rendszer révén, tehát elsősorban a nyelvhasználaton keresztül implikál bizonyos tárgyakat.

⁹ Ezt még a külföldi szakirodalomban is rejtélyként említik. Vö. „Another remaining mystery is why first and second person fail to trigger objective conjugation...” (Coppock–Wechsler 2010: 26).

¹⁰ Hegedűs Rita a magyar igealakokhoz kapcsolódó tárgyakat az „életlen kategória” keretében tárgyalja. (Személyes közlés.)

Mindezeket a valódi problémákat már önmagukban elegendőnek és tüzetesebb vizsgálatra érdemes kérdéseknek tartottam. A kutatásomat azonban ezeken túl erőteljesen inspirálta a kétféle igeragozásnak a magyarban mint anyanyelven belüli és a magyarban mint tanított/tanult nyelven belüli nyelvi jelenségnek a párhuzamos értelmezése.¹¹

1.2. A témaválasztás motivációi

Anyanyelvünk grammatikája, különösen a morfológiája rendkívül összetett. Ide tartozik az előbbiekben már említett kétféle igeragozás, de a nagyszámú esetrendszere és a mindezekhez társuló fonológiai változatosság is, nem beszélve gazdag képzőállományáról. Nyelvpszichológiai értelemben sem érdektelen, hogy a morfológiai, azaz a lokális szinten aprólékosan összerakott nyelvi mintázatokat miként, milyen holisztikus grammatikai eszközökkel tudja a magyar nyelv beszélője integrálni. Különösen élő kérdés ez a magyar mint idegen nyelv tanítása szempontjából, amely szempont az egyik legfontosabb motivációja volt témaválasztásomnak. Az idegen ajkúak érthető módon mihamarabb kommunikálni akarnak. Az agglutináció miatt azonban például egy felszólító igei tőmondat összerakása is a funkcionális–szemantikai döntéseken kívül igen sok morfológiai szabály, fonológiai ismeret, kommunikációs szempont és nyelvhasználati ismeret többnyire tudatos bevonását feltételezi. A kétféle igeragozás mindegyike nemcsak morfológiájával, hanem jelentésével és funkciójával azonnal egy nagyon összetett belső jelentésszerkezetű predikátumot eredményez. Ugyanakkor a magyar nyelv mihamarabb beszélni vágyó tanulójának már a legkorábbi időben meg kell tudni különböztetnie a két paradigmát. Ezen a ponton nem érdektelen, hogy a pedagógiai nyelvtan melyik igeragozás felől, milyen lépésekben, milyen tárgyosztályokkal és magyarázattal adagolja a kétféle igeragozás összetettségét, milyen magyarázattal szolgál az anomáliákra, az ingadozó alakokra. A kommunikativitást szem előtt tartó, a szöveg felől közelítő módszertan is kénytelen rendkívüli komplexitásában, a grammatikai fogalmak intenzív bevonásával elővezetni a kérdéskört (M. Korchmáros 2006: 246–252). Bár vizsgálatom minden ízében alapvetően a nyelvtani szimbolizáció mélyebb megértésére irányul, meggyőződésem, hogy paradox módon a magyar nyelvtan mélyebb, a grammatikalizáció által eltakart rétegeinek feltárása segíthet a magyar nyelv kevésbé nyelvtanközpontú vagy a nyelvtant hatékonyabban graduáló tanításában.

1.3. A téma vizsgálatának menete: nyelvészettörténeti előzmények és korpuszvizsgálat

Bevezetőmben bemutatom a kétféle igeragozás paradigmatis szerkezetét. Minthogy az igei paradigmák a személyes névmások sémája mentén rendeződnek el, szükséges kitérni a személyes

---

¹¹A magyar nyelv mint L1 az elsajátítás során és mint L2 a nyelvtanulás során szociolingvisztikai szempontból ugyanaz a célnyelv.

névmásokra és a személyjelölés egyéb kiterjedt formáira. Ezután érintőlegesen más nyelvekre is kitekintve vizsgálom meg az igeragozásainkat elkülönítőnek vélt tárgyi határozottság mint nyelvi jelenség előfordulását és lényegét. A rokon nyelvi kitérőt követően, bemutatom a magyar igei paradigmák rekonstruált történeti kialakulását. Ezekkel az előzetes, egyrészt leíró, másrészt nyelvközi, valamint történeti feltáró lépésekkel a kérdéskör jobb megvilágíthatóságát segítő fogalmakhoz, előzetes ismeretekhez juthatunk.

A magyar igeragozások vizsgálatában két módszert alkalmazok. A kétféle igeragozás magyarázatainak sokféleségében a kérdéskör tisztázatlanságát szimptomatikus jelenséggént kísérté végig nyelvtudományunk történetében az igeragozások elnevezése körüli évszázados vita: vajon az alanyi vs. tárgyas, általános vagy határozott tárgyas, határozatlan vs. határozott igeragozás a megfelelőbb elnevezések rá. Ugyancsak szimptomatikusnak tartom a bennfoglaló alak státusza körüli vitát: vajon a tárgyi szerepű 2. személyek határozott vagy határozatlan tárgynak minősülnek, s a bennfoglaló alak melyik igeragozásba sorolható. Ezért a paradigma fogalmának értelmezése és igeragozásaink leíró bemutatása után először az őket megnevező nyelvészeti műszók áttekintésével, *forráselemzéssel és metanyelvi szinten, a nyelvészeti fogalmak áttekintésével* vizsgálom meg a kérdéskört. Ezzel eleget teszek a magyar mint idegen nyelvtanában mindig helyet kapó, a nyelvész elődök hasonló tárgyú gondolatait megvizsgáló hagyománynak. Ezzel a vizsgálati módszerrel voltaképpen a korábban összegzett 6. számjelű kérdéskört emelem ki. Az elnevezésekből levonható, koronként megfogalmazott részizgazságok egyúttal már nyelvészettörténeti szempontból is rálátást nyújtanak a kétféle igeragozás ellentmondásosságára és az ezzel kapcsolatban lévő egyéb problémákra.

Második és egyben a fontosabb vizsgálati módszerem a *korpuszelemzés*. Természetesen elsődlegesebb a korpuszelemzés, mert ez a nyelvi adatokat vizsgálja. S nemcsak ennyiben tér el a forráselemzéstől, hanem abból a szempontból is, hogy a gyermeki beszédben mint speciális vizsgálati korpuszban a kód kialakulásának kezdeti szakaszában egyáltalán nem jellemző az absztrakció, így az adathalmaz kutatása a lehető legtávolabb áll a metanyelvi szintre irányuló, korábbi forráselemző módszertől. Korpuszelemzésem eredményei az 1–5. kérdéskör számos felvetésére empirikus válaszokat adnak. Előzetesen annyi elmondható, hogy a vizsgált magyar kisgyerek nem paradigmaticusan és nem a mondattárgy határozottsága szerint egyeztetve tanulta az igeragozásokat. Az egyes igealakok sajátos sorrendben és markánsan elkülönülő tömbökben jelentkeztek. A megnyilatkozások elemzése, a predikátumok vizsgálata tanulságos szempontokat vet fel a paradigmaticusan ellentmondásosnak mutakozó esetek másfajta értelmezéséhez is. Már kétéves kor körül, a beszédfejlődés korai szakaszában megjelennek a helyesen használt A- és B-igeragozású emergens predikátumok. Ez azt is jelenti, hogy Jancsi nyelvfejlődésének nagyon korai,

elsősorban a kétéves kor körüli időszakára összpontosítok, és az említett alkorpuszon túl nyúló, már-már a teljes névszórendszer minden lehetséges tárgyára nem terjesztem ki a vizsgálatot.

Mínt hogy korábban a publikációimban Juliskának nevezett elsőszülött lányom gyermeknyelvi anyagán már folytattam meghatározott szempont szerinti vizsgálatokat (Weber 2005), kézenfekvő volt, hogy másodszülött Jancsi fiamnak a legkorábbi időktől felvett nyelvvelsajátítási anyagán folytassak empirikus kutatást a témában. Azért is, mert ismereteim szerint ennek a grammatikai alrendszernek a külön vizsgálata magyar gyermeknyelvi anyagon még nem történt meg. Az sem volt elhanyagolható szempont, hogy az idegen nyelvek mint második nyelvek, elsősorban az angol nyelv tanításának szakirodalmában a morfológia tanításának sorrendiségében, azaz az oktatásmódszertanban elsődleges az anyanyelvi morfémaelsajátítás, az ún. természetes morfémaelsajátítási sorrend figyelembevételével is. Roger Brown munkásságát követően, aki három amerikai kisgyerek (Adam, Eve, Sarah) beszédprodukcója alapján állapította meg az angol morfémaelsajátításának sorrendjét, az angolt idegen nyelvként elsajátítók körében is igyekeztek megvizsgálni, hogy a Brownéval azonos sorrendet találnak-e (Dulay–Burt 1974).

Számomra nyilvánvaló, hogy a magyart idegen nyelvként tanulók, főként a felnőttek, öntudatlan anyanyelv-elsajátítási korszakukon messze túlhaladva, anyanyelvi struktúráiknak meghatározottságai mentén már másféle hozzáállással, tudatos, főként szabálykövető tanulási stratégiával közelednek az idegen nyelv felé (Krashen 1985). *Célom tehát nem az, hogy a magyar anyanyelv elsajátításának a kisgyereknél megfigyelt mozzanatait a magyar mint idegen nyelv taníthatóságára alkalmazzam. Abból a meggyőződésből végzek anyanyelv-elsajátítási korpuszon kutatást, hogy ez a konkrét, spontán kommunikáción alapuló, időrendjében feltáruló és általam bemutatott gyermeki nyelvfejlődés a magyar nyelvtan olyan összefüggéseit világítsa meg, amelyek a különböző leíró szempontokon, hagyományos elrendezési elveken alapuló nyelvészeti munkákban nem tudnak kifejezésre jutni.* Elsősorban azért, mert vizsgálatuk tárgya egyfajta „magyar nyelv”, ráadásul „felnőtti nyelv”, amelyben a korai nyelvfejlődésre jellemző elemi konstrukciók, elemi konstrukciók kapcsolatai a későbbi, érettebb nyelvtudást jellemző összetettebb konstrukciók reprezentációival felülírtak. A sokszor emlegetett nyelvérzék¹² gyakran az egyéni nyelvfejlődés (epigenezis) nehezen tudatosítható mélyrétegeiből, még a gyerekkorban szerzett tapasztalatokról tudósít, és általa a nyelvtani szabályoknak ellentmondó megnyilatkozásokat – éppen e mélyrétegi, felülírt tapasztalatoknak betudhatóan – a beszélő talán elfogadhatónak tartja. Igeragozásaink használatának olyan eseteiben, amelyek lényegében kívül esnek a magyar nyelvészeti hagyományban ezidáig kanonizált szabályok érvényességén, éppen önnön nyelvérzéke révén válhat tanácstalanná anyanyelvi beszélő, nyelvész, nyelvtankönyvíró, vagy magyar kisiskolás.

---

¹² Vö. 4. lábjegyzet.

Mivel a kétféle igeragozás nyelvészeti szempontú megközelítése számos ellentmondást hordoz magában, leginkább fedett rétegeinek akárcsak részleges feltárása is – reményeim szerint – érdeklődésre tarthat számot. A magyar morfémák gyermeknyelvi elsajátítását inkább csak érint vizsgálom a kétféle igeragozás kiépülésének leírásakor. Nem az alaktani megközelítés lesz hangsúlyos, hanem az igeragozások *használat-alapú* megközelítése. A magyar nyelvnek akár már egy gyermeknél megfigyelt kiépülése, a használati kontextusok sorrendi feltárása is empirikusan kérdőjelezheti meg az elméleti felvetések alapjainál lappangó axiómákat. Jakobson szerint „A gyermeknyelvi törvényeket nem lehet elválasztani a különböző nyelvek megfelelő tényeitől” (Jakobson 1969: 82). „Az alapelv – folytatta Jakobson – banálisnak látszóan egyszerű: lehetetlen addig felrakni a tetőt, míg nincs kész a tetőváz, s ugyanígy nem lehet leemelni a vázat anélkül, hogy a tetőt le ne szednénk” (Jakobson 1969: 89). Az alapjelenségek tehát sorrendjükben, kontextusaikban derítendő ki. Az elsajátítási korpusz alapú vizsgálatra további érvel szolgál az a tény is, hogy a magyar nyelv elsajátításának szakirodalmában, azaz a magyar gyermeknyelvi vizsgálatokban az egyébként központi szerepű kétféle igeragozás kiépülésének vizsgálata még nem történt meg, de mint hiány már megfogalmazódott (MacWhinney 1985: 1087). Jancsi fiam több mint négyévnnyi spontán megnyilatkozásaiból vettem fel adatokat, és nyertem egy rendkívül sok mintavételen alapuló megbízható, reprezentatív, időileg is datált nyelvvelsajátítási korpuszt.

Korpuszvizsgálatom *nem* 'a magyar gyermekek nyelvéről' szól, hanem arról, hogy az egy Jancsinál hogyan épül ki a magyar nyelv egyik nyelvtani alrendszere. A gyermeki nyelvfejlődések összevető vizsgálatakor szembeszökőek az egyéni különbségek (Nelson 1973). Jómagam úgy vélem, ez korántsem meglepő, hiszen a felnőtt beszélői kódok is ellenére különböznek. S éppígy természetes a különböző környezeti inputok nyomán kibontakozó gyermeki kódok eltérése is. E különbségek ellenére, amikor az adatokat összevetjük, nem egyszer egységesülnek a gyermeki kódok egyéni kiépülésének lépései, mert ugyanakkor a magyar nyelvnek a célstruktúráit építik ki a kisgyerekek a jakobsoni graduálás értelmében. Ráadásul mintha csak a gyerekek többé-kevésbé életkorilag meghatározott kognitív korlátai éppen hogy progresszívan és ugyanolyan módon segítenék adott természetes nyelv ugyanazon összetettségének lépésekre bontott kiépülését. Például a megismerés kezdetén képtelen még a kisgyerek a jelelemek olyan differenciált, egyidejű manipulációjára, amellyel már a jelentéshez való sajátos viszonyát *is* kifejezné. Így aztán emiatt és az agglutináció magyarsajátosan kötött szekvenciája miatt nem képes előbb megtanulni és *nem is tanulja meg* példának okáért a tőhöz közelebbi *-hat/-het* képzőt a zárómorféma, az E/1. igei inflexiók toldalék elsajátítását megelőzően.¹³

---

¹³ Egyszerűen a kisgyerek nem vonja el az anya beszédéből, sőt felteszem, többnyire az anya sem használja még ilyenkor ezt a képzőt.

Nem várható el, hogy minden kisgyereknél a nyelvfejlődés minden ízében ugyanolyan módon történjék. A gyermekek is beszélők.

Egyetlen kisgyermek megszólalásainak meghatározott szempont szerinti vizsgálata, vagyis jelen kutatásom is ösztönzést jelenthet más, hasonlóan kötött szempontú longitudinális kutatásra is. Kellő számú kutatás után az eredmények összevethetők lesznek. Értekezésem meghatározott pontjain jelezni fogom a már eddigi magyar nyelvészajátítási kutatásoknak az enyémmel egybecsengő eredményeit. Pontosan az ilyen felépülőben lévő, még nem kiteljesedett, gyermekek által beszélt, stadiálisan megközelített „nyelvek” vagy jobban szólva kódok mutathatják majd meg, hogy a felnőttek konvencionálisabb kódhasználata alapján leírt vagy a szinkrón módon szemlélt nyelvtan összefüggései helyett milyen *tényleges* grammatikai összefüggéseket kell a jövőben feltételeznünk.

A korpuszvizsgálatot követően azt is megnézem, hogy kétféle igeragozásunk miként jelent meg a magyar anyanyelvi elsajátítás eddigi kutatásaiban: milyen más, akár szórványos tapasztalatok vannak azzal kapcsolatban, hogy a vizsgált magyar kisgyerekek hogyan sajátítják el a különféle igeragozási alakokat. Nagyon érintőlegesen kitérek a kétféle igeragozásnak az anyanyelvi nevelésben történő kezelésmódjára. Azt ezt követő fejezetben pedig a magyar mint idegen nyelv tanításának szakirodalmában az igeragozások tanításával kapcsolatos következtetéseket tekintem át. Ebben a részben az igeragozásainkat már a külső megfigyelő kérdéseivel közelítem meg, a megértési és értelmezési igény olyan többletével, amely az idegen nyelv tanulóját, még inkább tanárát jellemezheti, akinek az anyanyelvi beszélő felől magától értetődőnek számító nyelvi ismérvek is részletesebb megfontolások tárgyai. Vagy éppen ellenkezőleg: elgondolkodtató, hogy a magyar mint idegen nyelv tanulója számára irreleváns, hogy a kötőhangnak mi a státusza (tövéghang vagy előhang) vagy mi a jel és a rag morféma amúgy a nyelvészetben is problematikusan meghatározott különbsége.

A kódok egyediségét hangsúlyozó belátás miatt következtetésem korlátozott érvényűeknek tekintendők. Egy gyermek adataitól egy modellig tartó viszonyt felvázolni nem volna tanácsos. Ugyanakkor ígéretesnek tűnik, hogy S. Meggyes Klára és MacWhinney pontosan datált gyermeknyelvi adatai¹⁴ az igeragozások tekintetében ugyanazt a kódkiépülési sorrendet támasztják alá, mint ami a magam gyűjtötte korpuszban feltárulkozik, és amire a következtetéseimet alapozom (MacWhinney Zoli nevű adatközlőjének adatai a CHILDES-ben, S. Meggyes 1971). Ez a kódkiépülési sorrend pedig azon az univerzalisztikus nyelvészajátítási tényen alapul, hogy a biológiai és kognitív érés folyamán a kisgyerekek elemszámaikat tekintve fokozatosan bővülő beszédmintázatokat képesek produkálni. Ez az egyszerű tény azzal a következménnyel jár a vizsgált

---

¹⁴ Például az implicit határozott tárgyak a Zoli nevű adatközlőnél ugyanúgy nagyon korán megjelennek: *Adod.* (1;8;6) *Nem kérem.* (1;8;6) <http://chilides.psy.cmu.edu/data-xml/Other/Hungarian/>

magyar nyelvtani alrendszer, a kétféle igeragozásunk szempontjából, hogy a kisgyerek-beszélő prototipikusan *nem egyeztetésként* sajátítja el a magyar igeragozásokat, mert produktív láncolatában még nincsen benne kezdetben az az elem, amellyel egyeztetnie kellene. Láthatóvá válik majd, hogy igeragozásaink elválaszthatatlanok az adott diskurzust meghatározó tényezőktől, vagyis olyan szövegszintű összefüggésektől, amelyekben az információáramlás szerkezete döntő. Ez a megfigyelés úgy a magyar nyelvészetben, mint a magyar mint idegen nyelv oktatásában fordulatot hozhat, és az igeragozásoknak a morfológiai szempontokon kívüli lényegi szemantikai-pragmatikai jellemzőire mutat rá.

Terepmunkám és elemzésem legfőbb hozadéka a naturalisztikus beszédhelyzet folyamatos egymásra következésének megörökítése és nem annyira az elméletekhez hű, hanem inkább a nyelvi adatokhoz kötött interpretációja. Meggyőződésem, hogy az adatközlő kisgyerek megnyilatkozásai nem a felnőtt nyelv felől szemlélendők mint tökéletlen próbálkozások. Ellenkezőleg: *a kisgyerekek beszédbeli megnyilvánulásai az emberi intelligencia központi részét képező nyelvi kommunikáció kibontakozásának olyan csírái, amelyekből a nyelvtan modellje megszerkeszthető.* Konstruktív a nyelvfejlődés, a kódkiépülés mozzanatainak, valóságos viszonylatainak tagadhatatlan – mert nem spekulatív – bizonyítékai. A függelékben közölt mindegyik megnyilatkozás spontán. Valódi kommunikációs helyzetben születettek, s mint ilyenek beszédaktusok. Ez mindenképpen előnyt jelent a kísérleti helyzetben gyermekektől elicitált adatokkal szemben, amelyek az esetek többségében nem beszédaktusok. Nem szabad azonban elfelejteni, hogy az itt közölt korpuszadatoknak is vannak hátrányaik: bőségük ellenére nem egy teljes nyelvfejlődést tükröznek, hanem mintavételeken alapulnak, és nem rögzítik elhangzásuk kommunikációs helyzetét (az interakciót), a beszédpartner megnyilatkozásait vagy a mintavételek határait.

Remélhetőleg értekezésemben megnyilvánul majd a folytathatóság ígérete is, amit jómagam a kutatás számos pontján éreztem, s láthatóvá válnak azok a szerteágazó utak, amelyek belőle nyílhatnak. Dolgozatomban az első eredményeket közlöm. A későbbiekben a longitudinális megfigyelések egyfős mintavételeit jótékonyan egészíthetik ki a gyermekek csoportjait vizsgáló többváltozós kísérleti kutatások is.

Egy doktori értekezésben mindazonáltal megkerülhetetlen a nyelvészeti szakirodalmi ismeretek alkalmazása. Igyekeztem az egyoldalúságot kikerülendő nem támaszkodni kizárólagosan egyik nyelvelméletre sem, például egy csak generatív szintaktikai vagy univerzalisztikus megfigyeléseket előnyben részesítő szemléletmódra, vagy egy kizárólagos kognitív szemantikai, netán történeti vagy csak pragmatikai elemzésre. Inkább megpróbáltam több nyelvészeti irányzatból tekintetbe venni a legfőbb, vizsgálatomhoz kapcsolható eredményeket, s ezáltal kicsit mérlegre is tenni empirikus felhasználhatóságukat. Különösen a gyermeknyelvi kutatások elméleteit felhasználva látom ma úgy, hogy sokuk, akár az egymásnak ismeretelméleti vagy logikai

szempontból ellentmondó szemléletek eredményei is részgazságokat fogalmazznak meg, ezért az elméleti eklektika megengedhető. Mint látható lesz, egy kevésbé kidolgozott, de markánsan hangzás alapú keretben, a hangból mint primer nyelvi jelből nyelvsajátosan összeálló hang mintázatokból eredeztetem a magyar nyelvi kód kibontakozását adatközlőmnél. A magyar igeragozások értelmezésének alapja dolgozatomban mindenekelőtt 1. az általam felvett nyelvi adatok egymásutánja és a hozzájuk kapcsolódó megfigyeléseim 2. az adatok sorrendjében megnyilvánuló, önmagától feltáruló nyelven belüli (*intralinguistic*), az előbbi jakobsoni értelemben vehető kibontakozásuk.

Több éves, elmélyült, reflektált megfigyelői tapasztalatom, amint gyermekem nyelvfejlődését megérteni igyekeztem, azt mutatta, hogy a gyermek elsődleges szándéka a korai nyelvhasználattal a megismerés, a közlés és önnön nyelvi megismerési kísérleteiről a beszédpartnerétől a kommunikáció során nyert visszajelzés. A tőle nyert anyag minden ízében ezt a cél szolgálta. Ezért tárgyalásmódomban meghatározó a beszédesemény üzenetküldő modellje (Jakobson 1969). A korpuszvizsgálatban – annak a gyermeki kommunikációnak a lenyomatában, ahol holisztikusan fonódik egybe nyelvfejlődés és megismerés – szükségszerűen vezérelt a kognitív szemlélet egységes látásmódja és a nyelvtan funkcionális megközelítése, amely átjárást biztosít a mesterségesen elválasztott nyelvi szintek között. A funkcionális látásmód úgy tartja, egy adott forma nem önmagáért van, hanem kommunikatív célokat szolgál (Dik 1997: 4). A nyelvhasználatban megnyilvánuló folyamatok, elvek megformálásának felfedezése volt a szándékom: az, hogy egy beszédben még csak tipegő, botladozó magyar kisgyerek – ha reflektáltan fogalmazzunk – milyen jelentésösszetevőket és milyen nyelvtani eszközökkel, milyen funkcióval társulva, azoknak milyen sorrendi viszonylataira rávilágítva kezd el beszélni. Nem tekinthettem el attól sem, hogy a nyelvelsajátítás vizsgálata klasszikusan a pszicholingvisztikai kutatások egyik fő terepe, ezért a pszicholingvisztika eredményeit nem mellőzhettem. A többségében kísérletes (*in vitro*) pszicholingvisztikai kutatásokkal szemben azonban az én kutatásom naturalisztikus (*in vivo*) helyzetekben folyt, és spontán megnyilatkozásokra támaszkodott, s mintegy azok más jellegű kiegészítéseikként értelmezhetők.

Disszertációm szerkezetét tehát három százból szőttem: magyar nyelvészet, magyar nyelvelsajátítás és a magyar mint idegen nyelv. Ezért azt a szembesítést tükrözi, amelyben egy adott nyelvi jelenség megoldásának kísérleteként elméleteket, leírásokat, következtetéseket egy magyar anya és kisgyermek 2003 és 2007 között zajló valós mindennapi életének, tényleges kommunikációjának tényleges megnyilatkozásaival ütköztetek.

2. A kétféle igei paradigma bemutatása

2.1. Mi a paradigma?

A paradigma ragozási sort, ragozási mintát jelent. A ragozási sor a beszédhelyzetet absztraháló beszédrésztvevők és nem beszédrésztvevők személyes névmási rendszerén alapulnak: mint ilyen tapasztalati alapú nyelvészeti elvonatkoztatás. Így aztán az igei paradigma is nyelvészeti absztrakció. Mégis (például az idegen nyelv oktatásában) ilyen formán is nagyon fontos tartószerkezet, valóságos „csontváza” a „hús-vér” megnyilatkozásoknak.

A természetes nyelvekben, különösen a flektáló és az agglutináló nyelvekben adott tulajdonság alapján igék, főnevek csoportjai egy adott típusba sorolódnak, és az adott típusra jellemző minta szerint ragozódnak. Egyes szláv nyelvekben például az igei flexiós forma ismeretéhez tudni, felismerni kell, hogy az ige melyik ragozási sorba illeszkedik. A lengyel nyelvben 11 főbb igeragozási minta van, melynek alapja az infinitivusi toldalék hangtani tipizálása: *-ać, -eć, -eć, -ować, -nąć, -nąć, -nąć, -ić, -yć, t-eć, -eć, -iwać, -ywać, -ać, -ć, -ać, -ać, -ć, -c* végű igék (Sobol 1993: XXIII). Mint sejthető az itt felsorolt több mint tizenegy végződésből, néhányuk (pl. *-ić, -yć*) azonos ragozási mintába sorolódik, mert minden ragozott alakjuk megegyezik, az *-i* és az *-y* (igrek) különbségétől eltekintve. Az igeragozási soroknak e *hangtani formán* alapuló megkülönböztetése a magyar igék tőtípusok szerinti osztályozásához áll közel (pl. *-ikes* igék, *-t* végű igék, *V-re* végződő igék). Hozzá kell tenni azonban mindehhez, hogy a magyar nyelvben persze ez sem ilyen egyszerű, hiszen pl. a *-t* végű igék felszólító módjának képzése többféle lehet, és hangtani értelemben heterogén formai csoportot alkotnak: *fuss, fess, de: táts, segíts*.

A magyarban nem is az igitő típusok alapján szokás igeragozásokról beszélni. Amikor a magyar nyelvben az igével kapcsolatosan ragozásokról, ragozási sorokról, paradigmákról van szó, egyértelműen az alanyi és tárgyias, azaz szóhasználatomban az A- és B-paradigma megkülönböztetéséről van szó. Bár a végzések tekintetében valóban kétféle alakú igeragozási sort alkotnak, például az alanyi/tárgyas elnevezés azonnal túllép a puszta morfológiai különbségtételen, és a jeltartalombeli, a jelfunkcióbeli különbség megragadására irányul. Csak leegyszerűsítéssel lehet azt mondani, hogy az igealakhoz kapcsolható határozott és határozatlan tárgy különbsége ezen megkülönböztetés alapja, minthogy az utóbbi években is, de a nyelvészettörténetben már korábban is gyakran előkerült e megkülönböztetés problematikussága (Pete 2006, Bartos 2000). Az azonban egészen bizonyos, hogy a magyarban a kérdéses megkülönböztetési alap egyáltalán nem (hangtani) formai, hanem *szemantikai–funkcionális* jellegű. Mindamellet, hogy a kétféle igeragozási sorunk mindegyikének sajátos személyragjai vannak. (Kivéve a múlt E/1. igealakot és a feltételes T/1. és T/2. számú igealakokat, amelyeknél a két igeragozási sorban morfológiai egybeesés, szinkretizmus van). Igeragozásaink tehát mindenekelőtt a közlésben betöltött funkciójuk és személyragjaik szerint

is különböznek, de míg az utóbbiak leírhatók, addig a használatukra vonatkozó leírást fogalmi bizonytalanságok terhelik.

A tudományos közgondolkodásban Thomas Kuhn természettudomány-történeti vizsgálódásai nyomán egy-egy tudománytörténeti periódus belső koherenciájának axiomatikus, logikai alapvetésére, egységes alapon álló, de nem nyilvánvalóan feltárulkozó gondolkodási rendszerére elterjedt a *paradigma* szó (Kuhn 1985). Mint ismeretes azonban, Thomas Kuhn is a nyelvtanulás területéről emelte át a paradigma fogalmát és terjesztette ki az értelmét: idegen nyelv nyelvtanának tanulása közben vette észre, hogy egyes szócsoportok paradigmákba rendeződnek (Kuhn 1985). A paradigma tehát olyan mintát jelent, amelyen belül törvényszerű a jellemző meghatározottságok érvényre jutása.

Egyesítve a kuhni és a nyelvészeti paradigmafogalmat, megkísérelhető a következő paradigmafogalom. A paradigma a nyelvek eleve adott, a nyelvre jellemző mintázatokban adott olyan mondhatósági korlát és egyben mondhatósági lehetőség, melynek követése adott nyelvben kikerülhetetlen, a használata az adott nyelvvel adekvát szemléletű kifejezést juttatja érvényre.

Talán érdemes néhány szót ejteni e helyütt a nyelvben működő mechanizmusok Ferdinand de Saussure által kifejtett szintagmatikus és paradigmatisz terminusairól is. Saussure előadásában a nyelvben működő *asszociatív* viszonyokról beszélt, olyan elemek együtteséről, amelyek valamilyen közös alapon egy csoportba kerülnek. A közös alap lehet hangképi vagy jelentésbeli, de tágabb értelemben, asszociációs alapon oda kerülhet valami egészen más is, mert egy „asszociatív család tagjainak sem meghatározott számuk, sem meghatározott rendjük nincs” (Saussure 1997: 144). Csakhogy erre az asszociatív viszonyra a nyelvészetben a „paradigmatikus” viszony elnevezés terjedt el (pl. Martinet 1973: 353, Crystal 1998: 506). Saussure ugyanis az asszociatív viszonyokra példát adva ragozási paradigmákat sorolt fel (Saussure 1997: 145). Saussure-nél viszont az „asszociatív család” nem korlátozódik (sem főnévi, sem igei) paradigmákra, ő maga végső magyarázatként geometrikus alapú hasonlaltal élte a paradigma elemeivel kapcsolatban: „Egy megadott tag olyan, mint egy csillagkép középpontja, az a pont, amelyben a többi – meghatározatlan összegű – mellérendelt tag összefut” (Saussure 1997: 45). A saussure-i paradigma fogalmában tehát az elemek száma és kiterjedése is végtelen. Talán éppen e végtelen hálózat felismerésének következménye a genfi nyelvésznel a nyelv rendszerszerű víziójának megalkotása.

Saussure paradigmafogalma nem korlátozódik a flexiós paradigmára. A magyar igeragozások különféle módokban és időkből kifejtett paradigmáinak a száma viszont véges. Saussure-nél viszont a paradigmatisz viszony a nyelvet formai vagy jelentésbeli hasonlóság alapján átszövő hálózat, amelynek elemei a beszéd lineáris kapcsolataiban megnyilvánuló szintagmatikus viszonyban kerülnek egymás mellé. A nyelvből szintagmatikus és paradigmatisz kapcsolatokat hasonló értelemben továbbalkalmazta André Martinet is (Martinet 1973: 353).

Az igei paradigma táblázatos bemutatása a nyelvészetben és a nyelvtanításban már az 1500-as évektől elterjedt (Kelly 1976: 101). Az igei paradigmák ugyanis egy a nyelvközi vizsgálatok szerint univerzalisztikus sémán alapulnak, a beszédhelyzetben résztvevő és részt nem vevő grammatikai személyekre, vagyis a személyes névmások (alanyi) paradigmájára épülnek rá. A különféle igei paradigmák eltérésének az a lényege, hogy a személyes névmási sémára ráépülve párhuzamos, eltérő igei mintázatok, ragozási sorok adóttak egy-egy nyelvben úgy, hogy egy adott mintán belüli igealakok meghatározott szempont szerinti koherenciát mutatnak. Ez a szempont lehet formai (hangtani), de lehet más, például szemantikai, funkcionális természetű is, mint a magyar nyelvben, ahol a másfajta alaktani felépítés eltérő funkciókat is hordoz. Az igei paradigmák funkcionális megközelítése Dik nyomán azt jelentheti, hogy nem önmagukért fogjuk leírni a paradigmákat, hanem azoknak a módoknak a leírása a cél, ahogyan a kétféle igeragozáshoz tartozó igeragozású alakokat az interlokútorok a kommunikáció során használják (Dik 1997: 4). Dik kifejezetten a nyelvelsajátításra is alkalmazhatónak tartja a funkcionális megközelítést, mondván: „A nyelvelsajátítás olyan tanulmányozása, amely azt a gyermek és környezetének kommunikatív interakciójaként vizsgálja” (1997: 7).

A legújabb szakirodalom a szóalakok hangalakjának és a mentális szótár szerkezetének a generatív fonológiát meghaladó vizsgálatok a paradigmának már elméleti státuszt is tulajdonít. Ebben az elemzésben „A paradigma ugyanazon lexémához vagy ugyanazon morfoszintaktikai értékekhez tartozó alakok csoportja (Rebrus–Törkenczy 2008: 688). Emögött az a felismerés áll, hogy a paradigmán belüli alakokat meghatározzák a paradigmatisztikus uniformitás, az antiallomorfia és a paradigmatisztikus kontraszt követelményei, és ezek még fonológiai szabályokat is felülírhatnak (Rebrus–Törkenczy 2008: 687). A magyar nyelvészeti hagyomány voltaképpen még ennél is többet tesz, mert általános gyakorlat a két igeragozási sorunk összevetése, összehasonlítása, de a magyar mint idegen nyelv oktatásában is ugyanez a bevett gyakorlat. Ennek oka meglátásom szerint a különböző személyragok mögött meghúzódó eltérő funkció. Azaz paradigmát vetünk össze paradigmával. Fogarasi Jánosnál csúcsosodik majd ki a két igeparadigma összetartozásának gondolata azon az alapon, hogy a tárgyias igeeknek kétféle állapotát jelölik (Fogarasi 1843: 199). A *Strukturális magyar nyelvtan 4. A szótár szerkezete* című kötet ugyanakkor éppen az igei paradigmákkal nem foglalkozik, az említett igealakokat szórványosan, inkább morfofonológiai szempontok szerint említi (Rebrus–Törkenczy 2008: 683–786).

Jelen dolgozatomban a két magyar igei paradigmának csak a jelen idejű 12+1 számú elemből álló mintázatára összpontosítok, azaz az A- és a B-ragozás 6–6 alakja és tizenharmadikként a bennfoglaló alak révén szervezett predikátumok tárgyi referenseire és azok összevetésére mint a kétféle igeragozás elkülönülését meghatározó vonzatokra. Ezeket a két paradigmába sorolódó igealakokat a legtöbbször morfológiájuk, morfofonológiájuk vagy morfoszintaxisuk szerint írják le a

magyar nyelvészeti munkákban. Funkciójukat pedig úgy, hogy a hozzájuk kapcsolható tárgyak határozatlansága és határozottsága mentén különülnek el. Az igeidőkre, módokra is kiterjedő tágabb magyar igei paradigmarendszernek már a jelen idejű mikroparadigmája is képes bemutatni a ragozott igealakon keresztüli tárgyra referálás magyar sajátosságát, ami kétségtelenül a magyar nyelvnek meghatározó mintázata, kikerülhetetlen mondhatósági korláta és lehetősége.

A következőkben definíciójuk után a vizsgálat fókuszába helyezett igeragozási alakokat mutatom be, már eleve anyanyelvi intuícióim révén felsorakoztatva a lehetséges tárgyi bővítményeiket is. A kétféle paradigmának így láthatóvá válik az az érdekessége, hogy nemcsak az egyébként konvencionálisan strukturált alanyi szerepű személyes névmási séma mutatkozik meg benne: a tárgyaknak a grammatikai személye egyes és többes számban egyaránt kifejeződhet benne.

2.2. A *-lAk* forma, az A- és a B-paradigma áttekintése

2.2.1. Definíció

„alanyi igeragozás: az $\rightarrow$ igeragozás általános alakSORA, **általános ragozásnak** is nevezzük, mivel az alanyi (általános) igei személyragok minden igehez hozzátehetőek (kivéve az ikés igék szabályos, $\rightarrow$ ikés ragozású alakjait egyes számban, pl. *eszem, eszek, eszik*), tárgyas és tárgyatlan igeTÖHÖZ egyaránt járulhatnak (pl. *vár-ok, jár-ok*). Az $\sim$ a magyar nyelvben teljes paradigmát (ragozási sort) alkot, van alakSORA minden időben és módban: jelen, múlt, és jövő időben, kijelentő, feltételes és felszólító módban (pl. *vár-ok, vár-t-am, várni fog-ok; vár-ok, vár-nék, vár-j-ak*). Az $\sim$ egyes szám első személyében két alak is van (*vár-ok, vár-lak*), a *-k* ragot használjuk, ha az igeNÉK nincs tárgya, vagy a tárgya határozatlan (pl. *várok $\emptyset$ /valakit/valakiket*), a *-lAk* szerepel az igealakban akkor, ha az ige tárgya határozott, egyes vagy többes szám 2. személyű névmás (*vár-lak téged/titeket*). Ugyanilyen tárgyak mellett a többi számban és személyben egyetlen rag van (pl. *vár-unk $\emptyset$ /valakit/valakiket/téged/ titeket, vártok $\emptyset$ /valakit/valakiket/engem/minket*). Alanyi (általános) ragozást használunk tehát akkor, ha az igeNÉK nincsen tárgya; ha van tárgya, de az határozatlan; ha 1. és 2. személyű névmással kifejezett határozott tárgya van. Az alanyi (általános) igei személyrag lehet $-\emptyset$, azaz testetlen szóelem egyes szám 3. személyben mindhárom időben, kijelentő és feltételes módban: *áll- $\emptyset$, áll-t- $\emptyset$, állni fog $\emptyset$, áll- $\emptyset$, áll-na- $\emptyset$* , felszólító módban az egyes szám 2. személyben két alak van (egy rövidebb és egy hosszabb), a rövidebb $-\emptyset$ (zéróval) jelölt: *áll-j- $\emptyset$* , a hosszabbat testes raggal alkotjuk meg: *áll-j-ál, mér-j-él*. Az $\sim$ személyragjait lásd az **I. táblázatban!**” (Kugler –Tolcsvai Nagy 2000: 17).

„**tárgyas igeragozás**: az → igeragozás alaksora, melyet akkor használunk, ha az igének harmadik személyű határozott tárgya van, azért **határozott ragozásnak** is nevezzük. A ~ elnevezés onnan származik, hogy a rag utal a tárgyra, ugyanakkor a tárgyas igék → alanyi (általános) ragozás mellett is bővíthetnek tárggyal (határozatlan vagy határozott 1. és 2. személyű személyes névmási tárggyal), ezért a határozott elnevezés pontosabb, mivel ezt a ragozási sort csak határozott tárgy esetén alkalmazzuk.

A ~ teljes paradigmát (ragozási sort) alkot, van alakja minden időben és módban: jelen, múlt és jövő időben, kijelentő, feltételes és felszólító módban (pl. *vár-om, vár-t-am, várni fog-om; vár-om, vár-nám, vár-j-am*). A tárgyas (határozott) ragozás személyragja csak jelen időben, feltételes módban, egyes szám 3. személyben lehet - $\emptyset$ zéróval jelölt: *zár-ná $\emptyset$, mér-né $\emptyset$* ; ebben a helyzetben ugyanis már a feltételes módjel magánhangzójának időtartamában különbség van alanyi és tárgyas ragozás között (*zár-na- : zár-ná-; mér-ne- : mér-né-*), raggal már nem szükséges megkülönböztetni a két alakot, A tárgyas (határozott) ragozásban két felszólító módú alak van (egy hosszabb és egy rövidebb) egyes szám 2. személyben: *zár-j-ad : zár- $\emptyset$ -d, mér-j-ed : mér- $\emptyset$ -d*, a rövidebb alakokban a módjel jelöletlen (azaz zéró). Ugyanebben a nyelvtani helyzetben az igék egy csoportjánál (az *sz-es* és a *v-s* változatú igealakra, valamint a *v-s* változatúknál) a személyrag megnyúlik: *te- $\emptyset$ -dd, hi- $\emptyset$ -dd, ló- $\emptyset$ -dd*; stb. Többes szám első személyben régen *zárnók, mérnök* alakok voltak használatosak, amelyekben a *-nó/-nő* a feltételes mód jelének alakváltozata volt, a *-k* pedig személyrag. A *-nók/-nők* végződés kiveszett a használatból (ma már csak ritkán fordul elő), s ezzel többes szám 1. személyben azonos alakúak, egybeesnek az alanyi és ~ -ú alakok (*zárnánk valamit : zárnánk azt*). A ~ személyragjait lásd az **II. táblázatban!**” (Kugler–Tolcsvai Nagy 2000: 255–256).

2.2.2. Az implikatívusz (bennfoglaló alak)

(én) *Kérlek.* [téged, titeket, benneteket]

2.2.3. Az A-ragozás¹⁵

(én) *Kér-ek.* [$\emptyset$, $\emptyset$ x-et, $\emptyset$ x-eket, egy (kettő, n, sok) x-et, valami(ke)t, valaki(ke)t]

(te) *Kér-sz./Húz-ol.* [$\emptyset$, engem, minket, titeket, $\emptyset$ x-et, $\emptyset$ x-eket, egy (kettő, n, sok) x-et, valami(ke)t, valaki(ke)t]

(mi) *Kér-ünk.* [$\emptyset$, engem, téged, titeket, $\emptyset$ x-et, $\emptyset$ x-eket, egy (kettő, n, sok) x-et, valami(ke)t, valaki(ke)t]

(ti) *Kér-tek.* [$\emptyset$, engem, minket, $\emptyset$ x-et, $\emptyset$ x-eket, egy(kettő, n, sok) x-et, valami(ke)t, valaki(ke)t]

¹⁵ A kijelentő módú, jelen idejű igealakok mikroparadigmája. A szögletes zárójelben a lehetséges tárgyak típusai képviselhetnek, de nem kimerítő, csak jelzésszerű felsorolással. Jelölések: a félkövér zérójel ($\emptyset$) tárgyas A-igealakok intranszitiv használatára utal. A normál zérójel ($\emptyset$) a névelőtlen használatot mutatja. Az aláhúzással az implicit tárgyakat soroltam fel, kivéve T/1. és T/2. tárgy esetében a szintén lehetséges *bennünk $\emptyset$, bennünket, benneteket* alakokat. A 0 a B-igealakok ki nem tett tárgyú használatát mutatja.

(ő, ön) *Kér.* [ø, engem, téged, minket, titeket, ø x-et
ø x-eket, egy (kettő, n, sok) x-et, valami(ke)t, valaki(ke)t]

(ők, önök) *Kér-nek.* [ø, engem, téged,
minket, titeket, ø x-et, ø x-eket, egy (kettő, n, sok)
x-et, valami(ke)t, valaki(ke)t]

Ikes ragozás (tranzitív igék)

(én) *Esz-em.* [ø, ø x-et, ø x-eket, egy (kettő, n, sok) x-et,
valami(ke)t, valaki(ke)t]

(mi) *Esz-ünk.* [ø, ?engem, téged, titeket, ø
x-et, ø x-eket, egy (kettő, n, sok) x-et,
valami(ke)t, ?valaki(ke)t]

(te) *Esz-el.* [ø, ?engem, minket, titeket, ø x-et,
ø x-eket, egy (kettő, n, sok) x-et, valami(ke)t, ? valaki(ke)t]

(ti) *Esz-tek.* [ø, ?engem, minket, ø x-et,
ø x-eket, egy(kettő, n, sok) x-et,
valami(ke)t, ?valaki(ke)t]

(ő, ön) *Esz-ik.* [ø, ?engem, téged, minket, titeket, ø x-et
ø x-eket, egy (kettő, n, sok) x-et, valami(ke)t, ?valaki(ke)t]

(ők, önök) *Esz-nek.* [ø, ?engem, téged,
minket, titeket, ø x-et, ø x-eket, egy (kettő, n, sok)
x-et, valami(ke)t, ?valaki(ke)t]

[Lásd még: ezt, azt, milyent, ki(ke)t, mi(ke)t, mindenkit, mindent, mindenfélét, ilyen(eke)t, olyan(oka)t, ami(ke)t, aki(ke)t, bármi(ke)t, bárki(ke)t, senkit, semmit, akármilyen(ke)t, akárki(ke)t, kettőnket, x-önket, mindannyiunkat, mindnyájunkat, ilyesmit, ekkorát, ugyanilyet, ennyit, valamennyit, mást, egyebet stb.]

Ikes ragozás (intranszítív igék)

(én) *Szörföz-öm.*

(mi) *Szörföz-ünk.*

(te) *Szörföz-öl.*

(ti) *Szörföz-tök.*

(ő, ön) *Szörföz-ik.*

(ők, önök) *Szörföz-nek.*

2.2.4. A B-ragozás

(én) *Kér-em.* [0, Évát, Éváékat, őt, őket, azt, azokat,
önt, önöket, magam, magunkat, az x-t, az x-eket]

(mi) *Kér-jük.* [0, Évát, Éváékat, őt, őket,
azt, azokat, önt, önöket, magunkat, az x-t, az x-
eket, egymást]

(te) *Kér-ed.* [0, Évát, Éváékat, őt, őket, azt, azokat,
magatokat, az x-t, az x-eket,

(ti) *Kér-itek.* [0, Évát, Éváékat, őt, őket,
azt, azokat, magatokat, az x-t, az x-eket, egymást]

(ő) *Kér-i.* [0, Évát, Éváékat, őt, őket, azt, azokat, önt,
önöket, magát, magukat, az x-t, az x-eket]

(ők) *Kér-ik.* [0, Évát, Éváékat, őt, őket, azt,
azokat, önt, önöket, magukat, az x-t, az x-eket,
egymást]

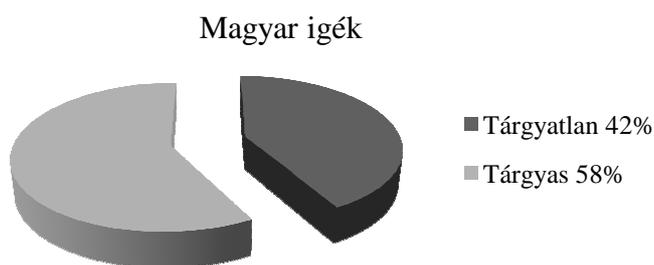
[Lásd még: Párizst, (az) x-emet, (az) x-edet..., (az) x-eit, az enyé(i)met, a tié(i)det, az önét, ... ez(eke)t, az(oka)t, ugyanazt, ezt, mindezt, melyiket, hányadikat, az első, a másodikat..., az egyiket, a másikat, némelyiket, valamennyit, mindet, kettőnket, x-önket, mindannyiunkat, mindnyájunkat, stb.]

2.2.5. Igeragozásaink belső viszonyai

A paradigmákra adott példáim szándékosan mondatértékűek. Ez a tény előrevetíti azt a dolgozatomban a nyelvvizsgálatban követett szempontot, hogy a tranzitivitásnak a magyar igeragozásokkal kapcsolatos elemzését mindig megnyilatkozásokon keresztül, grammatikai

értelemben mondatok, funkcionális értelemben predikátumokon vizsgálom, azaz a tranzitív struktúrákat nem elvont „nyelvi” szerkezetként, hanem valódi kommunikációs helyzetekre utaló struktúrákként és szövegszintű jelenségként kezelem. Nem pusztán elvi állásfoglalás jeléül, hanem előrevetítve a kétféle igeragozás diskurzuspragmatikai kötöttségét.

A predikátumelemzésben egy a nyelvészetben ismert erődinamikai modellhez (Langacker 1991: 283) folyamodom, ahol a predikátum tematikus szereplői (Ágens, Páciens, Recipiens, Instrument) között zajlik az eseményláncolat. A tranzitív, azaz a tárgyias szerkezetű predikátumokban az Ágens hatást gyakorol a Páciensre. Ennek a hatásátvitelnek pusztán a prototipikus eseteit figyelembe véve John R. Taylor 11 tárgyiasan kódolt eseményt listáz az angol nyelvre vonatkozóan,¹⁶ s megjegyzi, hogy maga a tranzitív esemény sokkal egyszerűbb, mint az azt képező Gestaltok. Sőt a Gestaltok jelentésszerkezetének függvényében érthetők meg a tranzitív szerkezetek jelentésbeli különbözőségei. Például a prototípus magjától távolabb eső Páciens már inkább átélő (*Experiencer*) (Taylor 1995: 206–208.). Már most előre kell bocsátani, hogy a magyarban a tárgyias szerkezetet eleve döntően meghatározza az ige inherens szemantikája. *A magyar tranzitív szerkezet érzékeny az őt alkotó ige szemantikájára.* Mindenekelőtt arra, hogy az ige önmagában tárgyias vagy tárgyatlan-e. (Itt csak a formailag akkuzatívuszt értem tárgyias vonzaton.)

1. ábra

Az adat forrása: (Keszler 2000: 111)

Tárgyas igéknek lehet tárgyatlan használatuk az A-paradigmában (pl. *Várok.*), ugyanakkor nem fordulhat elő, hogy B-igealak ne implikáljon – pl. ellipsisz alatt lévő mondatban – (3. személyű) tárgyat (pl. *Várod?*) B-igealakjaink mindig tárgyiasak, még akkor is, ha tárgyatlan igéből igekötő hozzáadásával képezzük őket; ilyenkor módosul a jelentésük, és többnyire nem valódi, hanem határozói értékű tárgyra utalnak. Pl. *Belakták a szobát.*

Az ige tárgyias vagy tárgyatlan voltán kívül meghatározó lehet más igei tulajdonság is, az ige kötelező vagy nem kötelező bővítményeinek a szemantikája, azok tematikus szerepe is, mert az

¹⁶ Olyan észrevételeket tesz a definíciókban a tárgyias szerkezetekről Taylor, mint hogy elkülönülő (alanyi és direkt tárgyi) résztvevők vannak benne, számszerűen kettő résztvevője van, az alanyi szerepű referens kezdeményezi a cselekményt, tudatos és akaratlagos ez a kezdeményezés, tipikusan humán, az Ágens által kezdeményezett esemény folytán valami történik a Pácienssel, és így tovább (Taylor 1995: 206–207).

együttes referenciaviszonyok befolyásolhatják a közlés formáját és megértését. Nem mellőzhető például az a tény, hogy bennfoglaló alakja csak annak az igének lehet, amelynek jelentése megengedi az élő tárgyat, vagy egyes igéknek fakultatív a tárgya (*Olvasok.*), míg vannak olyan igék, amelyeknél kötelező a tárgy kitétele (*Házi feladatot készít.*) (Dugántsy 2003). Az ige szemantikájával kapcsolatban állhat az is, hogy igekötős-e. Lényeges, hogy implicit vagy explicit A-tárgy szerepel-e a megnyilatkozásban, a B-tárgyi ragon felül megjelenik-e szintaktikailag is a tárgy, ugyanis az igealakot tartalmazó mondaton kívülre is vezethetnek az ige szemantikája által aktiválódott referenciális hálózat szálai. Az igeragozásaink használata nem csupán a közvetlen tárgyi bővítőményre vonatkozhat, hanem az ige vonzatának (vagy bővítőményének) bővítőményére. A tárgy tekintetében a mondaton túllépve a szöveg mezoszintjén (Tolcsvai Nagy 2001: 26) működő koreferencia működésével is számolni kell. Nemcsak az igék, hanem a főnévi igenevek is (és persze más igenevek szintén) rendelkezhetnek tárggyal, itt megint fontos figyelembe venni a szemantikájukat. Egyes segédigéknek (pl. *fog*) vagy a segédigékkel megegyező „viselkedésű” tárgyas főigéknek (pl. *akar, szeret*) a kétféle igeragozás szerinti használata a főnévi igenévi vonzatuk tárgyával kapcsolatos. Más főnévi igenévi vonzattal rendelkező, tárgyatlan igék (pl. *jön, készül*) minden esetben, még a főnévi igenévi vonzatuk határozott névelős főnévi tárgyi vonzata esetén is A-igeragozású alakban használatosak (**Segíti megteríteni az asztalt.*). Vagy példának okáért a *Megkérte...* kezdetű megnyilatkozás humán Ágensre és humán Páciensre vonatkozó elvárásokat indít el a megértésben, hiszen csak valaki szokott megkérni valakit.¹⁷ Továbbá abban az esetben, ha az az előbbi főmondat *hogy*-os függő mondatral folytatódik, a főmondati B-igerag jelölte humán Páciens, azaz a tárgyi referens lesz a függő mondat Ágense.

A hatásátvitel komponenseinek ettől a szemantikai komplexitásától eltekintek, és a téma tárgyalását ésszerűen leegyszerűsíttem. Alapvetően egyszerű tárgyas tőmondatok is elegendőek lesznek kutatási kérdésfelvetéseim vizsgálatára. A példaként használt *kér* ige fentebbi ragozási sorai is a kétféle paradigma bemutatásakor mellőzik a lehetséges bővítőmények, vonzatok referenciaviszonyainak figyelembevételét – noha a predikátumban ténylegesen azokat is szükséges mindig figyelembe venni. Dolgozatomban csak a tárgyi argumentumig terjesztem ki a vizsgálat fókuszát.

Kitűnik, hogy a szögletes zárójelben megadott tárgyak, melyek közül számosat nem minden esetben kell a beszélőnek kitenni amiatt, hogy a testes vagy a testetlen igealakok rendszere implikálja őket, szófajlag vegyesek¹⁸ – főnevek, névmások –, és a személy- és számkategória tekintetében is sokfélék. A B-paradigma tárgyai is vegyesek, noha ott a 3. személyű tárgy miatt a

---

¹⁷Itt is van kivétel: gyakran hallani gépekkel dolgozó embertársainkat, amint megkérik őket fennhangon, hogy nyomtasson, induljon el stb.

¹⁸A szintaktikai elemzések (É. Kiss 1999: 20) a névmásokat azoknak a nominális kifejezésekével megegyező viselkedésük miatt nem tartják önálló szófajúnak.

névmási és főnévi tárgyak lehetséges választéka korlátozottabb. Az A-igeragozású igealakok tárgyainak sokfélesége már-már logikátlan egy idegen ajkú megközelítésében, aki számára a kettős igeragozási rendszerbe rendeződött igealakok nyelvi tényei nem adóttak. Vele ellentétben a magyar anyanyelvű beszélő feltehetően már korai anyai kollokációkból bírja a tárgyi implikációk és a kitett tárgyak lehetséges mintázatait az elsajátítással megkezdődően felépülő nyelvi memóriában, melyeknek végső megoszlását, a két paradigmába rendeződését valószínűleg nem tudatosítja.¹⁹ Sem a B-igealakokhoz, sem az A-igealakokhoz köthető tárgyosztályt nem lehet megadni klasszikus definíciósémával vagy felsorolással. A magyar generatív mondattan a B-igéhez tartozó tárgyakat DP kategóriájúnak tartja, az A-igeragozásokhoz köthetőket DP-nél kisebb tárgyi projekciójú: NP/NumP.

Az A-paradigma egyik alparadigmája a hiányos ikes paradigma. Csak egyes számban vannak külön ragjai. Tekintve, hogy az ikes igék eredeti funkciója egyfajta tárgyatlanság, a tárgyra hatottság, a szenvedő értelem volt, ezért az ikes igék nagyon nagy többsége ma is tárgyatlan és így tárgyi vonzatuk nincs (Sárosi 2003: 161–62).

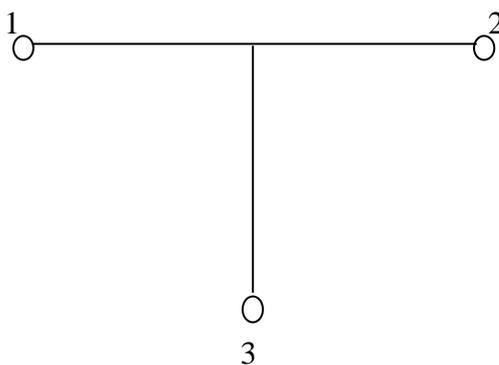
Az implikatívuszt, melyet Lotz János nevezett el (Lotz 1962/1976: 179) így és az elnevezés az igealakban bennfoglalt 2. személyű tárgyat jelölő morfémára utal, lefelől és külön tüntettem fel. Vitatott helyéről – hogy vajon az A-paradigmához vagy a B-paradigmához tartozik-e – koronként, néha nyelvészenként más és más volt a vélemény.²⁰ Ez a véges igei forma bennfoglalja a 2. személyű tárgyat. A 2. szám jelölője az *-l* morféma, amely az *-s*, *-sz*, *-z* végű igék jelen és múlt idejű, E/2. számú, A-igeragozó[sú alakjaiból ismert (*Mosol. Mostál? Mit iszol?*) Kizárólag E/1. személyű beszélőjű, ágensű egyes vagy többes számú (*téged, titeket, benneteket*) kizárólagosan 2. személyű tárgyra vonatkozhat: *Látlak* [én → téged vagy titeket]. Fontos észrevenni, hogy a 2. személyű tárgyi referens miatt önmagában egy egészen külön, hiányos paradigmát is alkothatna akár, hiszen a B-ragozás is a határozott E/3. vagy T/3. személyű tárgyi referens miatt alkot a nyelvtanírói hagyomány szerint külön – igaz teljes – ragozási sort. Az implikatívusz paradigmája a kommunikációs helyzet belső viszonylataiból következően egyelemű (E/1. alanyú): *csak a beszélő én mondhatja azt, hogy 'téged', 'titeket' ('benneteket')*. Kommunikációs szempontból és radikálisan megfogalmazva

¹⁹ Itt és másutt, amikor az anyanyelvű magyar beszélők intuitív vagy különböző reflektáltságú nyelvi tapasztalataira hivatkozom, akkor azokra a saját, rendszertelenül végzett, iskoláskorú vagy tanult felnőtt beszélőkhöz intézett kérdéseimre adott anyanyelvi válaszokra támaszkodom, ahol a kérdések próbálták az intuitív nyelvhasználat mögötti rögtönzött magyarázatokat megcélózni. Olyan típusú kérdéseket tettem fel anyanyelvi ismerőseimnek, hogy „Mi a különbség?: *Látta mindnyájunkat.* vs. *Látott mindnyájunkat.* Melyik a jobb?: *Milyen címét ismered?* vs. *Milyen címét ismeresz?*”

²⁰ Az implikatívusz besorolása néhány nyelvészünk szerint a következően alakult. Sylvester János: A-ragozás, Szenczi Molnár Albert: A-ragozás, Komáromi Csipkés György: A-ragozás, Pereszlényi Pál: A-ragozás, Fogarasi János: A-ragozás, a Tudós Magyar Társaság nyelvtanában: A-ragozás, Simonyi Zsigmond: B-ragozás, Klemm Antal: B-ragozás, Lotz János 1939-ben a B-ragozásba, később az A-ragozásba sorolja át, Keresztes László: B-ragozás, Kiefer Ferenc: A-ragozás.

anyanyelvünk egy olyan beszédhelyzetet grammatikalizált a *-lak* morfémával, ahol a két legfontosabb beszédrésztvevő (*én* és *te/ti*) kiemelt státuszt nyert.²¹

Az első és második személy kiemelt státuszát nem az implikatívusszal, hanem a magyar személykategóriákkal kapcsolatosan Lotz János is többször megfogalmazta: „Az első és a második személy szoros egységet alkot, mint a beszédaktusban kifejezetten résztvevő kategóriák, szemben a harmadik személlyel... Tehát a magyar személykategória szemantikai rendszerét a következő T-struktúra fejezi ki:”

(Lotz 1976: 129).

2. ábra

Az implikatívuszhhoz hasonlóan a B-paradigma is értelmezhető a *tárgy személye miatt* elkülönülő igeragozásként. A tárgyak személye tekintetében többnyire homogén, mert ez az igeragozási sor tipikusan 3. személyű és határozottnak tekintett tárgyakra vonatkozik. Ez a határozott tárgy többek között lehet tulajdonévvvel jelölt vagy személyes névmási személy, mutató névmással jelölt entitás, visszaható névmás, birtokos személyragos főnév is, határozott névelős névszói kifejezés és számos névmás. Teljes paradigma abban az értelemben, hogy a határozott 3. személyű tárgy (tárgyatlan ige nem jöhet szóba) az összes alanyi szerepű személykategória tekintetében rendelkezik igealakokkal (szemben a csak szükségszerűen az E/1. személy viszonylatában kiépült implikatívusszal).

Anyanyelvi beszélőknek triviálisnak tűnik a 3. személyű határozott és határozatlan tárgyak oppozíciója, mely az A- és B-ragozás névszói tárgyaiban nyilvánul meg. De az A-paradigmán belüli különböző személyű tárgyak (pl. *lát* → [engem], *lát* → *egy kutyát*, *lát* → [titeket]) igealakjainak egybeesése, szinkretizmusa nem transzparens még az anyanyelvi beszélő számára sem.

Az A-paradigma ugyanis a tárgyak személye tekintetében vegyes igeragozási sor képét mutatja. Az implikatívus mint 2. személyű és a B-paradigma mint határozott 3. személyű tárgyi referenst kódoló ragozási sor után az előbbieket logikáját követve mesterségesen dekonstruálható a

²¹ Pragmatikai és kommunikatív értelemben implikatívuszi a Karácsony Sándor meglátása szerint minden megnyilatkozás *előtt* ott lappangó, ki nem mondott következő igei predikátum is: „...én szóval tartalak téged” (Karácsony Sándor 1938/1992:82).

vegyes személyű A-igeragozás is a tárgyi referensek személykategóriája szerinti szétválasztásával. (Van ilyen szétválasztásra példa – a rokon nyelvekben.) Mivel a mai magyarban a visszaható és a kölcsönös névmás minden személyben határozott (*magam/-at, magad/-at, magáót, magunkat, magatokat, magukat, egymást*), ezért csak az irreflexív személyviszonylatokat lebontva ekképpen végezhető el a paradigmatis elkülönítés (kérdéses, az itt közöltek egyaránt paradigmák-e):²²

E/1. személyű tárgyi referensű igeragozás:

Sg.		Pl.
-	1.	<i>Kérünk.</i>
<i>Kérsz.</i>	2.	<i>Kértek.</i>
<i>Kér.</i>	3.	<i>Kérnek.</i>

(Valamint: *Becsapom magam.*

Becsapjuk magunkat.

Becsapjuk egymást.)

E/2. személyű tárgyi referensű igeragozás:

Sg.		Pl.
<i>Kérlek.</i> ²³	1.	<i>Kérünk.</i>
-	2.	-
<i>Kér.</i>	3.	<i>Kérnek.</i>

(Valamint: *Becsapod magad.*

Becsapjátok magatokat.

Becsapjátok egymást.)

3. személyű tárgyi referensű igeragozás:

Sg.		Pl.
<i>Kérek./Kérem.</i>	1.	<i>Kérünk./Kérjük.</i>
<i>Kérsz./Kéred.</i>	2.	<i>Kértek./Kéritek.</i>
<i>Kér./Kéri.</i>	3.	<i>Kérnek./Kérik.</i>

(Valamint: *Becsapja magát.*

Becsapják magukat.

Becsapják egymást.)

Hozzátennem, hogy a B-paradigma is vegyes ragozás, hiszen a 3. személyű tárgyon kívül tartalmaz 1. és 2. személyű tárgyakat is. A visszaható névmási tárgy ugyanis koreferens az

²² Kielégítik az azonos tövet tartalmazó szóalakok paradigmatis sorának fogalmát, hiszen a kezdőszekvencia azonos, és funkciójuk a különféle személyű tárgyak jelölése az alanyi szerepű személyes névmási paradigma mentén.

²³ Ez a 2. személyű tárgyra utaló, speciálisan jelölt igealak a többi személyviszonylat igealakjaihoz képest, amelyeknél egybeesik az A-igeragozás 3. és 1. személyű tárgyaira történő implikált utalás.

igealannyal, amely nemcsak 3. személyű lehet. Ezen felül pragmatikai értelemben az udvarias *önt, önöket, magát, magukat* is 2. személyűek. A kölcsönös névmás a T/1., T/2. és T/3. személyű igealanyokkal koreferens.

A fenti, a tárgyi referens személyére vonatkozó implikációkat ehelyütt is az anyanyelvi intuíción alapján végeztem el.

Jól látható ebből a dekonstrukcióból, hogy az A-paradigma, amely e három fenti, a tárgyi referensek személye mentén mesterségesen szétválasztott igeragozási sort nagyrészt ötvözi, szinkretizmusokat tartalmaz, holott ezek különböző tárgyi referenseket kódolnak.

Úgy is lehet mondani, hogy a magyar igei paradigmáknak az a különlegessége, hogy az alany személyén alapuló paradigmán belül *a tárgy valamennyi számára és személyére, illetve minőségére is utaló alparadigmákat rejtenek magukban*. A többes számú tárgyakat rendszerint szintaktikailag is kifejezi a beszélő az 1. és 2. személyű tárgyak esetében, ezért az alparadigmák száma vagy belső összetettsége olyanformán még növelhető, hogy az egyes és többes számú tárgyi referensekre való utalást is elkülönítjük.

2.3. Személyes névmások, személyjelölés a magyarban

A kétféle igeragozás előzetes áttekintése arra utal, hogy a nyelvtani személyek és számok, következésképpen a személykategória döntő szerepet játszanak bennük mind az alany, mind pedig a tárgy szempontjából. Daniel Abondolo modellje szerint az alanyi személykategóriának és a tárgy személykategóriájának az élőségi hierarchiában egymáshoz képest elfoglalt helye döntő. (Lásd 4.1. részt.) Ezért tanácsos a személy alapkategóriáját részletesebben körüljárni.

A nyelvtani személyek olyan grammatikai kategóriák, amelyek a beszédhelyzet résztvevő [+Résztevő] vagy nem-résztevő [-Résztevő] entitásaira utalnak. A beszéd-résztevők mindig csak 1. és 2. személyűek lehetnek, mindig élő [+Élő] entitások, de a nem-beszéd-résztevők már lehetnek élő és nem élő entitások is [$\pm$ Élő]. A nyelvtani személyek a személy és a szám paraméterei mentén rendeződnek egy nominatívuszi alparadigmába, ez a magyarban a személyes névmások sora, de a magyar személyes névmásoknak esetparadigmájuk is van, függő esetek hosszú sorára kiterjedően (Szépe 2003). A nyelvtani személyek egyes és többes számba sorolódnak, a magyarban is. Egyes nyelvekben létezik duális szám, a magyarban is feltehetőleg létezett (Vö. *Fél lábon állj! Hunyd be a szemed!*). A személy kategóriája többnyire – így a magyarban is – három személyből áll (első, második és harmadik személy), bár egyes nyelvekben eltérő lehet a személykategória differenciáltsága. Az egyik indián nyelvben, a navajóban vagy például a giljában van egy „negyedik” (humán) személy is (Lyons 1999: 135, Austerlitz 1992). A magyarban a legtöbb európai nyelvhez hasonlóan így a személy (1., 2., 3.) és a szám (egyes, többes) adott kategóriái mint paraméterek mentén a következő személyek vannak: E/1, E/2., E/3., T/1., T/2., T/3. Az ezeknek

megfelelő személyes névmásaink: E/1.: *én*, E/2.: *te*, E/3.: *ő* (élő), *ön* [+Udvarias], *maga* [+Udvarias], 'az' [±Élő] ('ez'). T/1.: *mi*, T/2.: *ti*, T/3.: *ők* [±Élő], 'azok' [±Élő], *önök*, *maguk* [+Udvarias].

Egyes vélemények szerint (Kenesei 2000: 111) az 1. és a 2. személyű névmások szófajlag nem is (valódi) névmások (melyeket hagyományosan szemantikai és funkcionális tulajdonságuk alapján a helyettesítéssel jellemeztek nyelvtanaink), ugyanis nem is helyettesítenek valami más főnévi csoportot: az 1. [+Deixis] és 2. személyű [+Deixis] névmások referense mindig megvalósul a beszédhelyzetben.²⁴ Velük szemben a 3. személyű névmás nominális kifejezéseket is tud helyettesíteni. A hagyományos nyelvtanok révén ránk öröklött igei paradigmákban ezek a személyes névmások (1., 2., 3.) alanyi szerepükben mégis egyenrangúnak mutatkoznak, hiszen együttes szekvenciáik teljes igei paradigmákat hoznak létre. Ez az egymással egyenrangúnak tűnő alanyi státusz azonban eltakarja azt a tényt, hogy az 1. és 2. személyűek a 3. személyű névmásokhoz képest másképpen referálnak.

Az udvarias névmások személykategóriájával kapcsolatban (ma: *ön*, *önök*, *maga*, *maguk*), melyek a beszédhelyzetben a (szemantikailag E/2. és T/2.) hallgatót jelölik, ám morfoszintaktikai megjelenésük az E/3. személykategóriában helyezi el őket, megoszlanak a vélemények. Egyes nyelvtanok (Kugler–Laczkó 2000: 160) csak „másodlagosnak” tekintik őket a személyes névmásokhoz képest mint a *te/ti* névmásoknak a tisztelet és a távolságtartás jelentéstöbbletével felruházott változatait. Az igével történő egyeztetéskor ugyanis 3. személyű morfémákat használ a magyar beszélő referenciáját tekintve 2. személyű ([+Résztevő, +Deixis]) entitásokra. A 3. személykategória, pl. *ön* [+Résztevő, +Deixis, +Távolság] használata révén kifejeződik a nem bizalmas viszony miatti távolságtartás. Az udvarias megszólítás névmásait egyes nyelvészek, mint például M. Korchmáros Valéria, a funkcionális megközelítést előrehelyezve U/2., TU/2.-ként nevezik, azaz 2. személyűek tartják, míg mások, mint például Lotz János, a 3. személykategóriába sorolja az udvarias névmást is. Lotz azonban utal arra, hogy az *ön* többese, az *önök*, a *te*→*ti* képzéséhez hasonlóan képezi a többesét: *te* + valaki más, *ön* + valaki más (M. Korchmáros 1977: 71–87, Lotz 1976: 130). Az udvarias névmások e kettős megítélése rávilágít a morfoszintaktikai és a pragmatikai értelmezés különbözőségére. Az udvarias névmások más formai jegyeik alapján is elütnek: esetparadigmájuk a személyes névmások alakkiegészüléssel toldalékolásától eltérő, a főnevekéhez és a többi névmáshoz hasonló sorrendű flexiót mutat: *ön-től/magá-tól* és *Vali-tól* vs. *től-e-m*, *től-e-d*, *től-e*. A U/2., TU/2. másságát talán érthetőbbé teszi, hogy szemantikájában a személyre utaláson túl a társadalmi viszonyulást is kifejezésre juttatja, ennél fogva az ún. attitűddeixis nyelvi kifejezéseként tartjuk számon (Tátrai 2010: 218).

²⁴ Hozzátenném Kenesei István észrevételéhez, hogy az 1. és 2. személyű névmások a 3. személlyel össze nem vehető módon referálnak. Valóban a beszédhelyzet révén derül kijelöltjük kiléte. Ugyanakkor az *én* és a *te* (valamint a *mi* és a *ti*) tartalma nem egy 'én' vagy egy 'te': tartalma beszédhelyzetenként változó, az *éppen aktuális beszélő és hallgató* jelölője, vagyis sok-sok 'én' és sok-sok 'te' helyett áll. Vagyis mégiscsak helyettesít, de minden beszédhelyzetben minden ilyen személyű referálása alkalmával.

Személyes névmásaink mindegyikének (ideértve a „másodlagosakat” is) van deiktikus referenciája [+Deixis]. Ez a beszédhelyzethez ugyancsak hozzátartozó idő- és térdeixisen túl az ún. személydeixis (Tátrai 2010: 215). Az első és második személyeknek csak deiktikus értelmezésük lehet: az E/1. a beszélőre, az E/2. a hallgatóra mutat rá, a T/1. a beszélőt is magába foglaló több személyre, a T/2. a hallgatót is magába foglaló személyekre utal, de referenciájuk mindig az éppen adott beszédhelyzetben valósul meg. Az U/2. és a TU/2. kettős arcú: szintén a hallgató(k)ra mutat rá [+Deixis], ám grammatikailag az E/2.-től és a T/2.-től eltérő módon, 3. személykategóriaként jelenik meg, annak a személyével egyeztetjük. (*Mit mond? Tudniillik: ön, maga.*)

Ellenben az E/3. és T/3. *személykategória* (tehát nem a 3. személyű névmások, hanem a kategóriájuk) már több tekintetben is vegyes. Ezért is nevezheti jogosan Lotz János „általános” vagy „heterogén harmadik személy”-nek (Lotz 1976: 122) az ebbe a kategóriába sorolódó entitásokat:

1. A 3. személy lehet deiktikus nem résztvevő, de a beszédhelyzetben jelen lévő, névmásokkal jelölt (pl. az *ő, ők, az*) entitás, referenciáját a beszédrésztvevők rámutatással jelölik ki ([+Deixis, –Résztevő]). Nagyon egyszerűen megfogalmazva: a beszédhelyzetben gesztussal kísért változata is létezik (Tátrai 2010: 216).

2. A 3. személy kategóriájának referensét azonban nemcsak a beszédrésztvevők rámutatása jelölheti ki, hanem lehet nem-beszédrésztvevő ([–beszédrésztvevő, –Deixis] a beszélővel és a hallgatóval nem azonos, a beszédhelyzetben nem is jelenlévő harmadik személyű entitás: *valóság элем*. Ilyenkor végtelen számú, többféle szófajú lexikális elem lehet az, ami koreferens ezzel a típusú 3. személlyel: főnevek [–Deixis] vagy a kontextusból származó (adott esetben akár koreferens) nominális kifejezések.

3. Az *ő* referense élő [+Deixis] (a norma szerint), de a többes *ők* lehet élő és élettelen is: *Felhívom őket telefonon. illetve A polcon van három könyv, add ide őket!*

4. Az *az* és *azok* mint 3. személyű névmások (ilyenkor alakilag azonosak a távolba mutató névmással) élő és élettelen referensűek [$\pm$ Élő] egyaránt lehetnek. Referenciájuk sajátosan anaforikus vagy kataforikus, vagyis nem a beszédhelyzetre, hanem a szövegbeli pozíciókra (pl. anaforikus használatban igealanyokra, igetárgyakra stb.) utalnak vissza vagy előre. Az *az* speciálisan a szövegtopik megszakítását jelzi (Tolcsvai Nagy 2000: 128).

A deiktikus *ő, ők* és a nem deiktikus nominális kifejezések miatt *eleve nem azonos jellegű személyeket integrál a 3. személy kategóriája*. S ekkor még ki sem tértünk arra a magyar nyelvben valóban összetett helyzetre, hogy a személyjelek (pl. birtokos, igenévi, névutós, határozószói) és személyragok (A-és B-igeiek) nem csupán az ige kifejezte cselekvés vagy történés alanyának, hanem tárgyának személyére is utalhatnak közvetve vagy közvetlenül. A kommunikációban a személyre utaló toldalékok deiktikus vagy nem deiktikus értelmezésének adott helyzetben döntő szerepe van. A 3. személyű névmásban, még inkább személyjelben, személyragban, azaz a 3.

személykategóriában összeolvad a 3. személyű entitások differenciáltsága. Míg az E/1. és az E/2. egy adott szituációban együttesen is csak egy kételemű halmaz, addig E/3. kategóriája többelemű. Számos felfogásban a 3. személykategória nem deiktikus névmással kifejezett entitásai (*az alma, egy alma*) „személytelen”-nek számít (Lyons 1999: 316). Lotz is megjegyzi: „Minden más dologra vonatkozó szó, melynek kifejezője a főnév, a beszédaktus szempontjából közömbös, személytelen” (Lotz 1976: 128). Tehát a nominális kifejezések (szemben az *ő, az* névmásokkal és azok többesével) személytelenek, ami a kategórián belüli újabb oppozícióra utal.²⁵ Lotz szerint „A személy szempontjából a ragozási paradigmákban az összes főnév, az udvarias megszólítás névmásai és az *ő* egységesen kezelődik” (Lotz 1976: 128).

A már Lotz Jánostól idézett magyar személykategória szemantikai rendszerét mutató T-struktúra voltaképpen egy topológiai modell. A modell a beszédhelyzetben a beszélő és a hallgató közlései révén előálló mentális tér leképezése. A modellben az 1. és 2. személy beszédhelyzetbeli összetartozása és hasonlósága, valamint a köztük és a 3. személy közötti különbség és szembenállás is kifejeződik. De a modell nem fedi fel a 3. személykategórián belüli szemantikai összetettséget.

A személyes névmások hordozta referenseket a magyar nyelvben a széles körben megfigyelhető személyre utaló záró toldalékok, „közbülső” személy-„jelek” is hordozzák – szintetikusán. Az indoeurópai nyelvekben például a birtokos személyére utalás külön lexémaként jelenik meg. A személyre utalás toldalékai a személyes névmások nem mellőzhető kiterjesztéseiként is értendők, hiszen a közbülső vagy záró morfémaként (jel”- vagy ragfunkcióban) hivatkozott személy a fenti lotzi topológiai modellben elképzelve döntő lehet a beszédhelyzet, a nyelvtani személyek felismerésében (persze az igeragozások használatában is), s végső soron a megnyilatkozások értelmezésében.²⁶

A személyes névmások kiterjesztései a következők:

1. A személyragok megjelennek az igeragozások inflexióiban. Minthogy a magyarban két igeragozási sor van, a hagyományosan alanyinak és tárgyának nevezett ragozás, meg kell különböztetnünk a két paradigmához tartozó személyragokat. Legtöbbször a B-paradigma ragjai állnak rokonságban a személyjelölés más előfordulásaival (pl. birtokos személyére utalás a birtokszón: *én lesem* és *lesem*. Melich: 1914). Az A-igeragozás személyragjai a leíró nyelvtanok szerint (Kugler 2000: 109) csak az alany személyére utalnak, míg a B-paradigma esetében a

²⁵ Kérdés, hogy Lotz mit értett a „személytelen” szón: nem beszédrésztvevő? nem deiktikus? nem élő? a beszédhelyzetbe csak a beszélők által bevont *de dicto* entitások?) A kifejezés Lyonsnál („personless”) is előfordul (Lyons 1999: 316).

²⁶ Ezt igazolandó álljon itt egy magam kitalálta („tenyésztett”) magyarázó példamondat: *Hirtelen felébresztett egy álmomban hallott hang*. Egy külföldinek az *álmomban* glosszémában fel kell ismernie az E/1. személyre történő utalást. Mindez kettős következménnyel jár: (1.) Fel kell ismernie az implicit E/1. beszélőt (nem az igéből, amelyet itt a beszélő az E/3. alannyal egyeztet) és annak elidegeníthetetlen birtokát, és (2.) az értelmezésből ki kell zárnia az A-igealak lehetséges tárgyi vonzataiból a *téged* tárgyat (A többes számú tárggyal – noha eleve ilyen jelentés az *álmomban* miatt nem aktiválódhat – azért nem kell számolnia, mert azokat szintaktikailag kiteszük: *minket, titeket*.) Ami észreveendő itt: a beszélő személye a birtokos személyjelből és az implicit tárgyból válik nyilvánvalóvá.

személyrag egyes számban az alany személyére nem utal ellenben utal a harmadik személyű határozott tárgyra:

A-igeragozás

Egyes szám

1. vár-ok/néz-ek
2. vár-sz/ ír-sz/néz-el
3. vár, néz

Többes szám

1. vár-unk/néz-ünk
2. vár-tok/néz-tek
3. vár-nak/néz-nek

B-igeragozás

Egyes szám

1. vár-om/néz-em
2. vár-od/néz-ed
3. vár-ja/néz-i

Többes szám

1. vár-juk/néz-zük
2. vár-játok/néz-itek
3. vár-ják/néz-ik

Implikatívusz

vár-lak/néz-lek

A bennfoglaló alak történeti morfológiai elemzésében az E/2. és T/2. személyre utalás az -l morfémával azonosítható. Ez a morféma áll a jelen idejű ikes igék vagy a susogó és sziszegő hangra végződő igék E/2. alakjaiban (*eszel, mosol, hozol*), illetve az igék múlt idejű alakjaiban: *adtál, mentél*. A -k személyrag az E/1. személyű A-igealak morfémájából ismert.

2. A személyragok (újabbán: birtokos személyjelek) állnak a birtokos személyének jelölésére (a nyomatékalan személyes névmás nincs kitéve) a birtokszón a névszók viszonyított (relatív) ragozásában. Ezek az alakok relatív tövek, amelyekhez inflexiós toldalékok járulhatnak: *álmomban*:

pl. (az én) házam/képem	(a mi) házunk/képünk
(a te) házad/képed	(a ti) házatok/képetek
(az ő) háza/képe	(az ő) házuk/képük

Nagyon fontos látni már a birtokos személyjeleknél, hogy utalhatnak a kontextus vagy a beszédhelyzet elemeire, ráadásul az sem mindegy, hogy elidegeníthető vagy elidegeníthetetlen birtokról van-e szó. Minthogy toldalékként jelennek meg, szintaktikailag nem prominensek úgy, mint az indoeurópai nyelvek többségében, mert csak hangsúlyos helyzetben teszi ki a beszélő a személyes névmást: *Tessék, itt a telefonom, használd.* vs. *Ez itt az én telefonom. Ne használd.*

3. A személyrag előfordul a főnévi igenév paradigmájában:

Egyes szám

1. várnom/néznem kell
2. várnod/nézned kell
3. várnia/néznie kell

Többes szám

1. várnunk/nézniünk kell
2. várnotok/néznetek kell
3. várniuk/nézniük kell

Ennél a ragozásnál a T/1. és a T/2. kivételével a B-paradigma ragjaival, teljes egészében pedig a birtokos személyjelek paradigmájával rokon minden toldalék. A személyrag hiánya utal az általános alany szerinti értelemre: *Várni kell.* (Tudniillik általában.)

4. Személyrag (személyjel) záró morfémaként előfordul a személyes névmási (nem névszói) alaptagú posztpozíciós szerkezetekben: E/1. *alattam, hozzám képest*, E/2. *mögötted, melletted*, E/3. *nélküle, alá*. Egyes névutók esetében nem minden személykategóriában lehetséges a személyjelezés: *általam, általad, ?én révemem, ?te révedem, ő révén*. Itt is, a birtokos személyjelekhez hasonlóan, szintaktikailag nem prominens a jelenléte, mert csak hangsúlyos helyzetben tesszük ki a személyes névmást. *Szerintem ez így jó. vs. Én szerintem ez így jó.*

5. A személyes névmások esetparadigmájában (az ún. „határozószerkezetes személyes névmások” körében D. Máta 2003: 214) gyakori a személyjelölés határozói funkciójában, különösen, de nem kizárólagosan a lokatívuszi vagy irányt kódoló (például datívusz) eseteknél: *belém* (illativus), *bennem* (inessivus), *belőlem* (elativus), *rám* (sublatívusz), *rajtam* (superessivus), *rólam* (delativus), *hozzám* (allativus), *nálam* (adessivus), *tőlem* (ablatívusz), *nekem* (datívusz), *velem* (instrumentalis), *értem* (causalis-finalis) Ugyanígy előfordul a személyjelölés a visszaható névmáson (minthogy ez a sor voltaképpen a személyes névmási entitások visszaható alakjai, s mint ilyenek, esetparadigmával, a személyes névmásokénál is kiterjedtebbel rendelkeznek. Vö. *magamig, magaddá*). A visszaható névmások szintén lehetnek határozói értékűek. A visszaható névmáson a határozói értékű személyjelölés (a birtokos személyjelöléshez hasonlóan) a személyes névmás redukációjához vezet, és hangsúlytalan helyzetben elmarad: *az (én) kutyám, (én) hozzám, (én) magamban, (te) magadra*.

6. A befejezett melléknévi igenév alfajának tartott ún. „igei igenév” (Lengyel 2000: 236) vagy ragozott befejezett melléknévi igenév, amely ma általában már inkább csak E/3. személyben használatos, szintén személyjelölést tartalmaz: *Az anyám sütötte piskótát szeretem.*

7. Megemlítendő még a számnevekhez, névmások egyes fajtáihoz illeszthető többes személyjelek is: pl. *ötünk, négyünk, valamennyiünk, mindünk*. A többes számú birtokos személyjelek számnevek, általános vagy határozatlan névmások toldalékaiként nem a birtokos személyt jelölik, hanem azt a személyes névmási halmazt, amelyre a logikai művelet vonatkozik: *egyikünk, kettejük, bármelyiketek, semelyikük, valamelyikünk*. Tárgyi szerepben ezek a személyjelek még az egyébként határozatlan számneveket is képesek determinálni: *Ötünket választotta ki*. Ugyanakkor (1. és 2. személyű személyjel esetén) elképzelhető a határozatlan értelem is: *Ötünket választott ki*.

A személyjelölés grammatikalizációs folyamataiban az, ami egy adott grammatikai funkcióra lekötődött, nem feltétlenül hordozta az összes eredeti szemantikai tartalmat. Például a főnévhez mint birtokszóhoz kapcsolt többes személyjel a birtokosra utal (*eb-ük*), de számnévhez toldalékolva személyes névmási halmazra referál (*négy-ük*). Vagy a főnévi igeneves szerkezetekben ugyan a személyjelölés toldaléka az igenév általi erőátvitel személyére utal, de az egyes számú B-igeragok

határozott tárgyi utalásától már függetlenedő módon: Vö. *Innod* *kell egy pohár vizet*. Az igei igenévi szerkezetben a személyjelölés a jelzővé lett igenévi erőátvitel Ágensére utal. Az igei igenévi szerkezet azonban *csak tárgyas igékből képezhető*, ami felfedi a B-igeragozással való szemantikai kapcsolatot, noha a névszói személyjelezéssel is kapcsolatot mutat (vö. *az ő[k] házuk*) az egyeztetés hiánya: *szüleim építette ház* (a *szüleim építették ház* helyett). Itt is és a visszaható névmásnál is a kitett személyes névmás már csak hangsúlyos helyzetben marad meg: *az én írtam levél, Te magad hibáztasd*. Mára az igei igenév csak a 3. személyre kötődött le: pl. *mondottak, a szakács főzte menü*.

A személyes névmásokhoz hasonlóan érdekes lehetne az általános és határozatlan névmások szemantikai és morfológiai elemzésére is kitérni. Különösen személyjeles alakjaik képesek a beszédhelyzetre is visszautalni (pl. *bármelyik-ünk-et*). Elemzésüktől alaktani (és ebből következő szemantikai) összetettségük miatt azonban e helyütt eltekintek. Fontos tulajdonságuk, hogy kérdő névmási eredetük révén határozatlanok, de gyakran vesznek fel determináló személyjeleket (ilyenkor személyes névmási entitások halmazát jelölik).

A tárgyi visszaható névmás ma már mindig határozott értelmű (történetileg természetesen előfordult a határozatlan értelem is, vö. Klemm 1928: 125), mintha csak etimologikusan egy birtokos személyjeles főnév (*corpus*) lenne. A tárgyi szerepű visszaható névmást tartalmazó predikátumokban ez az etimológia viszont már közel sem transzparens, mert az erőátvitel Ágense és Páciense koreferens (*Beken-em mag-am. Beken-ed mag-ad.*).²⁷ A koreferencia ellenére azonban – közel sem magától értetődő módon – még az 1. és 2. személyű visszaható névmások is határozott értelműek.

Az indoeurópai nyelvekben a fentebb felsorolt funkciókat a személyes névmások vagy azok függő alakjai, esetleg más névmások hordozzák. Pl. a lengyelben: (**Ja**) *mam pójśc do niej*. ([Én] nekem oda kell mennem **ő** **hozzá**.) *A magyarban tehát indoeurópai kontrasztivitásban sajátos funkciókkal bír a névszón történő személyjelezés, ezért nemcsak alaktani, hanem funkcionális szempontból is fontosak. Ugyancsak sajátos funkció a tárgy grammatikai személyének kódolása az igén.* Az indoeurópai nyelvekben a tárgy jelzésére – névmási formájában – vagy a névszóhoz kapcsolt személyjelek helyett független, esetragos névmási lexémákat használnak. Ezek mindig testesebbek, szintaktikailag prominensek és ezért egyértelműbbek, mint az agglutinálódott magyar személyjel, személyrag. Ráadásul a magyar személyjelek, személyragok nem egyszer további morfológiai redukciókat is okoznak a toldalékolt szavaknál. Az *írod* és az *írd* egy hangnyi különbsége a *-ja* morféma kiesésével két különböző igemódot takar.

²⁷ Ennek betudhatóan korábban léteztek nem koreferens használatban A-igealakok is mellettük (pl. *Csak magunkat találász ott*. Klemm 1928: 125). Nem kevés vita kísérte annak szabályba foglalását, hogy a tárgyi visszaható névmást személyes névmási értelemben – vagyis nem koreferens használatban – mely ragozási forma követheti. Babits *Bevezetésében* említett cikke így foglalta össze a Hunfalvy Pál, Balassa József és Szarvas Gábor által érintett vitapontok megoldását: „Minthogy a tárgyas ragozás tárgyi jelentője *az alannal megegyező* vagy 3-ik személyű, csakis ilyen személyű tárgyakra vonatkozhatik” (Babits 1901/1978).

<http://www.mek.oszk.hu/05200/05258/rtf/index.html. I. kötet. 1.>

A korábban még szintaktikailag különálló lexikai elemek agglutinálódása (morfológizálódása) a grammatikalizáció körébe tartozik. A lexikai és funkcionális pólusok közti kontinuumban értelmezett agglutinálódott névmási elem egy adott funkcióra kötődik le. Az igei személyragokban grammatikalizálódott nyelvtani személyek bizonyosan nem ugyanolyan módon fedik le a személyes névmások korábban jellemzett deiktikus, beszédhelyzetre, élő/élettelen hierarchiára utaló, távolságbeli viszonyait, mint ahogyan az a személyes névmásoknál eredetileg feltárható volt.²⁸ De mint láhattuk, a személyjelölés megjelenése a névszókban, a nominális szerkezetekben, igeneveken is merőben új, a személyes névmásokétól eltérő funkciókat jelentett. Ez különösen igaz lehet az olyan heterogén kategóriára, mint 3. személykategória. Továbbá kérdéses az is, hogy a tárgyi szerepben előforduló grammatikai személy, amelynek mentén elkülönül az A- és a B-igeragozás és az igei inflexióba épül be, mit tartalmaz az alanyi szerepű személyes névmások hordozta tartalmi jegyeiből. Pl. az *ön, önök* élő referensű, a főnévi kifejezések azonban élettelen entitásokra is utalhatnak, valamint az előbbi kettő személy, míg az utóbbi a beszédaktus szempontjából – mint Lotz mondja – személytelen. Lényeges kérdés az is, hogy az első és második személyeknek a beszédhelyzetbeli (hierarchiában elfoglalt) helye tükröződik-e a személyragokban, személyjelekben. Különösen központi kérdés az, hogy az 1., 2. és 3. személyű tárgyak esetében milyen megoszlást mutat kétféle igeragozásunk, és megtartanak-e, ha pedig igen, milyen jegyeket tartanak meg a tárgyak az alanyi szerepű személykategóriák tartalmi jegyeiből.

A magyar nyelv generatív szintaxisa, amely a különféle szóosztályokat a szintaktikai pozíciókban való előfordulásuk alapján azonosítja, a névmásokat nem tartja (köztük a személyes névmásokat sem) külön osztálynak: a névmásokat mindig abba az osztályba sorolja, amit adott esetben helyettesítenek (É. Kiss 1999: 20). Így pl. a melléknévi névmások a melléknevek osztályába „kerülnek”, a személyes névmások a főnevekébe, igenevekben pedig mint PRO-nyomok feltételeződnek. Az általános és határozatlan névmások némelyikének különleges szintaktikai szerepe ugyan felszínre hozza jelentésük meghatározó voltát, és mint kvantorok esetében a rájuk jellemző jelentés alapján is megkülönböztetnek.

A korábban részletesen jellemzett különféle szemantikai és különösen pragmatikai szempontból sajátos személyes névmások vagy azokra utaló affixumok generatív leírásokban a határozatlanság/határozottság kivételével az NP-n és DP-n belül értelmezve elveszítik meghatározó tulajdonságaikat. A szintaktikai levezetést tükröző morfológiai deriváció az igeragozásainkra nézve nem tartalmazza a személyes névmások olyan tartalmi jegyeit, mint a deiktikus jelleg, vagy a referens élő vagy élettelen volta. Ezért a továbbiakban a generatív mondattanétól eltérő, elsősorban

---

²⁸ Coppock és Wechsler éppen a magyar B-igeragozással kapcsolatosan írja, hogy a névmások agglutinálódása az affixum bizonyos referenciális tulajdonságainak elvesztésével jár. A szerzőpárosnak az a következtetése, hogy a magyar B-igeragozásban ez a morfológizálódás az affixum Phi-jegyeinek elvesztésével jár, miközben megmaradt annak a specifikusságra, a határozottságra és a topikalitásra utaló képessége (Coppock és Wechsler 2010: 3).

az igeragozások lehetséges szemantikai és pragmatikai motivációival számoló választ keresek az igeragozások közti beszélői választásra.

A személykategóriáknak a tárgyak vonatkozásában is betöltött magyarsajátos szerepe és a kétféle igeragozás megléte miatt joggal feltételezhető, hogy a magyar beszélő döntéseiben a személykategóriák mint séma meghatározó szerepet tölt be.

Az anyám süttötte piskótát szeretem.

Ebben a rövid mondatban háromszor is előfordul a személyjelölés. A magyar nyelv tehát a személyjelölést igen kiterjedten használja, hovatovább elmondható, hogy a beszélő *keretként* alkalmazza az Ágens, a Páciens, a birtokos személyének nyelvi jelöltségét, amit igazán hangsúlyossá – a nyelvsajátos vonás miatt – a tárgyi személyjelölés mutat. A gyermeknyelvi korpuszvizsgálatot előrebocsátólag jegyezném meg, hogy Fillmore a gyermeki nyelvsajátításban is jelenlévő folyamatnak tekinti a grammatikai szabályok, kategóriák közti választásra épülő keretek (*frames, schemata or framework*) alkalmazását. Ezek a nyelvi természetű keretek már a gyermek tapasztalati, kognitív ismereteire épülő „jeleneteken” (*scenes*) alapulnak, és lényeges szerepet játszanak a memóriabeli adatok tárolásában és strukturálásában²⁹ (Andor 1985: 212–221).

Ugyanez a kiterjedt magyar személyjelölés értelmezhető nemcsak mint keret, hanem a George Lakoff által a későbbiekben körülírt „idealizált kognitív modell”-ként (ICM) is (Lakoff 1987: 281–291). Lakoff kimondottan Fillmore keretszemantikájára támaszkodva körvonalazta az idealizált kognitív modellt. Ez az elnevezés ellenben lényegre tapintóan fejezi ki azt, hogy a megismerési (kognitív) modellek idealizáltak, a valóság leképezését a megismerésben segítő, ámde attól részben függetlenedett sémák, amelyek szimbolikus és egyben nyelvi természetűek. A beszédhelyzet főnévi vagy névmási, illetőleg grammatikalizált formájú személykategória mintázata olyan elsődlegesen kiugró entitások topológiai modellje a beszélő számára, amelyekre támaszkodva, amelyekből kiindulva a nyelvi valóságleképezés relációs, pl. cselekvési, igei tartalmi megragadhatók.

A magyar nyelvben a tárgyakkal kapcsolatos személykategóriákon belül az élő beszédrésztvevő névmásokat is külön kell kezelnünk (Dugántsy 2001: 125). Vagyis van egy élő beszédrésztvevőkre vonatkozó kognitív modell a magyar nyelvben, amellyel minden beszélőnek számolnia kell. A sémának nemcsak az alanyi, hanem a tárgyi szerepe is releváns, és ez az igeragozásaink értelmezésére kihat. A séma tárgyi elemei: *engem, téged, minket, titeket, önt, önöket, magát, magukat*. Nem szokás felhívni a magyarul tanuló külföldiek figyelmét arra, hogy egy-egy magyar igenek élő személyt jelentő tárgya van-e, hiszen a *megkér*, a *felhív* és hasonló igék más

---

²⁹„Mint Fillmore megállapította, nyelvtanuláskor az ember egyes jeleneteket meghatározott nyelvi keretekkel kezd összefüggésbe hozni (...) a gyermek fokozatosan egyre inkább alapos betekintést nyer az őt körülvevő világ aspektusaiba és viszonylataiba, és környezetéről mind több tapasztalati tudást halmoz fel. Az adatokat a memóriájában tárolja, de a tároltak természete nem heterogén, hanem erősen strukturált, mindennek során nagymértékben a hosszú távú memóriáját használja. Kognitív pszichológiai kísérletek segítségével igazolható, hogy a tárolási folyamat alapja a keretkészletek formájában jelenlévő inherens jelenetek ismerete” (Andor: 1985: 215).

nyelvekben is élő tárgyat vonzanak. Pedig az *élő személyt jelentő tárgynak azonban a magyar nyelvben morfológiai és pragmatikai következményei is vannak.*

Az ilyen igéknek van bennfoglaló alakjuk: *Megkérlek.*

- Az ilyen igék esetében A-igeragozású ige esetén a lehetséges tárgyi szerepű névmásoknál szóba jöhet az 1. és 2. személyű beszédrészvevői tárgy, amelyeket a kommunikációban rendszerint elhagyunk. Ezt a gyakori implikációt, vagyis a lexémaként meg nem jelenést egy nyelvünket tanulónak gyakorolnia kell, hasonlóként a kopula hiányához a 3. személyű névszói állítmányokban. (B-igeragozású igealak esetén az *önt, magát, önöket, magukat* tárgyakat viszont mindig kitésszük.)
- Az olyan igéknek, amelyekhez élő tárgyak kapcsolódhatnak E/1. személyben rendszerint nincsen abszolút használatuk (**Szeretek.*), szemben azokkal az igékkel, amelyekhez nem kapcsolódhatik élő személyű tárgy. Ez utóbbi igéknél a beszédrészvevői névmások implikációi nem jöhetnek szóba.

Elvi megállapításként előzetesen már most annyi megtehető, hogy nem lehet a szemantikát figyelmen kívül hagyni az igeragozásaink használatának leírásában. Ennél fogva a beszélő helyzetek, a beszédshándékok és nyelvhasználatok sokféleségét, vagyis a szemantikát és a pragmatikát még egy olyan morfoszintaktikai jelenségből sem mellőzhetjük, mint a kétféle igeragozás. Annak, ami a magyar anyanyelvi beszélő számára magától értetődő (pl. az élő személyt jelentő tárgyakra történő ráhangolódás), a nyelvreírásban mindazonáltal meg kell jelennie.

2.4. A határozottságról a magyarban és más nyelvekben

A határozottság azért igényel külön figyelmet, mert időben egyre inkább a huszadik századi magyar nyelvészet leíró nyelvtanai felé haladva a tárgy határozottsága vagy határozatlan volta lesz a kétféle igeragozás magyarázata. Sőt a „tárgyhatározottság” fogalomként is megjelent a nyelvészeti diskurzusban (pl. Lotz 1976: 127, 131, Laczkó 2000: 49, Simoncsics 2006: 45). Már ebből a fogalomhasználatból is kiviláglik, hogy nem a határozatlanság, hanem a határozottság a kiugró nyelvi jelölés, hiszen az a nyelv alapvető funkciójának, a referálásnak a hatékonyságát szolgálja.

A határozottság a nyelvek közötti vizsgálatokban a legáltalánosabban a névelővel (vagy egyes nyelvekben a végartikulussal vagy egyéb klitikummal) kapcsolatosan szokott felmerülni. A generatív mondatban a határozott névelő szintaktikai pozíciója (kategóriája) determinánsi, amelyből a nominális kifejezés határozottsága származtatható (Bartos 2000: 744). Korántsem lehet azonban egy adott nyelvben például a határozott névelő meglétét a határozottság egyetlen grammatikai eszközének tekinteni. Éppen a magyar nyelv kettős igeragozásának megléte is mutatja,

hogy a határozottságot más eszközök is kifejezhetik, az említett esetben a tárgy határozottságát vagy határozatlanságát igei szuffixumok is jelölik.

Igaz azonban az, hogy az ismert nyelvekben a dolgok, tárgyak, személyek, azaz az entitások határozottsága fejeződik ki, ezért nyelvtani értelemben a határozottság a dologfogalmat jelölő főnévi, névmási kifejezésekkel kapcsolatosan merül fel. A főnevek, névmások referenciáját a beszélő a közlésfolyamat aktuális céljának (mint például referálás, a hallgató figyelemének irányítása) megfelelően pontosítja, aktualizálja a rendelkezésére álló grammatikai eszközök segítségével, és ebben a folyamatban lényeges szerepet kaphatnak a határozottság kifejezésének eszközei.

Christopher Lyons szerint egy entitás határozottságán a következő tartalmakat értjük (Lyons 1999: 2–13): (1.) ismert a beszélő és a hallgató számára egyaránt; (2.) beazonosítható (azaz a határozottan jelölt entitás a hallgató figyelmét a referenshez vezeti (*directs*)). (3.) egyedülálló (vagyis csak egy ilyen entitás van). (4.) beletartozás (ez leginkább a többes számú főnevekre vagy anyagnevekre vonatkozhat, melyek nem lehetnek egyedülállóak: az entitás a kontextus által szóba jövő entitások halmazának teljességéhez, a maximális halmazhoz viszonyítva jelenik meg).

A beazonosíthatóság azonban már az entitás ismerős voltát is jelentheti, az entitás egyedülálló volta pedig a beletartozásnak egy speciális esete. Ezért a határozottságról szükséges elmondani, hogy összesített fogalom, és adott megnyilatkozásokban adott entitás határozottságát a felsorolt szemantikai tartalmak eltérő módon, arányban jellemzik, nem függetlenül attól, hogy egy adott nyelvben a kifejezés határozottságának (vagy határozatlanságának) jelölésére milyen – a nyelvközi vizsgálatok szerint nagy változatosságot mutató – eszközök állnak rendelkezésre. A fenti szemantikai tartalmak kifejezésre juttatását az is befolyásolja, hogy a beszélő és a hallgató az egymás közötti információáramlásnak milyen szakaszában van, milyen aktuális beszédzándékok állnak az előtérben az adott pillanatban. A határozottság kifejező eszközeivel a beszélő segít a hallgatónak, irányítja őt a diskurzus egészének és struktúrájának feltárásában. Közismert, hogy az ismeretlen, eleinte határozatlannak tekintett referensnek a többedszeri említése határozott entitásként való megjelenését eredményezheti, de a beszélői figyelemirányítás stratégiája lehet az ismertként és ezért határozott kifejezésként bevezetett referálás is (prezentációs funkció).

A magyarban mind A- és B-igealakok mellett lehetnek odaértettek a tárgyak. Az implicit tárgyak megmutatják, hogy nyelvünkben működik az ismert vagy nyilvánvaló tárgyak hozzáférhetőségével is kapcsolatosan a gazdaságosság. Németh T. Enikő összegezte, hogy magyar igeik akkor fordulhatnak elő implicit argumentumokkal, ha a kifejezetlen argumentumokat a relevanciaelvvel összhangban interpretálni lehet. Az interpretáció lehetséges forrásai 1. az ige szemantikájának elemei: szelekciós megkötések, az argumentum típusának prototipikus struktúrái, szótári sztereotípiák és előfeltételezések (Németh T. 2000: 238, Németh T. 2008: 109–126). De

lehet az interpretáció lehetséges forrása 2. a megnyilatkozás igén kívüli többi része is, vagy 3. az implicit argumentum közvetlen kontextusa. A szerző szerint vannak olyan igék, amelyek mindhárom forrásból, vannak olyanok, amelyek az első két forrásból, és vannak olyan igék, amelyek csak a harmadik módon engedhetik meg argumentumaiknak, hogy implicitek (zérófokúak) maradjanak (Németh T. 2000: 249). Az A-igeragozás formája mindhárom forrásból biztosítja, hogy az igének implicit maradjon a tárgyi argumentuma, de a B-igeragozás csak a harmadik módon engedi tárgyának értelmezését (Németh T. 2000: 249). „Az alanyi személyraggal ellátott igék esetében az értelmezés során először megpróbáljuk azonosítani az implicit tárgyi argumentumot az ige lexikai-szemantikai reprezentációja alapján. Ha ez nem vezet eredményre, akkor figyelembe vesszük a megnyilatkozás többi részét, és ha ez sem vezet releváns azonosításhoz, akkor kiterjesztjük a közvetlen kontextust. Ha egy ige tárgyas személyragokkal van ellátva, akkor ez a morfoszintaktikai tulajdonság már jelzi, hogy az implicit tárgyi argumentum kizárólag a harmadik úton, a kiterjesztett kontextus segítségével azonosítható” (Németh T. 2008: 124–125). Mindebből világosan kiviláglik, hogy a magyar igeragozási sorok morfológiai bemutatása és a „tárgyhatározottság” konjugációinkra történő vonatkoztatása a tanításban mennyire reduktív és elégtelen, mennyire leegyszerűsíti és eltorzítja azt a voltaképpen nagyon is összetett és sokféle jelentést, amely a beszélő által használt igék szótári jelentésszerkezete, a beszédszándékok révén és a használati kontextusban, a beszédhelyzetben konkretizálódik. Ebben az összetettségben csupán csak a tárgy határozottságának az említése, megállapítása nem elegendő (a tanítási gyakorlatban kiváltképpen nem). Németh T. Enikő megállapításaiban újra megjelennek M. Korchmáros Valériának azok az 1977-es észrevételei, amelyekben felhívta a figyelmet a társas interakció menetének, a kontextuális értelmezésnek és az igeszemantikának az igeragozások értelmezésében betöltött lényeges szerepére.

A határozott/határozatlan referáláskor több nyelvben – így a törökben is névelő formájában – megjelenhet egy újabb, az entitásra irányuló figyelmet szintén terelő grammatikai lehetőség, a specifikus vagy nem-specifikus referálás, ahol az előbbi ’egy bizonyos’, külön, egyedi entitást jelöl. A magyarban a specifikus olvasatot a *keres* igével szokás illusztrálni. A *Keresek egy ceruzát.* mondat specifikus olvasata ’egy bizonyos’ ceruzára referál, a nem-specifikus olvasata azonban egy bármilyen ceruza megkeresésére utal.

Bernard Comrie a tranzitív predikátumot egy az Ágenstől (A) a Páciens (P) irányában zajló folyamatként értelmezte (Comrie 1981), az intranszitiv predikátumot pedig – tárgyi argumentum nem lévén – csak az alannal jellemezte (S). Nyelvközi megfigyelése szerint a tranzitív predikátumok megformáltságára kihat az Ágensnek és a Páciensnek az élő/élettelen hierarchiában elfoglalt helye. A grammatikai eszközök a következő élőségi hierarchiába rendeződnek:

első és második személyű névmások > egyéb humán referensek > állatok névszói kifejezései > >élettelen entitást jelölő névszói kifejezések

Comrie szerint a nyelvekben megfigyelhető egy olyan tendencia, miszerint az a természetesebb, ha a mondatban Ágensként elől az élőségi hierarchia csúcsán lévő elem van. Ezért aztán a nyelvek rendszerint jelölik, ha az Ágens a hierarchiában alacsonyabb helyet foglal el, mint a Páciens (Comrie 1981: 128). Számos nyelv esetleg más esetet is használ annak függvényében, hogy az Ágens a hierarchiában hol foglal helyet. Például a lengyel nyelvben ismert a hímneműség (*genus virile*) jelensége: a hímnemű, élő entitások többes számú tárgyesete nem egyezik meg a nominatívuszukkal, míg az élettelen vagy nőnemű entitásoké azzal azonos formájú, vagyis az élő, hímnemű entitások akkuzatívusza jelöltebb, mint az életteleneké/nőneműeké. Ráadásul olyan módon, hogy az akkuzatívusz a genitívusz alakjával esik egybe: (hímnem) *Spotkałam chłopców* (Pl. Acc.=Gen.) vs. (nőnem) *Spotkałam dziewczyny* (Pl. Acc.=Nom.) (H. Tóth 2004: 75).

É. Kiss Katalin 2003-as cikkében arra keresett választ, hogy ha a 3., 2. és 1. személyű tárgyra utaló alakok esetében nincs az igealakon tárgyi egyeztető elem, akkor a bennfoglaló alak miért tartalmaz ilyet. É. Kiss Comrie „inverz egyeztetési tilalom”-nak nevezett elvére (*inverse agreement constraint*) támaszkodik magyarázatában: nincsen egyeztetés, ha a tárgy az élőségi hierarchiában magasabban áll, mint az alany (É. Kiss 2005).³⁰ É. Kiss gondolatmenete szerint nyelvünk uráli korszakára datálható areális (csukcs, korjál, kamcsadál) hatásnak tudható be ezen elv működése a magyarban. Az implikatívuszéval ellentétes jelöletlenség az A-igeragozásban az élőségi hierarchia „megsértésére” utal. Ez a gondolatmenet nem tartalmazza, hogy mi lehet az egyeztetés meglétének vagy hiányának a funkciója, pedig az élőségi hierarchiában elfoglalt magasabb hely jobb hozzáférhetőségre utal. Az élő/élettelen hierarchia egy határozottsági kontinuumot is magában foglal. A beszédhelyzetben résztvevők ugyanis mindig a leghatározottabbak (legkiugróbb entitások), és ugyanezek az entitások állnak az élőségi hierarchia csúcsán is. A beszédhelyzet nem-résztvevő entitásai közül határozottabbak az élő referensek és határozatlanabbak az élettelenek. A nyelvtani személyek (*person*) hierarchiájában tehát az 1. és 2. személy áll a legmagasabban. A személy hierarchiáját így foglalja össze Dik:

Személyhierarchia

[1, 2] > 3 vagy: Résztvevő > Nem résztvevő

(Dik 1989: 34)

A személy és határozottság (*person/definiteness*) összevont hierarchiáját pedig így összegzi:

[1, 2] > 3 határozott > egyéb specifikus > nem specifikus

(Dik 1989: 35)

³⁰ A fordított egyeztetési tilalom 2003-as szakirodalmi megjelenésével kapcsolatban fontos megjegyezni, hogy Daniel Abondolo mintegy húsz évvel korábbi, nem túl kifejtett modelljével már utalt az élőségi hierarchiában elhelyezett alanyi és tárgyi referensek viszonyából eredő irányok és a fordított irányok létre.

Az entitások határozatlansága, mint látható, a nem-specifikus jelleg mentén egyre valószínűbb, és míg a beszédrésztvevő *én* és *te* biztosan egyedi, specifikus, addig a 3. személyű referensek lehetnek specifikusak és nem specifikusak is. A már említett törökben lehetséges egy entitásra határozatlanul, de specifikusan utalni, a szamoaiiban pedig az entitás határozott vagy határozatlan volta is kifejeződhet a specifikusságot jelölő névelő mellett (Lyons 1999: 55–56).

A nyelvekben a határozottság kifejezésének igen sokféle formája figyelhető meg. Legalapvetőbb többnyire a nyelvtani személyeket megjelenítő személyes névmások, a mutató névmások által kifejezhető határozottság vagy a gyakorta a mutató névmásból kialakult határozott névelő. A dánban és a svédben például nemcsak határozott névelő van, hanem mintegy pluszként a főnév határozottságát jelölő szuffixum is. A lettben nincs ugyan határozott névelő, de jelölhető a mellékneves főnévi kifejezés határozottsága a melléknév ragozásának segítségével. Lényegesen ritkább a magyarhoz hasonló jelenség, amikor úgy tűnik, a tárgy határozottsága még egyeztetés formájában is – redundáns módon – megjeleníthető, ráadásul az igealakon. A francia és a makedón nyelvben is utalhat pronominális klitikum az élő (határozott) tárgyra, de ez az igtől külön áll, szemben a magyarral, ahol a tárgyra utaló pronominális eredetű ragot az ige bekebelezi. A magyaréhoz hasonlóan az ige nemcsak az alannyal, hanem a határozott tárggyal is egyeztető nyelv a szuahéli. A szuahéliiben az egyeztető elem egy bekebelezett névmás és a határozott tárgy topikfunkcióban van (Lyons: 1999: 87).

A határozott tárgyat megkülönbözteti a török és a perzsa nyelv is. Az előbbiben hat eset van, és az *-i* morféma a határozott tárgyat jelöli (ha a tárgy tulajdonnév, személyes vagy mutató névmás). Amennyiben mégis határozatlan tárggyal áll, akkor ott annak specifikusságát jelenti. A perzsa a törökkel ellentétben morfológiailag nem jelöl eseteket, de a határozott tárgyra a *-ra* szuffixummal utal. Lyons Comrie-től eltérően a török és a perzsa nyelvnek ezeket az eljárásait nem a tárgy határozottságaként értelmezi, hanem a tárgyi referens kiugró megjelenítéséhez (*referential prominence*) kapcsolja. A török és a perzsa szuffixum használata Lyons szerint inkább a diskurzusfolyamattal állhat kapcsolatban, melyben a tárgy ismeretlen a hallgató számára, és az e szuffixumokkal megkülönböztetett határozott és a specifikus határozatlan tárgyi referálás a pragmatika szintjén értelmezhető, a beszélő szubjektív választásán alapuló lehetőségek (Lyons 1999: 204).

A tárgyaknak ez a beszélői szándékokhoz köthető határozottsága a magyar nyelvvel kapcsolatban is felmerül. A magyar nyelvben ugyanis mondatot alkothat egyetlen igei glosszéma, s ha nincsen a mondatban kitett szintaktikai tárgy, akkor egyáltalán nem határozott vagy határozatlan tárgyakkal egyeztetett igealakról van szó. A B-igealak önmagában is állhat, úgy, hogy nem áll mellette „határozott tárgy”. Ilyenkor a beszédhelyzet vagy a diskurzuselőzmények alapján már mindkét beszélő számára ismert, nyilvánvalóan beazonosítható tárgyra utal az ige.

Nem ismeretesek jelentősebb felmérések a magyar beszélt nyelvben a mondatokban kitett és nem kitett „határozott” tárgyak előfordulásáról és az ugyanott használt igealakokról.³¹ Mára a magyar nyelvészet (Bartos 2000: 734) és a nemzetközi szakirodalom is (Lyons 1999: 86) a magyar igeragozások közötti választást egyöntetűen a határozatlan vagy határozott tárggyal való egyeztetésként tárgyalja, még akkor is, ha grammatikai tárgy nincs a megnyilatkozásban, hanem *ragozással referált*, pragmatikai szinten meghatározható a tárgy.

Egy entitás határozottságának [+Def] a magyarban a legkiugróbb jelölője az *a/az határozott névelő* (illetve az *egy határozatlan névelő* az entitás határozatlanságakor). Ezeknek a determinánsoknak a megléte nem szükségszerű minden nyelvben. A klasszikus nyelveket tekintve a göröggel ellentétben a latinban nem volt névelő. Vagy a földrajzilag nem is oly távoli lengyel nyelv beszélői vagy nyelvrokonaink, a finnek is tökéletesen jól tudnak kommunikálni mindenféle névelő nélkül. Ugyanakkor, ha e beszélők nyelvünket vagy a határozott és határozatlan névelőt ugyancsak tartalmazó angol nyelvet tanulják, képesek elsajátítani azt a kommunikációs és szemantikai ráhangolódást, amely a névelőink használatához szükséges. Mindez valódi érvül szolgál arra, hogy ténylegesen azokban a nyelvekben is megtalálhatók a határozottság/határozatlanság kifejezésének korábban már említett alapvető nyelvi struktúrái, mint például a személyes és mutató névmások, amelyekben nincsenek névelők. Következésképpen a határozottság által kifejezett lehetséges szemantikai tartalmak (ismertség, beazonosíthatóság, egyedülállóság, beletartozás) sokkal szélesebb körben elterjedt grammatikai eszközök között keresendők.

Anyanyelvünkben, a magyarban is kifejezhetjük a határozottságot a névelőtől eltérő módon, az egyik legkézenfekvőbb, a legtöbb nyelvben meglévő eszközzel, a *mutató névmásokkal*. A magyar határozott névelő – sok más nyelvhez hasonlóan – mutató névmási eredetű, a távolra mutató *az* névmással azonos alakú (vagy abból redukálódott, amint ezt a redukciót egy ideig jelölte helyesírásunk még a 19. században is: *a'*.) A mutató névmás az entitás téri vagy időbeli helyzetére mutat rá a közel–távol viszonylatban úgy, hogy a beszélő a deiktikus középpont, ezáltal a lehetséges referensek közül az éppen referáltra mutat rá, éppen azért, mert kontextuálisan több referens idéződhet fel. A deixis – amely a mutató névmásoknál tágabb kategória (a magyarban diskurzusdeixisként működik az anafora és katafora, a szórend) – a hivatkozott entitás beazonosíthatóságát szolgálja. A mutató névmásoknak azonban lehetnek olyan funkcióik is, ahol elhalványul a deiktikus jelleg, és használatuk a határozott névelő téri és időbeli relációkra semleges (hangsúly nélkül ejtett) használatával rokon.

A magyarban és a legtöbb nyelvben a *tulajdonnevek* által jelölt entitásokat is határozottnak tartjuk, mintha teljesen abszolút módon csak egy létező jelölt lenne. A keresztnévvel referált humán

---

³¹ Egy kisebb, írott korpuszon alapuló vizsgálat (mely Fejes Endre egyik drámáján alapul) többek között azt adja, hogy a beszélők a 3. személyű B-tárgyakat a megnyilatkozásban a legtöbbször kiteszik (Kubinyi 2008: 233).

entitásokról közismerten igen számos referens létezhet (nem egyedülállóak), mégis határozottnak tekintjük az így jelölt egyedeket, noha a beazonosíthatóságukhoz kontextuális eszközök szükségesek. Ráadásul a tulajdonnevek gyűjtőfogalom alatt egyes földrajzi nevek igényelnek határozott névelőt (*a Duna*), mások nem (*ØBudapest*), de egyes nyelvekben a tulajdonnevek is kaphatnak/kaphattak határozott névelőt, mint például a klasszikus görögben. Tehát a tulajdonnevekben felfedezhető, ha nem is teljes körűen az egyedülállóság tartalma, és mindenféle marker nélkül többnyire határozottnak tartjuk őket, még akkor is, ha inherensen nem azok.³²

Hagyományosan a *személyes névmások*at is határozottak tekintjük mint a konkrét beszédhelyzetből sematizált entitásokat, bár ennek ellenkezője éppen a tárgyi szerepű első és második személyű névmásokkal kapcsolatban látható a magyar nyelvben: a tárgyi szerepű első és második személyű névmásaink határozatlan igealakokkal járnak együtt, holott az élőségi hierarchia csúcsán találhatók. A személyes névmások a számot (egyes, többes), a személyt (1, 2, 3 és egyéb), számos nyelvben pedig a nyelvtani nemet vagy az élő/életlen megkülönböztetést (*ő, az*) is kifejezik. Hiányzik azonban belőlük az a leíró, megnevező elem, ami a névelőből és főnévből álló kifejezésben pontosabban utal a referensre. Deiktikusak, és ez a rámutatás idézi fel az éppen aktuális beszélőt, a hallgatót, a beszélgetésben részt nem vevő harmadikat, a beszélőt és a hallgató(ka)t együttesen a többes szám első személy esetében, a beszélőt és a hallgató(ka)t a többes szám második személy esetében, és végül az interakcióban részt nem vevő több személyt. Ebből az a kézenfekvő, ámde lényeges tény is adódik, hogy a költői beszédmódtól eltekintve csak a nyelvtani harmadik személy lehet életlen.

Nem szabad azonban elfelejteni, hogy a nyelv nem egy statikussá merevedett, kiterített beszédmű-halmaz (*ergon*), hanem dinamikus társalgás, folyton változó beszédtevékenység (*energeia*) (Humboldt 1985: 83). Ebből következik, hogy az élőségi és határozottsági hierarchia csúcsán lévő első és második személyű személyes névmások referense is voltaképpen percről percre változó módon más és más: nem fixált jelöltek – határozott voltuk ezért lehet kétséges (D. Máta Mária 2003: 213). Deixis nélkül értelmezhetetlenek, de a rámutatás is mindig *csak egy aktuális beszélőt* (Beszélő₁, Beszélő₂... Beszélő_n) jelöl, aki egy másik pillanatban már Hallgatóvá (Hallgató₁, Hallgató₂... Hallgató_n) válhat. Minél több az egyszerre társalgók száma, az 'én' vagy 'te' referense annál határozatlanabb. Kétségtelen azonban, hogy a tipikusabb, kétszemélyes, személyközi kommunikációban a beszélő és a hallgató ismertsége, beazonosíthatósága és egy kontextuálisan szóba jövő, maximálisan kételemű halmazba tartozás tekintetében a beszédrésztvevők

³² Ez a kettősség abból ered, hogy Tolcsvai Nagy Gábor elemzése szerint a tulajdonnévi jelentés a dologfogalmakéhoz hasonló eredettel bír, de utal a beszédhelyzetre is: „a tulajdonnévnek van jelentése, és ez a jelentésszerkezet a dologmegnevezésekhez hasonlóan absztrahált és sematizált tulajdonságokon alapul. A tulajdonnév szemantikai jellemzője az azonosíthatóság, az episztemikus lehorgonyozottság, de egyúttal az enciklopédikus tartalom is”. Idézi Heltainé Nagy Erzsébet A tulajdonnév jelentése és stilsztikája kognitív megközelítésben a sinkai személynevekben című cikkében:

<http://www.c3.hu/~nyelvor/period/1343/134303.pdf>

beazonosíthatósága sokkal előnyösebb, mint a 3. személyű entitásoké (s ebben az értelemben „határozottabbak” azoknál). Egy olyan csoportos diskurzusban azonban, ahol példának okáért a beszélgetők a tapasztalataikat vetik össze egymással, az ’én’ és a ’te’ vagy egyéb jelölők referensei folyamatosan változnak, és a beszédbe lépők számának növekedésével egyre kevésbé beazonosíthatóak, következésképpen egyre kevésbé határozottak az entitások. Ezekben a társalgásokban a ’te’ referensét, vagy a rámutatás vagy a referált entitás tulajdonnévének használata képes csak egyértelműsíteni.

Fontos észrevenni, hogy az 1. és 2. személyű tárgyi szerepű személyes névmások egyes és többes száma egy összesített halmazt alkot. Pl. a *lát* [engem, téged, minket, titeket] típusú lehetséges kifejezésekben a *lát* ige tárgyszálya egy ’sokaság’, amiben megtalálható a beszélő és a hallgató. Ez az igealak egyszerre járhat együtt az beszélő és hallgató számára ismert, adott beszédhelyzetben, beszédpillanatban beazonosítható és egyedülálló entitásokkal (*én, te*) és többes számúakkal (*mi, ti*) is. A többes számú névmások azonban a beszédrésztvevőkön kívüli, be nem azonosítható, esetlegesen több, nem ismert részt nem vevő 3. személyű entitásra is referálnak.³³ Így az egyes számú tárgyi személyes névmások egy ilyen igealak mellett nem állnak összhangban azzal a Lyons-féle határozottsági feltétellel, miszerint az entitás a kontextus által szóba jövő entitások halmazának teljességéhez, a maximális halmazhoz viszonyítva jelenik meg. A *lát, látsz* [engem, minket/téged, titeket] igealakok esetében a tárgyi referens célhalmazának n számú ismeretlen entitás és a kiugró beazonosítható beszédrésztvevők egyaránt elemei. A magyarban ezért az igeragozási forma által referált 1. és 2. személyű személyes névmási tárgyak határozottsága nem teljes körű, hanem egy aggregátum (Lotz 1976: 125) háttére előtt megjelenő figurák: ’lát valakiket, s benne lát valaki(ke)t, aki én vagyok/te vagy, mi vagyunk/ti vagytok’. Az A-igealak tárgya mindig partitív, egy meghatározatlan többség (a lotzi „aggregátum”) háttérében megjelenő figurák.³⁴

A személyes névmások és a mutató névmások deiktikus jellege a magyarban megfigyelhető: a távolra mutató főnévi névmás a szövegben korábban említett élő harmadik személyt is megkülönböztethet a később említett élő harmadik személytől: *A gyerek anyja szoknyájába kapaszkodott. Az gyorsan ölébe vette.* Ez az ún. topikfolytonosság megszakításának funkciója (Tolcsvai Nagy 2000: 222). A személyes névmások az említett alappreferenciáin kívül sokrétű és különböző nyelvtani és kommunikatív funkciót képesek hordozni. Például a hangsúlyos és a hangsúlytalanul ejtett személyes névmásoknak eltérő az értelmezésük: a magyarban még az alanyi szerepű személyes névmási alanyt is csak hangsúlyos helyzetben mondják a beszélők (Lyons 1999:126 [null pronominal subject]), és éppen a B-igealak esetében figyelhető meg a tárgyi szerepű

³³ Lásd: Lotz 1976: 123, 125.

³⁴ Mindez rávilágít arra, hogy a magyar nyelvben az egyes szám és a többes szám leképezése között átfedés van. Úgy a személyes névmások kompozicionalitása, mint a többség főnéveken történő jelölése is erre utal. Névelős főneveink ugyancsak megerősítik ezt: a névelőtlen főnévnek általános (generikus értelme van), amelyhez eredendően a határozott névelő által egy rámutatás, a határozatlan névelővel pedig egy számszerű jelölés járulhat.

névmási tárgy elhagyása (*null pronominal object*). A magyarban határozott a nem közeli ismerős beszélőtárs egyes szám harmadik személyű megszólítása tárgyi szerepben (*Magát, Önt, Magukat, Önöket*).

A magyarban a *birtokos kifejezések* – legyenek azok a birtokos affixumokkal jelöltek vagy a dativus-possesivus szerkezettel – a legtöbbször határozott névelővel állnak. Ennek ellenére számneves kifejezések részeként határozatlanul is referálhatók (*Egy ruhámat viselte.*) Míg a magyarban többnyire határozott névelősek a birtokos kifejezések, addig az angolban nem, mert a birtokosra utaló elem determináns is (**the his car*), ennek ellenére egy másfajta konstrukcióban a birtokolt dolog referálható határozatlanul: *a car of his*. A magyar birtokos szuffixumok a mai norma szerint inkább birtokos jelzőként funkcionálnak, és a beszélők használnak mellette determinánst: *Felvette a kalapját* (Szemben egy archaikusabb névelőtlen használattal: *Felvette kalapját.*)³⁵ A hagyományos leíró nyelvtanok a birtokos kifejezéseket határozottnak írják le. Ennek oka az lehet, hogy a személyes névmásokból agglutinálódott birtokos személyjelek determinatív erejük (Kiss–Pusztai 2003: 239). Azonban a magyar nyelvben, éppen az „AG nyelv” jellege miatt, a birtokos kifejezések összetettebb frázisokba is belekerülhetnek. A határozatlan névelővel vagy kérdő névmással előforduló tárgyi pozíciójú affixált, jelzői értelmű birtokos szerkezet esetében már ingadozhat a nyelvhasználó, hogy A- vagy B-igealakot használ-e: *Egy cikkemet kért/kérte. Milyen címét ismeresz/ismered?* A határozatlanul is referálható birtokos szerkezetek arra utalnak, hogy az egyszerű birtokos szerkezetek inherens határozottsága az említett (határozatlan) konstrukciókban már nem feltétlenül érvényesül.

Hasonló ingadozást eredményezhet a birtokos személyjeleknek a birtokos szerkezetektől teljesen függetlenedett, kizárólag személyjelként funkcionáló használata az általános és határozatlan névmásokon vagy számneveken. A tárgyi szerepű egyébként határozatlan névmást vagy számnevet a személyjel determinálja, miközben a határozatlanság tartalma is érvényesül, ami újfent ingadozó A- és B-igealakokhoz vezet: *Ötünket választott/választotta. Néhányunkat ismer/ismeri.*

A határozottságnak a nyelvközi vizsgálatok által igazolt, e fentebb felsorolt univerzalisztikusabb, de a magyarban is meglévő kifejező eszközei nem találhatók meg minden nyelvben, sőt éppen ellenkezőleg, a határozottság kifejezésének grammatikai eszközei sokszor nyelvspecifikusak, és változatos az előfordulásuk az egyes nyelveken belül. Még a névelővel rendelkező nyelvek is például eltérnek abban, hogy a generikus (vagy általánosításra használt többes számú) főnevek előtt használnak-e egyáltalán, és ha igen, határozott, határozatlan névelőt, vagy elhagyják teljesen. A magyarban például létezik egy igékhez köthető ún. „határozottsági korlátozás”

---

³⁵ Lyons szerint vannak tipológiailag AG-nyelvek (adjectival-genitive) és DG-nyelvek (determiner-genitive). Az angol pl. DG-nyelv: a birtokos szerkezet a határozott névelő pozíciójában van (**the my book*). A magyar AG-nyelv, határozott névelővel állhat (Lyons 1999: 24).

(Maleczki 2000: 308), miszerint bizonyos igék bizonyos argumentuma sohasem lehet határozott: *A vendég érkezett.

Az eddig felsoroltak a magyar nyelvnek a legáltalánosabb és leggyakoribb határozott tárgyai. Természetesen számos további határozottá tevő elem van a magyarban, melyeket Szili Katalin részletezőn megad (Szili 2006: 168–169). Ilyen például az *-ik* kiemelő (vagy választó) jel. Azt kell azonban látnunk, hogy ezeknél is (mint a fentebb felsorolt határozott tárgyknál) igen sok a „kivétel”, a rendhagyó alak: pl. *A másikat kérem.* vs. *Másikat kérek.* Egyrészt az egyre összetettebb frázisokban (egészen a vegyes típusú, azaz határozott és határozatlan tárgyakat összekapcsoló kifejezéseikig) mind gyakrabban a határozott vs. határozatlan szemantikai jegy ütközése (közös jelenléte) áll elő, ami mindkét igeragozás használatát eredményezheti. Másrészt a birtokos személyjelek megjelenése a kifejezéseken vagy a korábban már jelzett beszélői szándékok is felülírhatják a grammatikai határozottság/határozatlanság jegyét.

A határozott és határozatlan tárgyakat csak bizonyos esetekben lehet jegyekkel vagy meghatározásszerűen megadni. Nyelvtanaink az összetett morfológiájú tárgyakat listaszerűen felsorolják, jelentésüket nem elemzik.

2.5. Határozatlan/határozott igeragozás a rokon nyelvekben

A rokon nyelvek körében egyáltalán nemcsak a magyar nyelvet jellemzi a határozatlan/határozott tárgyas igeragozás megkülönböztetése. Olyannyira, hogy már az uráli alapnyelvvél kapcsolatosan felmerült, hogy talán létezett benne a határozott tárgynak az igeragozáson történő jelölése vagy legalább ennek kezdeményei, például az ige tárgyasságának jelölése (Körtvély: 73).

Az uráli nyelvek közül az obi-ugor, a mordvin és a szamojéd nyelvek különböztetik meg az indeterminált és determinált igeragozást. A vogul és az osztják determinált igeragozások jelölik az alany számát (egyes, duális, többes) és személyét (1., 2., 3.), valamint a determinált tárgy számát (egy tárgy, két tárgy vagy több tárgy), a személyét már nem. (Ezek a rokon nyelvi tények már csak az északi nyelvjárási adatok alapján igazolhatók.) A sokat idézett mordvinban (mind az erza és a moksa mordvinban) nagyon kiterjedt és összetett a tárgyas paradigma. A mordvinban az indeterminált igeragozás mellett a determinált konjugációban mind a tárgy száma, mind pedig a tárgy személye (1., 2., 3.) kifejezhető az igealakokkal. A magyarban a determinált igeragozás csak 3. személyű tárgyra utal (ha az igealanyokkal való koreferenciától eltekintünk a visszaható és a kölcsönös névmási tárgyak esetében), de kialakult a vitatott besorolású bennfoglaló alak is, mely egyes és többes számú 2. személyű tárgyra képes utalni 1. személyű beszélő esetében. A szamojéd nyelvekben a reflexív–mediális igeragozási sor mellett különböztethető meg még az indeterminált és a determinált ragozási sor. Ez utóbbi alkalmas a 3. személyű tárgy jelölésére is.

Mindehhez a felsorolás szintű áttekintéshez szükséges hozzátenni, hogy a determinált igeragozással rendelkező uráli nyelvekben a determinált konjugáció funkciója sokféle, és a szakirodalom szerint nem minden esetben kellő mértékben tisztázott (Körtvély 2006: 83). A mordvinban például a tárgy hiánya vagy határozatlan tárgy esetén használják az indeterminált ragozási sort. Ha a mondatban határozatlan teljes tárgy található, akkor meg kell különböztetni, hogy folyamatos vagy befejezett cselekvésről van szó. Folyamatos cselekvés esetén indeterminált vagy determinált alak is használható, befejezett cselekvés esetén csak determinált igealak. A magyarban általánosan elfogadott a tárgy határozatlansága vagy határozottsága szerint magyarázni az igeragozások használatát.

Az obi-ugor nyelvek szakirodalma is megosztott a konjugációk használatát illetően. Régebben itt is a tárgy határozottsága szerint magyarázták a determinált igeragozás használatát. Mára felmerültek olyan következtetések is, hogy a mondat aktuális tagolása is szerepet játszik az igeragozások használatában. E szerint az elgondolás szerint akkor használandó a determinált igeragozás, amikor az indeterminált ragozással ellentétben a mondatban két topik is van, az egyik az alany, a másik pedig a direkt tárgy, amellet, hogy az ige áll a mondat fókuszában (Körtvély 2006: 85). A szamojéd nyelvekben inkább úgy tűnik, hogy az igeragozások használata az ige tranzitivitásával állhat összefüggésben.

Ami a magyar nyelv sajátosságait illeti, nem teljesen egyezik meg a magyar történeti nyelvészet és az uralisták véleménye:

„Bár az uralisztikában elfogadott nézet az alapnyelvi indeterminált : determinált igeragozás (legalább Sg3-beli) szembenállása, meg kell említenünk a magyar indeterminált : determinált oppozíció kialakulásával kapcsolatos ettől némiképp eltérő magyar nyelvészeti álláspontot. A magyar történeti nyelvészet ugyanis, annak ellenére, hogy egyetért azzal a nézettel, hogy a determinált paradigma igeragjai az uráli személyes névmásokból alakultak ki, az indeterminált : determinált oppozíció kialakulását jóval későbbre, a korai ősmagyar korra teszi. E szerint a felfogás szerint az uráli személyes névmások morfológizálódásával létrejött paradigma egyfajta általános ragozás lehetett, és csak az ősmagyar kor elején kialakult nyelvi állapotban kezdett a tárgyra utalni” (Körtvély 2006: 89).

A magyar történeti nyelvészet álláspontja szerint ugyanis az ősmagyar kor elején a magyarban a tárgy még jelöletlen volt, se az uráli akkuzatívuszjelölő *-m*, se pedig a *-t* tárgyrag nem állandósult ilyen szerepben. A közlés határozott tárgyára aztán a tárgyrag és az igei személyragok kezdtek utalni úgy, hogy a harmadik személyben az uráli indeterminált zérusmorféma és determinált morféma oppozíciója alakult ki, s ebből az oppozícióból kiindulva a meglévő igei személyragok a többi személyben is a határozott tárgyra kezdtek utalni, a másik paradigma személyragjainak jelölésére pedig újak alakultak ki.

A magyar nyelvészet álláspontja szerint az uráli nyelvek némelyikében megfigyelhető reflexív–mediális paradigma maradványa az ikes (hiányos) igeragozásunk, mely a mondat aktuális tagolásának megváltozásával és az ige átértékelődésével jött létre. Az *-ik* személyrag a többes szám

3. személyre utaló morfémből eredeztethető. Az ikes sor kialakulása szintén az ősmagyar kor elejére tehető éppúgy, mint az indeterminált és determinált ragozásaink különválása. De még ennek teljes megtörténte előtt alakulhatott ki, mert a tárgy jelöletlenségével állhat összefüggésben (Körtvély 2006: 90).

2.6. A magyar igeragozások történeti kialakulása

A kétféle igeragozás kialakulása a magyar nyelvnek a rokon nyelvektől függetlenedett, önálló életének fejleménye a magyar történeti nyelvészet álláspontja alapján. A nyelvemlékes kor tanúsága szerint az ősmagyar kor végére (i. sz. 896) már kialakult mindkét ragozási sorunk, ha nem is a mai hangalakjukban és helyesírásukkal. Lényeges megjegyezni, hogy névelőink kialakulása viszont későbbi fejlemény. A határozott és határozatlan névelőjű tárgyakkal is egyeztetett tárgy tehát történetileg akár redundanciának tűnhet nyelvünkben, mert a kétféle igeragozás önmagában is kifejezheti a tárgy determinált vagy indeterminált voltát.

A magyar történeti nyelvészet Lotz nyomán (Lotz 1976) általános és határozott ragozásnak nevezi az A- és B-paradigmát (Sárosi 2003: 161), és kialakulásukat együtt tárgyalja az ősmagyar kor elejének több akkori változásával, a *-t* tárgyrag és az ikes ragozás megjelenésével, valamint a B-igeragokkal azonos módon névmási eredetű és ugyancsak ekkor agglutinálódó birtokos személyjelekkel. Nyelvünk ekkor még analitikusabb szerkesztésű volt, és tipológiai jegyeinek betudhatóan az alanyi és a tárgyi entitást az igék mellé vagy a birtokos személyét a névszók mellé helyezett alapnyelvi névmások (*me, *te, *se) fejezheték ki. Alapnyelvi eredetű és valószínűsíthetően determináló erejű *-t* jelölte a tárgyat, de eleinte csak a határozott tárgyra utalt. Eleinte a szórend utalhatott az indeterminált tárgyra, a hagyományosan SOV szórendű mondatokban megállapítható volt, hogy melyik szó a határozatlan tárgy. Később azonban a *-t* használata a határozatlan tárgyakra is áterjedhetett. A tárgy morfológiai jelölése utat nyitott az SVO szórend felé, a felszabaduló szórend önmagában az aktuális tagolhatóság lehetőségét teremtette meg (Gallasy 2003: 253). Valószínűleg a tárgyrag szélesebb körű (vagy ingadozó) használata vagy az így felszabaduló szórend okozhatta, hogy egyéb, az ige jelölt és a tárgy determináltságára utaló morfológiai eszközök jelentek meg nyelvünkben. A szövegszinten megjelenő több tárgy is eredményezhette a determinálás további eszközének szükségességét. A posztverbális helyzetű és hangsúlytalan alapnyelvi személyes névmások agglutinálódásából fejlődtek ki az eleinte még csak egy paradigmát (B-igeragozást) körvonalazó igei személyragok az egyes számban, és az ugyanezekhez hozzátoldott *-k* többesjel révén a többes számúak. A 3. személyben már létezett az ige $\emptyset$ személyragos, azaz jelöletlen és *-i* ragos, jelölt oppozíciója (kijelentő és feltételes módban, valamint az elbeszélő múltban), ami azonban nem fejezte ki teljes körűen az ige kifejezte cselekvés tárgyára irányulását. Az ősmagyar kor elején a tárgy részleges jelöletlensége vezethetett az ikes

paradigma kifejlődéséhez. A tárgy jelölésének újabb (a szórend, a tárgyrag, a jelölt és jelöletlen 3. személy mellett), minden bizonnyal még az A- és B-igeragozás kettősségének kialakulását megelőző kísérlete az – egyébként T/3. személyű birtokos személyjellel azonos, vö. Simoncsics 2006: 121 – *-ik* morféma segítségével cselekvő, tárgyas igékből középigéket képző igei predikátum volt (*Kenyér szegik*), amelyben a jelöletlen tárgy idővel alannyá minősülhetett át. Az ikés paradigma azonban nem terjedt el minden számban és személyben (Sárosi 2003: 162).

A B-paradigma személyragjai alapnyelvi névmási eredetűek. Az A-paradigma kiépülését számos képző és az igemódok megjelenése is segítette. Az alapnyelvi eredetű mozzanatos *-k*, gyakorító *-l* képző az első és a második személyű ragok keletkezésében játszhatott szerepet. Az ősmagyar kor második felére tehető a bennfoglaló *-lAk* személyragunk kevésbé rekonstruálható kialakulása is (feltehetőleg az *-l* és a *-k* képzőkből). Vélhetően képzői eredetű az E/3. felszólító módban megfigyelhető *-n* (pl. *Menjen!*) is, amely a kijelentő módú T/3. személyragban is megtalálható (*állnak*).

A két paradigma teljesen részletező szétválása, pontos sorrendje rekonstruálhatatlan, mert a nyelvemlékes kort megelőzően történt. A *-t* tárgyrag megjelenésének ideje például ismeretlen (mint ahogy az is, vajon pusztán elemcsere történt-e az alapnyelvi **-m* akkuzatívuszrag és a *-t* tárgyrag között), bár a tárgyrag nélküli használatnak is biztos nyomai találhatók még ma is nyelvünkben (*Fogd a kezem!*). A ragok eredete hipotetikusán valószínűsíthető, azonban a nyelvhasználatra vonatkozó írásos emlékek hiányában csak fenntartásokkal. Néhány dolog azonban szinte bizonyos. Az igeragok nem egyes igemódokon, igeidőkön belül izoláltan alakultak ki, hanem egymással való összefüggésükben, amit a szinkretizmusok is mutatnak, például a *-t-s* múlt E/1. személyű, valamint a feltételes T/1. és T/2. személyű A- és B-igealakok egybeesése. Egyes igemódokban, egyes igeidőkben és egyes személyekben a két igeragozás személyragjai csak magánhangzójuk rövid–hosszú szembenállásában különböznek (*várjátok : várjatok, énekelték : énekeltek*), ami a szinkretizmusok egykor létező, majd kiküszöbölt, a mainál nagyobb gyakoriságára enged következtetni.

A toldalékok bizonyos letisztult funkciókhoz való leköötődése nagyon hosszú, az ősmagyar kor végére lezáruló folyamat eredménye lehetett. Vannak a két külön paradigmában például azonos vagy részben azonos eredetű ragok, amelyek az azonos eredet ellenére különböző funkciókra kötődtek le, és ezután grammatikalizálódtak (*látom, vogymuk*). A mai magyar nyelv szinkrón rendszerében is látható, mert megőrződött, egyes grammatikai alrendszerek, paradigmák diakrón összefüggése. Ilyen nyilvánvaló összefüggés látható névszóink és igéink között: a birtokos személyjelek és a B-ragozás egyes számú ragjainak azonossága.

Klemm Antal a determinált ragozással szintén rendelkező mordvin, vogul és osztják nyelvek, valamint a magyar ragozás összevetéséből úgy látta, hogy mondattanilag a „targyas” ragozású igei

predikátumok (birtokos személyjeles) birtokos szerkezetek névszói birtokából és igeneves szerkesztésű jelzőjéből álló névszói predikátumra vezethetők vissza (Klemm 1928: 119). Például 'Nő megfőzte halam.' 'E gyermek én neveltem.' Az ősből, névszói predikátumként értelmezett mondat átértékelődéséből alakulhatott ki igei predikátumként értelmezett mondattá oly módon, hogy az eredeti birtokos (*nő, én*) az igei predikátum alanyaként értelmeződött, a névszói állítmány eredeti alanya (*halam, gyermek*) pedig tárgyként. Klemm ebben a közös eredetben látja a *-t* tárgyrag finnugor mutató névmásból levezethető determináló elemként való használatát,³⁶ és annak magyarázatát, hogy az 1. és 2. személyű birtokos személyjeles tárgyak *-t* tárgyrag nélkül állhatnak tárgyi szerepben, mert, mint írta, „a birtokos személyrag úgyis eléggé determinálta a fogalmat” (Klemm: 1928: 120). A 3. személyű határozott tárgy képzete Klemm szerint a korábban birtokként való determináltság révén származott át az igére. Klemm további érve rekonstrukciójának érvényességére az is, hogy a magyarból kiveszett a kopula nélküli finnugor névszói állítmány 1. és 2. személyben (*Te az enyém, én a tied.*), szerinte ennek a következménye az, hogy a magyarban csak 3. személyű határozott tárggyal kapcsolatosan alakult ki a határozott tárgyas ragozás. Ellenben a vogulban és az osztjákban a 3. személyű tárgyra vonatkozó igeragok használatosak az 1. és 2. személyűekre is (pl. osztják *manèm si uèllali* = 'engem ő megöli').

Nem osztja Klemm nézetét Mészöly Gedeon (Mészöly 1931). Mint írja, a Klemm által felállított, az egyes számra alapozott érvelés a birtokos személyjelek és a tárgyas ragozás személyragjainak kapcsolatáról már nem állja meg a helyét a többes számban (Mészöly 1931: 138). Továbbá Mészöly szerint a vogul E/3. személyű birtokos birtokának eredetibb alakja az alanyi és nem a tárgyas harmadik személyű igealakkal egyezik meg. A tárgyrag eredetét ő a lokatívuszi *-t*-ből származtatja a partitívuszi érteken keresztül: *kenyérben eszik* előtt *kenyeret eszik* lehetett, mert a *-ban/-ben* rag későbbi, mint a lokatívuszi *-t*, s így a *-t*-ben Mészöly szerint nincsen determináló érték. Így a B-igealak által implikált determinált tárgy képzete sem alakulhatott ki belőle. Mészöly úgy véli, hogy az igeragozások elkülönülését megelőzően volt egy ragtalan alak (ezt az *evé* alakban rekonstruálta), melynek volt egy még nem tárgyas, „a kétféle ragozás szempontjából közömbös értéke”, amit az „*evé* engemet” nyelvemléki adattal támaszt alá úgy, hogy az *evé* (valamint: *terumteve, feledeve, munda* alakok) személyragtalan volta mellett érvel (Mészöly 1931: 144).

Az A- és B-igeragozás kettősségének kialakulása az utóbbi paradigma formálódásával vette kezdetét, mégpedig E/3. személyben, ahol az *-i* személyrag állt szemben az A-igealak 3. személyű jelöletlenségével. Az elváló személyragok vélhetően előbb a 2. majd az 1. személyekre is áterjedtek. A 3. személyben a palatális B-igealakok (*néze + i = nézé*) és az elbeszélő múlt alakjai (*nézé*) monoftongizálódás után teljesen egybeestek, majd B-igealakként az *-i*-s ragú kötődött le. A

³⁶ A *-t* tárgyrag eredetére vonatkozóan több elmélet is létezik (Sipőcz 2006: 27, további források Fouilleul 2003: 32. 26.j.)

veláris igéknél tőújraalkotással szűnt meg a jelen és múlt idejű alak egybeesése (látá + i = látá), a már eleve a tövéghangzóból kialakult -á megint a tövéghangzós tőhöz csatlakozott, és így különült el az elbeszélő múlt alakjától. Az intervokális hiátust a [j] töltötte be: láto + á = látja (Sárosi 2003: 165).

Az ómagyar kor (896–1526) változásai nyelvemlékeink miatt már jobban adatolhatóak. A tárgy ebben a korban már a tárgyraggal jelölt, de az igeveves szerkezetek megőrizték a jelöletlenséget is: víz *meríteni* (Horváth 2003: 439). Az igeveves szerkezetekbe beszivárgó tárgyragos jelölés a szóösszetételek kialakulását lassította. A finnben az akkuzatívuszi tárgy alternatíváját jelentő, a magyarhoz képest lényegesen gyakoribb részleges tárgy (partitívuszi) a *Halotti Beszéd*ben is előfordul: *Engede urdung intetvinec. es evec oz tiluvt gimilstwl, es oz gimilsben halalut evec.* Méghozzá olyan formában fordul elő az első tagmondatban, hogy a (mennyiségi) részt jelentő tárgy nem szerepel a mondatban, csak a határozó („amiben” rész a tárgy, vagy „amiből”, a *Halotti Beszéd*ben: „amitől”). A részelt határozó előtt *az* áll, az igealak A-igeragozású. A mai magyar nyelvben is a partitívuszi határozó A-igeragozású igealak mellett fordul elő, (a távolra mutató névmásból kialakult) határozott névelővel: *Evet a süteményből.* Christopher Lyons Edith Moravcsik adata (Moravcsik 1978)³⁷ alapján arra az egyébként helytálló következtetésre jut, hogy a partitívuszi névszó a magyarban a finnel ellentétben nem direkt tárgy, hanem egy ki nem tett, tárgyi pozíciójú határozatlan fejhez kapcsolt partitív bővítmeny.³⁸

Értelmezésben a fenti ómagyar kori adat a következőkre enged következtetni. A B-igealakok teljesen önmagukban (tárgyukra vonatkozó határozott névelős determinálás nélkül – hiszen a nem mutató névmási, hanem névelő funkciójú *az* ekkor még kezdeményeiben volt csak meg –, vagy mindenféle egyéb determinált vagy annak tekintett tárgy nélkül) is, vagyis mondatértékű igei glosszémaként (toldalékos igeaként) is utalhattak a határozott tárgyra. Akár oly módon, hogy szintaktikailag megjelenő tárgyi lexéma a mondatban nem is volt jelen. Ugyanígy az A-igeragozási sorú igealakok nem elsősorban a határozatlanként megjelölt tárgyra történő utalásra kötődhetnek le. Az *egy* sem létezett még ekkor határozatlan névelői, hangsúlytalan funkcióban. A *Halotti Beszéd* tanúbizonysága szerint a tárgyatlan igék A-ragozás szerint ragozódtak: *halalnec halalaal holz.* (‘halálnak halálával holsz’). Másodsorban határozatlan tárgyakat implikáltak az A-igealakok úgy, hogy azok a mondatban meg sem jelentek (lásd *Halotti Beszéd*): *...es eve* Ugyancsak a *Halotti Beszéd*ből vett az alábbi, önmagában, a mondategészben kitett tárgyat nem tartalmazó B-igealakú mondat, mely a B-ragozás prototipikus használatát illusztrálja: *Kic ozvc. miv vogmuc. Hug es tiv latiatuc szumtuchel. isa es num igg ember mulchotia ez vermut. ysa mend ozchuz iarov vogmuc.* (‘Kik azok? Mik vagyunk. Hogy is ti látjátok szemetekkel; isa, is nem egy ember múlhatja

³⁷ Moravcsik Edith A. 1978: On the case marking of objects. In *Universals of human language. Vol. 4: Syntax*, (ed.) Joseph H. Greenberg, Charles A. Ferguson and Edith A. Moravcsik, 249–289. Stanford: Stanford University Press

³⁸ „...perhaps they are partitive complements of a null indefinite head in object position” (Lyons 1999: 200).

e vermet, isa, mind ahhoz járók vagyunk’.) A *Halotti Beszéd* szónoka orációja vége felé a *látjátok* igével poetikusan több, szövegszinten beazonosítható és a beszédhelyzetben észlelhető koreferens tárgyakra egyszerre utal: ’Ti is láthatjátok azt, hogy Kik azok? Mik vagyunk a tiltott gyümölcscsel halált evő Ádám és Éva leszármazottai, akik a paradicsomi bűnbeesés révén mind meghalunk, mint ez az ember is, aki itt fekszik kiterítve’. Azaz *látjátok* [tárgy1 = ezt a halott embert (szituatívét), tárgy2 = magunkat e holt emberben, bűnös Ádám és Éva halandó leszármazottait (anaforikusan)]. Ugyanakkor a következő mondatra kataforikusan is utalhat a ’látjátok’: tárgy3 = [azt, hogy] íme egyetlen ember sem kerülheti el e vermet. A *Halotti Beszéd* orátora rámutatólag (a beszédhelyzetben észlelhető tárgyra), és mondandójában vissza-, illetve előremutatólag használta a B-igealakot. Azaz az ómagyar korban a maitól jóval differenciálatlanabban jelölt alá- és mellérendelő mondatszerkesztés miatt a B-igeragozásnak fontos, a lehetséges tárgyi referensek köréből bizonyosakat beazonosító funkciója volt. Ezen a szöveghelyen részben a szónok retorikai fogásával is magyarázható az, hogy az említett B-igealaknak több, a beszédhelyzet (nyelven túli) konkrét dologfogalmaival és a szövegből elvonható koreferens dologfogalmakkal mint grammatikai tárgyakkal is lehet szintagmatikus kapcsolata. Ezeknek nem explicit szintagmatikus kapcsolatoknak a szemantikai alapja a rámutatás. Az A-igeragozás nem mutat rá sem a beszédhelyzet konkrét dologfogalmaira, sem a szövegelőzményből absztrahált tárgyakra. Típusosan nem-átható (nem tranzitív) cselekvésű igeik ragozása. Ha az ige tranzitív is, akkor is csak olyan tárgyakkal léphet szintagmatikus kapcsolatba, amelyek a nyelv valóságában, az ige szemantikájában kötött jelentésmező lehetséges tárgyai vagy azoknak részei.

Azért hangsúlyozandó mindennek a megállapítása, mert a középmagyar korban már a megszorodó névmásoknak, névmási jelzőknek, valamint a határozott és határozatlan névelők nyelvünkbeli megjelenésének betudhatóan az igeragozások tárgyi bővítményei megszorodnak, és átrajzolják az előbbi felállást. Az ilyen tárgyakat kitett formában megjelenítő vagy csak implikáló igei predikátumok úgy tűnnek majd fel, mint grammatikai, pontosabban szintaktikai tényezők függvényei: nyelvi szintű jelenségnek, vagyis egyeztetésnek.

Az ősmagyar korban szilárd rendszere épült ki a személyes, mutató és kérdő névmásoknak. A személyes névmásoknak létezett akkuzatívuszi alakjuk is, és alakkiegészüléssel jöttek létre a „határozószói személyes névmásnak” is nevezett alakok (D. Máta Mária 2003: 214). A visszaható és birtokos névmások teljes paradigmája is rendelkezésre állt. A főnévi és melléknévi mutató névmások mellett megjelentek a számnévi is. Ómagyar kori nyelvemlékünk, a *Halotti Beszéd* már világosan feltárja a főnévi, melléknévi és számnévi kérdő névmások gazdagságát: *Kic ozvc. miv vogmuc. Menyi milostben...* stb. (kik azok, mennyi milosztben, mi vogymuk stb.) Mint D. Máta írja, ezekhez a névmásrendszerekhez képest másodlagosan alakult ki aztán a kérdő névmásokból a határozatlan és vonatkozó névmási kategória (D. Máta Mária 2003: 218). Eleinte a kérdő névmások

minden alaki különbség nélkül betölthették a határozatlan, sőt a mai értelemben vett vonatkozó névmás funkcióját is, ráadásul főnévi névmás utalhatott melléknévi értelemre is. Pl. a *ki* jelenthette azt is, hogy *aki*, *valaki*. Az ősmagyar korban jelent meg az *egy* és a *más* határozatlan névmás is, melyekhez aztán az *-ik* kiemelő jel kapcsolódott (az ómagyar korban aztán az *egymás* összetételben kapcsolódnak majd kölcsönös névmássá), felbukkant az *egyéb* és a számos *né-* és *vala-* előtagú összetételből álló határozatlan névmás.

Az ómagyar korban a névmások további szaporodása volt tapasztalható: megjelentek az *ugyan-* előtagú (*identatív*: Lotz 1939: 111), az *am-/em-* előtagú (*remonstratív*: Lotz 1939: 111) névmások, a *mind-* előtagú névmások az összefoglaló anafora eszközeiként, a *se-*, az *akár-* és a *minden-* előtagú összetételek.

A különféle névmásfajták szám- és minőségbeli megsokasodása azért is említendő, mert tárgyi szerepben előfordulva igeragozásainkkal is kapcsolatban álltak. A mutató, a kérdő, a vonatkozó, a határozatlan és az általános névmások ugyanis csak 3. személy értékűek (ez utóbbiakhoz személyjel is kapcsolódhat), míg a személyes, birtokos és visszaható névmásoknak személy és szám szerinti paradigmái is kialakultak. Ezen kívül a tárgyi szerepű dologfogalmaknak szövegszintű, azaz a tagmondatokon, mondatokon átívelő viszonylataiban is utaló, specifikáló, pontosító, azonosító és egyéb minősítő funkciókkal bírtak a névmások, ami tovább differenciálta a kétféle igeragozás használatát. Az ómagyar korban a névmások differenciálódása és megsaporodása a mondatokon belüli szintaktikai és a mondatok közötti szövegszintű viszonyok komplexebbé válását is jelzi. Nemcsak a szintaktikai, de még a szupraszegmentális határokon is gyakran a névmások találhatóak (Gallasy 2003: 487). Nemcsak a névmási tárgyak, hanem a tárgyfajták, tárgyas szintagmák is egyre sokfélebbek lettek: főnévi igenévi, határozói értékű tárgy, kettős tárgy (*látom őt jönni*), fakultatív tárgy, és eredménytárgy (Horváth 438–441). A szórend a határozottsággal és a határozatlansággal is összekapcsolódott, s bár az ómagyar korban az SVO szórend volt túlsúlyban (Gallasy 2003: 486), határozatlan tárgy esetén továbbra is gyakori volt az SOV szórend, ami a határozatlan *egy* névelő mind gyakoribb felbukkanásával is együtt járt.

Az ómagyar korban már többé-kevésbé a mai nyelvéllapotéval egyeztek meg a kétféle igeragozáshoz köthető tárgyak, azzal a különbséggel, hogy a névmások gyakran jelzői funkcióban is álltak. A középmagyar korban közismerten nagyfokú ingadozás volt tapasztalható a két igeragozás között³⁹ egyes műfajokban (pl. gyakorta a históriás énekekben), egyes szerzőknél (Zrínyi Miklós, Gyöngyösi István). Bár az 1700-as évekre ez a „szabályoknak ellentmondó” egyeztetés (Horváth

---

³⁹ Vö. Jakab László 1999: „A XV. századi nyelvemlékeinkben tapasztalható ingadozás alapján feltehető, hogy a nyelvjárásokban korábban is eltérés mutatkozott a tárgyas ragozás fejlettségében, használatában. Egymás mellett éltek a felszólító módban tárgyas és alanyi igealakok tárgyas funkcióban, a *várj*, *hallgass* stb. formák tárgyas szerepben is állhattak” (Jakab 1999: 83).

2003: 666) eltűnt, még mindig megmaradt a vonatkozó névmási tárgy melletti B-ragozás.⁴⁰ Amennyiben olyan szerkezetekben fordultak elő a tárgyak, amelyekben a determinálatlan és determinált érték ütközött, rendszerint az utóbbi vált meghatározóvá. A mondatokban halmozott és determináltságukban különböző tárgyak esetén az igei állítmány a közelebbik tárgy típusával lett egyeztetve.

Az ingadozás a kétféle igeragozás között napjainkig tart oly módon, hogy az még írott és beszélt tömegkommunikációban is megfigyelhető.⁴¹

---

⁴⁰ A vonatkozó névmást mai nyelvézékünk alapján is inkább határozottnak érezzük. A vonatkozó névmás (pl. *aki*) morfológiai kompozicionalitása (a-ki) újfent egy aggregátum (*kik*) hátere előtt történő rámutatás: *a+ki*.

⁴¹ Az írott sajtóból: *Egy esetleges második diplomát munka mellett szerezzük meg.* A rádióban időnként hallani olyan tájszólásos formát, ahol *-d-re* végződő tövű igék [d]-je palatalizálódik: „*Művelünk, amit tudjunk.*” Az is elképzelhető, hogy ez a forma nem a B-igeragozási alak, hanem a felszólító módú alak vonzásában áll.

3. Problémafelvetés

A kétféle igeragozás paradigmaticus formájában rejlő, a megkülönböztetésükben feszülő ellentmondásokat már a korábbi szakaszokban is igyekeztem a vonatkozó helyeken megemlíteni. Az alábbiakban a magyar nyelvészeti hagyományban is felszínre került vagy ki nem mondott ellentmondásokat szempontok szerint összegzem.

3.1. Az igei paradigmák ellentmondásai

A magyar nyelvnek mindösszesen két igei paradigmája van. Összehasonlításuk kényszere nem e kis számból, hanem inkább vélt szoros összetartozásukból adódik. Morfológiájuk szerint is külön sort képeznek, de ennél sokkal lényegesebb, hogy funkcionálisan egymás alternatívájaként jelennek meg a beszélői döntésekben. Bár valóban vannak összevethető azonos tulajdonságaik, különbségeik számottevőbbek. A predikátumokban a kétféle igeragozású igealakoknak más és más a közlésben betöltött szerepük. Azok a megnyilatkozások, amelyekben tárgyas ige van és ez a tárgy 3. személyű, ténylegesen is kétféleképpen mondhatók, A- és B-igeragozás szerint is. A két megnyilatkozásnak természetesen eltérő jelentése lesz, másféle beszélői szándékot és egy adott diskurzusba ágyazottság másfajta szempontjait mutatja, amelyek az adott eseményszerkezet kifejtésének eltérő megközelítéseiből erednek: pl. *Felhívtaál egy szerelőt?* vs. *Felhívta a szerelőt?*

A magyar nyelvészeti hagyományban többnyire a tárgyi bővítmény jellege az, ami az igeragozásaink megkülönböztetésében meghatározóvá vált. Noha a kétféle igeragozás megkülönböztetési alapjául tekintett tárgyi bővítmény az intranszitiv igeik esetében eleve irreleváns. Ezért előrébb való a tárgyasság meglétének és az igeragozások megoszlásának a vizsgálata.

A magyar tárgyatlan igeik száma körülbelül 15%-kal kevesebb, mint tárgyas igeink száma, ezért ténylegesen igeink több mint felével kapcsolatosan felmerül ez a bizonyos megszorítások közötti kétféleképpen mondhatóság. Fontos hozzátenni, hogy csak a 3. személyű tárgyak esetében, noha rendszerint az egész A-paradigmára, az 1. és 2. személyű tárgyi névmásokra is rávetül az a szemlélet, miszerint az A-paradigma egésze határozatlan tárgyakat integrál. Azt is fontos hozzátenni, hogy a határozatlan névelős, tárgyas, „kifejtő” (fogalmi) főnévi szerkezetek nem ugyanúgy „személyek”, mint a határozottnak számító „ő(k)”.

Voltaképpen az sem tisztázott kellőképpen, hogy mi az oka annak, hogy a tárgyatlan igeik csak az egyik igeragozás szerint ragozhatók, a másik szerint nem. Vagy az, hogy intranszitiv igeikhez illesztett igezőtők révén újra (pl. határozói értékű) tárgy jelenik meg a mondatban.

Az igeik tárgyasság és tárgyatlanság szerinti megoszlásának a ragozások szempontjából az a következménye, hogy formailag minden B-igeragozás szerint ragozható ige ragozható A-igeragozás

szerint is,⁴² de nem minden A-igeragozás szerint ragozható igének van B-igeragozású alakja. Azért csak formailag, mert a jelentés szempontjából az A-igeragozás használatakor számos szótári megszorítás is létezik. Az A-igeragozásnak van ugyanis abszolút, implicit és explicit tárgyas használata.

Vagyis megkerülhetetlenek a ragozások közti különbségtételben a következők: 1. az igejelentés – tranzitív-e vagy sem az adott ige. 2. Tárgyatlan igék a magyarban csak az A-igeragozás szerint ragozhatók. 3. Tárgyas igék azonban ha a/ eset áll fenn, azaz 1. és 2. személyű tárgyak van a predikátumban, akkor csak A-igeragozásúak lehetnek (pl. *kér, kérlek*), ha b/ eset áll fenn és 3. személyű tárgyak van akkor I.: A-igeragozás szerint és II.: B-igeragozás szerint is ragozhatók. A 3/a és a 3/b/I. igéknek azonban létezik tárgyatlan, vagyis a 2.-ével, vagyis a tárgyatlan igékéhez hasonló használata, annak ellenére, hogy tárgyasak. Ebben az esetben nem is implikálnak 3/a szerinti tárgyakat, 3/b/I. esetben pedig szintaktikailag mindig kitett a határozatlan 3. személyű tárgy. Ha nincs kitéve, akkor az előbb említett tárgyatlan használatról van szó.

Kubínyi Kata korpuszalapú következtetése szerint (Kubínyi 2008: 231–232) az a tendencia figyelhető meg a magyar nyelvben, hogy a tárgyi referens személye minél magasabban van az univerzális élőségi hierarchiában, annál inkább nincs kitéve szintaktikailag a mondatban. Ezt egyúttal azt is jelenti, hogy minél alacsonyabban van, annál inkább meg is jelenik a mondatban szintaktikailag, külön lexémával. A 3/a esetekben, ha csak lehet, a beszélő elhagyja az 1. és 2. személyű tárgyat. A megnyilatkozásban szemantikai (lehetségességi) megszorítások és különféle motiváltságok irányítják az 1. és 2. személyű tárgyaknak a megnyilatkozásokban való kitételét (Kubínyi 2008: 238–239). A 3/II. esetben (Kubínyi kutatása szerint) meglepő módon – a tárgyra is utalni képes testes igei zárómorféma ellenére – a szintaktikailag is kitett tárgyak megtalálhatók a megnyilatkozásokban.

Ez egy meglehetősen bonyolult rendszer a magyar nyelvben, számos különféle szempont egyidejű figyelembevételét követeli meg. Különösen az A-igeragozáson belüli polisziémia miatt, de a két igeragozás között is vannak átfedések. Az implikált tárgy lehetősége pedig olyan szempont, ami ezt az eddig sem egyszerű helyzetet még összetettebbé teszi. Nem meglepő, ha e rendszer megragadására tett kísérletek gyakran reduktívan közelítettek a kétféle igeragozáshoz, és egyszerűsítették viszonyukat. A reduktív megközelítés azonban (pl. az A-igeragozás tárgyainak határozatlannak titulálása (az első és második személyű „határozott” tárgyak ellenére), „alanyinak” tekintése (mintha nem volna tárgyak stb.) felszínre hozza az ellentmondásokat.

A két igeragozás közül az A-paradigma a problematikusabb, szemantikailag sokfélebb, mint a személykategória és a tárgy határozottsága szempontjából egyöntetűbb, de nem teljesen homogén B-igeragozás. Az A-igeragozást sokszor az összehasonlítás, egymásra vonatkoztatás kényszeréből a B-

---

⁴² Kivéve a Fogarasi által felfedezett *kétli* igt, amelynek csak B-ragozása van.

igeragozással szemben mint nem-B (nem tárgyias, nem határozott tárgyias) ragozást definiálták. Ilyenkor az A-igeragozás szerint ragozható tárgyias igék, illetve az 1. és 2. személyű tárgyak nem illettek bele a definícióba. Más meghatározási kísérletekben egy olyan általános igeragozásnak tűnt fel, amelynek van tárgyias (B-) és tárgyatlan alternatívája is. Ez azonban csak a tárgyias igékre áll, mivel tárgyatlan igék soha nem ragozhatók a B-paradigma szerint.

Felmerülhet még a kérdés, hogy amennyiben tárgyias igéről van szó, akkor hogyan határozható el annak kétféle ragozási lehetősége. A magyar nyelvészeti hagyomány erre úgy felel, hogy az ige tárgyának határozottsága a döntő. Határozott tárgy esetén a B-igeragozás választandó, határozatlan tárgy esetén az A-igeragozási sor. Ebből az elnevezésből azonban hiányzik egy fontos feltételének tekintetbe vétele: milyen személyű a tárgy. A határozott/határozatlan tárgy lehetősége csak a 3. személyű tárgyak esetében áll fenn. Ha a 3. személykategória feltétele tekintetbe vétele hiányzik az elnevezésből, akkor az egymásra vonatkoztatás kényszeréből az A-igeragozás mint határozatlan ragozás is megjelent, holott ha tárgyatlan az ige (2. értelmében), akkor egyrészt nem lehet határozatlan tárgyú ragozása sem, hiszen határozatlan tárgya csak akkor lehet, ha egyáltalán tárgyias. Másrészt az A-paradigma határozatlannak nevezése nem áll a beszédrésztevői, 1. és 2. személyű határozottnak tűnő implikált, személyes névmási tárgyakra.

Az A-paradigma leginkább tárgyatlan (2) használata pedig mint alanyi („nem tárgyias”) ragozásként vonult be a köztudatba, mint olyan igealakokat tartalmazó sor, melynek csak alanyra utaló morfémai vannak (tárgyra utalók nem). Azonban mint ismeretes, nemcsak 3., hanem 1. és 2. személyű tárgyakat is implikálhat, még akkor is, ha morfematikusan ennek külön-külön jele nincs (szemben az implikatívusz jelöltségével).

A paradigmák morfológiai megközelítése a használatuk kellően összetett leírásának mellőzésével nagyon félrevezető lehet.

Jelentésbeli és nyelvhasználati perspektívából alapvetően négy szempont is kitűnik, amelyeket nem szabad a háttérbe tolni a kétféle igeragozás tárgyalásakor: *az ige tárgyassága* (ha tárgyias, akkor a tárgyi bővítmény kötelező-e vagy fakultatív) *vagy tárgyatlansága, az ige jelentése, a tárgy személye és a tárgyat tartalmazó megnyilatkozás beszédhelyzetének kontextusa, szövegkörnyezete.* (A tárgy határozottságának szempontjánál előrébb való a személykategória.)

Nem hagyható figyelmen kívül az a tény sem, hogy sok magyar tárgyatlan ige tárgyassá tehető – s nemcsak igekötővel (pl. *éli az életét, körbejárja a várost*). Ezek az igék transzparens módon megmutatják a tárgyatlan igék B-igeragozás szerinti alakjait, azaz egyfajta tárgyasság lehetőségét tárgyatlan igék esetében. Más szóval egy olyan, a kétféle igeragozás közötti átjárásnak a lehetőségét, ami a tárgyias igék esetében lényegileg is fennáll.

S végül szükséges megemlíteni az A-igeragozás alparadigmájaként tárgyalt ikes igéket, melyek tovább árnyalják a fent vázolt képet. Az ikes igék egyik része már eleve történéseket és

állapotokat jelölő, ágens nélküli ige, s mint ilyen, tárgyatlan. Másik részük, a tárgyas igék esetében éppen a páciens értékelődik át, s így ezen ikes igék nagy része tárgyatlan. Töredékük azonban, s éppen a gyakori alapigéknek számítók, tárgyas maradt. Ezeknek a tárgyas ikes igéknek egyes alakjai az A-, más alakjuk a B-igeragozás alakjával homoním, miközben saját, csak rájuk jellemző inflexióstoldalékkal rendelkeznek.

Azért szenteltem sok, talán a kellőnél is több figyelmet mindezen ellentmondások részletezésének, mert bár látszat szerint a megoldás felé mutatnak, voltaképpen éppenséggel nem sikerül tisztázniuk igei paradigmáink működésének funkcióját.

A paradigmák nyelvészeti leírásából számos elméleti dilemma származtatható, amellett, hogy egy semmiképpen figyelmen kívül nem hagyható lényegi mozzanat mindebből elsikkadt: A magyar beszélők hogyan működtetik a kétféle igeragozást?

3.1.1. Ingadozó műszavak

Az igeragozások megkülönböztetésének fenti ellentmondásait, problémáit jól mutatja az a tény, hogy a paradigmák elnevezése nem egyöntetű, számos kísérlet történt a megfelelő műszó megtalálására. Az elnevezés-variációk a magyar nyelv más grammatikai egységei esetében is megfigyelhetők, de az igeragozások különféle elnevezései a fentebb vázolt problémákat láttatják is.

Két alapvető tendencia különíthető el az elnevezésekben: az egyik a kétféle igeragozást nem egy ellentéppárral ragadta meg, kifejezve a két igeragozási sor nem közös alapon történő megragadhatóságát (pl. abszolútan vett/tranzitívan vett, alanyi/tárgyas). Más nyelvtanírók sok esetben már ellentéppárral nevezik el a konjugációkat, máshová is helyezve a hangsúlyt és ellentétes fogalmakkal írják le őket: pl. determinált/indeterminált igeragozás. A 19. században honosodik meg a mai nyelvtanokban is még közkedvelt alanyi/tárgyas terminuspár (az első tendenciába tartozik), mely érthető módon igyekezett kifejezésre juttatni a két konjugáció nem egy közös összevetési alapszerinti különbözőségét.⁴³ Lotz János a 20. században mégis a legszerencsétlenebb műszavak közé sorolta ez utóbbit, mint amely nem tud rámutatni a két igeragozás jellegére, különbségeikre. Terminológiatörténeti áttekintésemben az igeragozások elnevezéseinek részleges nyomon követésével igyekszem feltárni, hogy igeragozásaink kétféleségének megragadása a műszavakban miként alakult.

Annak ellenére, hogy kifejezetten sok terminus született elnevezésükre, nem sikerült leírniuk azt, aminek a megragadására jöttek létre.

Miért ingadoznak a műszavak?

---

⁴³ A *Strukturális magyar nyelvtan 2. Morfológia* című kötet is ezt használja – más okból (vö.: Bartos 2000: 754).

3.1.2. A tárgy határozottságára/határozatlanságára vonatkozó döntés problémái

A tárgy határozottságáról csak akkor beszélhetünk, ha a határozottság fogalmát vagy empirikusan vagy elméletileg meg tudjuk ragadni. A magyar nyelvészetben az anyanyelvi intuíción alapuló empirikus, de a nyelvészeti reflexióval is kiegészített megközelítések pontosan ki nem fejtett inferenciával rendszerint azokat a tárgyakat tekintik határozottnak, amelyek együtt járnak a határozott ragozással. Ez azonban körbenforgó okoskodás.

A határozott névelős tárgyak vagy a mutató névmással ellátott tárgyak határozottságát magától értetődőnek tekintjük. De a mutató névmási tárgyak A-igeragozású alakokkal történő együtt járása vagy a tárgyi szerepű határozatlan névelős személynév B-igeragozású alakokkal járása már nem a típusos használat esete. Vagyis a nyelvtani alapszabálynak teljesen ellentmondó alszabálynak is megvan a lehetősége.

A személyes névmási tárgyak körében a legkiugróbb probléma az 1. és 2. személyű személyes névmási tárgyak sokat emlegetett és megkérdőjelezett határozatlansága. A beszédrésztvevőkre referáló 1. és 2. személyeket határozott entitásoknak tartjuk. Nevezhető-e így az A-paradigma egésze határozatlannak és miért?

A B-paradigma tudvalevőleg többnyire 3. személyű tárgyakat foglal magába. A 3. személyű visszaható névmási tárgyak viszont koreferensek az igelak alanyával. Ez utóbbi esetben nyelvi formájukat tekintve valóban 3. személyűek, de pragmatikai értelemben a koreferencia miatt 1. 2. és 3. személyűnek tartjuk őket. A *magam(at)*, *magad(at)*, *magunk(at)*, *magatok(at)* a beszédeseményben az *én* és a *te*, valamint a *mi* és a *ti* (deiktikusan referált) tárgyi referenseivel, azaz a tárgyi szerepű beszédrésztvevőkkel lesz koreferens. Ha a tárgyi szerepű udvarias névmásokat tekintjük (*Ön-/öke-t*, *magát*, *magukat*), akkor e főnévszerű morfológiát mutató névmások 3. személyűek, de pragmatikai értelemben 2. személyűek. Ha ez a tárgy személykategóriája szerinti heterogenitás az A-paradigmában megfigyelhető, nem szükséges-e a B-paradigmában is a fenti heterogenitást feltételeznünk?

Az A-paradigmához sorolódó tárgyak személyével kapcsolatosan is merülhetnek fel hasonló kétyelek. A 3. személyűnek tartott határozatlan névelős tárgyas főnévi szerkezet például erősen elkülönül az 1. és 2. személyű implikált vagy kitett névmási tárgyaktól, amelyeknek a referenciája szinte minden esetben élő. Ez az éles törés jelzi, hogy kevésbé valószínű azonos, például határozatlansági alapon történő szemléletük: az élő beszédrésztvevők a határozottsági kontinuum leghatározottabb tartományánál helyezkednek el, míg az elvont referenciájú határozatlan névelős entitások a leghatározatlanabbnál. Az 1. és 2. személyű akár kitett vagy implikált névmási tárgyaknak (*engem*, *téged*, *minket*, *bennünket*, *titeket*) az A-paradigma igealakjaival való együtt járása az egyik legfőbb ellenérv az ellen, hogy a B-igeragozás 3. személyű tárgyaival kontrer módon a másik paradigmát és tárgyait határozatlannak tartjuk.

A beszédhelyzetet sematizáló személyes névmások tárgyas paradigmáján túl – melyek szemantikája konkrét – további seregnyi jelentésükben sokkal körülhatárolatlanabb, absztrakt tárgy határozott és határozatlan besorolásáról kellene számot adnunk (melyek formailag 3. személyűek). Például: határozatlan névmások, univerzális kvantorok, kérdő névmások, mutató névmások, vonatkozó névmások, kiemelő jeles tárgyak, birtokos személyjeles tárgyak, főnévi igeneves szerkezetek – s mindezeknek az agglutináció körében megengedett tovább toldalékolt alakjaik, esetleg nagyobb nominális kifejezések részeiként. A nyelvtanok némi magyarázat után (többnyire az anyanyelvi beszélői tapasztalat alapján) határozott és határozatlan osztályokba formálisan sorolják be ezeket a tárgyakat, és ez egy nagyon kidolgozott apparátus segítségével („DP-k és nem DP-k”, Bartos 2000: 754) a magyar nyelv generatív mondattanában is így történik.

A határozottság fogalma a nyelvészetben leíró, magyarázó fogalom. Christopher Lyonsnak a határozottságról szóló összefoglaló munkájából viszont kiderül, hogy e fogalom a nyelvközi vizsgálatokból, a különféle nyelveknek a határozottságot kifejező nagyon széles választékban megtalálható eszközeiből vezethető le.

Nincs „határozottság” mint olyan. Ha nincs, akkor nem inkább a beszélők határozott referálásának vannak különféle nyelvi eszközei?

3.1.3. Az első és második számú névmási tárgyak határozatlanságának és implicit megjelenésének problémája

Részint csak úgy tűnik, hogy a beszédrésztvevő entitásokkal koreferens tárgyi szerepű 1. és 2. személyű névmások empirikusan a beszédhelyzet „leghatározottabb” elemei, a határozottsági kontinuum leghatározottabb entitásai. Határozottak, de elsősorban a szemtől szembeni kétszemélyes interakcióban és a beszédrésztvevők számára: *te mindig tudod, hogy te 'te' vagy, amikor én 'én' vagyok, és amikor én neked 'te' vagyok, akkor te vagy 'én'*.⁴⁴ Ebből a metanyelvi mondatból is érezhető, hogy a külső, reflektáló szemléletben a beszédrésztvevők identitása beszédhelyzettől függő, akár szomszédsági páronként más és más, s mint ilyen időben gyakran változót akár nagyon is határozatlannak mondhatjuk. A paradigma pedig a valódi beszédhelyzeteket sematizálja – reflektáltan.

Egy entitás nyelvileg Lyons szerint abban az esetben határozott, ha a beszélő és a hallgató számára egyaránt ismert, beazonosítható, és nyelvi megformálását a hallgató figyelmét a referenshez vezető tartalmak jellemzik. Az 1. és 2. személyű tárgyi szerepű névmásokat tartalmazó vagy implikáló igei predikátumokban nem azonosíthatók be egyértelműen a tárgyi referensek és nem irányul a hallgató figyelme egyértelműen a tárgyi referenshez. Ennek az elsődleges oka az, hogy 3. személyű igealany esetén az 1. és 2. személyű névmási tárgyak egyaránt aktiválódhatnak. (Az

---

⁴⁴ Vö. „*Most én vagyok ém, én, Sándor, nem Pista és nem a húgaim. De csak azért vagyok éppen én az én, mert ezúttal éppen én beszélek*” (Karácsony 1938/992: 84).

implikatívusz igealak kivételt jelent, mert egyértelműen a 2. személykategóriájú tárgyhoz vezet, ha pedig ez a tárgy többes számú, akkor azt a beszélőnek ki kell tennie.)

Az A-igeragozási sorban (ide nem értve a bennfoglaló alakot) a tárgyjelölés szempontjából tehát nagyfokú poliszémia van.

Természetesen a predikátum összetevőinek jelentéséből és a kontextusból kialakul egy lehetséges tárgyi referens-hálózat, de az esetek nagy részében az 1. és 2. személyű névmási tárgyak „összetartanak”, együtt jelennek meg a lehetséges tárgyi referensek között mint beszédrésztvevő elemek. Az 1. és a 2. személyű tárgyi referensre utaló nem implikatívuszi alakok homonímák: az igealak egyszerre utalhat e kettőre, sőt a tárgyas határozatlan névelős főnévi szerkezetre is (de ez utóbbit adott esetben) szintaktikailag kiteszi a beszélő. Bár a nyelvünkben jártas beszélő az igeszemantikára támaszkodva ésszerű megfontolásból eltekinthet az adott beszédhelyzetben irrelevánsan aktiválódott tárgy(ak)tól. Például az A-igeragozású igéknél az 1. és 2. személyű tárgytól, s kérdés, hogy vajon van-e bármily csekély aktiváció a tárgyas igék tárgyatlan (abszolút) használatakor vagy nem kötelező tárgyi bővítmény esetén. Ezeket a kérdéseket már csak szövegkörnyezetben lenne érdemes vizsgálni (kísérleti helyzetben). A többes számú 1. és 2. személyű tárgyakat a társalgási relevanciaelvvel összhangban a szükséges esetekben már szintaktikailag is mindig kiteszi a beszélő, éppúgy, ahogyan a tárgyas, határozatlan névelős főnévi szerkezetet is. A többes számú tárgyi szerepű névmások és az *egy* névelős tárgyas főnévi szerkezetek kötelező kitétele viszont a megnyilatkozás szintaktikai átlátását igényli. Maga az A-igeragozási sor azonban egyáltalán nem tárja elő a 2.2.3.-ban felsorolt lehetséges tárgyakat és a szintaktikailag kötelezően kiteendő tárgyakat.

Megmutaja-e a paradigmikus forma az említett szinkretizmusokat, a poliszémiát, a csak lehetséges tárgyi bővítmény szerepét (aktivációját)?

3.1.4. A bennfoglaló alak helyének ingadozása

A bennfoglaló alak 2. személyű tárgyra referál. Amennyiben ez a tárgy többes számú, akkor szintaktikailag kitesszük a többes alakot. Morfológiai felépítése alapján a bennfoglaló alak az A-igeragozáshoz tartozik inkább, valamint azért is, mert a 1. személyű igealany melletti 2. személyű tárgyak is ebben a paradigmában vannak. Tárgya határozottsági besorolhatósága alapján a B-igeragozáshoz tartozónak tűnik, bár 3. személyű alanyok esetén a 2. személyű tárgy (határozottsága ellenére) az A-igeragozású igealakokkal jár együtt. Mindennek betudhatóan nyelvtanainkban, nyelvtaníróinknál a bennfoglaló alak helye ingadozik, noha egyik vagy másik paradigmában (szintén a paradigmikus egyszerűsítés kényszere miatt) szükségesnek tűnik elhelyezni.

Az implikatívusz a kétféle igeragozási sor egyikében sem helyezhető el ellentmondások nélkül. Hol az implikatívusz helye?

3.1.5. Az egyeztetés problémája

A szám és személy szerinti egyeztetés mellett nyelvtanaink a tárgy határozottsága szerint szükséges egyeztetés jelenségeként írják le a kétféle igeragozás megoszlását. Az egyeztetés a szöveg mikro- és makroegységeinek koherenciáját biztosító egyik eszköz.

A magyar igei predikátumok egy része azonban csak implikálja a tárgyat akkor, ha szintaktikailag kitett formában a tárgy a mondatban nincsen jelen. A lehetséges, implikált tárgyak beazonosításában az anyanyelvi beszélők jártasak, az adott igealak aktiválja a jártasság megszerzése, a nyelvelsajátítás során kialakult gyakori, kapcsolható mintázatokat, amelyek tanulói láncolatokként erősödnek meg. Ezek (a neurális hálózatban) statisztikailag gyakori, tanulói kapcsolatok nyelvi értelemben a kontextus (igejelentés szótári reprezentációja, szelektív megkötések, szövegösszefüggések, a diskurzus menetének meghatározó összetevői) átfogó pásztázására irányulnak, ahonnan a beszélő beazonosíthatja az implikációnak a társalgási relevanciaelvel összhangban lévő leoptimalisabb referensét, és hallgatóként is elvégzi ugyanezt a kontextusból történő beazonosítást.

A ki nem tett tárgyak vonatkozásában (mely a korábban említett korpuszalapú kutatás szerint nem ritka jelenség) nem mindig beszélhetünk a tárggyal történő egyeztetésről, arról, hogy az igeragozási alak és a tárgyi referens egymásra utalása biztosítja a tárgyi referens beazonosíthatóságát. Az egyeztetés a jelentésösszefüggések koherenciáját lehetővé tevő morfoszintaktikai művelet, amely egyeztető morfémák által – adott esetben több szabad bővítményt és tárgyi vonzatot tartalmazó mondatban, ahol akár több különféle tárgy van – biztosítja az adott alaptaghoz (és nem egy másik frázishoz) tartozó tárgy beazonosíthatóságát. A B-igeragozású igealakok vagy az A-igeragozású (a tárgyakat csak implikáló) igealakok egyes eseteiben nem merül fel a ki nem tett tárgyakkal való egyeztetés. Ilyenkor maga az igealak a lehetséges tárgyi referensek nem teljes körű jelölője, mert nem nevezi meg a tárgyat, következésképpen itt nincs szó egyeztetésről sem, de ugyanakkor implikálja. Bizonyos esetekben az egyeztetés szorosan a mondaton kívüli szövegrészek, máskor a beszédhelyzet résztvevőinek vagy valóságelemeknek a bevonásával végezhető el. Az implicit tárgyi referenseket megengedő igealakoknál nem az implicit argumentum irányítja az egyeztetést, hanem az igeragozási alak használata és az igejelentés önmagában képes (az implicit) tárgyi referenst bevonni a megértésbe.

A rögzített nyelvi adatokat vizsgálva hajlamosak vagyunk az egyeztetést hagyományosan olyan jelenségeként látni, mint amelyet kizárólag a tárgy jellege, annak határozott vagy határozatlan volta irányít. A beszédben működő nyelv közegében azonban több nyelvhasználati tény arra enged következtetni, hogy ez nem feltétlenül vagy nem teljes egészében van így.

Anyanyelvünk igeragozásait ennél sokkal szélesebb hermeneutikai alapra helyezve kellene tárgyalnunk. Mindezt két példával illusztrálnám. Ha egy gazdagon megrakott étkező asztalnál az

egyik vendég felveszi az egyik fűszert az asztalról, hogy megízésítse az ételét, mielőtt visszarakná a helyére, a szomszédját még mindig kétféleképpen kérdezheti meg, miközben a kezében tartja a fűszert: *Kérsz?* vs. *Kéred?* Vagyis a tárgyakra is eleve kétféleképpen referálhat: *Kérsz borsot?* vs. *Kéred a borsot?*

Ugyancsak reális szituáció, ha egy névelőket egyáltalán nem tartalmazó nyelvről fordítunk magyarra. A magyarra fordítónak muszáj mind a névelőket, mind az igeragozásokat használnia a célnyelven. A forrásszöveg névelőtlen inputja viszont nem ad konkrét támpontokat arra, hogy példának okáért a tárgyas főnévi szerkezetek némelyike határozott vagy határozatlan reprezentációt kapjon a magyar szövegben. Ilyenkor a magyar fordító az, aki a saját interpretációs (beszélői) szemszögéből működteti a határozottság magyar nyelvbeli eszközeit (Wéber 2010).

Hogyan dönthet egyáltalán a beszélő, ha a forrásban nincs tárgy?

Mi alapján dönt, ha van tárgy a forrásszövegben, de annak nincsen határozottság szerinti jelölése?

3.1.6. Ingadozó nyelvhasználat

Mind a napi sajtóban, mind a köznyelvben bizonyos esetekben megfigyelhető az igeragozási alakok ingadozása. A magyar nyelv agglutináló sajátosságai egyrészt lehetővé tesznek olyan jelentésösszetevőkből álló tárgyakat, amelyeknek vannak determináló elemei, de ezek a határozatlan referálás nyelvi formáival együtt, egyszerre vannak jelen a tárgyas szerkezetben. Ilyenkor nagyfokú ingadozás figyelhető meg, amit formai tényezőkből származtathatunk. Más esetekben viszont a tárgy nyelvileg ugyan determinált tárgy, de adott kontextusban a beszélő határozatlanul referál rá úgy, hogy ilyenkor már a determinált jelentéstől eltérő, speciális szemantikai tartalmat hordoz. Az ilyen esetekben (amikor megszokottan B-ből A-igeragozási sorra vált a beszélő, és nem fordítva) nem a tárgy jelentésösszetevőiből, hanem a beszélői szándékból ered a tárgy atípusos jelentése, az alternatív jelentés logikailag lesz határozatlan. Az igeragozási alak logikailag atípusos használata a konvencionális alkalmazások körébe és így az anyanyelvi kompetenciába is többnyire bekerül, az anyanyelvi beszélő ismeri is ezeket – az idegen ajkúak számára az alapszabálynak ellentmondó – alkalmazásokat.

A magyar nyelv szinkrón leírásának is számolnia kell azzal, hogy ez az atípusos referálás megengedett, leggyakoribb esetei megtalálhatók a nyelvtanokban.

A nyelvhelyességen, a jól formáltságon túl milyen célzott jelentések húzódnak meg az ingadozó alakok egyik vagy másik ragozású alakja esetében?

3.2. Hipotézis

Az előbbieken feltett kérdések nem mindegyikét fogom felvázolni. A sorjázó kérdésekkel a problematikát akartam megvilágítani. A következőkben az előbb felvetett problémák fényében a kutatásommal kapcsolatos hipotézist és a kidolgozásához vezető megfontolásokat vázolom.

3.2.1. A tárgy határozottsági jegye szerinti egyeztetés kizárólagosságának tarthatatlansága

Christopher Lyons nyelvközi vizsgálataiból ismeretes, hogy a határozottság kifejezésének a nyelvekben nagyon változatos formái vannak. A határozottság a nyelvek körében rendszerint a névmások, a névelők, a birtokos szerkezetek, tulajdonnevek révén fejeződik ki, s a magyarban ezeken túl még az igeragozásokkal is jelölhető. A magyar nyelv történeti vizsgálata azonban arra hívja fel a figyelmet, hogy például a tárgyi szerepű határozott névelős főnévi szerkezeteknek a megfelelő paradigmaalakokkal való egyeztetése már az igeragozások kialakulása után állhatott elő. A *Halotti Beszéd*ben található ugyan a határozott névelő és a távolba mutató névmás határán lévő nyelvi jelölés (*Es oz gimilsnec wl keseruv uola vize. hug turchucat mige zocoztia vola.*), de a szövegből jól látható, hogy a névelőhasználat még nem hatja át a nyelvemlékes kor e szövegét. A nyelvemlékes kort megelőző beszédhasználat dokumentumai hiányában nem tudható igazán pontosan, hogy a magyar névszórendszer elemeinek és az igék, az igeragozások fejlődése lépésről lépésre hogyan viszonyult egymáshoz, bár a történeti rekonstrukció nagyon sok részletet feltárt ezzel kapcsolatban. (Vö. 2.5.) Megalapozottnak tűnik tehát az a feltevés, hogy az egyeztetés részlegesen biztosan csak az igeragozások kialakulását követő vagy azzal párhuzamosan fejlődött (Sherwood 2000: 185–187).⁴⁵ Számos határozatlannak számító névmási tárgy megjelenése is csak az igeragozások szétválása utánra tehető. A legfőbb érv azonban az, hogy a B-igeragozás önmagában is képes utalni a tárgyra és annak determinált voltára. Vagyis az ok–okozati viszony nem mutatható ki a B-igeragozásnak ebben a használatában a tárgy és az igealak között. Másodsorban „határozatlan” tárgyakat is kísérhet B-igeragozás, ez a logikai határozottság a beszélői szándék következménye, és egy olyan nyelvi mechanizmusra utal, amely egyértelműen a tárgy határozottsági jegye szerinti egyeztetéssel ellentétes művelet. Két okunk is van tehát azt feltételezni, hogy a B-igeragozásnak más vagy nem pontosan ugyanaz a funkciója nyelvünkben, mint amilyen funkciót a magyar nyelv szinkrón rendszerében mutathat az egyeztetés. A B-igeragozás lényegi működésének felfedése természetesen a másik igeragozási sor értelmezésére is kihathat. Értekezésemben azért utalok betűjelekkel a kétféle igeragozásra, hogy elkerülhető legyen a határozott tárggyal való egyeztetés

---

⁴⁵ „The arrival of the definite article changed the core of the Hungarian conjugation system into an agreement system: as there were now two ways of marking the otherness of the other valent/participant (a definite article as well as a verb form)...” (Sherwood 2000: 186)

mint az értelmezést befolyásoló műszó, s ezáltal utat nyithassak az igeragozások szerepének egy másfajta vizsgálata felé. Első lépésként tehát megkérdőjelezem a korábbi megállapításokat:

Ténylegesen a „határozott tárgy” (vagy a „tárgy határozottsága”, a „tárgyhatározottság”) irányítja, váltja ki a ragozási formát?

3.2.2. Igei paradigmáink azonos alapon nem összevethetők

A nyelvészeti elemzés is azt mutatja, hogy a tárgy határozatlan vagy határozott jellege szerinti egyeztetés nem magyarázza meg kielégítően igeragozásaink funkcióját, a magyarázat nem maradéktalan és nem ellentmondásmentes. Eleve már a két paradigma összevetése is félrevezető. A B-igeragozás tárgyasként tekintése nem jelentheti azt, hogy az A-paradigma tárgyatlan. Ez a markáns opozíció csak a 3. személyben áll fenn az inkorporált 3. személyű tárgy és a tárgyasként A-igealak abszolút használatában vagy eleve tárgyatlan ige esetében. Ugyanígy a B-igeragozás határozott ragozásnak tekintése sem jelentheti azt, hogy az A-paradigma határozatlan – a korábban már elősorolt kételyek miatt. Az A-igeragozás tárgyainak személye és határozottságának foka is vegyes, míg a B-igeragozás többnyire 3. személyű határozott tárgyakkal jár együtt.

Az ellentétes leíró kategóriák nem képesek lefedni az igeragozásoknak a sok különféle tárggyal való használatát. Ilyenkor a magyarázó személet egésze vagy meghatározó fogalmainak felülvizsgálata mindenképpen indokolt.

A paradigmatis formán és a tárgy határozottságán alapuló együttes elméletet nem volna-e szükséges elvetni? Lehetséges volna-e a nyelvhasználaton alapuló, a beszédeseményekben megfigyelt valóságos folyamatok és jelenségek nyomán újrafogalmaznunk a magyar nyelv igeinek e kétféleképpen mondhatóságát?

3.2.3. A magyar nyelvészeti hagyomány nem jutott nyugvópontra a kétféle igeragozást működtető elvekben

A magyarázó személetet vagy a fogalmait érdemes úgy is felülvizsgálni, hogy elsősorban megismerjük a nyelvtani alrendszer értelmezésének nyelvészettörténeti előzményeit. Voltak-e a kétféle igeragozásnak korábbi másfajta megközelítései, elnevezései? A régebbi interpretációknak vannak-e mára már feledésbe merült, felújítható szempontjaik? A Lotz szavával (Lotz 1976: 180) „három feltétel” teljesüléséhez kötött használatú kétféle igeragozást (van-e tárgy, ha van, a tárgy 3. személyű-e és ha 3. személyű, akkor határozott-e), annak összetettségét akár csak megközelítően jól lefedő műszó volt-e a múltban?

3.2.4. Milyen mechanizmus(ok) mentén történik az igeragozások elsajátítása a gyermeknél?

Kutatásom első részében szeretném kimutatni mindazt a magyarázatbeli sokféleséget és ilyen formán elméleti bizonytalanságot, amelyek a kétféle igeragozás tárgyalását kísérték nyelvtanainkban.

Kutatásom magja a korpuszvizsgálati módszer, amely lehetővé teszi, hogy a korábbi elméleti vagy spekulatív módozatokat elhagyva közelítsünk a kérdéskörhöz. A kutatás alapját gyermeknyelvi megnyilatkozások spontán, többnyire az anyával folytatott kétszemélyes, szemtől szembeni kommunikációból származó minták adják. A mintavételek időszaka a kisgyermek beszédfejlődésének legkorábbi szakasza, amely egyben a kétféle igeragozás megjelenését és mind differenciáltabb elkülönülését is adatozza.

A korpuszvizsgálati résznél az előzőekben a bevezetőben feltárt elméleti szerkezetet már a háttérbe toltam. Az általam gyűjtött nyelvfejlődési, longitudinális korpuszon azokat a mechanizmusokat próbálom az adatokból, egymásra következésükből, viszonyukból kivonatolni, amelyek feltárják, hogy a kétféle igeragozás, akár egy-egy-egy alakjának egymásra következésével, milyen módon épül ki egy magyar kisgyerek beszédfejlődésében.

A korpusz adatait mennyiségi és minőségi vizsgálatoknak vettem alá. A mennyiségi vizsgálatok olyan kérdéseket ölelnek fel, hogy melyik igeragozás, melyik személykategória az alapvetőbb, játszik-e kimutatható szerepet az ige jelentése, tárgyassága a kétféle igeragozású alakok használatában, milyen az igealakok s a vonatkozó kitett vagy implikált tárgyaik disztribúciója, milyen a kitett tárgyak jellege. A minőségi vizsgálat időrendi adatkövetés, az igeragozás mind kiterjedtebb kibontakozásának részletező, sorrendi leírása. Mindkét vizsgálati típus – a statisztikai és az elemző módszerek is – arra irányulnak, hogy az igeragozások használatának az elsajátítás menetében megnyilvánuló mozzanatait, mechanizmusait mint a kétféle igeragozás új értelmezési lehetőségeit feltárjam.

4. A kétféle igeragozás vizsgálata

4.1. Forráskutatás. A magyar igei paradigmák megkülönböztetésének múltjából: műszó-történeti kitekintés Sylvestertől napjainkig

Egy teljességre irányuló kitekintés ehelyütt nem céлом. A most következő, a problémafelvetéseket csak vázlatosan felidéző terminológiatörténeti áttekintésben a magyar nyelv legrégebbi grammatikáit vettem alapul a terminológia kialakulásának kezdeteit részletesebben megmutatandó, és folytattam a 19. és 20. század egy-egy nyelvтанának vagy a kétféle igeragozással foglalkozó egyéb elemzéseknek leginkább a különféle nézeteket, újabb értelmezéseket felvillantó sorával. Tallózásomban azt vizsgálom néhány munka előtérbe állításával, hogy ezek miként foglaltak állást a kétféle igeragozással kapcsolatosan, s hogy a ragozások elnevezése hogyan tükrözte a magyar igei paradigmák funkcióját és használatát. Arra is kitérek, hogy e korai magyarázatok miképpen határozták meg a magyar nyelvészetnek a konjugációink mibenlétére vonatkozó leírásait. Az igeragozások tanításával kapcsolatos észrevételek inkább az 5.3. fejezetben kapnak majd helyet, ahol a tanításmódszertan mögötti elméleti tisztánlátást keresem. Előrebocsátólag megjegyezném, hogy paradigmáink elnevezéseinek sokfélesége, újra és újra megkísérelt definiálásuk egy nehezen körülírható, ugyanakkor nyelvünkben centrális helyet elfoglaló grammatikai alrendszer megragadásának máig ható kísérletei.

Első grammatikáink nem a mai értelemben vehető nyelvtanok, számos esetben idegen ajkúakra tekintettel is íródtak, s egyúttal az anyanyelvi magyarok beszédének csiszolása is célként fogalmazódott meg bennük, a ki nem mondott normatív szándékkal a háttérben. A célközönség eltérő volta mellett lényegesen befolyásolta első grammatikáink szemléletét a szent nyelvekkel (görög, héber, latin) történő összevetés, de a 16. századtól kezdve meghatározó a vulgáris nyelvek egyenrangúságát hirdető nyelvleírás humanista törekvése is. A legkorábbi időkből származó kísérletek a bibliafordításokat bevezető ortográfiai magyarázatokból nőttek ki. A „vulgáris” magyar nyelvet, később pedig a „nemzeti” nyelvként felismert magyar nyelvet számba vevő leírások csak fokozatosan szakadtak el a kor latin nyelvű írásbeliségétől a teljesen latinul írott grammatikáktól kezdve a kétnyelvűeken át az egynyelvű magyar nyelvtanig. Hasonlóképpen fokozatos az elszakadás a magyar nyelv tárgyalásának elsősorban latin, másodsorban héber alapú mintáitól.

A 16. és 17. században még egyértelműen a latinnal és a héberrel vont ideologikus indíttatású összehasonlítás nyomta rá bélyegét a nyelvleírásokra. Még a kétnyelvű (latin–magyar) nyelvtanokban is a leírás a latin nyelvvel indult. Így szinte természetszerű, hogy nyelvtanaink a korabeli írásbeliséget és a benne megnyilvánuló önmagára reflektáló tudós hagyományt, vagyis a latin nyelv leírásának hagyományait követték, nemcsak a latin részben, hanem a magyar példák és a magyar nyelvleírás kísérleteiben is. Így a nyelvtipológiai eltérő latin grammatikájának fogalmai

és tárgyalásmódja egyaránt erőteljesen meghatározták a kétféle igeragozás tárgyalásának kereteit is. A 19. századi pozitivizmussal, a nyelvtörténeti kutatásokkal megalapozott önálló nyelvészeti filológiának ezek az előzményei még nem ténylegesen a magyar nyelvből kiindulva, hanem az adott kor *lingua francájához*, illetve vallásos világgépének meghatározó nyelveihez igazodva alkották meg a nyelveírás fogalmait. Pontosabb és anyanyelvünk tényeivel adekvát nyelvészeti fogalmak csak a 19. századtól kezdve a magyar nyelv eredetével, történeti előzményeinek tisztázásával alakulhattak ki. Ezt tekintetbe kell vennünk a terminológia vizsgálatakor, és a korai műszók, kategóriák és viszonylataik esetében bizonytalanságokkal és a mintául választott nyelv grammatikájából származó áthallásokkal kell számolnunk.

A latin nyelvben az ige ragozási típusának alapja az ige 2. szótári töve volt, és a latin igék ennek alapján sorolódtak négy konjugációba. Bár első nyelvtaníróink latin mintára igyekeztek számszerűen ugyancsak négy konjugációt megállapítani, azért azt észrevették, hogy a magyar igéknél az igeragozások használata nem az ige tövéghangzójához kötődött, hanem az ige tárgyasságával és az ige tárgyainak határozottságával, vagyis az igeszemantikával és a mondatszerkezettel volt kapcsolatos. A latinnál alkalmazott tőalapú igeragozási osztályokkal ellentétben ezért a magyar igéknél a tő nem jelenthette a paradigmába sorolás alapját. De éppen ennek az ige fonológiai megjelenésére irányuló figyelemnek köszönhetően a nyelvtanírók hamar észrevették a konjugációkon belüli igeragok palatális és veláris változatait, mint a legkorábbi disztichonszerzőként is kitűnő Sylvester János is vagy Szenczi. Ezen kívül a magyar igeragozási osztályok megállapítására hatott a latin igék paradigmatis elrendezésének a hagyományból eredő kényszere, és ezáltal a magyar igeragozások morfológiai képzése oldalszámokban mérhetően nagyobb teret kapott a nyelvtanokban, mint az igeragozások funkciójának magyarázata. Nyelvtaníróink minden bizonnyal felismerték a magyar igeragozások másságát, de még az azokat korlátozó igejelentést sem tudták a két paradigma elhatárolásába beépíteni. Ennek akadályt állítottak a latin nyelv igenemei.

A latin nyelvtanok ugyanis a klasszikus görög grammatikából örökölt fogalmak mentén az igéket cselekvő (*activum*) és szenvedő (*passivum*) osztályokba sorolták. Mivel a szenvedő igék a latinban cselekvő tárgyas igékből képezhetők, a latin nyelvtanok a cselekvő igéket tranzitív értelemben vették, jóllehet ismerték az *abszolút*, az önmagában jelentő ige fogalmát. A tárgyatlan igéket semlegesnek (*neutrum*) mondták.⁴⁶ Csakhogy ebből következően a kétféle igeragozást észreévő, de a latin mintát szem előtt tartó nyelvtanok a két igei paradigma elkülönítésekor arra kényszerültek, hogy a cselekvő, azaz a szokásosan a tranzitív igék osztályán belül vegyék fel e két magyarsajátos igesort. A semleges (intranszitiv) igékhez nem volt köthető a csak tárgyas igékből

---

⁴⁶ Az abszolút és a semleges ige így majdnem egybeesett, talán éppen látenszen felismert különbségük tartotta fenn ezt a kettős elnevezést. Sylvesternél még két további igenem is van: álszenvedő és közös nemű.

képezhető B-igealak. Így aztán régi nyelvtaníróink a latin minta hatása miatt a legtöbbször, ha észre is vették, nem tudták elhelyezni e keretben a tárgyatlan cselekvő (pl. *megy*) vagy az állapotot, állapotváltozást, történést kifejező, vagyis a nem cselekvő tárgyatlan (pl. *hízik*), a mai értelemben vett mediális igéket, még leginkább a létige paradigmájával számoltak annak rendhagyó ragozása miatt. Mai szemmel e latin grammatikai keretben az A-igeragozás használatának teljes leírása vált lehetetlenné, hiszen az A-paradigma az a „befogadó” igeragozási sor, amelyik szerint a következő többféle szemantikájú igék egyaránt ragozhatók: a cselekvő ágensű tárgyas (pl. *néz*), a cselekvő tárgyatlan (pl. *jár*) és a nem cselekvő tárgyatlan (pl. *pirul*) igék.

A héber nyelvvel vont párhuzam már nem jelentett ilyen egyértelmű hátrányt. A héber mint a magyarhoz hasonlóan agglutináló, határozott névelőt is ismerő, „napkeleti” nyelv a latin nyelv szemléleti súlypontjaitól eltérő, termékeny perspektívát hozott be a magyar nyelvnek az addig döntően a latin (azaz „napnyugati”) nyelven alapuló tárgyalásmódjába. A hét héber igerörzs jelentésbeli különbözőségéhez,⁴⁷ a héber névmási affixumokhoz fogható hasonlóságok kontrasztív indíttatású megkeresése a magyar nyelv további nyelvsajátos vonásainak felismeréséhez vezették a korai nyelvtanírókat. A 18. század végétől pedig a magyar mint értéként felismert nemzeti nyelv azt is jelentette, hogy a magyar nyelvtan leírásai magyar nyelven születtek meg, vagy legalább is a latin nyelvűek mellett magyarul születik nyelvészeti munka, mint pl. Versegly Ferenc esetében (1816, 1818). Bár nyelvtanainkban még tetten érhető az idegen nyelvi minták használata, de a leírás fogalmait, kategóriáit is tágítani vagy alakítani igyekeztek a magyar nyelv természete szerint. Verseglynek például sikerült a latin esetrendszeret meghaladó magyar névszói eseteket felállítania. A lényegi, tartalmi nyelvleírás szempontján túl a nyelvtaníróknak szembesülniük kellett a specifikusan magyar nyelvi jelenség néven nevezésével is és a magyar terminológia kialakításával is.

Számszerűen kettőnél mindig több ragozási osztály jelenik meg a korai nyelvtanokban. Elsősorban a latin négy konjugációja miatt, másodsorban az A- és B-paradigmán felül még megjelenik a szenvedő igék paradigmája is a nyelvtanokban. A szenvedő igealak – és műveltető szerkezet, amelyből képezték – a 16. és 17. század magyar nyelvűségében jóval elterjedtebb lehetett, mint a mai beszélt nyelvben, amelyből szinte teljesen kiveszett. A műveltető (mint a szenvedő szerkezet képzésének alapja is) és a szenvedő szerkezet is így paradigmákként megjelentek a két alapvető igeragozási sor mellett.

A teljes Újszövetség első magyar fordítója, Sylvester János már határozottan felismerte az anyanyelv fontosságát nemcsak a bibliai szövegek megértésében, hanem az idegen nyelvek oktatásában is: a latin nyelv ismertetése közben széles körre kiterjesztette a magyar nyelvvel kapcsolatos vizsgálatát *Grammatica Hungarolatina* című, 1539-ben megjelent munkájában.

---

⁴⁷ A *qual*, *nifal*, *piél*, *pual*, *hifil*, *hofal*, *hitpaél* – sorrendben: aktív (cselekvő), reflexív (visszaható), intenzív (gyakorító), a *piél* passzív megfelelője, kauzatív (okozó, műveltető), a *hifil* passzív megfelelője, intenzív reciprok (kölcsonös) – héber igerörzsekre a régi nyelvtanírók hivatkoznak is.

Sylvester nem volt járatlan a magyar nyelv összehasonlításában (Grammatikáját megelőzően közreműködött Hegendorf Kristóf latin nyelvtanában és Heyden Sebald többnyelvű beszélgetésgyűjteményében is.) Bár ő is latin és héber mintákat használt, az előbbit a névszói esetrendszer, az utóbbit a névmások kifejtésében, de fordítói tevékenysége révén bizonyosan szembesült a magyarban meglévő, ám a forrásnyelvekben nem fellelhető grammatikai eszközökkel. Ezt jól mutatja az, amit a névelőről ír:

„A névelő nyelvünkben az *az* szócska, minden nemben és számban, s nem lehet ragozni, ugyanis ami ragozható, az a névmás. Kicsi a névelő, de nagy méltóságot és szép ragyogást ad a beszédnek, ha helyesen használjuk. Miként a görögben, így a mi nyelvünkben is a névelőnek megvan a maga helye” (Sylvester 1989: 33).

Annak ellenére, hogy ő első ismert nyelvtanunk szerzője (minthogy Janus Pannonius nyelvtanának létéről csak közvetett forrásaink vannak), aki csak idegen nyelvtanokra támaszkodhatott, fel tudta ismerni a magyar igeragozások alapvető másságát a szent nyelvek igeragozásaihoz képest. Sylvester három szöveghelyen is foglalkozik a paradigmák elhatárolásával (I.–III.). A latinból ismert hangokat *rectum*, a csak magyarban lévőket *obliquum* elnevezéssel illette, és e kettős hangig megkülönböztetést tette meg – de a héberre hivatkozva – a magyar igeragozási osztályok elkülönítésének alapjául. Ezt írja:

„... mi is igen könnyen szétválaszthatjuk anyanyelvünkben a ragozásokat úgy, hogy legyen az az első igeragozás, amelyik a kijelentő mód egyes szám praeteritum perfectum harmadik személyben *á rectumra* végződik, a második az, amelyik ugyanebben a módban, számban, meghatározatlan időben, harmadik személyben *a obliquumra* végződik, a harmadik az, amelyik ugyanebben a módban, számban, időben, személyben *é rectumra*, a negyedik az, amelyik ismét ugyanebben a módban, számban, időben, személyben *e obliquumra* végződik” (Sylvester 1989: 53).

Mint látható, az igék meghatározott alakjának hangalaki megfigyelése vezeti el a B- és A-igeragozások elkülönítéséhez. Az „És monda az Isten” bibliai példamondatról megjegyzi: „Ha ehhez a mondathoz az *azt* szócskát illeszted, első ragozásúvá változtatod át – Azt mondá” (Sylvester 1989: 53). Mai megközelítésben Sylvester itteni (I.) igeragozási osztályai: 1. B- (*rectum*), veláris affixumú igék, 2. A- (*obliquum*), veláris affixumú igék, 3. B- (*rectum*), palatális affixumú igék és 4. A- (*obliquum*), palatális affixumú igék.⁴⁸ Sylvester tehát mai értelemben is helytálló ragozási csoportokat különített el, hiszen az allomorfofok összevonása után B- és A-igeragozást kapunk.

Felismerte azt is, hogy az A- és B-ragozás lényege összefüggésben van a magyar mondatok szerkezetével is, de az előminták miatt szinte csodálkozik azon, hogy a magyarban az igéknek a hangig elhatárolása nem elsődleges (II.):

⁴⁸ Az általam itt összegzett, pusztán az osztályozása menetét megvilágító sorrend fontos: Sylvester a B- és A-igeragozási osztály megállapítása után, azokon belül teszi meg a hangalaki elkülönítést.

„Az igék ragozásában gondosan figyelje meg a gyermek, hogy anyanyelvünkben más és más mondatszerkezet mellett az igéket különbözőképpen ragozzuk. Ez csakis a cselekvő igéknél szokott megtörténni, és nem minden módban és időben. [...] Ha tehát veszel egy igét, akár abszolútan, akár tranzitívan, a más szavakkal alkotott különböző szerkezet során saját ragozása lesz, amely eltér az ugyanabba a ragozási rendbe tartozó többi igéétől. Ez a latin és a görög nyelvhasználattal teljesen ellentétben történik, és nem csupán az egyik vagy a másik igeragozásban, hanem mindegyikben” (Sylvester 1989: 55).

Ezek után – azt igazolva, hogy az allomorfolk miatt előálló négy igeragozás valójában csak kettő – Sylvester a továbbiakban két igerendet közöl: *amo abszolútan véve*, azaz *szeretek*, és ehelyütt tér ki az implikatívusra is, ahol az A-igealakok sorába illeszti (*szeretlek*, *szeresc*, *szeret*); majd a *tárgyesetben álló vagy tulajdonnévvel, vagy harmadik személyű névmással*” összekapcsolódó ige (*amo*), melynek példázása nála *amo Petrum aut illum*, azaz *szeretem*, *szereted* stb. (Sylvester 1989: 56).

A további lapokon (III.) Sylvester paradigmáikban mutatja be az igeragozásokat. A névmásokat héber mintára elkülönítette különállókra (*pronomem separatum*) és toldott névmásokra (*pronomem affixum*). A pronomem affixumokat kiterjesztette a névmásokra és az igékre egyaránt, s valószínűleg ez segítette hozzá, hogy felismerje a birtokos személyjelek és a B-igeragozás személyragjainak hasonlóságát. Noha az eredményhatározó ragjai is tévesen bekerültek ebbe a toldalék-hasonlósági elgondolásba, az igeragokkal kapcsolatosan pontosan megfogalmazta a névmási eredetű ragok tárgyi szerepű személyekre utaló funkcióját:

„...a mi nyelvünkben a személyes névmások kitétele nélkül is kellően kifejezi a személyeket, s ez érvényes ennek a csoportnak az igéire is. Amikor ugyanis azt mondom, *szeretlek* vagy *szeretem*, akkor is tökéletesen pontosan beszélek, ha semmi mást nem teszek hozzá. Ezek az igék ugyanis jelölik a személyt is, a pronomem affixumok segítségével. Mivel ez a változatosság zűrzavart szülhetne, az igéket a saját rendjükbe osztottuk szét. Az első az abszolút igék ragozási mintája, a második a tárgyias igéké, a harmadik a szenvedő igéké, a negyedik a hiányos ragozású igéké” (Sylvester 1989: 56).

A paradigmák illusztrációinak címei: 1. „abszolút formájú cselekvő igék” (*szeret*, *tanít*, *olvas*, *hallgat* A-ragozásban) 2. „tárgyas igék affixumokkal”, e helyütt az implikatívuszt felvéve az A-igealakok során belül, pl. *szeretlek*, *szeretsz*, *szeret* A-ragozással, és ugyanebben a második igerendben vannak a „tárgyas igék pronomem affixumokkal”: *szeretem* (*tanítom*, *olvasom*, *hallom*), *szereted*, *szereti* stb., B-igeragozással. 3. szenvedő⁴⁹ 4. hiányos igék ragozása: *van*, *akar* (itt észreveszi az A- és B-ragozás lehetőségét.) Látható, hogy Sylvester ezen a szöveghelyen nem

⁴⁹ Sylvester felismeri, hogy a szenvedő igéknek nincsen B-ragozása, szemben a cselekvőknél látott A- és B-igeragozással: „A szenvedő igéket anyanyelvünkben a második rendbe tartozó tárgyias igéből képezzük [...] a szenvedő igeragozásban nincsen meg az a változatosság, ami a cselekvő igeragozást jellemezte. A szenvedő ragozás ugyanis egységes” (Sylvester 1989: 63).

hangalaki, nem használati (mondatszerkezeti) alapon, hanem a latin minta szerint, de az igeragozásainkban szerepet kapó tárgyasság figyelembevételével osztályoz. E felosztásban a korábban abszolút igékkel együtt szereplő implikatívusz a második rendi tárgyas igék affixumos csoportjába kerül át az ugyancsak második rendi tárgyas, pronomen affixumos igék csoportjával együtt.

Végző soron Sylvester *abszolút* paradigmaként azonosította az A-igeragozást (ide is értve az implikatívuszt is) és *tárgyas* paradigmaként a B-igeragozást (ide is értve az implikatívuszt. A középkori grammatikai hagyomány szerinti, az igék vonzatkeretéből eredő abszolút és tranzitív (annak csak akkuzatívuszi vonzatára szűkített) megkülönböztetést felismerte a ragozási osztályokba sorolódás egyik tényezőjeként. De példái sokszor nem egyértelműek, mert az abszolút ragozásra éppúgy a *szeret* (*olvas, hallgat, tanít*) igét hozta intranszitiv használatban, mint a tárgyas ragozásnál tranzitív használatban. A cselekvő igéken belül viszont felismerte a tárgyatlan használatot. A bennfoglaló alakot vélhetően a *-IAk* affixum miatt az A-igealakok morfémájával rokonítva egyszer az abszolút igék, máskor, a tárgyasság szempontjának érvényesülésekor az affixumos, de tárgyas igék sorába helyezi. Az A-paradigma egyszerre tárgyatlan (abszolút) és tárgyas (tranzitív) igékre alkalmazható használata azért nem tükröződik megfelelően nála, mert a tárgyatlan használatot tárgyas igével (*szeret*) és kontextus nélkül nem tudta illusztrálni. A funkciók bemutatása elsikkadt, a paradigmatis forma, a teljes mondatok és a kontextus hiánya kifejezetten gátolta a magyarsajátos ragozási sorok pontosabb kifejtésében és elkülönítésében.

Sylvester János nyelvtanával és a latin konjugációk paradigmatis bemutatásának örökségével a magyar nyelvtan- és tankönyvírói hagyományban (bár ezt a kijelentésem részletezőbb elemzésekkel volna szükséges alátámasztanom) máig hatóan meghonosodik és tartóssá válik a kétféle igeragozásnak a paradigmatis bemutatása. A paradigmatis bemutatás az igeragozások morfológiai felépítésére helyezi a hangsúlyt, és elfedi, utóbb pedig szinte megmagyarázhatatlanná teszi azt a szemantikai összetettséget, amely a kétféle igeragozás tárgyainak sokféleségében jelen van.

Sylvesternek azonban mégiscsak óriási érdeme, hogy felfedezte, elkülönítette a latin leírása közben anyanyelvünknek bizonyos mondatszerkezethez, tárgyi formákhoz köthető paradigmákba rendezett igelakjait. Csaknem teljes szemantikai összetettségükben érzékelt a paradigmáinkat. Az implikatívusz Sylvesternél végző soron eldöntetlen helye pedig előrevetíti a későbbi nyelvtaníróknál jelentkező dilemmát, hogy a bennfoglaló alak 2. személyű tárgya inkább a „határozatlan” vagy a „határozott” tárgyak körébe tartozik-e.

Szenczi Molnár Albert 1610-es munkája, a *Novae Grammaticae Ungaricae Libri Duo*, az igeragozások elhatárolásában Sylvesterhez hasonlóan törekedett a hangtani alapú megkülönböztetésre. Felismerve az ige- és névszóragok veláris vagy palatális jellegét, elkülönítette

a *-nak* és *-nek* sorú igeragozást. A két igeragozási típust a T/3. személyű A-igealak ragjával nevezte meg (A névszóragozásnál a dativus *-nAk* veláris/palatális változata jelentette a hasonló felosztási alapot). Másrésztől azonban kijelenti, hogy „A magyar igék alapalakja (miként a héber igék töve) a jelen idejű egyes szám harmadik személy.” A paradigmákat is e megállapítás szellemében sorolja fel, első helyre téve az E/3. személyt:

<i>-nak</i>	<i>-nek</i>
3 lát, <i>videt</i>	3 kér, <i>petit</i>
2 látsz, <i>vides</i>	2 kérsz, <i>petis</i>
1 látok, <i>video</i>	1 kérlek et kérek
<i>et</i> látlak, <i>video te, vel vos</i>	<i>et</i> kérlek, <i>peto te vel vos</i>

Bár valójában a héberben a gyök (radix) nem a jelen idejű E/3. személlyel azonos, a felsorolásnak ez a rendje valóban jól illusztrálja a magyarban azt, hogy a morfológiai tő a zéróallomorfú E/3. személyű A-igealak.⁵⁰ Szenczi ezen a hangalaki felosztáson belül megkülönböztette még az 1. konjugációt a(z első) cselekvő A-igékre és a második cselekvőjű (azaz műveltető) A-igékre, a 2. konjugációt a(z első) cselekvő B-igékre és a második cselekvőjű (azaz műveltető) B-igékre, és 3. konjugációként a csak A-ragozású szenvedő igeragozást határolta el.

Szenczi Molnár Albert indirekt (*indirectum*) és direkt (*directum*) paradigmáknak nevezte az A- és a B-igeragozásokat. Mint írta: „Az indirekt ige cselekvése nem irányul névelővel vagy birtokos esettel vagy birtokos toldalékkal meghatározott (*notatam*) és megjelölt (*demonstratam*) dologra vagy személyre” (Szenczi 2004: 201). Vagyis bizonyos grammatikai eszközök jelölte tárgyra nem-irányulás és ilyen tárgyra irányulás (*dirigitur*) mentén különítette el a két igeragozást. A műszóban a közvetett (*indirect*) és a közvetlen (*direct*) jelentés kap szerepet. Ez vélhetően azt takarja, hogy a B-igealak a szintaktikai tárgy ki nem tevésekor is már eleve, vagyis közvetlenül (morfológiailag jelölve), önmagában tárgyi vonatkozású. Az A-igealaknál (persze az ige tárgyasságától is függően, s erre Szenczi nem utal) érthetnek oda a beszédrésztvevők különböző típusú (pl. élő és élettelen) tárgyakat, de ezek odaértése és jelölése közvetett (indirekt).

Szenczi is szembeállítja az abszolút és a tranzitív igéket az igék körében: „önmagában értelme van”, mondja az előbbiekre, és „másra hat át”, írja le az utóbbiakat (Szenczi 2004: 203). Szenczi több ponton is túllépi a latin séma okozta merev rendszert, mert bár a semleges igéket a latinban tárgyatlannak tekintik, ő felfedezi a magyarban azokat a példákat, ahol a „semleges” ige (ahogy ő nevezi ezeket a voltaképpen cselekvő intranszitiv igéket). Például a *megy*, *jár*, *fut*, tárgyat vehet magához (*utat jár*), különösen akkor, ha „összetételbe” kerül (azaz igekötős lesz: *megüli*). Ezeket a cselekvő igéket azért tekinti ő is semlegesnek, mert a cselekvő kategóriát tárgyasnak fogták fel a

⁵⁰ Az igeragozások felsorolási sorrendje Sylvesternél még a B-ragozással kezdődik. Szenczinél már az A-igeragozás elsődlegessége jelenik meg: a többféle személyű tárgyat ez implikálja és morfológiája is alapvetőbb.

korban, a cselekvő tárgyatlan igéket pedig csak a neutrumban tudták értelmezni. Szenczi felfedezte a latin ellenében a magyarban lehetséges képzéseket: bár a latinban a (tárgyasnak tekintett) cselekvőből képzett műveltető forma a szenvedő konstrukció alapja, „némelyik semleges igéből” (azaz cselekvő tárgyatlanból, *jár, ül*) is lehet a magyarban második cselekvő, azaz műveltető igét képezni: *járat, ültet*). Szenczinél a magyar igék sajátosságaival a semleges ige fogalma tágul, de nem jut el annak felismeréséhez, hogy a magyarban nemcsak cselekvő (és tranzitív) igék vannak, hanem cselekvő tárgyatlanok is. Így az sem lesz nyilvánvalóvá, hogy nyelvünkben tárgyatlan cselekvő és tárgyatlan nem cselekvő igék egyaránt ragozhatók az A-paradigma szerint.

Szenczi Molnár Albert terminológiája Sylvestertől eltérően oppozícióban fejezte ki az igeragozások lényegét: a B-igeragozású igealakban morfológikusan is és bizonyos grammatikai formájú mondatkörnyezetben meglévő tárgyi vonatkozás az A-igeragozású igealakban és mondatkörnyezetében nincs meg. Ez az ellentétpár (*indirekt/direkt*) még nem jelenti azt, hogy az A-igeragozású igéknek ne lenne tárgyi vonatkozásuk. Közelebb áll Szenczi latin műszavához, ha az A-igeragozást „tárgyig nem vezető”, a B-igeragozást pedig „tárgyhoz vezető” paradigmaként fordítjuk.

Komáromi Csipkés György, aki héber nyelvtant is írt, 1655-ös *Hungaria Illustrata* című munkájában a héberhez hasonlítja a magyar igéket. Az ige ragozását ugyanis bizonyos toldalékok illesztésében látja. Ebből következően nagy figyelmet fordít a lehetséges igei toldalékok tárházára, és Sylvesterhez hasonlóan ő sem mulasztja el a toldott névmásokat meglátni a B-igeragozás végződéseiben. A lehetséges igei toldalékokra fordított figyelme arra készíti, hogy nemcsak az igeragozási típusokat térképezi fel, hanem az igéket képzőik és tárgyasságuk szerint is. Kilenc igeragozási osztályt állapít meg. 1. Veláris toldalékú B-ragozás. 2. Veláris toldalékú ikes ragozás. 3. Palatális toldalékú B-ragozás. 4. Palatális toldalékú ikes ragozás. 5. Palatális implikatívuszi forma (*-lek*) 6. Veláris implikatívuszi forma (*-lak*). 7. Veláris toldalékú A-ragozás. 8. Palatális toldalékú A-ragozás. 9. A külön ragozású létige. Az első nyolc osztályról még megjegyzi, hogy „... nem kétséges, hogy ez a nyolc össze is vonható négy párba” (Komáromi 2008: 191).

Érdekes az összevonását elemezni: veláris B- és veláris ikes igék (első pár), palatális B- és palatális ikes igék (második pár), a *-lak/-lek* (harmadik pár), veláris és palatális A-ragozású igék (negyedik pár). Ebben a párosításban az a figyelemre méltó, hogy összetartozóbbnak, egy párt alkotónak véli a 1. *tanulom–gondolkodom*, 2. *szerelem–eszem*, 3. *kérlek–várlak*, 4. *tanulok–kérek* alakpárokkal illusztrált igeragozásokat. Az első két pár a hangrendi azonosságon túl (amit az A-igeragozásnál és az implikatívuszi allomorfoknál figyelmen kívül hagy), az E/1. személyű B- és ikes igék azonos igeragján alapul, mintha a B-igeragozás és az ikes ragozás összetartozna (Ma ugyanis morfológiailag az A-igeragozáshoz hasonlít az ikes paradigma, de E/1. személyű alakja a B-igék E/1. alakjával esik egybe.) Komáromi az igeragozási osztályok paradigmatiszerezésében is a B-igeragozás és ikes ragozás egymás mellé helyezésével él. Nyelvtanában elődeihez hasonlóan

alapvetően négy konjugációba összevonható kilenc ragozást állított fel. Az A- és B-paradigmáknak sem a funkciójára, sem a használatára nézvést semmiféle támpontot nem adott; főképpen hangrendi, hangváltozási kitételekre vállalkozott, de azokra sem szisztematikusan.

Komáromi egy hosszabb részben a *ver* igének különböző toldalékok (képzők, ragok) lehetséges kombinációjából nyolcvanféle alakját vezeti le. Ez a nyolcvan alak ráadásul csak a jelen időre vonatkozik. A kreatív agglutinatív kombinatorika meggyőző példái, jóllehet az alakok többsége logikailag eleve és a mai nyelvhasználatban is képtelen jelentést hordoz, mindamellet, hogy pl. az egy magyar szót kilenc latinnal megfogalmazó fordítás jól illusztrálja a magyar nyelv szintetikus jellegét: Pl. „24. *verōdtethetem*, possum causari ab aliquo, ut verberer, apud me, sine verberante externo.” C. Vladár Zsuzsa fordításában: „valami azt okozhatja, hogy külső verő hatás nélkül saját magamtól verődjem” (Komáromi 2008: 229).

Pereszlényi Pál *Grammaticae Linguae Ungaricae* című 1682-es munkája (Pereszlényi 2006) a korábbiakhoz hasonlóan négy igeragozást különböztet meg mondván:

„Ragozás négy van, mivel a módok, idők, személyek és számok szerinti igeragozásnak csak négyféle változata lehet. Az első a cselekvő határozatlan igéké (*verborum activorum indeterminatorum*), ide tartozik sok semleges tárgyias és tárgyatlan ige is. Ezt vesszük első ragozásnak, mivel ezt nem képezzük másiktól, viszont belőle képezzük a másodikat és harmadikat. A második a valamilyen dolog tekintetében meghatározott (*altera est activorum, ad certam rem determinatorum*) cselekvő igéké. A harmadik a szenvedőké. A negyedik azoké a semlegeseké, melyeknek az egyes szám harmadik személye *ikre* végződik” (Pereszlényi 2006: 187).

Mint látható, jelentős elmozdulás történt a latin igenemek magyar nyelvre történő alkalmazásában. Pereszlényi kimondja azt a régen érlelődő megfigyelést, hogy az A-igeragozás szerint ragozandó sok tárgyatlan (mint ő mondja: semleges) ige. A jezsuita atya „Az igék különböző jelentéseiről” című részben (Pereszlényi 2006: 267–269) ki is fejti azt a már magyar nyelvre ártértelemzett semleges igefogalmat, miszerint a neutrumhoz tárgyias igék is tartoznak: „A latinokhoz hasonlóan a magyaroknál is az igéknek különféle jelentései vannak, ezekből a következőket érdemes tudni... Semlegesek, melyekből nem lesznek szenvedők. Ezek egy része cselekvő, és ezért tárgyias jelentésű, mint *Sok urakat szolgálsz*, *Multis Dominis servis*. Más részük tárgyatlan, mint *Hevülök*, *Aestuo*; *Futok*, *Curro*.” Példái alapján látható, hogy a voltaképpen cselekvő tárgyatlan igéket intranszitiv voltuk miatt még mindig a neutrumban értelmezi, ám a *hevülök* igével már-már a mai mediális igék körének mintapéldáját nyújtja.

Pereszlényi táblázatokba szedve közli a paradigmákra jellemző szuffixumokat, alosztályokban különítve el a veláris és palatális toldalékokat. Itt alkalmazott ragozási példái még mind a szokásos tárgyias igék (*szeret*, *lát*). Az A-igeragozás „első személyeinek másik módjaként” említi az implikatívuszt.

Pereszlényi az oppozícióra, mégpedig a határozott/határozatlan oppozícióra épülő terminológiát használja. Fogalmazásmódjából kitűnik, hogy a *tárgyak határozott vagy határozatlan voltának ígét meghatározó* tulajdonsága válik az ő elgondolásában központivá. Szemléletének kiindulópontja már nem az „igealak határozottsága”, mint Szenczinél, ahol az „ige irányul” (*dirigitur*), hanem az úgynevezett „tárgyhatározottság”. Más szóval Pereszlényi Pál egyeztetésként, az igenek a határozott vagy határozatlan tárggyal történő egyeztetéseként tárgyalja a paradigmák közti választást, amit a különféle paradigmákhoz köthető határozott vagy határozatlan tárgytypusok pontokba szedett felsorolása is megmutat (Pereszlényi 2006: 227).

Kövesdi Pál 1686-os *Elementa Linguae Hungaricae* című művében Szenczihez hasonlóan Paradigma *Verbi Indirecti* (A-igeragozás) és Paradigma *Verbi Directi* (B-igeragozás) elnevezéseket használ, amelyeken belül ő is megkülönbözteti a hangtanilag palatális és veláris toldalékolású ragozásokat.⁵¹

Pereszlényi Pálnál jelennek meg legelőször a határozatlan és határozott igeragozás mint elnevezések. A műszavak arra utalnak, hogy az A-igealakok határozatlan, a B-igealakok határozott tárggyal járnak együtt. Pereszlényinél és Szenczinél a paradigmák terminológiája úgy van kialakítva, hogy a két igeragozást közös alapon vetik össze és nevezik el: indirekt/direkt, illetve határozatlan/határozott (indeterminált/determinált).

Az eddig áttekintett nyelvtanok esetében is már körvonalazódik a két igeragozási sor megnevezésének és mibenlétének dilemmája. Sylvester abszolútnak tekinti az A-paradigmát, mert itt fordul elő a tárgyatlan használat, ám az ezzel szembeállított tárgyas elnevezés mégis félrevezető, hiszen az A-paradigma tárgyas igeragozás is (nem csupán abszolút). Szenczi Molnár Albert a tárgyasságot vagy határozottságot nem foglalja bele azokba az elnevezésekbe, amelyeknek az értelmét ugyanakkor nem fejtette ki indirekt/direkt). Ugyanígy Pereszlényi is azonos alapon veti össze az igeragozásokat, de ő már egyértelműen a tárgy határozott vagy határozatlan voltát emeli be az elnevezésbe. Kövesdi Pál aztán megint a Szenczi-féle indirekt/direkt ellentétpárhoz folyamodik a paradigmák elnevezésekor.

Az implikatívusz helyéről elmondható, hogy a régi nyelvtanírók vagy teljesen különálló alakként említik, vagy pedig többnyire az A-paradigmához közel álló alakként sorolják fel. Későbbi számos nyelvész a B-paradigmához sorolja mint határozott tárggyal együtt járó alakot, például Riedl Szende az 1858-as, Bécsben megjelent *Magyarische Grammatik*ban, de igen lényeges, hogy továbbra is számos A-paradigmába sorolás is van, mint pl. Fogarasinál.)⁵²

⁵¹ „IV. Indirectum est, cuius actio non dirigitur in rem, vel personam Pronomine Demonstrativo, aut Possesivo aliquo circumscriptam.” „V. Directum est, cuius actio dirigitur in rem, vel Personam Pronomine Demonstrativo: hic, is, ille, ipse, aut Possesivo: meus, tuus, nocter, vester, circumscriptam út: Lego hunc librum, olvasom ezt a könyvet etc. Terminatio huins venit ex Suffixis” (Toldy 1866: 563).

⁵² Lásd a 19. lábjegyzetet. Vö.: Szende 2002.

Rosenbacher Ferenc *Kisdedekhez alkalmaztatott magyar grammatika* című 1792-ben (Besztercebányán) megjelent az oktatási szempontokat is figyelembe vevő munkájában észrevételezi, hogy a magyar nyelvben vannak „határozatlan” és „határozott” igék, valamint felsorol egyes igealakok mellett „jelen” lévő és ezzel szemben „alattomban” lévő (ma úgy mondhatnánk: implicit) tárgyakat (Rosenbacher 1792: 86–87). Felismeri ő is a *-lak* alakot, és kiemeli a jelen idő 3. személyét mint „gyökér” személyt, „persona radicalist”, amely az „igehajlásnak fundamentoma” (Rosenbacher 1792: 93).

1792-ben adták ki Pesten Vályi András *Fundamentam Lingvam Ungariacam* című, egyértelműen az iskolai nyelvtanítás céljait is szolgáló latin és német közvetítő nyelvű munkáját. Vályi az igéknek két fajtáját ismeri fel a használatban: „indefinite” (*látok, nézek*) és „definite” (*látom, nézem*). Észreveszi azt is, hogy pl. *állom, sírom* alakok nincsenek, vagyis a tárgyatlan igék „definite” használata nem jó, kivéve olyan formában, mint „elállom az utadat”, „ki sírám magamat a’ temetésen” (Vályi 1792: 19). Vályi más műszókkal a Pereszlényi által kijelölt tárgyhatározottsági oppozíciót alkalmazza az igealakok leírásában.

Mindössze egy évvel később jelenik meg a magyar nyelvnek a latin srófra leírt számbavételével szakítani szándékozó, de még latin nyelven írt magyar grammatika Verseggy Ferenc tollából (Verseggy 1793/1999): *Bevezetés a magyar nyelv törvényeibe, amely Adelung rendszere, nemkülönbén a keleti nyelvek szelleme, valamint a tiszai és az erdélyi nyelvjárás alapján készült*. Verseggy Ferenc jól közelített egy egzaktabb magyar nyelvleírás felé, eltalálta a magyar névszói esetek számát is, noha nyelvleíró szemléletében még helyet kapott a magyar és héber nyelv vélt rokonsága. A szépíróként is tevékenykedő szerző már egy nem-preskriptív nyelvész magatartást is kijelölt, még ha maga többször is előírt bizonyos formákat nyelvtanaiban.⁵³ A fenti mű 1999-ben megjelent magyar fordításában a szerző „az igeragozásnak kettős alakjáról” beszél: alanyi vagy általános és tárgyias, azaz todalékos (Verseggy 1999: 45). A B-ragozású igeragokkal és a birtokos jelölésével kapcsolatban Verseggy kifejti, hogy a magyar nyelv „ragok révén rámutat az alany cselekvésének tárgyára” (1999: 13). Rendkívül fontos Verseggynek e helyütt a magyaríratban megfigyelhető szóhasználata, mely szerint a rag (nem utal vagy jelöl, hanem) *rámutat* a tárgyra.⁵⁴ Más szóval hallgatói figyelemirányítást, kommunikációs értelmet tulajdonít e todalékoknak. A ’mutatás’ szókép téri kapcsolatot von a tárgy és az ige közé. Az 1816-ban latinul megjelent *Analyticae Institutionum Linguae Hungaricae. Pars I. Etymologia Linguae Hungaricae* című könyvében a ragozott igealakokkal kapcsolatban „forma planá”-ról és „forma demonstratívá”-ról

⁵³ Tőle származik a következő híres szöveghely is: „A grammatikus ugyanis nem ura, csak tolmácsa a nyelvnek, ezért az ilyen jellegzetességeket csupán jelezheti, de nem kényszerítheti az egész nemzetre” (Verseggy 1793/1999: 33). Költők és nyelvészek már a kétféle igeragozással kapcsolatban is vitatkoztak, keresve a szabálytalan, ámde költői beszédmód létjogosultságát az előíró nyelvész magatartással szemben. (Vö. 4. lábjegyzet.)

⁵⁴ Bizonyos keleti nyelvek nyomán Verseggy a B-ragozás ragjait, a birtokos személyjeleket és a felszólítást „nyomosító változás”-nak tartja, amelyek „a hallgató figyelmét erőteljesebben hívják fel a parancsra, a tárgyra vagy a dolog birtokosára” (Verseggy 1793/1999: 13).

beszél. Az előbbi az A-igeragozás: *vonok, lelek*, az utóbbi a B-igeragozás alakja: *vonom, lelem* (Verseghy 1816: 347). Ide sorolja az implikatívuszt is.

Verseghy itt is, mint korábban, és a két évvel későbbi *Magyar Grammatika avagy Nyelvtudomány* című könyvében megismétli a B-igékkel kapcsolatos terminológiát: a B-igealak *mutató* forma, míg az A-igealakot, amely maga az igető (az ige törzse, alapja), „törzsökös formá”-nak nevezi (Verseghy 1818: 229). Az A-igealakot a tő-jelleg révén nevezi el, a B-igealakot mutatónak, latin nyelvtanában *demonstratív*nak nevezi, mint ami rámutat a tárgyra (hasonlóképpen, ahogyan a mutató névmás hangalakja révén a közel–távol viszonylatban rámutat a névmási tartalom minőségére). Szenczi Molnár Albert is a „láttya” alakot a demonstratívakkal fordította latinra: *videt hoc vel illud*. Ahogy Verseghy kifejti: „A magyar ragasztékok, melyek mindezeket kifejezik, kétfélék; „a’ törzsökösök tudni illik, és a’ mutatók, melyek amazoktól az értelemre nézve abban különböznek, hogy a’ szenvedő tárgyra mutatnak, és így az ígének szenvedőjét ... szinte magokban foglalják, mint *írom már a levelet*, hol ezen íge *írom a’* tudvalevő levélre mutat. Ellenben az *írok* ígének illy ereje nincsen, mert e’ mondásban *levelet írok* nem mutat tudva lévő, bizonyos és meghatározott levélre” (Verseghy 1818: 229). Verseghy szerint tudva lévő, azaz ismert tárgyra mutat rá a mutató formájú ige éppen a ragaszték inkorporációjával. A tárgyra mutatást az ige a törzsökös formától különböző ragjai révén éri el. Már nem a szokványos négy konjugációt feltételezi.

1799-ben Gyarmathy Sámuel latin nyelven írott *Affinitasában* (Gyarmathy 1799/1999) határozatlan és határozott igéket említ: *fogom* (valamilyen meghatározott személyt [tárgyat] fogok); *fogok* (valamilyen meghatározatlant fogok).

Fogarasi János 1843-as nyelvtanát azért érdemes megemlíteni, mert világosan megfogalmazta a kétféle igeragozás együvé tartozását. Kiemelte, hogy igéink nagy része mindkét ragozás szerint ragozható, s hogy ekképpen a ragozások ugyanazon ígének különböző alternatívái, valamiféle „állapotai”: „Minthogy azonban legtöbb esetben ugyanazon igék (t. i. a tárgyra ható igék) használatnak határozottan avagy nem határozottan: tehát ezen állapotok azonely ígének csak különböző formáit teszik s az igék határozott vagy határozatlan állapotban avagy formában lenni mondatnak” (Fogarasi 1843: 199). Ami még érdekes Fogarasi megfogalmazásában az az, hogy a „határozatlan” formát főntebb mint „nem határozott”-at fogalmazza át. Ez a határozottság elsőbbségére utal, s mint látható lesz, az „itt és most” világában élő magyar kisgyerekek számára is a nyelvelsajátítás kezdetén a határozott forma lesz az elsődleges, a jelöletlenebb. (Régi nyelvtaníróink némelyike is a B-ragozást teszi a felsorolása első helyére, pl. Sylvester.)

A Magyar Tudós Társaság 1846-os nyelvtana „határozatlan” és „határozott” és ikes vagy középragozási mintáról beszél (1846: 98, 208, 215). Ez a nyelvtan a mediális igéket kizárólag az ikes igékkel azonosítja. A ragozási minták alapja ebben a nyelvtanban morfológiai természetű,

vagyis a személyragok: „Az igének három külön alak szerinti ragozása a’ személyragokon alapszik...” Meggyőzően azonban csak a B-igeragozás ragjait tudja elkülöníteni személyes névmási eredetükkel. A morfológiai magyarázat mellett a tárggyal való egyeztetésben látják a szerzők a ragozási minták különbözőségének alapját: „Az igék’ alakja az általok vonzott tárgyeseti ragú névtől függ, akár legyen ez nyilván kitéve, akár pedig csak alattomban értessék.” Mint látható, ebben a korban már elterjedt terminológiává vált a határozatlan/határozott oppozíció, s ebben az elnevezésben a tárgy jellege a mérvadó.

Riedl Szende a „Van-e elfogadható alapja az ik-es igék külön ragozásának,” című cikke (Riedl 1873) mindenekelőtt már azt a nyelvtanítástól függetlenedő, önállósodó, magyarul írott nyelvészeti diskurzus kiteljesedését jelzi, ahol a nyelvi problémák nyelvészeti értelemben merülnek fel. Riedl Révai Miklóst kárhóztatja, hogy a határozatlan és határozott igeragozás ellentétpárt megállapította (Riedl 1873: 17). Riedl nem veszi figyelembe, hogy már Pereszlényi is „forma ideterminatáról” és „forma determinatáról” beszélt. Az ik-es ragozás helyét megállapítani szándékozó Riedl „egyszerű” és „tárgyi” ragozás elnevezéseket javasol, azért, mert az egyszerű alakok csak az alanyt és az állítmányt foglalják magukban, míg a tárgyi alakok ezen túl még a tárgyra való vonatkozást is tartalmazzák. A műszavakat tekintve Riedl inkább a Sylvester–Lotz János csapáson halad, mert nem egy egyszerű oppozícióra épülő terminológiát javasol, noha e másmilyen elnevezéspár is a két paradigma vélt szembenállása miatt oppozíciót sejtet.

Simonyi Zsigmond természetesen ekkor már magyar nyelven kifejtett *Tüzetes magyar nyelvtan történeti alapon* című 1895-ben megjelent munkájában a két igeragozásra a tárgyatlan (vagy alanyi) és a tárgyias (vagy tárgyi) elnevezéseket használja. Riedlhez hasonlóan az ik-es alakokat az előbbi paradigmához tartozónak sorolja. A paradigmák elnevezéseinek nagyfokú bizonytalanságát már az is mutatja, hogy bár tárgyasság tengelye mentén értelmezi az igealakokat, vagyis oppozíciójukra épít, de azért zárójelben megadja a Riedlével azonos, aszimmetrikus elnevezéseket („alanyi”, „tárgyi”, Simonyi 1895: 588). A B-igealakokról Simonyi megjegyzi, hogy „A mi rendes tárgyias ragozásunk harmadik személyű tárgyra mutat” (Simonyi 1895: 605), és részletes példákat hoz a mordvinből, ahol a tárgyias ragozás a harmadik személynél sokkal kiterjedtebb.

A 20. századra az alanyi és tárgyias ragozás elnevezések váltak bevett műszókká a paradigmák jellemzésekor. Klemm Antal is *Magyar történeti mondattanában* (1928: 122) alanyi és tárgyias ragozásról ír. Ő elsősorban a tárgyias igeragozás toldalékainak birtokos személyragú eredetét taglalja, és a *-t* tárgyragot a finnugor **tä* determináló elemre vezeti vissza. Okfejtése szerint a befejezett melléknévi igeneves jelzőjű, birtokos toldalékú főnévből álló, történetileg alapvetőbb névszói állítmány értelmeződött át igei predikátummá: (Ím) *Nő főzte halam.* → (Egy) *nő főzte (a) halam(at).* Minthogy a magyarban csak a 3. személyű névszói állítmányban nincsen kopula („Nyíl

lőtte testvérem vagy”), ezért csak 3. személyű tárgyat jelölhetnek a birtokos toldalékokból eredő B-igeragozás ragjai (Szemben a vogullal, ahol ugyanazok a személyragok használatosak az 1. és 2. személyű tárgyra, mint a 3. személyűekre.) Klemm definíciója szerint logikailag határozott tárgyak mellett használjuk a tárgyas igeragozást, a másik igeragozás a határozatlan tárgyakhoz kapcsolódik. Megjegyzi, hogy ez az elnevezés már megvolt Pereszlényinél, s Hunfalvy ajánlatára kezdték el a tárgyas igeragozásnak nevezni. Klemm Antal a „logikai” megkülönböztetést megemlíti a határozott tárgyakkal kapcsolatban is, miszerint: a B-igeragozást logikailag határozott tárgyak mellett használjuk. Igen nagyszámú példát is sorakoztat fel arra, amikor a beszélői szándékok *grammatikailag* határozott tárgy mellett mégis alanyi igeragozást tesznek lehetővé. Különösen a birtokos személyragos névszó mellett emeli ki, hogy *logikai* határozottságát milyen sok esetben kísérheti alanyi ragozású igealak (Klemm 1928: 123).

Klemm Antal seregnyi példáját történeti távlatból veszi, de számos közülük olyan „ingadozó” használatú alak, amelyet mai nyelvérzékünk képes elfogadni és interpretálni tudja. Kevéssé szembeszökő, mégis meglehetősen figyelemreméltó, hogy az ingadozó használat inkább a B-igeragozásra jellemző. Még a stabilan B-igealakokkal járó tárgyi szerepű visszaható névmás is olyan átértelmezés alá eshet, amely A-igealakkal jár (*Csak magunkat találsz ott.*) Klemm Antal sok olyan, különösen a részelő értelemmel kapcsolatos példát említ, ahol a másfajta, a kanonikustól eltérő ragozási forma külön jelentéssel bír: *Én pármát nem tapasztalok. vs. Én pármát nem tapasztalom.* Ezek az esetek arra a talán kevésbé nyilvánvaló tényre hívják fel a figyelmet, hogy a ragozások használata nem pusztán a tárgy típusának, még inkább határozottságának függvénye, hanem ugyancsak függ az értelemadó beszélői szándéktól is. Vagyis a mai félrevezető szóhasználatot félretéve (Bartos 2000) legalábbis az megkérdőjelezhető, hogy a határozott tárgy „váltja ki” a B-paradigmát, tehát az igealak oka a tárgy minősége. A „logikai” szemlélet a beszélői szándékot is elismeri az igealakat meghatározó okként.

Karácsony Sándor *Magyar nyelvtan társas-lélektani alapon* című munkája 1938-ban jelent meg. Teljes körű magyar nyelvtannak íródott, noha több tekintetben rendhagyó grammatikáról van szó. A „nyelvi-terminológiai konszenzustól” elszakadó esszé (Havasréti 2008: 240) a nyelvészeti pozitívizmus módszerét mintegy átugorva tér vissza a humboldti nyelvleírás képszerű hagyományaihoz. Karácsony a nyelv nagy tömbjeiből (alá- és mellérendelés) kiindulva az egyre kisebb elemek felé haladva eleméz. Természetesen kitér a kétféle igeragozásra, melyeket ő a kapcsolt tárgy minősége nyomán határozatlan és határozott ragozásoknak nevez:

„A magyar nyelv különbséget tesz határozatlan és határozott tárgy között. Ha az állítmánynak határozott a tárgya, határozott az alakja is. A határozott alak viszonyszavai mások, mint a határozatlan alakéi. Én is észreveszek, te is észreveszel, Pista is észrevesz egy hibát, a hibát viszont én észreveszem, te észreveszed, Pista... észreveszi. Ezt a különbséget csak ott teszi meg a magyar nyelv, ahol két eset lehetséges. Ha csak egy eset lehetséges, akkor határozatlan viszonyszót használ, pedig az az egy eset csak határozott eset lehet. Te engem nem láthatsz általában, határozatlanul, ha együtt beszélgetünk, csak határozottan láthatsz, mindenki mást láthatsz kétféleképpen (Pistát is), mégis így rajzolunk erről képeket:

Te (határozatlanul) látsz egy fiút és (határozottan) látod azt a fiút (Pistát), viszont (határozottan) látsz engem. Én is (határozatlan formában) lát-l-ak téged, pedig te az én látásomnak határozott tárgya vagy” (Karácsony 1938: 69).⁵⁵ Az eddigi terminológiai kronológia rendjét megtörve szükségesnek látom ehelyütt megjegyezni, hogy Simoncsics Péter, Karácsony szavainak értelmezője az aláhúzott szónál tollhibát vél felfedezni, éppen a kötőszavak értelmének fenntartása mellett szerinte ott a „határozatlan” szónak kellene szerepelnie (Simoncsics 2005: 16).

Kövendi Dénes, Karácsony tanítványa és a karácsonyi nyelvtan szöveggondozója szerint nem elírás a vitatott szövegrész, mert ott nem a grammatikai (ti. ragozási) forma jelentése, hanem a beszédhelyzetből adódó jelentést hangsúlyozza a szerző. Ennek ellenére Simoncsics ragaszkodik a tollhibához és interpretációjához, miszerint Karácsony érdeme, hogy felismeri a magyar nyelv gazdaságos jellegét: „csak ott tesz különbséget határozott és határozatlan tárggyal járó igei paradigmái között, ahol két eset lehetséges, azaz a 3. személyben...” (Simoncsics 2005: 40). A vita tárgya voltaképpen az első és második személyű tárgyak határozottsági státusza: határozottak vagy határozatlanok-e.⁵⁶

Itt is elrugaszkodva a kronológiától megjegyzendő, hogy a 20. században nem kevés fejtörést okozott nyelvészeinknek ez a probléma (vö. Pete 2006). Még az 1999-es *Új magyar nyelvtan* „rejtélynek” nevezi az 1. és 2. személyű tárgyak határozatlan voltát, hiszen a beszédrésztvevőknél határozottabb személy a beszédhelyzetben aligha lehet (Kiefer 1999: 210). A vitatott karácsonyi szöveghely az 1. és 2. személyű tárgyakról az eredeti közlésben, Simoncsics Péter korrekciójában, illetve Kövendi Dénesnek az eredetihez betűhíven ragaszkodó értelmezésben arról árulkodnak, hogy az 1. és 2. személyű (sokszor ki sem tett) névmási tárgyak paradigmatisztikus helyzetük (a hozzájuk kapcsolható ige morfémája) miatt „határozatlanok”, de a beszédhelyzetben értelmezett minőségük alapján (a határozottsági prominenciájuk erős) határozott tárgynak tekinthetők. Határozatlanságuk formális eredőjű: egy paradigma formális interpretációjából ered. Határozottnak viszont szemantikai és pragmatikai alapon tekintjük őket, mert a beszédrésztvevő elemek (pl. *én, te*) tárgyi szerepben is (*engem, téged* mint a ráhatást elszenvedők) a határozottsági hierarchia csúcsán helyezkednek el.

Lotz János fiatalkori összefoglaló munkája, a *Das Ungarische Sprachsystem* 1939-ben jelent meg, mindössze egy évvel Karácsony nyelvtana után. A mű analitikus alapokra épülő grammatika, mely az egyre összetettebb nyelvi elemeket alapelemekből és alapkategóriákból szintetizálja. A magyar igei paradigmákat a németül író Lotz határozatlan (*Unbestimmte Form subjektiv*) és határozott (*Bestimmte Form objektiv*) ragozásoknak nevezi (Lotz 1939: 124). E nyelvtan érdekessége, hogy a bennfoglaló alakot (*-lAk*) ekkor még a Lotz határozott tárgyra utaló alaknak

⁵⁵ Nem magától értetődő Karácsonynak az a megállapítása, hogy „Ha az állítmánynak határozott a tárgya, határozott az alakja is”, sőt éppen az problematikus az E/1. és E/2. tárgyak esetében, hogy határozatlan igealak határozatlan vagy határozott tárgyat implikál-e. Az ingadozó alakok esetében sem magától értetődő az előbbi, az állítmány és tárgy közötti összefüggés.

⁵⁶ Minthogy nyelvtörténeti fejlemény, hogy szinkretikus igealakok kódolják a határozatlan 3. és az 1. és 2. személyű tárgyakat, paradigmatisztikus kényszerből az A-paradigma nem 3. személyű tárgyaira is vonatkoztatjuk a tárgy határozatlanságát. Karácsony ehelyütt az 1. és 2. személy külön, a 3. személyű tárggyal nem azonosan kezelendő voltára hívja fel a figyelmet.

véli. Később, 1962-ben az A-paradigmába sorolja át az igeragozáson belüli oppozíciók elemzésével (tehát nem szemantikai szemszögből). Így az implikált tárgy a 3. személyű határozatlan tárgyakkal egy csoportba kerülésével határozatlan tárgynak minősül. Lotz az 1976-os *Szonettkoszorú a nyelvről* címet viselő gyűjtemény egyik 1969-es írásában részletesen megvizsgálta, hogy a régi nyelvtanírók melyik ragozási sorhoz illesztik a bennfoglaló alakot (Lotz 1976: 82–83). Ekkor már kitért a ragozások elnevezésére, s ő maga az általános és határozott igeragozást javasolta: „Azt akarván kifejezésre juttatni ezzel, hogy a két osztály közt nincs *párhuzamosság*” (Lotz 1976: 367 – *Kiemelés tőlem*).⁵⁷ Fontos megállapítása ez Lotznak. Rávilágított a két igeragozás aszimmetriájára, amely aszimmetria nem egyszerűsíthető le egy egyszempontú oppozícióra: pl. határozatlan vs. határozott, indirekt vs. direkt, indefinite vs. definite. Az A-paradigma használatánál, mint Lotz kifejti, (1.) vagy nincs tárgyi vonatkozás, (2.) vagy a tárgy nem harmadik személyű, ha pedig harmadik személyű, akkor nem határozott. Ezzel szemben a B-paradigma használatakor (1.) van tárgyi vonatkozás, (2.) a tárgy harmadik személyű és határozott (Lotz: 1976: 180). Vagyis három tekintetben, három lényeges ponton, ráadásul egymásra épülő módon, a tárgyi vonatkozás meglétében, a személykategórián belül és határozottsági szempontból is eltér a két paradigma extenziója.

1961–62-ben jelent meg a Tompa József szerkesztette *A mai magyar nyelv rendszere* című akadémiai nyelvtan. Leíró jellegénél fogva nem magyarázza, hanem inkább részletezően leírja az általa alanyinak és tárgyasként nevezett ragozást. Különbségüket az eltérő személyragokból vezeti le: „Nyelvünk jellemző sajátossága, hogy a tárgyasként igeragozás segítségével az igei személyragok nemcsak az alany személyére utalnak, hanem egyben a tárgyra is” (Tompa 1961 II.: 157). Itt a bennfoglaló alak is a tárgyasként ragozás alá sorolódik. A B-ragozás használatára e nyelvtan a logikailag határozott tárgyat nevezi meg, és a logikailag határozott tárgyakat felsorolja. A logikailag határozatlan tárgyakhoz köti az alanyi ragozás használatát. E nyelvtan érdeme, hogy a magyar nyelvű szépirodalmi korpuszból vett példákkal megemlíti a B-ragozásnak a fentiekől eltérő funkcióban megjelenő eseteit: pl. *Adyt látnak benne. Két könyvem elvitt.* Felhívja a figyelmet a logikailag határozott 1. és 2. személyű tárgyak melletti alanyi (határozatlan) igelakok használatának ellentmondására, és megemlíti számos ingadozó használatú esetet is: pl. *Lát mindnyájunkat.* vs. *Látja mindnyájunkat* (Tompa 1961 II.: 159).

M. Korchmáros Valéria a *Néprajz és Nyelvtudományban* 1977-ben megjelent „A magyar igealakok funkcionális rendszere” című cikkében elméleti és történeti szempontokból tekintve, valamint írott nyelvi korpuszvizsgálatokból nyert eredményekre támaszkodva tárgyalta kétféle igeragozásunk mibenlétét. Sokatmondóak cikkének bevezető sorai:

„A magyar igék legsajátosabb morfológiai vonása a hagyományosan alanyinak és tárgyasként nevezett ragozási rendszerek szembenállása. Nemcsak az alaktani leírásban elsőrendű osztályozási szempont a két

⁵⁷ A két paradigma viszonylatában a kimondott vagy a kimondatlanul is vélt párhuzamosság és a vélt szembenállás emlegetése nem ritka a magyar nyelvészetben. Vö. lentebb M. Korchmáros (1977: 71).

paradigmasor párhuzamba állítása, hanem a szintaxisban is jelentős szerepet játszik használati szabályaik megállapítása a tárgyi bővítményt tartalmazó mondatokban” (M. Korchmáros 1977: 71).

A szerző megfogalmazásmódja – azonkívül hogy a 20. században legelterjedtebbnek számító műszókat használja ragozásainkra – revelatív: beszámol egyrészt a kettős ragozási rendszer *szembenállásáról*, másrészt a *párhuzamosságáról*.⁵⁸ E lehetséges párhuzamukat – mint látható volt az előbbieken – Lotz János alapvetően megkérdőjelezte.

M. Korchmáros valóban másként is vélekedik igeragozásainkról, mint Lotz, cikke elején Lotzcal szemben azonnal az implikatívusz „tárgyas” volta mellett foglal állást. A szerző drámaszövegek dialógusait alapul véve eredményes korpuszvizsgálatot is folytatott az E/1. és E/2. számú névmási tárgy elmaradásáról (ahol az előbbi hiányzott a leggyakrabban). Az igealakok morfológiai rendszerétől elszakadva funkcionálisan szemlélte az igealakokat, és a nem egyértelmű tárgyú mondatokról (pl. *Tegnap János keresett.*) kijelentette, hogy „az ilyen mondatok sosem lebegnek légüres térben, formájuk a beszédhelyzethez idomul, s mert legtöbbször egy hosszabb beszédmű láncszemét alkotják, szöveges előzményük vagy folytatásuk szükségképpen hozzájárul a megértéshez...” (M. Korchmáros 1977: 75).

M. Korchmáros az első a nyelvészek sorában, aki a morfológiai szempontú osztályozáson túllát, és megállapítja az A-igealakok diskurzuspragmatikai kötöttségét. Meglátása szerint az elmaradó E/1. és E/2. számú névmási tárgy „feltöltődhet” a kontextusból, az intertextusból és a szituációból is. Két egyéb meglepetéssel is szolgál tanulmánya. M. Korchmáros az udvarias nyelvhasználatú tárgyakat (*önt, magát, önöket, magukat*) második személyű tárgyaknak tekinti a cikkében erőteljesen megfigyelhető funkcionális szemlélet jegyében: U2. és TU2. (*ön, önök*). A B-igeragozást a 3. személyű, határozott tárgyakhoz kapcsolja a magyar leíró nyelvészet,⁵⁹ tehát formálisan az U2. és TU2. mint tárgyak is 3. személyűek. A másik fontos észrevétele a szerzőnek az, hogy csak meghatározott szemantikájú igék körében kerülhet bele a kontextusból az E/1. és E/2. személyű tárgy az értelmezésbe, azaz bevonja az igejelentést mint a ragozások használatát vagy megértését alapvetően meghatározó tényezőt.

M. Korchmáros *Mondattanában* a B-paradigmát („tárgyas”) mint a határozott 3. személyű tárgyra utaló igealakok teljes rendszerét említi, és listaszerűen adta meg a határozott tárgyak definícióit (M. Korchmáros 1992: 82). Klemmhez hasonlóan azonban oldalakon át sorolja a

⁵⁸ Formális konjugációk sokaságával bíró más nyelvekkel összehasonlítva a magyar nyelv igei paradigmáinak e gyér száma – kettő – az elsődleges oka annak, hogy az A- és B-igeragozás között azonnal adódik a párhuzam, illetve szembenállás mint kettejük közötti logikai viszony. A vélt szembenállás egyik oka lehet, hogy az A-paradigmánál lehetséges a tárgyatlan vagy abszolút használat, míg a B-nél nem. Továbbá ha az A-paradigmában előfordul a tárgyi vonatkozás, akkor az lehet nem 3. személyű, míg a B-igeragozásnál a tárgyi vonatkozás mindig 3. személyű. Valamint ha 3. személyű a tárgyi vonatkozás az A-igeragozásnál, akkor az mindig határozatlan, míg a B-paradigmában mindig határozott. A konjugációink párhuzamosságának feltételezését elsődlegesen az motiválta, hogy mindkét igeragozásban egyaránt előfordulhat a tárgyas használat és a 3. személyű tárgy.

⁵⁹ „Ezek a jelenlévő beszélgetőtárs(ak) nevét helyettesítik, s ennyiben 2. személyű funkciójuk van... Nyelvtani egyeztetés szempontjából azonban mind a 3. személyű személyes névmás egyenértékese...” (Tompa I. 1961: 240).

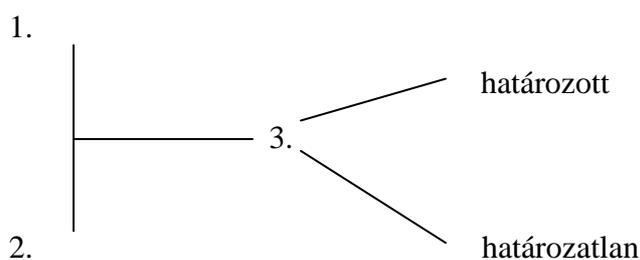
nyelvhasználatnak azokat az eseteit, amikor bár az előbbi definícióknak megfelelően határozottak a tárgyak, meghatározott jelentésváltozás következtében (pl. partitív értelemben) funkcionálisan „érvénytelenné” válik a tárgy határozottsága, és A-igealakot („alanyi”) használ a magyar beszélő (M. Korchmáros 1992: 83–87). Különösen fontos, amint felhívja a figyelmet az 1. és 2. személyű tárgy odaértésének a beszédhelyzettől való függésére vagy a két paradigma közti választásnak azokra az ingadozó esteire, amikor voltaképpen a beszélői értelemadó szándéktól függ ugyanazon tárgy A- vagy B-igealak melletti használata: *Azt csinállok, amit akarok!* De: *Azt csinálom, amit szeretek.* (M. Korchmáros 1992: 84). A kétféle igeragozásnak a tárgy típusait, egészen a többféle tárgyhoz igazított ragozásáig részletezve, még ennél is teljesebb körűen írja le a *Lépésenként magyarul* magyar mint idegen nyelvi tankönyvsorozathoz írt nyelvtani kézikönyvében (M. Korchmáros 2006).

Az anyanyelvi beszélők által írott nyelvtanoknak az igeragozási paradigmák értelmezésének a korábbiakban felvázolt terminológiai gyakorlatával radikálisan szakított Daniel Mario Abondolo munkája, amely *Hungarian Inflectional Morphology* címmel jelent meg 1988-ban. Minden bizonnyal a magyar nyelvnek idegen nyelvként való szemlélete is hozzásegítette Abondolót ahhoz az eredeti és a nyelvhasználatban egyes számban igazolhatóan működő modellnek a felállításához, amelynek segítségével a kétféle igeragozást leírta. Ez a szemlélet azon a ponton érzékelhető leginkább, ahogyan a névmási, vagyis az 1. és 2. személyű tárgyakat szétválasztja modelljében a 3. személyűektől, és a ragozások e két csoport közötti megoszlását a modell eltérően interpretálja. Fordításban ugyanis a magyar A-igeragozás implikált névmási tárgyait külön szó jelöli (pl. az angolban): *me, you, him, her, it, them*. A modell egyik része ezekre a tárgyakra vonatkozik. A modell másik része a 3. személyű tárgyakra vonatkozik, ezek azonban nemcsak az angolban, hanem a magyarban is mindig szintaktikailag is ki vannak téve: *egy fiút, a lányt*.

Az új modell új terminológiát is jelent. Abondolo kiindulópontja a diskurzusrésztevők tengelye. Abondolo legelőször is a nyelvtani személyek entitásait akként jellemzi, hogy azok *egyértelműsége fokozatos* a beszélőtől a hallgatón át a 3. személyig, és ez az egyértelműség a beszédésztevektől a nem beszédészteveők irányában ható hierarchiát is jelent:

1.→2. →3.

Daniel Abondolo csak a 3. személyben alkalmazza a határozott/határozatlan tárgy dichotómiáját:

3. ábra

Ezzel az új modellel igyekeznek elszakadni az összes személykategóriában megjelenő tárgyra ráerőltetett hamis határozott/határozatlan dichotómiától. Az igeragozásokat leíró terminológiája érdekes módon azonban mégiscsak a dichotóm, de egyáltalán nem a határozott/határozatlan tárgy ellentétére alapoz. A nyelvhasználatban működő modelljében az igei glosszémában inkorporált vagy implikált alanyi és tárgyi entitásokat nem egyszerűen a toldalékokban kumuláns módon megjelenő személyekként kezeli, hanem feltárja ezeknek az entitásoknak a viszonyát, annak belső szerkezetét a *centripetális* (A-igeragozás) és *centrifugális* (B-igeragozás) irányok segítségével. Minthogy a tárgyas predikátum cél típusú, jogos a tárgyas predikátum jelentésszerkezetével kapcsolatosan irányról beszélni (bár ezt maga a szerző nem fejt ki). Az irányokat az alanyi és a tárgyi személyek közti erő- vagy cselekvésátvitel képezik, vagy ahogyan Abondolo fogalmaz: “I will have recourse to the notion of point of origin, which always equals the subject person indicated by a given verb form” (Abondolo 1988: 89). Abondolo ezeket az irányokat akkor is megállapítja egy deiktikus kontextus alapján, amikor csak implicit, odaértett a tárgyi vonatkozás: “Verb forms which do not explicitly indicate the existence of an object automatically imply, according to the deictic context, an object or objects located at a point nearer the center than the point of origin, i.e. closer to ego” (Abondolo 1988: 90). Abondolo tehát egy deiktikus kontextusra alapozza modelljét. A centripetális igealakok implicit módon utalnak a kiindulási ponttól, az alany személyétől alacsonyabb személyszámú tárgyra: *lát téged* vagy *engem*, *látsz engem*. A centrifugális alakok explicit módon mindig 3. személyű tárgyra utalnak: *látja*, *látod*, *látom*. Itt jegyzi meg a szerző, hogy az 1. személyű alanyú alakok 3. személyű tárgyra utaló alakja mellett létezik egy 2. személyű tárgyra utaló külön igealak: *látlak*. Ez a centripetális és centrifugális ragozások mögötti iránymodell – bár Abondolo nem említi – a maga teljességében az egyes számra áll. (A T/1. és T/2. már nem csupán deiktikus középpontot jelentő alanyokból áll.) Valamint a modell részletesebben nem tér ki a 3. alanyi személyű és 3. tárgyi személyű igealakok oppozíciójára: pl. *lát egy mókust* vs. *látja a mókust*. Az azonos kiindulási és végpontú szerkezetű igei glosszémának nincsen ugyanis belső szerkezete, iránya, illetőleg ha tételezzük is, akkor az paradoxikus természetű. Holott az A- és B-igeragozások (mondhatni sztereotípnak tekintett) oppozíciója a 3. alanyi személyű és 3. tárgyi személyű igealakok kétféleségében a legnyilvánvalóbb: a *lát egy mókust* vs. *látja a mókus* különbözőségében. Ebben a szembenállásban beszélhetünk ténylegesen a tárgyi vonatkozás egyértelmű határozatlanságáról és határozottságáról, ami oly sok évszázadon át Pereszlényivel kezdődően meghatározta a paradigmák elnevezését, és meghatározta nyelvészeti leírásaink szemléletét.

Peter Sherwood felhasználja Daniel Abondolo modelljét a magyart idegen nyelvként tanító *A Concise Introduction into Hungarian* című nyelvkönyvében (Sherwood 1996). Könyvében egyszerűen mint “conjugation 1” és “conjugation 2” hivatkozik nyelvünk két igeragozási sorára (Sherwood 1996: 45).

Rácz Endre egyeztetésről szóló könyvében így határozza meg az egyeztetést: „Az egyeztetés a mondatnak (olykor a szövegnek) két tagja közt fennálló (s rendszerint a két tag koreferenciáján alapuló) szerkezeti vagy legalábbis szemantikai összefüggést mindkét tagon megjelöli, mégpedig azonos vagy rokon jelentésű morféimakkal...” (Rácz 199: 11). Ennek fényében az igeragozásainkat is a jelenség körébe sorolja: „A határozottságbeli egyeztetés a tárgyias igei szerkezetben érvényesül: ha az irányító tag 3. személyű tárgy, ennek határozott vagy határozatlan volta szabja meg azt, hogy az igehez tárgyias vagy alanyi személyragot kell kapcsolni” (Rácz 1991: 11).

Generatív grammatikai keretben Bartos Huba is egyeztetésnek tartja a jelenséget: olyan szintaktikai műveletnek, ahol a tárgy szintaktikai kategóriájától függ, hogy megjelenik-e az igeen a tárgyi egyeztető (B-) toldalék (Bartos 2000: 759–760).

A Keszler Borbála által szerkesztett *Magyar grammatika* (Kugler: 2000: 109–110) szerint az általános személyragok funkciója az, hogy jelöljék az igealany számát és személyét, tárgyias ige esetén tárgyatlan használatú is lehet vagy 3. személyű határozatlan tárgy jelölője. A határozott személyragok funkciója pedig az igealany számának, személyének és a 3. személyű határozott tárgynak a jelölése, de utalhat lexémával nem jelölt, ismert tárgyra is.

*

A közelmúlthoz elérkezve már ebből a csaknem ötszáz évet átfogó műszótörténetből is kiviláglik, hogy konjugációink mibenlétének megragadására sokféle elnevezési kísérlet történt, és az elnevezések sokfélesége sokféle meghatározási módot szült ugyanazon igeragozások megragadására. A felvonultatott elnevezésekből látható, hogy közel sem egységes, sőt egészen eltérők az igeragozásainkról vallott felfogás az egymás ellentéteiként felfogott igei paradigmáktól az előbbieken említett pusztán számokkal megkülönböztetett konjugációkig.

Látható volt e vázlatos áttekintésből, hogy a kétféle igeragozásból adódik a két paradigma összehasonlításának kényszere, a köztük lévő párhuzamosság (tárgyasság) és a köztük lévő szembenállás (a tárgy minősége) tekintetében egyaránt. A szembenálláshoz a két paradigmához köthető 3. személyű tárgyak nagyfokú szemantikai különbözősége, az A-paradigma szerint ragozható tárgyatlan igeek és az A-paradigmában előforduló 1. és 2. személyű tárgyak is hozzájárulnak. A morfológiailag kiugróan jelölt hiányos ikes ragozás is az A-paradigma heterogenitásához járul hozzá, ugyanakkor első személyű alakja éppen a B-ragozású első személyű alakkal teremt kapcsolatot. Mindkét igeragozású igealakjainkkal szerkesztett megnyilatkozásokhoz köthetők implicit tárgyak. E néhány sorban összefoglalt különbözőség és hasonlóság nyilvánvalóvá teszi, hogy igeragozásaink azonos jellemzők mentén nem összemérhetők. A múltbeli műszókísérletek azért sikertelenek sorra, mert *azonos morfológiai, szemantikai alapon nem összevethető konjugációink*. Ugyanakkor a megnyilatkozások fogalmazásakor a magyar beszélőnek mind tárgyias, mind tárgyatlan igeek esetében mégiscsak a két paradigma valamelyike szerint kell az

igét ragoznia, ez azonban újra az összevetés, összemérés kényszerét teremti meg. Mintha kétféle igeragozásunk mégiscsak ugyanazon dolog körül forogna, vagy ahogyan Fogarasi fogalmazott, mintha ugyanazon igéink más-más formája vagy állapota lennének. Ezért tartom találónak a gyakorta használt és a disszertációm címébe is beemelt megfogalmazást: a *kétféle* igeragozás.

Morfológiájuk szempontjából a B-igeragokat az alany személyét is kifejező kumuláns ragoknak kell tekintenünk, amelyek – ha nem is transzparens módon –, kompozicionalitásukban tartalmazzák az A-igeragokhoz hasonlóan az alany személyét is. A nem jelen idejű vagy nem kijelentő módú paradigmák szinkretizmusai (ezek közül a legfeltűnőbb az E/1. múlt: *vártam*, de ott van még a T/2. és T/2. feltételes alakjai: *várnánk*,⁶⁰ *várnátok*) elhomályosítják az igeragozások morfológiájának transzparenciáját.

Nyelvtani jellegzetességeik és a beszédhelyzet szempontjából is joggal feltételezhető, hogy voltaképpen az A-paradigma esetében a nagyon eltérő tárgyakat egy igeragozási rendszerbe a paradigmatis kényszer, a paradigma formájú nyelvtani alrendszerbe szerkesztés sorolja.

Az időrendi áttekintésből kirajzolódik, hogy a nyelvtanírók eleinte az ige, az igeragozási alak sajátosságának tekintették a 'határozatlan'/'határozott' megkülönböztetést. A határozott névelő megjelenésével, elterjedésével és máig ható, már-már a tulajdonnevet is szükségtelenül determináló extenziójával látszólag az igeragozás vált redundánssá, és a nyelvészeti interpretáció e folyamat eredményeképpen a tárgy határozatlan/határozott voltáról beszél – nemcsak e terminológia szintjén. Ez a redundancia azonban eltakarhatja a B-igeragozásnak explicit tárgyakhoz nem köthető elemi használatát, amely a gyermeknyelvi korpusz vizsgálatokor lesz kimutatható.

---

⁶⁰ Bár ennél az alaknál még ma is néha-néha még használatos a B-igeragozási forma megkülönböztetésére a kissé archaikusnak ható *várnók*. Kijelentő mód múlt idejű T/1. és T/2. alakoknál gyakran csupán az [a], [á], illetve az [e], [é] különbsége a paradigmatis jelentésmegkülönböztető elem: *vártatok*, *vártátok*, *énekeltek*, *énekeltétek*.

4.2. Korpuszvizsgálat. A magyar igeragozások kiépülése Jancsi nyelvfejlődésében

Jancsi (4;0)

4.2.1. A korpusz gyűjtéséről

A korpuszt 2004 második félévében (2004. július) kezdtem el építeni. Ma már zárt korpusz, több mint négyezer megnyilatkozásból áll. Adatközlőm a publikációimban (Weber 2005b, 2005c, 2007) Jancsinak nevezett fiam. Az adatfelvételt közel öt éven keresztül folytattam, több száz mintavételen alapul, reprezentatív.

Jancsi másodszülött, tanult szülők gyermeke. Másfél éves koráig az input kizárólag a családból származott (anya, apa és a Bambusznak becézett öt évvel idősebb leánytestvér, a korábbi publikációimban: Juliska),⁶¹ ezután félnapos bölcsődei ellátásban vett részt. Kétéves korától egész napos bölcsődei, hároméves korától pedig egész napos óvodai ellátásban részesült. Beszédhallása jó, beszédprodukciója többnyire tiszta ejtésű volt, bár hatéves korában logopédus fejlesztette. Jancsi egy év négyhónapos korából (1;4) származik az első, 5 éves 10 hónapos korából az utolsó megnyilatkozás.

Jancsi korai beszédfejlődése nem volt gyors, ő maga nem volt bőbeszédű alkat.⁶² Sokat hallgatott, ha nem volt biztos mondandójában, nem kísérletezett gátlások nélkül. Csendben és magában összerakosgatva a tudást állt elő egy-egy „hallgatós” korszak után a fejlettebb megnyilatkozásokkal. Juliska lányom folyamatosan egyéni kitalációkkal tűzdelt beszédéhez képest alig-alig használt kreatív, önálló képzésű, rá jellemző módon túlhajtott és túlgeneralizált képzésű, invenciózus nyelvi alakulatokat.

Egy egyszerű naplótömbbe írásos formában, papír–toll módszerrel rögzítettem a spontán megnyilatkozásokat. Lejegyzésem fonetikus, melyben a feltűnően nagyobb szüneteket is jelöltem. Az intonáció rögzítésének csak a konvencionális, mondatvégi írásjelekkel rögzített módjára vállalkoztam. Nem szavak, hanem mindig mondatok lejegyzésére törekedtem, még ha azok szómondatok voltak is. Eleinte, amikor a gyermek még csak keveset beszélt, mindent lejegyeztem. Ezek a legkorábbi részkorpuszok száz százalékban rögzítették az összes megnyilatkozást. Ez egy kicsiny, ugyanakkor számos érdekes jelenséget megörökítő részkorpusz. Ekkor még igen töredékes a gyermek kódja, kevés az adat, de éppen ezért rétegei jobban kitűnnek, és egy-egy adat (még ha hapax legomenon is) nagyobb jelentőséget képvisel, mint a későbbi, sokkal összetettebb, rétegzettebb és fejlettebb részkorpuszok. Az idő haladtával, amikor a napi szinten tett megnyilatkozások száma ugrásszerűen megnövekedett, vagy a helyzet nem tette lehetővé a rögzítést

---

⁶¹ Elsősorban az élőbeszéd volt az input, de mint a korpuszból látható, felolvasott mese szereplői (*Hófehérke és a hét törpe*, *Berci és Böbe*), sőt tévéműsorok címei is (*Híradó*), dalok (*Hinta-palinta*), versek részletei is helyett kaptak az outputban. Azaz a gyermeki beszéd inputjának más, az élőbeszédétől eltérő verbális forrásai is voltak.

⁶² Elámulva látom más, főként kislány gyermekek beszédének adatait (pl. Cseh Boglárkától), hogy miket tudtak mondani olyan idős korokban, amikor Jancsi még alig beszélt (Cseh Márta 1983). Ez a visszafogott fejlődés előnyé vált számomra a korpuszadatok felvételekor és értelmezésekor: sokkal könnyebb volt a nagyobb ritkaságú megnyilatkozásokat a papír–toll módszerrel lejegyezni, elemezni és értelmezni.

(utcán, buszon, játszótéren), akkor százalékos arányban egyre kevesebb került feljegyzésre a tényleges megnyilatkozásokból.⁶³

Az adatfelvételkor eleinte – nem lévén a korpusz majdani elemzésével kapcsolatos nyelvészeti szempontom – mindent lejegyeztem, amit csak tudtam, később a konvencionizált formától eltérő megnyilatkozásokat igyekeztem a korpuszba emelni. Lassanként volt fülem, hogy meghalljam az alig észrevehető furcsaságokat is, amelyekről azt feltételeztem anomáliájuk okán, hogy valamilyen szempontból majd fontosak lehetnek. A beszédprodukciónak stádiumaiba betekinteni engedő, revelatív „okos” botlások hallatán pedig azonnal a felíró füzetemhez nyúltam.⁶⁴ Az adatrögzítésben csak az évet és a hónapot jelöltem minden hónap elején (mert bár határidőnaplóba rögzítettem az adatokat, de hamar folyamatosan, a naptári bejegyzésekre nem figyelve írtam a megnyilatkozásokat.) A füzetbe tollal írt módszer akkor kézenfekvőbb és elérhetőbb volt számomra, nemcsak otthon, hanem az otthonon kívül is. Ma azonban már sajnálom, hogy a napokat nem jegyeztem fel, és hogy nem készítettem több hangfelvételt,⁶⁵ mely akár az anyai beszédmódot is rögzítette volna, de akkor sokkal inkább anyaként, semmint céltudatos nyelvészként vettem részt a több évnyi kommunikációban.⁶⁶

---

⁶³ A naplóban nemcsak megnyilatkozások, hanem (ritkábban) reflektáló megfigyelések és a beszédhelyzetekre vonatkozó, a felvett adatokat megvilágító kontextuális megjegyzések is szerepelnek. (Dolgozatomban ezeket nem tettem közzé.) Ilyenek például a korai „hallgatós” időszakokat megörökítő bejegyzések, vagy Jancsi robbanásszerű beszédfejlődésének jelzése.

⁶⁴ Az okos botlásokkal kapcsolatosan nagyon erős intuícióim voltak, hogy mint egy szilárd anyagban keletkezett hasadások, majd bepillantást engednek az anyag belső szerkezetébe, csak kicsit mélyítenem, tágítanom kell őket az elemzés és leírás módszerével.

⁶⁵ Készítettem hangfelvételeket, de Jancsira nagyon is áll David Crystal megjegyzése: „Úgy látszik, némely gyermek veleszületett módon arra van programozva, hogy azonnal kikapcsoljon, amikor egy magnót bekapcsolnak” (Crystal 1999: 286).

⁶⁶ Eleinte, mint oly sok anya, egyszerűen csak megörökítettem Jancsi fiam gagyogását, az első szótagokat feljegyeztem egy babanaplóba.

A szisztematikus gyűjtés azonban nem nyelvészeti ambícióból származik. A korpusz gyászmunka. Jancsi fiam második életévének közepén tragikus hirtelenséggel elhunyt édesanyám. A létem anyagát (*materia*) jelentő *anya* (*mater*) elvesztése miatti testi-lelki talajvesztésemet tetézte az amiatti szorongásom, hogy két gyerek kapaszkodott belém, akik közül az egyik még anyatejes volt és éppen elkezdődött volna a beszédfejlődése, én pedig magamba zárkoztam. Emlékeim szerint az akkori lesújtott állapotomban szellemi vigaszként hirtelen támadt bennem a felismerés: ha feljegyzem mindazt, amit fiam mond, akkor az anyanyelvemmel, vagyis az anyámtól kapott anyanyelvvel teremtek kapcsolatot. Innen az az intenzív odafordulás, amivel Jancsi minden egyes kiejtett szótagja felé fordultam. Vigaszt jelentett a saját beszédemben is felismert, majd a fiamtól újra visszakapott anyanyelv, kapocs volt az elveszített szülőhöz. Kétgyermekes anya létemre még Jancsinál sem volt számomra természetes, hogy fiam beszélni kezdett (ez ugyan ma is filozófiai, pszichológiai, nyelvészeti elméletek axiomatikus alapja, hogy miért is kezd el beszélni az embergyerek), gyászsóban pedig – nem alaptalanul – egy grandiózus, nemzedékek fölött álló természeti folyamatba beavatott tanúként (is) éltem meg hozzám intézett szavait. Gyakorló anyák minden bizonnyal megerősítenének, hogy milyen meglepő az akarattól függetlenül, feltörő gazdagsággal egy ellenállhatatlan készlet hatására előtárulkozó beszédmód: a saját gyermekkorban az édesanyától hallott, de felnőttkorra szinte eltemetődött sok-sok versike, mondóka a feledés után szinte újra aktívvá válik a kisgyermekkel folytatott mindennapi kommunikációban. A magyar gyermeki mondóka- és dalirodalom komoly hagyomány, az anya, ha ezt alkalmazza, önkéntelenül is fejleszti gyermekét. Az anyában (vagy Winnicott terminológiájával az „elég jó anyában”, Winnicott 1999) szinte mintha megindulna ilyenkor egy „anyai, nyelvi eszközű ösztön”, mely arra készíti, hogy a gyermek beszédfejlődését segítse. Meglepődve hallottam magamat a nyelvész fülével, hogy nem is kissé intonáltabban beszélek a gyerekekhez, beszédemben a kicsinyítő képzők méretezik Jancsihoz a világot, és a neki adott „magyarázataimban” (önmagamat is meglepő módon) szituatív vagy hangzással kapcsolt mondókákat rántok elő emlékezetemnek addig teljesen ismeretlen bugyrából.

A megnyilatkozások a gyermek spontán hangos beszédéből származtak, amelyet az anyának vagy a családtagjainak (főként az anyjának és a lánytestvérének) címzett. Egy alkalommal, amikor a gyermek nem annyira interperszonális, hanem „világról szóló” kijelentést tett és „Anya!” megszólítással vezette be, rádöbbsentem, hogy valójában sokkal többször, megfigyelői mivoltomban egyszerűen meg sem hallott és így le sem jegyzett megszólítással vezethette be megnyilatkozásait, mint amennyiszer az a korpuszban fellelhető.⁶⁷ Azaz a gyermek akár egy mondatára (mégoly „pusztán” referenciális kijelentésére is, amely látszólag önmagának szólt) dialógusrészként, szövegmondatként kell tekintenünk.⁶⁸ A megnyilatkozások előtti vagy az azokat követő, beszédpartnerektől származó szomszédsági párokat (ha voltak is) szokásosan nem, csak kivételesen rögzítettem, így anyagomat a CHILDES korpuszban CHAT-formában⁶⁹ nem tudnám rögzíteni (MacWhinney 2000: 16–19). Bizonyára érdemes lehetne összevetni az anyai vagy a többi beszédpartner mintáit a gyermeki beszédláncolatokkal. Erre azonban utólag nincs mód.

Anyai beszédmódomon megfigyelhető volt a lassított, jól tagolt beszéd, az emelkedettebb intonáció, a gyermeki megértést segítő újrafogalmazás (Clark, H.–Clark, E. 1977: 320–330). Például gyakorta referáltam magamra E/3. személyű *Any*a entitásként, vagy újraserkesztettem a közlést, esetleg az adott gyermeki életkorhoz igazított szóválasztással. Ellenben környezetem véleménye szerint visszafogottan használtam közismertebb, típusosan dajkanyelvi lexémákat (*dádá, pápá, tüüü*).⁷⁰ Egy alkalommal a vonaton útitársaim még meg is jegyezték, hogy milyen „egyenrangúan” beszélek a gyermekkel. Jómagam viszont (vagy a további családtagok is) szívesen emeltem be a beszédembe Jancsinak a saját maga által kitalált kifejező nyelvi leleményeit. Például a *Dó!* felkiáltását a harag, a mérgelődés kifejezésére magam is használtam néha-néha a vele folytatott kommunikációban.⁷¹ Ezek a beemelések talán a kommunikációnk kölcsönösségének vagy a gyermek verbális identitásának megerősítését szolgálták. Családunkban ugyanis értéke van a nyelvnek: érzelmeket fejez ki, és mindenekelőtt öröm- és derűforrás. Vannak saját, mások által nem

---

A gyász munkaként elkezdett korpusz építése később rutinná vált, és beépült a gyermekkel való foglalatok között.

⁶⁷ Ehhez a vocativus magyar nyelvbeli jelöletlensége is hozzájárult.

⁶⁸ Jancsi e sorok írásának idején hét éves. Ma is, ha valami „műszaki” vagy „logikai” felismerésre jut, akkor a mostanság már kevésbé jellemző hangos beszéd részeként mégis velem, mint prototipikus beszédpartnerével szereti közölni, mert így rögződött benne. Talán azért, mert a négyévesi adatfelvétel idején szokásosnál jóval befogadóbb voltam, minden megnyilatkozására készen álltam.

⁶⁹ Brian MacWhinney: *The Childes Project. Tools for analyzing talk. Transcription format and programs.*

http://books.google.hu/books?id=YcWeoz2QlZAC&printsec=frontcover&dq=macwhinney&source=bl&ots=UPJ2a3LXm8&sig=_5-5xR4aOeuAJa7WfbbeFkmeK6g&hl=hu&ei=R10pTf6sF4_A8QOJg4zfAg&sa=X&oi=book_result&ct=result&resnum=4&ved=0CDAQ6AEwAzgK#v=onepage&q&f=false

⁷⁰ Nekünk megvoltak a magunk kevésbé közismert, főként a gyermekmondóka-irodalomból vagy dalokból, énekekből származó saját, akár magunk gyártotta lexémáink, melyeket csak családi környezetben használtunk: pl. *sakataka* (a 'vonat' helyett), *huhaha* (egy Jancsi által kedvelt dal refrénje), *csimpi* (csimpaszkodva felállni).

⁷¹ Valószínűleg így, az anyának a gyermek saját ejtésű szavát önnön beszédébe beemelő megerősítő gesztusával kövesedhetett meg sokáig pl. a *bajó* a 'galamb' helyett, *róka* a 'rágó' helyett, *kucsi* a 'cici' helyett.

használt, számukra ismeretlen, magunk kitalálta kifejezéseink.⁷² A családukbeli nyelvi erőnek jó példája az, hogy a Jancsitól öt évvel idősebb elsőszülött, Juliska lányomban hatéves korában jelentkező testvérféltékenységet is szavakkal tudtam leküzdeni: a Jancsival folytatott társalgásba, ha nem is beszédrésztvevőként, de referensként, bevontam a háttérben féltékenyen figyelő nagyobbik gyermeket, így egyesítve mindhármunkat a nyelv eszközei révén. A korpusz adataiból látható lesz, hogy Jancsi megnyilatkozásainak gyakori szereplője a *Bambusz*-nak becézett Juliska. (Az anya leggyakrabban a *mama*, az apa a *papa*, *papas* megszólításokkal szerepel.)

Az apa és Juliska elfogadták a „felíró füzetem szinte állandó jelenlétét”, és elfogadták, hogy a család életét részben nyelvészeti terepmunkává változtattam. Abból is sokat beláttak, hogy itt nem afféle „gyerekszáj”-produktumok rögzítéséről van szó, hanem én, az adatfelvevő a nyers, kezdetleges, különösebben ki sem ugró „talált” mondatoknak is valamiféle számukra be nem látható jelentőséget előlegezek meg. Mindennek az volt a hozadéka, hogy minden családtagban, Jancsit is beleértve, az átlagosnál több metanyelvi tudatosság alakult ki a vizsgálati időszakban.

Jancsi hároméves korában munkába álltam. Az óvodába járás, a munkavállalás miatt az „alapnyelvét” már kiválóan beszélő Jancsinak az összeshez képesti töredéknyi beszédét rögzítettem, sokszor Juliskával folytatott játékaikat, vagy az időnként tömeges botlásokat (pl. nem ikes igék ikesítése, ikesek iktelenítése). A gyermek egyre ritkábban felvett adatait látván jutottam arra a belátásra, hogy az adatfelvételt nem tudom tovább folytatni. Az egyre konvencionizáltabb beszédmódjából, összetettebb és lényegesen hosszabb megnyilatkozásaiból lehetetlen lett volna mintát venni vájt fülűen, hallásom, memóriám és a papír–toll módszer segítségével.

2007-re, a gyermek negyedik életéve után a korpusz addig viszonylag folyamatos adatfelvétele egyre nagyobb szüneteket fogalt magában. Bár Jancsi ötödik életévében is, szinte minden hónapban volt adatfelvétel, 6. születésnapja előtt (2009. március) a korpusz lezárult.

A korpuszban a mintavételek határai nincsenek jelölve.

---

⁷² Az *ézsigás*, *ézsigázik*. *izsigazsi* még Juliska beszédéből került a családi köztudatba. A jelentésbokor: szeretnivalóan aranyos, testi szeretés, ölelés, szorítás. Hasonlót Jancsi is kitalált: *hucis*, *hucizik*, *huncorog*. A jelentésbokor: nagyon szeretnivaló, ölelgetni, szorítani a másikat, együtt szeretgetni a másikat.

4.2.2. Adatok

Lásd a Függelékben

4.2.3. Nyelvelméleti háttér

4.2.3.1. Alkalmazható elméletek a nyelvelsajátítás kutatásában

A gyermeknyelvi adatok meglehetősen sajátosak. Korpuszadataim vizsgálatát megelőzően lehetetlen mellőzni a gyermeknyelvkutatás előzményeit, amelynek az óriási szakirodalma nemcsak figyelembe veendő megállapításokat, hanem számottevő kételyeket is megfogalmazott, a felhalmozódott elméleti modellekről nem is beszélve.

A gyermekek anyanyelvtanulása már évszázadokkal ezelőtt felkeltette a laikusok és nem laikusok (például Charles Darwin), vagy a szülők érdeklődését. A 19. századtól a történeti nyelvészet előtérbe kerülésével a nyelvészet művelői is foglalkozni kezdtek vele. Ezt bölcséleti írások és számos nyelvre kiterjedt, a gyermekek megszólalásait rögzítő naplóirodalom, alkalmi vagy rendszeresebb feljegyzések igazolják (Kenyeres 1928, Lengyel 1972, Lengyel 1976, Pléh 1990, Gósy 2005). A magyar nyelvészek közül Simonyi Zsigmondot kell megemlítenünk, és különösen Balassa Józsefet, aki hosszabb nyelvfejlődési folyamatot adatolt (Simonyi 1906, Balassa é. n).

A nyelvelsajátítás iránti kutatások igazi fellendülését a generatív nyelvészeti paradigma hozta meg a hatvanas évekkel kezdődően. A velünk született mentális struktúrák és a nyelv pszichológiai realitásának feltételezése a gyermeki nyelvelsajátítás vizsgálatát, leírását a nyelvészeti kutatások egyik kitüntetett terepévé tette, eleinte elsősorban az angol nyelvre vonatkozóan és az angol nyelven kidolgozott szakirodalomban. A szintaxis felől a szemantika- és a kommunikációkutatás felé elmozduló nyelvi modellek rendre megjelentek a gyermeknyelvkutatásban is, vagy éppen azokra alapozva (Pléh 1985). Az egyes természetes nyelvek elsajátítási folyamatainak gyakorlati vizsgálata is kiterjedtté vált. Elméleti szempontból a nyelvelsajátítás kutatása szakterületként a pszicholingvisztikába ágyazódott be (*developmental psycholinguistics*), s ma is a nyelv mibenlétét meghatározó lehetőségnek, a nyelv, a gondolkodás, a megismerés viszonyát vizsgáló terepnek és a nyelv primátusához vagy ellenkező végletként az empiricizmushoz kapcsolódó filozófiai felvetéseket megválaszoló kutatási esélynek számít (Ratner–Berko Gleason 1995: 381–389, Pléh 1985: 105). Ennek a folyamatnak a hangsúlyváltásait jól illusztrálják a Chomsky-féle *LAD*, *Language Acquisition Device*, a nyelvelsajátító eszköz (Chomsky 1968/1999) alternatíváit megfogalmazó elképzelések. Dan Slobin *LMC*-ről (a.m. *Language Making Capacity*, *nyelvelsajátító képesség*) beszél, mely az általános tanulási elveken belül értelmezett, a nyelvi tapasztalatokat megelőző képesség. A nyelvközi adatokból származó műveleti elvekkkel írta le (Slobin 1985: 1160).

A nyelvvelsajátítást megalapozó preverbális szakasz, illetve az anya és a gyermek közötti kezdeti, sokszor nyelvileg egyoldalú társas cselekvéssémák jelentőségét hangsúlyozó Jerome Bruner az interakciót előtérbe helyező LASS-t, azaz a *Language Acquisition Socialization System*-et (azaz nyelvvelsajátítási szocializációs rendszert) feltételezett (Bruner 1985, Kassai 2005). Egyes nyelvvelsajátítási modellek képviselői pedig az eredményeket az agykutatáshoz kapcsolva már-már az emberi agy architektúráját feltáró kutatási terepnek tekintik (Pinker 1999, MacWhinney 2003). Ezért ma szinte lehetetlen elméleti állásfoglalás nélkül gyermeknyelvi kutatást végezni, mert az adatok interpretációja, az értelmezés módszere a gazdag szakirodalmi előzményekkel történő összevetésben mindenképpen egy implicit módon alkalmazott modellre enged következtetni. Vélhetően a longitudinális, naturalisztikus vagy a kísérletes kutatások egyike sem mentesül az előzetes elméleti megfontolásoktól.

A Dan Slobin szerkesztette, 1985-ben megjelent *The Crosslinguistic Study of Language Acquisition* című két kötetes munka motivációja és megvalósulása fontos mérföldkőnek tekinthető a fenti hipotéziseket és modelleket felsorakoztató, a gyermeknyelvkutatásra vonatkozó nyelvészettörténeti folyamatban. E könyv célkitűzése az volt, hogy nagyszámú és eltérő típusú nyelvek elsajátításának adatait gyűjtse össze, hogy széleskörű és különböző adatokon alapuló általánosíthatóságokat állapítson meg a természetes nyelvek kiépüléséről a gyakorta inkább elméleti konstrukciókra támaszkodó spekulációk helyett. A vizsgált 15 nyelv között, ahol helyet kapott a magyar nyelv is,⁷³ nemcsak európai nyelvek szerepeltek, hanem például a héber, az ergatív kaluli nyelv vagy a szamoai. Az empirikus adatok összesítését követően Slobin általános elsajátítási műveleti elveket (*operational principles*) állapított meg (Slobin 1985).

A magyar nyelv elsajátításának közelmúltbeli szakirodalmában mindenekelőtt Gósy Mária, Kassai Ilona, Lengyel Zsolt, S. Meggyes Klára kutatásait kell kiemelni (Gósy 1984, Kassai 1979, 1981, 1983, 1987, Lengyel 1981a, 1981b, S. Meggyes 1971). Nagy értékük az adatok dokumentálása, a kutatások sok szempontú megalapozása. Domináns az elmélet diktálta irányvonal Pléh Csaba és munkatársainak a magyar morfoszintaxisra vonatkozó, kifejezetten a nemzetközi kutatások eredményei felől is inspirált kísérletes kutatásaiban (Pléh 1989, 2001). A magyar nyelv esetében ma is még inkább az adatok számbavétele, az elsődleges leírás a meghatározó, azaz a magyar nyelv agglutináló jellegéből, összetett alaktanából, morfoszintaxisából, mondatainak az információszervezés megszabta produkciójából és megértéséből származó nyelvsajátos és nyelvtípus-specifikus vonások feltérképezése. A magyar gyermeknyelvi kutatásokban még nem történt meg az adatoknak az angolszász szakirodaloméhoz hasonló részletgazdag, széleskörű felhalmozása, az adatok szisztematikus összevetése más tipológiailag azonos nyelvek

---

⁷³ Az említett munkában található a magyar nyelvvelsajátítás leírása Brian MacWhinney tollából, akinek a nevéhez fűződik a CHILDES nemzetközi gyermeknyelvi adatbázis létrehozása is.

nyelvelsajátításának adataival, ami akár egy időleges szintézis alapját teremthetné meg. Így elméleti szempontból jómagam egyelőre csak egy ilyen szintézis előtti kutatási állapotot, a magyar nyelv kiépülésének adatvezérelt, fenomenologikus megközelítését látom megalapozottnak. Kifejezetten előnyösnek bizonyulhat a longitudinális adatok vizsgálatában felfüggeszteni az eleve adottnak vett struktúrák feltételezését, mert ezek elszegényíthetik a megfigyeléseket.

Ennél fogva kerülendőnek tartom kutatásomban a nyelvnek (gyakran a nyelvelsajátításnak is) az elmúlt ötven évben mérvadó mentalisztikus felfogását, az absztrakt univerzális grammatika feltételezését. A mentalisztikus kereteknek az empirikus anyagomra történő alkalmazása olyan kiinduló szempontokat építene be a vizsgálat menetébe, amelyeknek az általam felvett adatokból feltárható primer következtetéseket félrevehetné. Továbbá a dominánsan a nyelvtani kompetencia előtérbe helyezését nem tartom adekvátnak az adatközlőm megnyilatkozásaiban számomra mint beszédpartnere számára nyilvánvalóan megmutakozó elementáris közlési-visszacsatolási és megismerési szándékokkal. Annak ellenére, hogy kutatásom központi témája a magyar nyelv grammatikájának egyik leglényegesebb sajátossága. Vizsgálatomban elméleti háttérként ezért a nyolcvanas évek végétől teret kapó kognitív–funkcionális, azaz a használat-alapú megközelítést tartom követendőbbnek (Langacker 1987, 1991, Tomasello 2003). Ez az elmélet pontosan azért teszi lehetővé a korai gyermeki megszólalások és a felnőtti nyelvi kód különbségéből levonható tanulságok megmutatását, hogy nem feltételezi mindkettő mögött a biológiai adaptációnak tulajdonított nyelvelsajátító eszköz működését. Éppen ellenkezőleg, mivel a mentalisztikus háttérrel nem feltételezi, alapvető kiindulási pontja a felnőtti nyelv és a korai nyelvi kód *különbsége*. (Ennek további módszertani következménye egy a hagyományosabb nyelvképhez képest rendezetlenebb, az egyéni beszélői különbségeket megengedő nyelvfelfogás.) A kommunikáció előtérbe helyezésével az embergyereknek a születése *utáni* kiszolgáltatott, szülőjére utalt helyzetéből vezeti le a nyelvelőttés, de a nyelv irányába mutató kategóriák kialakulását (Bruner 1974/1987). A nyelvi kód feltörését az anyával folytatott konkrét kommunikációs helyzetekből eredezteti (Tomasello 2003), ahol a közös figyelmi helyzetek teremtik meg a társasan használt jelek alapját, mely a szimbolikussá válás után kulturális hagyományozódik át, miközben a prototársalgással kezdődően (Kassai 2005: 146) a konvencionálisabb társalgás közösen osztott elvárásai is kiépülnek (Grice 1975/1997). A kód kiépülését Tomasello a nyelvhasználaton keresztül magyarázza. Ronald Langacker is használati eseményeken keresztül (*usage event*), képes megmutatni működésben lévő, az ember kognitív képességeire támaszkodó nyelvi tevékenységet (Langacker 1987: 66).

Jómagam is azt fogom feltárni, hogy adatközlőm a használati eseményekben milyen forma–jelentés kapcsolatokban és ezeknek milyen lépéseiben építette ki a kétféle igeragozást a

kezdeti szakaszban. Céлом az, hogy mind elméletileg, mind pedig a leírásban természetességre törekedjek.

4.2.3.2 Nyelvelsajátítás

A nyelvelsajátítást tükröző adatok vizsgálatakor érdemes először is magát a fogalmat megvizsgálunk. Szilágyi N. Sándor a kommunikáció üzenetmodelljét alkalmazva voltképpen a (nyelvi) kódról tesz megállapításokat, amikor kitér a 'nyelvelsajátításra' (Szilágyi 2004: 51):

„A kód vizsgálata nemcsak azért olyan nehéz dolog, mert közvetlenül teljességgel hozzáférhetetlen, hanem azért is, mert mint olyan nem kommunikálható, éppen mert nem ismeret jellegű. Hogy milyen lehet szerkezetében ez a kód, arra csak közvetve, részben a közvetlenül megfigyelhető végtermékből, részben pedig a kód gyermekkori kialakulása folyamatának, illetve különböző működési zavarainak megfigyeléséből tudhatunk meg bármit is.” (*Kiemelés tőlem. – W. K.*)

Azaz a kód szerkezetének vizsgálatában kiemelt jelentőséget kap Szilágyi N. Sándor szerint is a beszédproduktum leírása, elemzése mellett a nyelvelsajátítás és a nyelvi zavarok vizsgálata. Míg a felnőttek beszédének produktumai többnyire statikus adatok, ha a szélesebb mintákból kiszűrhető nyelvi változásoktól eltekintünk, a kód gyermekkori alakulása egy szembeszökően dinamikus folyamat, akár napról napra változik. A kód kiépülése ugyanis természetének megfelelően egy időben zajló, diakrón folyamat. A kialakulás másik, kevésbé nyilvánvaló mozzanatára fel is hívja a figyelmet a szerző, amikor is figyelmeztet a 'nyelvelsajátítás' szó szemantikájában benne rejlő csapdára:

„Szándékosan áll itt a *kialakulása*, nem pedig az *elsajátítása*; gondolom, a kettő szemléletbeli különbsége nyilvánvaló: az *elsajátítás* csak akkor volna helyénvaló, ha a kód önállóan, közvetlenül kommunikálható módon, hogy úgy mondjam, valamiféle »tananyagként«, megtanulandó ismeretként megvolna már valahol, s a beszélni tanuló ezt onnan egyszerű befogadóként elsajátíthatná. Márpedig nyilvánvaló, hogy ez nincs így, már csak azért sem, mert más beszélők kódja is mint olyan kommunikálhatatlan” (Szilágyi 2004: 51–52).

Érdemes elgondolkodni a szerző kritikai megjegyzésén. A nyelvi kódot tehát a maga számára felépíti a kisgyerek. Az ún. *nyelvelsajátítás* nem a kész nyelvnek, a nyelvnek mint olyannak, mint valahol meglévő egésznek a sajátja tétele (el-sajátítása), mely a gyermek fejében idővel meglesz. (Már a 'nyelv mint olyan' eleve elvonatkoztatás, és így az el-sajátítása pedig egy további elvonatkoztatott fogalomra irányulna.) Ezért én a hagyományosan nyelvelsajátításnak nevezett folyamatot – melynek el-sajátítandó jellegét a nyelv mentálisztikus létmódjának a felfogása csak még jobban megerősítette – dolgozatomban időben kiterjedt, változó folyamatnak tartom. Ebben a folyamatban a kölcsönösen felcserélődő beszélői és hallgatói pozíciók közti elsősorban verbális tevékenységből fokozatosan kialakul a gyermek hálózatszerűen kiépülő kódja.

Maga a kialakulás módja egyénenként változó. (Jómagam is csak Jancsi nyelvéről fogok beszélni.)⁷⁴ Ez elsősre a kutatás korlátjának tűnhet, de csak akkor, ha egy egységesen azonos „magyar nyelvet” képzelünk magunk elé minden beszélővel kapcsolatosan. Nagyon félrevezető lehet egy homogén magyar nyelvvelsajátítást feltételeznünk. A gyermekekenti különbségek sokfélesége adott. Amikor egy-egy gyermek megszólalásait vizsgáljuk, azokat más és más környezeti input hívja elő, a kód alakulása pedig számos az egyénre jellemző kognitív adottság, irányultság nyomán zajlik. Nem nyelvi zavarral küszködő kisgyerek esetében a kisgyerek beszédproduktuma időben minőségileg változik, fejlődik, mégpedig egy egyre kimunkáltabb, a környezetben hallott célnyelv felé közelítve. Ez az időbeli változás ráadásul nem egy töretlen fejlődési folyamat: egyszer már „elsajátított” elemek (mint például angol ajkú gyermekeknél a sokat idézett erős és gyenge igék, vagy magyar gyermekeknél az ikes és iktelen igék) tekintetében később, egy másik fázisban, akár többször is, visszaesés következhet be. A struktúrák helyes használata az idegen nyelv tanulásához hasonlóan átmeneti, nem tökéletes struktúrák használatán keresztül halad (Pinker 1999: 272–273, MacWhinney 1985: 1088, Ellis 1997: 23). A folyamat idői lefolyásának és a lefolyás belső alakulásának követése tehát megkerülhetetlen, és számos egyéni mozzanatot takar. A kódról azért tudhatunk meg sokat, ha éppen a kialakuló, gyermeki kódot vizsgáljuk, mert megmutatja ezeknek az elemi kapcsolatoknak a predikátumbeli kiépülését. Meglehet, éppen a megfigyelt egyénenkénti különbözőségeknél az összevetése (melyek önmagukban egy látszólag alulspecifikált nyelv(tan)képet mutatnak) vezet el a mai formájában ismert nyelvtan fedett rétegeihez.

A kód kialakulófélben lévő jellege miatt, az egyéni meghatározottságok miatt tehát összességükben sokfélék a gyermekeknek a célstruktúrák összetett csoportjainak a megértésére és formai feldolgozására, majd ezek elemeinek beszédbeli produkciójára irányuló (például sorrendi) erőfeszítéseik.⁷⁵ Ha tehát megszokásból használjuk, használom is a „gyermeknyelv” kifejezést,

---

⁷⁴ Általam egyébiránt tisztelt nyelvész kolléganőmtől egy konferencia alkalmával azt a kritikai észrevételt kaptam, hogy „mindig Jancsi adataival jövök”. Ebből csak azt a következtetést tudom levonni (mondom ezt nem elvadult empiristaként), hogy gyakran erősebb a létmódja a (valamilyen keretben) elgondolt egységes nyelv valóságának, mint a valódi adatoknak. A magyar gyermekektől származó, a kódjukat jellemző mégoly egyéni vagy esetleges adatoknak azért van véleményem szerint nagy jelentőségük, mert – minthogy a magyar gyermeknyelvi vizsgálatok kevésbé épültek csak be a magyar nyelv leírásába – megkerülhetetlenek volnának a magyar nyelvi jelenségek leírásában és interpretációjukban. Így előfordulhat, hogy nyelvünket a magyar nyelvészet jelenleg nem azoknak a meghatározottságoknak a talaján értelmezi, amelyeken az ténylegesen felépül. A gyermeki kód adatait tehát éppen az elméletalkotás korrekt megalapozása céljából helyezem minduntalan és hangsúlyosan előtérbe.

⁷⁵ Már a naplóirodalmi adatok összevetésekor is kimutathatók ezek a különbségek. Én magam mások gyermeknyelvi korpuszába belepillantva azonnal érzékelem az erőteljes különbséget. Például S. Mártika mindenféle birtokos kifejezést gyakran és egymással kombinálva használt, Cseh Boglárka pedig Jancsihoz képest már sokkal korábbi életkorban nagyon fejlett kódot használt (S. Meggyes 1971, Cseh 1983). Pléh Csaba és munkatársainak kísérletes kutatásai (Pléh 1998, 2000) rendkívül jelentősek éppen azokon a területeken, ahol a többváltozós kísérletek vagy az ortogonális módszer, illetve az eredmények szignifikanciaszintje, az eredmények szórása az azonos életkori csoportokban statisztikailag is képesek megjeleníteni és a felszínre hozni az említett egyéni kódbeli különbségeket. Annyi longitudinális megfigyelt ugyanis sosem lesz, mint amennyi gyermek a kísérletes kutatásokba szokásosan bevonható. A kísérleti helyzetből nyert eredményekbe azonban beépül és korlátozott érvényességűvé teszi a nyelvi mintának a kísérleti helyzetből származó sajátos volta.

emlékeznünk kell ennek megannyi individuális, konkrétságában különböző tartalmára és időbeli lefolyásában változó jellegére. El kell fogadnunk, hogy ahány gyermek van, ahányféle szintű percepció és egyéb kognitív készség, ahányféle input nyomán támad a gyermek beszédproduktuma, annyiféleképpen a megvalósulási esélyek is: megannyi eltérő útja lehet annak a gyermekek között, ahogy a kód kiépül, egyéni módokon szálazzák szét a kód amúgy koherens nyelvtanát.

A kód kialakulásának idői jellegéből és a kód egyre inkább a hallott célnyelv felé közelítő változások és a magyar nyelvtörténet között párhuzamosságok fedezhetők fel. Ez a felvetés már a 19. században megjelent (Ponori Thewrewk Emil 1871, Lengyel 1972, 1976). Mindkét folyamatban a nyelvtan összetettsége időben, időbeli rétegekben bontakozik ki. A sorrendet tekintve például mindkét fajta névelő megjelenése későbbi, mint a kétféle igeragozás kialakulása, úgy a nyelvtörténetben, mint a gyermeknél. Ez megfigyelhető volt Jancsi nyelvfejlődésében, de más magyar kisgyermeknél is (S. Meggyes 1971). A környezeti magyar nyelvi input hatására a saját kódját kiépítő magyar kisgyerek szükségszerűen abból a – témánk szempontjából elsősorban grammatikai – összetettségéből építi fel a megnyilatkozásait, amely nyelvtörténeti folyamat fejleményeként nyelvelsajátítása jelenének a magyar nyelve. Példaként idézhetők S. Meggyes több mint 30 évvel ezelőtti adatai adatközlőjétől. A kisgyerek előszeretettel használt határozott névelőt minden személynév előtt: *a Mátika, a Sömpi (baba)* (S. Meggyes 1971). Minden bizonnyal 1. környezeti hatásnak (is) betudható a gyermeknek a határozott névelőt ezen esetekre is kiterjesztő hajlama, ami például az én adatközlőm esetében csak ritkán fordult elő. 2. A személynév előtt használt határozott névelő azonban *meg sem jelenhetne* sem a gyermek, sem pedig a környezet nyelvében, ha az akkori adatfelvétel idején nem lett volna már meg a magyar nyelv életében egyrészt a határozott névelő. Másrészt minden bizonnyal megvolt már harminc éve is a ma egyre szélesebb körben megfigyelhető változás, azaz a határozott névelő használatának redundáns kiterjesztése. Eredetileg a határozott névelő még a birtokos személyjeles alakok előtt sem volt használatos (vö. *Könyvét odaadtam, s ő eltette.*), ma szinte kötelező, és terjedőben van személynévek előtt is (Pl. *a Béla*).

A nyelvelsajátítási korpusz longitudinális adatai tehát az idői lefolyás miatt bepillantást nyújtanak a kód elemeinek, köztük nyelvtani elemeinek az összeépülésébe. A nyelvtörténeti diakrónia részben hasonló szemszögből láttatja a magyar nyelv nyelvtani összefüggéseit, mint egy longitudinális adatkövetés. A nyelvtörténet grammatikalizációs folyamatainak következményei (pl. a korábbi szinkrón nyelvállapotban még szintaktikainak számító elemek később a morfológiába épülhetnek) ugyanis megkerülhetetlenek a nyelvet beszélni kezdő magyar kisgyermek számára is a megnyilatkozásalelemek kompozicionalitásának észlelésében, gyakorlásában és reprodukálásában. Így például Jancsinál előfordult a todaléknak (*-hoz*, [2;1]) a tőtől külön ejtett, szinte különálló szószzerű, elnyújtott magánhangzójú megjelenése. Valószínűsíthető az, hogy amikor a beszédprodukción

még dekomponálta az újabban hallott toldalékokat, receptív szinten már a tőhöz toldva észlelte őket a gyermek. E beszélői és hallgatói attitűdök aszimmetriájában a gyermeknél tehát még elkülönülő folyamat látenszen magában hordozza azt a történeti grammatikalizációs fejleményt, amikor a hangsúlyát vesztett önálló szó toldalékká válik: szintaktikai elemből morfológiai elemmé válik. Ilyen alapvető és megkerülhetetlen nyelvi tény úgy a nyelvtörténetben, mint a gyermeki kód kiépülésében, maga az agglutináció, a morfematikus elemek különbözősége és sorrendisége, vagy olyan elemi szintagmatikus szerkezetek kialakulása, mint a névelős tárgyi vagy a ragozott igehez szomszédosan kapcsolt névelős tárgy szintagmája. A határozott névelőt például egy időszakban Jancsi klitikum szerűen az igehez csatolta.

A párhuzamok ellenére igen számosak és lényegesek azonban az eltérések nyelvtörténet és a kisgyermek nyelvi útja között.⁷⁶ Nemcsak az individualisztikus kódok miatt. Példaként említhető a századokon keresztül a magyar beszédmód grammatikáját meghatározó, ma már csak nyelvtörténeti létmóddal bíró szenvedő igealak (amely sok régi grammatikánkban külön paradigmaként szerepelt). A szenvedő igealak nincsen jelen a magyar kisgyerek beszédében. Egyszerűen azért, mert a mai környezeti inputból hiányzik, ilyet nem von el a kisgyerek, s következésképpen ezek nélkül építi ki a nyelvtani célstruktúrákat. Jóllehet a mai nyelvhez vezető múltban megvolt. Ugyanígy nincs jelen a nyelvünk életrajzát hosszú ideig meghatározó és számos fonológiai változást katalizáló elbeszélő múlt sem. A sor folytatható.

A vizsgált folyamat dinamikus és partikuláris természete ellenére hangsúlyozni kell, hogy mindennek ellenére nem kizárt a gyermeki beszédprodukciónak közvetlen megfigyeléséből szerzett adatok összevetése. A célstruktúrákra irányuló próbálkozások, produktumok sorában hasonlóságok tárhatók fel. Hiszen az inputotokat jelentő magyar nyelvnek éppen nyelvtani koherenciája ezt valószínűsíti is. Az anyai (*motherese*), gondozói (*caretaker*) inputok mind felnőtt nyelvek, melyek bár továbbra is individuális kódokat takarnak (Réger 1990), mégis erősen konvencionizáltak, ugyanezekért tehát hasonló inputok is.⁷⁷ Például az anyák a majd vizsgált kétféle igeragozást is többnyire a magyar beszélői nyelvhasználati módok konvencionizált formájában használják. (De csak többnyire, hiszen szociolingvisztikai eszközökkel valószínűleg kimutathatók a változók.)

Következő kérdésem más irányba halad: a felnőtt nyelvben már kiépült igeragozásaink absztrakt, paradigmákban és nyelvészeti fogalmakkal reflektálható grammatikai alrendszere mennyiben vonatkoztatható egy nyilvánvalóan még nem (vagy csak kevésbé) absztrakttá vált nyelvi konstrukciókat felmutató kisgyermek beszédproduktumára?

---

⁷⁶ Mára már nyilvánvaló a nyelvtörténet és az epigenezis alapvető mássága. „...although it is plausible to draw very general analogies in terms of principles of motivations between grammaticalization processes in historical language change, and the acquisition of language by the child of the constructional resources of grammar, the stages and strategies characterizing each of these processes are very different” (Sinha 2001).

⁷⁷ Réger Zita előbb említett kutatása és általában a több változós kísérleti kutatások képesek az azonosságok és eltérések dinamikusságát igazolni.

4.2.3.3. Gyermeki megnyilatkozások kutatása grammatikai fogalmakkal?

Nem szabad elfeledni, hogy mire a gyermek az anyanyelvi oktatás során találkozik az igeragozási sorokkal, akkorra már egy sokszorosan felülírt implicit tudással rendelkezik róla. Charles Osgood megjegyzése szerint „...amit el kell kerülnünk, az az, hogy a mondatmegértést és létrehozást egy homunkulus fejünkbe ültetésével magyarázzuk, ebben az esetben minden fejben egy kis nyelvész foglalna helyet” (Osgood 1963: 167). Kétségtelenül nagyon nehéz a kód gyermekkori kialakulásának nyomon követése és interpretációja grammatikai fogalmak nélkül. Korpuszadataim elemzésekor én is grammatikai fogalmakat fogok használni. Szem előtt kell azonban tartanom, hogy *a nyelvtani fogalmakkal művelt magyarázat csak eszköz a gyermek beszédfejlődésének jobb megértéséhez, és a magyarázó módszerhez tartoznak, nem pedig a megfigyelt jelenségek létmódjára utalnak*. Tehát nem egy kis nyelvész foglal helyet a beszélni tanuló kisgyerek fejében sem – ezt én sem gondolom.⁷⁸ A nyelvészeti fogalmakhoz lehetőség szerint folyamatosan hozzá is kell érteni ezeket az értelmezési korlátozásokat. Igyekszem egyfajta fenomenologikus megközelítésként az adatokból nyert megfigyeléseimet kiindulási pontként használni mégoly egyszerű jelenségekből eredeztethető következtetések levonására is. A fenomenologikus megközelítésben segítségemre lesznek a kognitív és funkcionális nyelvtanok holisztikus, véleményem szerint természetes szempontjai.

4.2.4. Kognitív–funkcionális megközelítés

A gyermeki megszólalások kutatásakor a lehetséges nyelvelméletek közül azért eredményes a kognitív megközelítés, mert a korai kommunikációban elválaszthatatlanul fonódik egybe a nyelvfejlődés és a megismerés. A nyelvtan kognitív magyarázata pedig magát a nyelvtant a megismerés integráns részének tekinti (Langacker: 1987). Ugyancsak magától értetődő a funkcionális szempontok előtérbe helyezése: az egyszerűbb, szimbolikusabb és sematikus nyelvi egységeket (Langacker 1987: 57) a kisgyerek (is) adott beszédeseményben, következésképpen adott beszédszándékok és kommunikatív célok mentén észleli. A nyelvi egységek formájának és jelentésének összekapcsolódásaiban és összekapcsolásaiban a különbségtétel alapja a közlésben betöltött funkció. Dik a nyelvelsajátítás funkcionális megközelítésének a gyermek és környezete közötti interakció vizsgálatát tartja (Dik 1997: 7).

Nem kívánom a részleteiben bemutatni a korpuszelemzésemet ösztönző (fent már utalt) nyelvtanokat és elméleteket, csak néhány kiragadott szempont alapján érvelnék alkalmazhatóságuk mellett. Ronald Langacker kognitív nyelvtana (1987, 1991, Tolcsvai Nagy 2001: 95–98) azért

---

⁷⁸ Ha nyelvész lenne, akkor leginkább még fonológus, mert a beszédtevékenységben a hangzó nyelv az, amire támaszkodik: hangzásként lép be testébe a nyelv, hangészlelés révén, s így is hagyja el testét, hangok révén produkált beszéd által. Ahogyan Lotz mondja, „az elsődleges nyelvi jel a hang” (Lotz 1976: 118).

alkalmazható jól a gyermeki megszólalások elemzésekor, mert az ő elméletében a vizsgálatom központját képező nyelvtan (közelebbről a kétféle igeragozás) nem autonóm: a morfológia, a szótár és a szintaxis kontinuumot alkot. Az a tény, hogy a kisgyerek „mindent egyszerre tanul”, azaz a nyelvi szinteket együttesükben észleli és mondja, egy ilyen integrált megközelítést igényel. A szerző továbbá a nyelvtant a konceptuális tartalom szimbolizációjának tartja (a lexikon vagy a morfológia elemeihez hasonlóan). A nyelvtan elemei Langackernél fonológiai és szemantikai pólusokkal jellemezhető szimbolikus egységek, és a szimbolizációt pedig az amúgy alapvető kognitív képességek – absztrakció, sematizáció, kategorizáció – mentén értelmezi. A szimbolikus egységeket már az elsáncoltság és a konvencionalizáltság különböző fokai is jellemzik (azaz a variálhatótól egészen a rögzített, idiomatikus szerkezetekig terjed a skála). Mindez különösképpen jól alkalmazható a longitudinális gyermeknyelvi adatokban, ahol az elsáncoltság és a konvencionalizáltság fokának változása a felszíni nem konvencionalizált formákban meg is mutatkozik. Ebben a konnekciónizmushoz közel álló elméleti keretben kezelhetők a kiépülő nyelvi egységek fokozatai, variációi.

A világot megismerő és a nyelv révén leképező kisgyerek is a nyelvi hangzás (*fonológiai pólus*) és az anyai jelentéstulajdonítás (*szemantikai pólus*) mentén kezdi feltörni a nyelvi kódolást, amely Langackernél a beszélő és a célstruktúrák közti tevékenység. Ez a tevékenység Langackernél is magában foglalja az új kifejezés alkotását (*novel expression*) is (Langacker: 1987: 65). Egyes kisgyerekeknél időnként nagyon gyakori a produktívan és intenzíven használt kreatív nyelvi alakulatok képzése (MacWhinney 1985: 1133, 1135, Weber 2005c). Később a gyermek a hangzásukban és jelentésükben is alulspecifikált nyelvi egységektől halad az összetettebb nyelvi egységek felé, mind több elvonatkoztatási képességről téve tanúságot. Az adatok egymásutánisága nemcsak a nyelvtannak a kreatív alakulatoktól az egyre konvencionalizáltabb és mindinkább jól formált mintázatainak kiépülését mutatja meg, hanem például a sematizáció folyamatát is, vagy a szójelentések sokféle kontextuson át formálódó összetettségét, a dekontextualizációnak betudható absztrahálódását. Langacker elméletében a jelentés alapja a konceptualizáció, amelynek folyamatát (pl. az igékét vagy a főneveket) tapasztalati alapú kognitív tartományokon belül írja le. A kisgyerek világot megismerő tevékenysége is elemi észleléseken keresztül alakul ki, a második életévtől pedig az anyával folytatott kommunikációjában a nyelvhasználat révén gyorsul fel. Az anya vagy a gondozó arra vezeti rá a gyermeket, hogy a nyelvi jelentés és világról való tudás között kapcsolat van: a gyermekkel közös figyelmi helyzetekben használja a nyelvet, az általa mondottak mintegy analógiás viszonyban vannak a közös megfigyeléssel (Tomasello 2003: 26). Így a kisgyerek elemi fogalomhasználatából strukturálódó nyelvi kódjának kiépülésében az észleleteknek valóban meghatározó szerepük van, éppen úgy, ahogyan Langackernél tapasztalati alapú kognitív

tartományokban értelmeződnek a jelentések, majd ezekből mint komponensekből az összetettebb ún. kompozitumok (*composite*) jelentésszerkezete (Langacker 1991: 546).

Langacker a beszélő tudását nem deklaratívnak, hanem procedurálisnak tartja (Langacker 1987: 57). Az események vizuális érzékelésében a megismerő részéről Langacker kétféle tevékenységet feltételez, melyeket ő sorozat-jellegű (*sequential scanning*) és összefoglaló (*summary scanning*) letapogatásnak nevez (Langacker 1987: 144). A nála feltételezett vagy elméleti státuszt élvező, a vizuális észlelésen alapuló folyamatokat a magyar alaktani sokféleség auditív elsajátításának magyarázatára fogom alkalmazni.

Langacker másik jól alkalmazható módszere a Gestalt-pszichológiából átvett figura–alap megkülönböztetés, melyet Slobin 1985-ös nyelvközi összevetésében is kiemel (Slobin 1985: 1180). A figura mintegy kiugrik a háttérből, ahogyan az anya–gyermek kommunikációban az anya/gondozó által használt eleinte ösztönösen egyszerű, később fokozatosan bonyolultabb nyelvi kifejezések is konkrétak, egy speciális szemszög, speciális fókuszról (*profil*) ragadják meg az entitásokat. A figura–alap megkülönböztetéssel nemcsak a főnévi entitások, hanem a mozgó figura (*trajector*) és fixált vonatkoztatási pont (*landmark*) viszonyában, azaz például az alany–tárgy között megragadott temporális relációk, az igék is jól vizsgálhatók, amelyek aszimmetrikus erő- vagy energiaátvitelként jelennek meg. Így a kétféle igeragozás – mely amúgy nyelvészeti absztrakció – konkrét igealakú predikátumai révén értelmezhetővé válik aszerint, hogy mennyire és hogyan profilálja a kiugró vagy nem kiugró alanyi és tárgyi szerepű entitásokat. A prototipikus energiaátvitel egy Ágens Páciens közötti kapcsolatban értelmeződik. Langacker a formalizálás helyett vizuálisan ábrázolja a jelentésviszonyokat.

Fontos gyorsan hozzátenni mindehhez, hogy a magyar nyelvészeti hagyományból is meríthetünk ehhez hasonló tárgyalásmódra inspirációkat. A formában megképződő jelentés elvét vallotta Lotz János is: „A nyelv nem forma, és a szemantikai viszonyítás nem utólag csatolható a formához, hanem eleve adva van a nyelvben” (Lotz 1976: 6). Lotz Jánosnál is megtalálható az egyszerűbb és a bonyolultabb nyelvi struktúrákat (például a paradigmákat, személyes névmási relációkat) és belső viszonyaikat egyaránt topológiai értelemben (pl. ábrákban) megragadó törekvés (Lotz 1976: 150–163). A magyar nyelv sajátosságainak vizualizálásakor Lotz viszont rendszerben gondolkodott, és rendszerviszonyokat ábrázolt. Langacker többnyire az angol vagy egyes indián nyelvek konkrét jelentéselemeinek belső szerkezetét, szófajok, nyelvtani szimbolikus jelentésegységek relációját ragadta meg vizuálisan. Lotz ellenben feltárta és értelmezte azt, ami a magyarban központi jelentőségű: a morfémaszekvenciák mint jelentéselemek összeépülését. Kevés elvi megállapításai között ezt találjuk a nyelvtani modellekről: „A nyelv egy időtlen topológiai rendszer levetítése egy jól rendezett morféma-szekvenciára. Ez az út mindkét irányban járható: a jelentéstől a forma felé, és a formától a jelentés felé. Ez megfelel annak a ténynek, hogy beszélni is

tudunk, és a beszédet meg is értjük” (Lotz 1976: 163). A konceptualizáció és a hangzás mint elsődleges nyelvi jel fundamentális kapcsolatára utal ehelyütt, ami a megismerni és beszélni tanuló, a beszéd révén a világot megragadni szándékozó kisgyermek kommunikációjában is irányadó.

A fonológiai formát mint az elsődleges nyelvi jelet (az akusztikai szerkezet részletezéséig ehelyütt nem elmenve) én is hangsúlyosan szeretném kezelni, mert a kisgyerek túlnyomóan auditív forrásból nyeri nyelvi tapasztalatait. Beszédprodukciónak, a nyelv hangzó részében manifesztálódnak agyi tervezési és az implementációs folyamatai. A hangzó nyelvet nem diszkrét összetevőkre bontó kognitív szemlélet pontosan annyira rugalmas, mint amennyire a nyelvi fejlődése elején lévő kisgyermek nem konvencionizált hangzású beszédmódjának magyarázata ezt megköveteli.

A primatológus és nyelvelsajátítás-kutató Michael Tomasello a használat-alapú nyelvelsajátítás elméletét dogozta ki (Tomasello 2003). Általános kognitív folyamatok talaján értelmezi a kisgyerek teljesítményét, vagyis elméletéből kihagyta az Egyetemes Nyelvtan (UG) hipotézisét (Jürgen M. Meisel 1995), de a nyelvspecifikus vonásokat tekintetbe veszi. Szerinte a gyermek már nyelvelőtt tapasztalatai révén (pl. okozás, figura és háttér szerveződése, téri ösvény felismerése) is fel tudja dolgozni a felnőtt nyelvet. A szándékolvasó kisgyerek Tomasello szerint mindenekelőtt felismeri azt a fajra jellemző specifikus eszközt a nyelvben, amelynek segítségével a beszédpartnerével (anyjával, gondozójával) megosztott figyelmi helyzetben kommunikálni képes (Tomasello 2003: 296). Ez az eszköz a kulturális tanulás hallatlanul gyors eszköze. Ez a „közös figyelmi helyzet” (pl. egy kiugró figura valamilyen alapon) Tomasellónál a nyelvi kód feltörésének kiinduló mozzanata, amelyhez az anya mint tapasztalt beszélgetőtárs a figyelemirányítás képességével járul hozzá. A gyermek aztán kognitív képességei révén (szándékolvasási képessége, kategorizáció képessége, szenzomotoros sémák kialakítása, gyakorisági felismerések és statisztikai alapú disztribúciós elemzés képessége, kettő vagy több egészen végzett analogikus, az elemek funkciójára alapozott szerkezetlekepezés) részekre tudja bontani a hallottakat. Ezeknek a mintázatoknak egyéb megnyilatkozásokban történő előfordulásait is felismeri a hasonló szerkezet vagy a hasonló funkció által. A szavak jelentését képes konceptualizálni. A jelentések a különféle használati kontextusokban formálódnak. A gyermek nyelvi konstrukciói a szavaktól indulnak a holofrázisokon és a Tomasello által elnevezett, szigetszerűen kiemelkedő igesziget-szerkezeteken keresztül. Ezen a ponton lényeges, hogy Tomasellónál nem elvont argumentumszerkezetekről, azokhoz kötődő szabálytanulásról van szó, hanem konkrét, egyedi igékhez kötődő jelentéssémák megismeréséről, olyan itemalapú jelentésekről, mint *aki valamire ül–valami, amin ül* stb. Ezek az itemalapú jelentések láthatóan tapasztalati alapú tartományokat különítenek el, amelyekben valamilyen kiugró entitás vagy cselekmény kerül előtérbe, és az ismert elméletekből leginkább a tematikus szerepekre emlékeztetnek. Az absztrahálás (sematizáció, analógiák) csak a konstrukciók

egymásba kapcsolódása után, a 3. életév körül veszi kezdetét. De ehhez már szükséges a produktív és receptív nyelvi tapasztalatok felhalmozódása, a funkcionális alapú disztribúciós elemzés (a példányok és típusok felismerésére), melynek segítségével aztán a paradigmatiszus összefüggések is kialakulhatnak a gyermekek nyelvi kódjában (Lukács 2004).

Tomasello használatalapú elmélete szerint a gyerekek teljes megnyilatkozásokban, konstrukciókban, nem pedig absztrakt nyelvészeti elemekben fejezik ki magukat, nyelvi kompetenciájuk prototipikusan elrendezhető konstrukciótár. Adele Goldberg konstrukciós grammatikájában is formák és jelentések kapcsolódnak párba egy konstrukcióban (Goldberg 1985).

Ez a felfogás felszabadító hatású a korai gyermeknyelvet naturalisztikus helyzetekben megfigyelő, empirikus kutató számára, mert a realitástól kevésbé elrugaskodottan, a valóságos kommunikációs helyzetekkel adekvát módon foglalkozhat, megkerülve a szakirodalom felhalmozta túlbonyolítottságot. Az egyetemes nyelvtan mellőzése lehetővé teszi egy a magyar nyelv típusára ráhangolódó grammatikafejlődés felfedezését. A konstrukciók mint forma–jelentés kapcsolatok kiemelkedése (Goldberg 1995: 4), a konstrukciók egymásba kapcsolódása ténylegesen is megfigyelhető a kisgyermek kommunikációjában: az anya az első három év folyamán akár meg is lepődik, amikor a gyermek a beszédhelyzettel adekvát módon egy általa addig még nem használt konstrukciót beszédébe emel, alkalmazni kezd, még ha nem is konvencionális formájában, hanem valamiféle kreatív alakulatban. A forma–jelentés párok pedig már eleve abban a fonológiai, morfológiai, szintaktika és szemantikai összetettségben mutatják a kódhasználatot, ahogyan az a gyermeknél megjelenik, ellentétben a kompetenciákat elkülönítő elméletekkel. De a konstrukciók esetében is, mint a gyermeki kód kialakulásában minden téren, igen nagyok az egyéni különbségek. A különféle kontextusokban kialakuló jelentés érthető módon igen sok individualisztikus elemet tartalmaz, nem meglepő tehát, hogy a jelentések és formák kapcsolatából összeálló konstrukciókat is meghatározzák az egyéni fejlődés jellemzői. Az egyetemes nyelvtan posztulálása esetén az egyéni nyelvfejlődéseknek homogénnek kéne lenniük. Jóllehet a generatív nyelvelmélet az ilyen jellegű nyelvvelsajátítás természetes nyelvenkénti eltérő voltát részben a környezet nyelve által kiváltott input különbözőségével magyarázza (ahol ennek megfelelően az egyéni helyzeteknek külön sajátosságai is szerepet kaphatnak), és az ún. paraméterbeállítással (*parameter setting*) (Jürgen M. Meisel 1995).

4.2.5 Áttekintés nagyvonalakban

A következőkben rövid bevezetőt kívánok nyújtani Jancsi beszédének fejlődéséhez, nyelvi kódja kialakulásának a legkorábbi időszakával kezdve, hogy a kétféle igeragozás kialakulásának elemzéséhez egy kiinduló kerettel szolgáljak. A gyermeki nyelvfejlődés adatai lényegesen eltérnek a felnőtt nyelvi adatokhoz képest, és a nyelvvelsajátítási adatok vizsgálata – ez voltaképpen hátrány – még nem kap olyan hangsúlyt és fontos teret a magyar nyelvészeti kérdések értelmezésében, mint az az angolszász szakirodalomban megszokott.⁷⁹ Az adatok elemzése és értelmezése szándékaimmal ellentétesen túllontúl lingvisztikainak tűnne e nélkül a fenomenologikus, kiinduló keretnek a felvázolása nélkül. Félrevezetőnek tartom a „kisgyerek fejébe egy nyelvészt ültető” szemléletet, ezért megpróbálok felrajzolni egy olyan elképzelést, amely szerint a kisgyerek elsődlegesen a hangzásra támaszkodva (a fonológiai pólus felől) bontja ki az anyanyelvét. Tapasztalatból eredő meggyőződésem, hogy a gyermek a nyelv hangzó oldalából kiindulva, de egyben a nyelv jelentő voltát is felfogva (minthogy általuk a kommunikációban meghatározott célokat tud elérni) beszédében építőelemként használja az anyjától hallott (észlelt és megértett) beszéd ugyancsak építőelemként felismert részeit.

A hang, a hangzás gyermeki észlelése az elsődleges a kiinduló folyamatban.⁸⁰ A hangot eszköznek használva, a hanggal a kisgyerek már a kiságyban fekvő vagy még a sötétben is jelezni tud, és amikor kialakulnak az anyával közös figyelmi helyzetek, az akkor is (Lotz megfogalmazásával) mint primer nyelvi jel funkcionál tovább kettejük között. Csakhogy amikor egyre inkább a szituációkban jelentéstelivé válnak a gyermeki produkció hangjainak elemei, az anya, a tapasztaltabb beszélőtárs egyre kevésbé figyel a gyermek nyelvi jeleinek hangzó oldalára, a hangra, mert ösztönösen folyamatosan alkalmazkodik gyermeke nyelvi fejlettségéhez, és túlnyomóan már az átvitt jelentések és kommunikációs célok lesznek mérvadók számára. (A megfigyelő ugyanakkor jobban felfigyel a hangzó oldalra is.)

Mindaddig, amíg a gyermek életébe hatéves korában be nem lépett az írásos modalitás, a hangzó nyelvi jel elsődleges tulajdonságai (intonálása, hangsúlyviszonyai, szótagszáma, s az őt felépítő hangok nagyjából reprodukciónak) kiinduló közege volt összes nyelvi tapasztalatának: rendkívüli fogékonysággal és motivációval hangolódott rá a számára teljesen új hangjainak hosszú

---

⁷⁹ Fontos kivételek a *Strukturális magyar nyelvtan 2. Morfológia* és a *Strukturális magyar nyelvtan 4. A szótár szerkezete* című kötetek Függelékében helyett kapott tanulmányok. Lásd Pléh Csaba: A magyar morfológia pszicholingvisztikai aspektusai. (Kiefer [szerk.] 2000: 951–1020) és Pléh Csaba–Lukács Ágnes–Kas Bence: A szótár pszicholingvisztikája. In Kiefer (szerk.) 2008: 787–853.

⁸⁰ Értelmezési keretemet itt és a következőkben is erőteljesen megszabják saját empirikus betekintésem hangsúlyai, szemben – mondjuk – egy fonológiai kerettel. Ha mégis úgy tűnik az itt következő információs háttérből, hogy fonológiai háttérrel rajzolok fel, az csak a nyelvészeti szemlélet és a nyelvészeti terminológia befolyása. Célom az, hogy amikor a kétféle igeragozás funkcióját vizsgálom adatközlőm megszólalásain keresztül, akkor ne a szokásos alaktani alapra építsem rá.

távú tárolására és előhívására (Baddeley 1998, Németh 2001).⁸¹ Bár Jancsi igen gyakran első hallásra megjegyezte a hangzássémát, ha mégsem jegyzett volna meg valamit, akkor a felidézendő hangzási séma kiugró hangelemein keresztül keresgélte a jelölőt: megpróbált a perceptuális ingerhez hasonló hangzást (akár nonszensz szavakat) is mondani helyette. Legtöbbször a kezdőhangokkal vagy pl. meghatározó hangképrésszel – hosszan ejtéssel, geminátákkal – vagy a szótagszám megtartásával, esetleg ezek kombinációjával próbálta reprodukálni a felidézendőt. A legtöbbször sikerrel, azaz fura nonszensz szóból is képes voltam rájönni, hogy voltaképpen mi után kutatott az emlékezetében, mi lehetett az eredeti perceptuális inger. „Szófejtésemet” segítette a reprodukálni kívánt hangzás mellett az is, hogy számomra az új beszédhelyzet, új kontextus is telítette jelentéssel a célmintázatot.⁸² De ezek az esetek a minden tekintetben egyre jobban formált megnyilatkozások sorában már háttérbe szorultak, nem jegyeztem le őket, mert hangsúlyt fektettem az átlagos, első látásra semmitmondó megnyilatkozások lejegyzésére, hogy a kódkiépülés sorrendiségének majdani rekonstrukciójában legyenek támpontjaim.

Amikor a beszéd hangzó oldalára támaszkodva elindul a kisgyerek a tagolt beszéd felé, akkor *a hangzás vezeti el őt a morfológiai összerakáson át egészen a későbbi nagyobb, fogalmi szimbolikus összerakásokig*. Természetesen csak nyelvészeti szempontból megragadva hangzik így a folyamat. Metaforikusan fogalmazva: a kisgyerek alapvetően hang építőkövekkel munkálkodik. (Ezért is bátorkodtam a korai nyelv esetében a mentális szótár helyett mentális fonotékát feltételezni a kisgyereknél. Vö. Wéber 2009). Ezek a hang építőkövek, mint például a szótag és más hangsorok, auditívan észlelhető hang Gestaltok számára, amelyeknek időbeli kiterjedésük és lineáris szekvenciájuk van, akusztikájukat észleli, és rájuk is hangolódik, artikulációjukat reprodukálja, és a ráhangolódást egyre finomodó konstruktív erőfeszítésről árulkodó beszédprodukciója igazolja. Talán leírásomból kitapinthatók lesznek a gyermeknek a hang Gestaltok képzésére vonatkozó, mind jelentéstelibbé váló konstruktív erőfeszítései. A vizsgálandó igeragozások alapjainak kialakulása, szétválása és specifikálódása a gyermeki nyelvfejlődés olyannyira korai szakaszában történik, hogy a konstruktív erőfeszítések egyértelműen a hangzás által is irányítottak, vagyis az adatok még sajátosan gyermeknyelvi, s értelmezésükhöz szükséges némi magyarázat. Nem szabad elfelejteni azonban, hogy az alább használt nyelvészeti eredetű fogalmak ennek a magyarázatnak az ideiglenes eszközei.

Nem titkolt célom továbbá néhány speciálisan magyar nyelvű ún. „csizmahúzó stratégia” (*bootstrapping*) felfedése az általam adatolt magyar nyelvfejlődésben. A „csizmahúzó hatás” vagy

⁸¹ Megfigyelésem egybeesik Baddeley „fonológiai hurok” (*phonological loop*) koncepciójával, amely a munkamemóriának a verbális, beszédalapú tárolásának komponense, amely döntő szerepet játszhat a nyelvsajátításban (Baddeley 2001: 117). A koncepciót lásd Németh Dezső összefoglalásában (Németh 2001:103–106) és Baddeley-nél (Baddeley 2001:93–118).

⁸² Minap is, a disszertációm írása idején, Jancsi hétévesen kiejtett egy kitalált hangalakot a csak egyszer hallott *toklász* szót felidézendő. Végül a produkált hangzási sémából és a beszédkontextusból „fejtettem meg”, hogy melyik az a szó, amelyre a hasonló hangzással utalni akart.

„csizmahúzó stratégia” főként a szintaxissal és a jelentéssel kapcsolatosan merült fel a gyermeknyelvkutatás szakirodalmában (Weissenborn–Höhle: 2001). Olyan gyermeki stratégiát jelent a nyelvelsajátítás során, amikor a gyermek a meglévő, adott fejlettségi szintjének megfelelő képességeire és információ-feldolgozó kapacitására támaszkodva próbálja a hallott nyelvből a nyelvspecifikus sajátosságokat kinyerni. A gyermek adott szintű tudása részleges, mégis progresszív hozzáférést biztosít a hallott beszédprodukciónak a feldolgozásához. A csizmahúzó stratégia alkalmazásakor nem teljes a megfelelés az elsajátítandó reprezentáció és a között a reprezentáció között, amelyhez a gyermeknek már van hozzáférése (Weissenborn–Höhler: vii). A csizmahúzó elv nem valami elméleti mechanizmus, hanem a gyermeknek egy nagyon is gyakorlati segédeszköze, amellyel még részleges képességei, tapasztalatai ellenére is előre tud haladni a nyelvfejlődésben. Konkrét példákkal fogok szolgálni a működésére: a legtöbb példát éppen a hangzás területéről hozom (morfoszintaktikai jellegűek), és egy szemantikai csizmahúzó stratégiát is kimutatok. Talán magyarázó erejű az a párhuzam, hogy a tipegni kezdő kisgyerekek is vannak olyan sajátos egyensúlyozási stratégiái (lábujjhegyen tipegni, gyorsabban átszalad bútorok között, megmegtámaszkodik), amellyel járatlansága ellenére a már magabiztos jártasság megszerzéséig mégis menni (tipegni) tud. Így van ez a korai beszédében is.

Minden most következő nyelvi egység megfigyelése és a magyarázatban történő használatokor érdemes Ferdinand de Saussure híres hasonlatában foglaltakat szem előtt tartani:

„A nyelvet a papírlaphoz is lehet hasonlítani: a gondolat az előlapja, a hang pedig a hátlapja; az előlapot nem lehet anélkül szétvágni, hogy ugyanakkor a hátlapot is szét ne vágnánk. Ugyanígy van ez a nyelvben is: sem a hangot nem lehet a gondolattól elválasztani, sem a gondolatot a hangtól; ezt az elválasztást csak absztrakció útján lehetne végrehajtani, amelynek az lenne az eredménye, hogy vagy tiszta pszichológiát, vagy tiszta fonológiát művelnénk” (Saussure 1997: 134).

Amikor tehát a gagyogáson túli és a beszélés kezdeti időszakától fogva hangsorokat, hangisémákat különítünk el Jancsi beszédében, semmi kétségem afelől, hogy ezeket a gyermek már a közlés intenciójával (a jelentés szándékával) formálta. Kíváncsi lennék természetesen minden megszólalását egyszerre fonológiai, szemantikai, szintaktikai és pragmatikai szinten is értelmezni, beszédcselekvésének típusát minősíteni, noha ez szinte lehetetlen. Ha tehát mindezen szempontok szerint nem szálaztam szét a megszólalásokat, az csak a tárgyalásmód leegyszerűsítéséből és az adatfelvétel redukált módjából következik, és nem maguknak az adatoknak a sajátja.

A korai beszédtermékek jelentését amúgy sem lehet pontosan körülhatárolni. Amikor Jancsi fiam szótagokkal vagy azok reduplikációjával kísérelt meg szavakat, megnyilatkozásokat reprodukálni, az anyai jelentéstulajdonításom ezeket (sőt már ezt megelőzően a gesztusokat és más motoros megnyilvánulásokat is) jelentésszerű egységekként, beszédaktusokként kezelte, és környezetének reakciói megerősítették őt abbéli hitében, hogy a nyelv jelentő, a személyközi valóságra utaló fenomén, a társas élet hatékony eszköze. Bár Saussure nyomán a nyelvi jel

önkényességét és társadalmilag konvencionizált jellegét hangsúlyozzák a nyelvelméletek, tapasztalataim szerint Jancsi a nyelvet sokszor mégis motiváltként érzékelt a megismerés és a kommunikáció sikere miatt; erre vonatkozó tapasztalatait különösen az óvodáskori időszakban számos alkalommal meg is fogalmazta.⁸³ A nyelv nem önkényes voltára, a jelölő–jelölt viszonyának valamiféle motiváltságára vonatkozó gyermeki tapasztalatot és meggyőződést más gyermeknyelvi – köztük kísérleti – megfigyelések is igazolják (Berko Gleason–Bernstein Ratner 1995: 351).⁸⁴

Áttérve a jelentés oldalára elmondható, hogy Jancsi beszédének alakulófélben lévő jellege, tehát az, hogy nem robbanásszerűen „kész” és komplex beszédszisztémával állt elő (vagyis egyáltalán nem úgy, ahogyan a szinkrón állapotú nyelvben a nyelvi egységeket egymással való összefüggésükben gondoljuk el), lehetővé teszi, hogy az általa spontán módon formált, korpuszban található, külön számmal jelölt beszédaktusokon, emergens beszédegységeken, azok lehetséges miértjein és viszonyaikon elgondolkodjunk.⁸⁵ A jelentés szintjén nála minden mondat szövegmondat volt, akként és nem rendszermondatként lehetett csak értelmezni.⁸⁶ A nagyon korai szövegmondatok azt is megmutatják, hogy a gyermek mit tudott már és mit nem tudott még a kódból. Különösen a kezdetektől a kétéves kor előtti vagy akörüli időszakig volt megfigyelhető, hogy megnyilatkozásai a kód egyes nyelvtani részeinek éppen akkor történő kialakulásáról, begyakorlásáról tanúskodtak.⁸⁷ Pontosan ezek az esetek árulkodnak majd a folyamat stációjáról, a nyelvfejlődés rétegeiről. Ekkoriban megnyilatkozásai még nem váltak olyan módon konvencionizáltan rendezetté, hogy egységei határozott nyelvészeti szempontok szerint legyenek szételemezhetők. Leginkább újfent Saussure sorai illusztrálhatják ezt a nagyon korai időszakot:

„A gondolat, amely természetétől fogva kaotikus, tagolódása közben kénytelen magát pontosan körvonalazni. Nem a gondolatok materializálódnak tehát, s nem is a hangok spiritualizálódnak, hanem arról a némiképpen rejtélyes jelenségről van szó, hogy a »gondolathang« osztatokat hordoz magában, és hogy a nyelv – miközben két alaktalan tömeg között létrejön – kimunkálja a maga egységeit” (Saussure 1997: 134).

Mai terminológiával ezek az osztatok hangilag megvalósuló emergens szerkezetek. Még ha a gyermek elégtelenül, elnagyoltan ejt is, mondjuk, egyes lexémákat, vagy lexémákat összevon, akkor ezek nem egy kisgyerek tudatlanságai a felnőtt kiteljesedettebb nyelvében izolálható

---

⁸³ Egyszer linzertészta gyúrása közben a következőket mondta Jancsi: A *linzer* azért *linzer*, mert *liszt*ből van. (4;7) Azaz a *liszt* és a *linzer* valóságbeli összetartozása szerinte az azonos li. szótagban is kifejeződött. Ez egyrészt jelzi, hogy a nyelvi jelölőben a kisgyerek keresi a motivációt, másrészt érzékelhető a szótag „gondolathang-osztat” jellege (vö. 4.2.5.1.). Juliska lányom pedig, akinek egy Jozef nevű barátunk mindig ajándékot hozott, ezt kérdezte tőlem a név motiváltságára utalva: *Jozef azért 'Jo-zef, mert jó?*

⁸⁴Idézi Berko Gleason–Bernstein Ratner: Papandropoulou, I.–Sinclair, H. 1974: 240–258.

⁸⁵Nem azt mondanám, hogy beszéde töredékes vagy redukált volt, hanem azt, hogy mint egy növekedő, kiteljesedés előtt álló mag csírájában, egyre hosszabbá és komplexebbé mintázatokban valósította meg a beszédszándékokhoz rendelt beszédaktusokat.

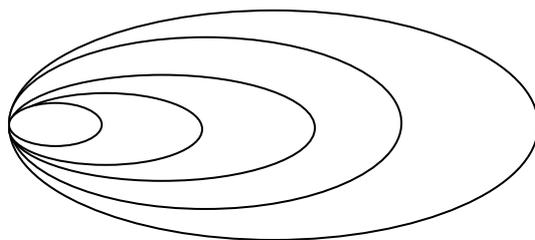
⁸⁶Ezt annak dacára látom így, hogy adatfelvevő módszerem éppen a megszólalások szövegszerúségéhez, kontextusához nem ad támpontokat (ellentétben MacWhinney párbeszédekben rögzített adataival a CHILDES-ben). Mindazonáltal mint mondatokból is nyilvánvalóan azonnal kiténik, hogy konkrét szituációkból, szöveggörnyezetből lettek kiragadva.

⁸⁷ Erre az időszakra gyakran mint „koraira” hivatkozom.

célstruktúrákhoz képest, hanem figyelemre méltó jelzései annak, hogy ezek még ekképpen, ilyen formán, ilyen kidolgozottsággal vagy kidolgozatlansággal, a hangok és gondolatok ilyen osztataiban (akár diffúz jelentéssel) reprezentálódnak az adott időszakban. Az itt következő nyelvi egységeket nem diszkrét jelek sorozatában, hanem azok kontinuumában (akár a nyelvi szintekre is kiterjedő kontinuumában) kell elgondolnunk.

4.2.5.1. „Gondolathang-osztatok”

Megfigyeléseimben a következő elvontabban is megfogalmazható konkrét beszédegységeket tapasztaltam: beszédszünet, hangsor, hangsorlánc (hangzási séma), szótag és szótaglánc, fonotaktikai mintázatok, szótag-mondat, szó-mondat, szintagma-mondat, amalgám-mondat, töredék-mondat, „bontástermékek”, kreatív formák. Végül összetettebb alakzatok is megjelentek: variációk.⁸⁸ Ezekben (az analógia helyett megfelelőbben vélt) elegyítés (*blending*) működése is megfigyelhető. Ezek a „gondolathang-osztatok” egymással átfedésben is vannak, köztük átjárás van, az elemibbek részét képezik az összetettebbeknek, amit vizuálisan így érzékeltethetnénk:

4. ábra

A beszédfejlődés kezdetén a nem-beszéd, azaz a szünet a beszéd alapvető opozíciója.⁸⁹ Anyaként és nyelvészként nyert leges-legelső tapasztalataim a gyermek első megszólalásakor nem azt a csodálkozást tükrözték – Wittgensteint parafrázálva –, hogy milyen a gyermek beszéde, hanem hogy van. S ebben az értelemben is a csend, a szünet a beszéd alapvető opozíciója. Ebből az opozícióból bontakozik ki, ezen alapul úgy receptív, mint produktív szinten a beszéd, a beszédtagolás. A kisgyerek mégoly elemi közlését reprezentáló, a kisgyerek által az „örök szünet”-et megszakító bármiféle hangzású alakulatnak a megfejtésére kezdettől fogva az anyai találgatás és jelentéstulajdonítás nyomja rá a bélyegét, aki teszi ezt egy már meglévő, begyakorolt és igen kifinomult emberi kommunikációs tudás birtokában. Ugyanis az anyai beszédtevékenység receptív

⁸⁸ Az itt elősorolt nyelvi egységeket részben a nyelvészetből ismert fogalmakra építem rá, de részben azoktól távolítva alakítottam ki a megnevezésmódjukat. Ezzel azt szerettem volna jelezni, úgy a hangzás, a forma, mint a jelentés oldaláról is képesek megragadni a voltaképpen szimultán módon kiemelkedő gondolathang-osztatokat.

⁸⁹ A zenével kapcsolatosan ugyanezt az alapvető tény John Cage amerikai zeneszerző fejtette ki világhírű *Silence* című kötetében, melyben a *silence* szó révén a 'csend'-et és a 'szünet'-et szinonim fogalmakként kezelte, és a hang többi tulajdonságával (hangmagasság, hangerő, időtartam, hangpozíció) egyenrangú szintre emelte (Cage: 1994).

oldalát, azaz az anyát mint hallgatót eleve – Szilágyi N. Sándor szavával – erőteljes variabilitásra való berendezkedés jellemzi⁹⁰ (Szilágyi 2004: 141).

Az anya biológiailag predestinált arra, hogy figyeljen gyermekére. A pusztán akusztikus szintet mindig az anya kezdi átértelmezni már a nyelv megjelenése előtti, pl. sírásos hangjelenségeken belül is megtett megkülönböztetésekkel (Réger: 2002: 13–37, Kassai 2005: 46). A sokszor citált metaforákat akár az anyára is vonatkoztathatnánk: ő a nyelvvelsajátítás Első Mozgatója, az Első Hallgató, mintha inkább az ő agya lenne valamiképpen „kulturálisan behuzalozva”, hogy gyermekének továbbadja a főemlősök legintelligensebb örökségét: az emberi kommunikáció tudását, s ennek első lépése a gyermek hangjelenségeire adott válaszreakció. Véleményem és tapasztalataim szerint a gyermek veleszületett nyelvvelsajátítási képessége mellett jóval nagyobb figyelmet kellene kapnia az anyánál vagy a gondozónál megfigyelhető ösztönös, a nyelvi viselkedést tanító késztetésnek.

Az anyának már a gyermeki hangadásokat átértelmező szándékát megelőzően megindul az anyanyelv elsajátítása felé vezető folyamat. Kísérletek igazolták ugyanis, hogy a prenatális észlelési tapasztalatainknak betudhatóan már a csecsemők is az emberi hang megkülönböztetésének, az anyanyelv és az anyai (gondozói) hang felismerésének képességével rendelkeznek (Berko Gleason – Bernstein Ratner 1995: 355).⁹¹

A magam által felvett adatokkal kapcsolatban is tisztában vagyok ennek a folyamatnak a hermeneutikájában rejlő összetettséggel és dinamikával. Az eleve meglévő anyai jelentéstulajdonító szándék miatt adatközlőm korai közléseinek akár az interpretálhatatlansága mellett is foglalhatnék állást. Célgondolatait sosem szabad és lehetséges határozottan, nyilvánvalóan csak az anyai elképzelés szerint értelmezni (Bernstein Ratner–Berko Gleason 1995: 350).⁹² Ennek ellenére a kifejtésbeli előrehaladás céljából jómagam mégiscsak időnként jelezni fogom, hogy szerintem mit szándékozott mondani adatközlőm. Amennyire spontán megnyilatkozásoknak tekinthetők a

---

⁹⁰ Megemlítem azt a megfigyelésemet, hogy az anya, az apa, a testvérek, vagyis a közvetlen családtagok mindig jobban értik a családba született kisgyermek beszédét, mint a kívülállók. Ennek elsősorban nemcsak az általuk már megismert kisgyermeki beszéd sajátosságaihoz való hozzászokásuk az oka. A család mindig valósággal ráhangolódik a kisgyermek viselkedésére és nyelvi képességére. Mindig meglep, ha az utcán pl. egy-egy anyát meghallok, amint egy számomra alig artikulált, differenciálatlan, bizonytalan értelmű hanghalmomból azonnal valamiféle konkrét információt vagy jelzést „hall ki”.

⁹¹ Idézi Berko Gleason – Bernstein Ratner: Lecaunet–Granier-Deferre 1993, Mehler és mtsai 1988.

⁹² Ann Peters amellet érvel, hogy a gyermek, a felnőtt és különösen a felnőtt nyelvész már eleve a gyermeki beszédprodukciónak egységeit is eltérően szegmentálja, amiből szükségszerűen eltérő értelmezés is következik (Peters 1983: 2–12). Peters szerint a gyermek, különösen a legkorábbi időszakokban, de később is, sőt a felnőttkorban is kimutatható módon többmorfémás egységeket egészlegesen tárol a lexikonban is. Elemezheti is őket, de szételemzetlenül is maradhatnak a memóriában. Ezzel Peters voltaképpen a gyermeknyelv–felnőtt nyelv egyfajta azonos produkciós, észlelési és tárolási mechanizmusára utal, de ebből nem származik az értelmezés azonossága a gyermeknyelvi adatokra vonatkozóan (Peters: 1983: 91). Jómagam, amikor az adatokat felvettem a korpuszban, már nyilvánvalóan végrehajtottam az első értelmezésüket is. Ebben a tekintetben az adatfelvevőkor anyaként, természetesen, spontán módon értelmeztem fiam közléseit: „...mi, akik tanítjuk a kommunikációra, nagyon hamar megtanuljuk, hogy mit akar mondani (felismerjük a beszéd szándékát) és nagyon korán megpróbáljuk ezeket a felnőtt közösségnél meglévőkhöz igazítani”. (Bruner 1987: 474). Ezt tehát egy olyan dinamika, amelyben benne rejlik a Beszélő és Hallgató örök aszimmetriája, akiknek reprezentációik között nem mutatható ki egybevágóság.

produktív oldalon, annyira általam spontán módon megértett nyelvi egységekként jelentkeztek a recepciómban. Korpuszadataim mindegyike tehát egyfajta *olvasat*.

A puszta *beszédszünet*⁹³ azért is alapvető a felsorolt korai beszédegységekben, mert ezek a beszédszünet segítségével leválasztható hangszekvenciák, a beszédszünet révén kiugró hangig Gestaltok. Mint ilyenek a beszédflow szegmentálására történő gyermeki törekvés lehetséges eszközei a produkció szintjén, és a szegmentálás észlelésének tapasztalatában is szerepet játszhatnak a beszéd receptív szintjén.

Korpuszomat adatközlőm beszélésének kezdetén, a második életév negyedik hónapjában kezdtem el építeni, ezért különálló hangokkal való próbálkozások, hangegyüttesek, *hangsorok* nincsenek benne (talán az egy *Hm.*-ként lejegyzettet, amely nem szótagszerű). A hangsorépítés első nyoma nála valamilyen anyától hallott, általa szótagként reprodukált szó.

A gyermekeknek a *szó*⁹⁴ elejére és végére vonatkozó igen korai ráhangolódását más gyermekek adatai is megerősítik (Kassai 1999b: 154, Somogyi 2005: 2004–207). A kisgyerekek rendszerint szótagformában reprodukálják a szókezdetet, szóvéget. A *szótag* a kutatások szerint motoros egység,⁹⁵ olyannyira, hogy már a pár hónapos csecsemők is érzékelik a szótag szerkezetében bekövetkező változásokat vagy a szótagszámbeli eltéréseket (Kassai 1999: 153–154). A szó eleji és végi szótag a beszédszünettel határolt hangtestnek kiugró része, és az első szavakkal próbálkozó kisgyerekek e kiugró szótagokkal rekonstruálja (gyakran megkettőzve), igyekszik újraalkotni az észlelt szót. Roman Jakobson a gyermeki nyelv fonológiai fejlődésében a szótagot elemi kiinduló keretnek tekintette (Jakobson 1968). Jancsi fiam egyik legelső szava az *anya* szó utolsó szótagjának multiplikatív változata: *nya.nya.nya.nya* (az ismételt szótag 'anya' jelentéssel bírt az én anyai jelentéstulajdonításomban). A szótagokat eleinte reduplikált vagy multiplikatív hangkombinációk sorozataként azonosítottam. Jancsinak a beszédprodukción megelőző számottevő hangadó tevékenysége inkább a szótagok (különösen a nyílt szótagok, a CV-CV-CV-CV-CV típusúak) multiplikatívjával vált aktívvá. Például ilyen *szótaglánc*ot hallatva könyörgött a még járni sem tudó kisgyerekek: *Ni.ni.ni.ni.ni.ni!* (1;5) Vagy ekképpen szólongatott a szoknyámba kapaszkodva,

⁹³ Az általam itt értett beszédszünet nem a folyamatos beszédprodukción beszédszünete. Adatközlőm beszédéből a „gondolathang-osztatok”, melyeket lejegyeztem, éppen azáltal váltak ki, hogy előttük és utánuk beszédszünet volt. Természetesen a beszédszünet a megnyilatkozások hosszának növekedésével átalakul, és másképpen értendő, mint ezeknél a 2. életévet megelőző megnyilatkozásoknál.

⁹⁴ Nem tudom megadni a szó nyelvészeti meghatározását, mert leginkább a beszéd intuitív, procedurális belső tudáson alapuló egységének gondolom. Mint Szépe György írta, a „...általában meg kellene határozni, hogy milyen szó-ról beszélünk” (Szépe 1999: 419). A szó vélhetően deklaratív ismeretként a különféle nyelvészeti paradigmákban is helytálló módon egy meghatározhatatlan szakfogalom (Fehér 2008a, Fehér 2008b).

⁹⁵ A szótag akusztikai, de nem nyelvi meghatározása már megadható: „A szótag olyan beszédelem, amely a beszédlánc átszűrt, egy szinten tartott maximuma. A szótagcsúcs beindulásával kezdődik és tart a következő szótagcsúcs beindulásáig, de nem függ azoktól a szótagelválasztásoktól, amelyeket a konvencionális alkalmazás megkövetel” (Lotz 1976: 66). „Ha abból indulunk ki, hogy a szóhatár egyben szótaghatár is, akkor a szókezdetekről és szóvégekről való tudásunk alapján annyit máris megállapíthatunk, hogy ami lehet szókezdet, az egyben lehet szótagkezdet is, és ami lehet szóvég, az lehet szótagvég is. Ezt a tudásunkat felhasználhatjuk akkor is, mikor a szó belsejében kell a szótaghatárt megállapítanunk” (Szilágyi 2004: 235). A Szilágyi említette elv nem teljesen problémamentesen a magyar nyelvre, csak megszorításokkal alkalmazható.

hogy vegyem ölbe: *Nya.nya.nya.nya.nya.nya!* (1;4) E megnyilatkozásoknak az intonációja talán fontosabb volt, mint az, hogy mi volt a szótag forrásszavának a jelentése. Amint megjelent a szótagra hangolódás Jancsi beszédében, hamarosan háttérbe is szorult, mert megjelentek az egyszavas közlések. A szótag, ha nem is szeparálódott már el úgy, mint korábban, mégsem tűnt el. A második életév második felében, amikor a szómondatok megjelentek Jancsi beszédében, gyakorta produkálta olyan módon a szavakat, szómondatokat, hogy beszédében a több szótagú szavak hangsúlyviszonyaiban és enyhe cezúrák révén érződött a szótag lüktetése. Meglepetéssel vettem tudomásul, mert hallható volt, hogy fiam tud szótagolni, rögtön a kezdetektől fogva: *haj(n).ta* [hinta].⁹⁶ Feltételezésem szerint a szótagolás lüktetésével magyarázható a határozott névelőnek az igével történő egybeejtése, enklitikum szerű igéhez apadása, amire korpuszom több példát ad. *Kereszema vonatot.* (Keresem a vonatot. [2;1])

Későbbi nyelvfejlődési szakaszban előfordult, hogy Jancsi a morfémahatárokon törte el a szavakat. Ezek az alkalmak azért voltak figyelemreméltóak, mert hallhatóan elkülönült a morféma artikulációja olyan esetekben, amikor a gyermek általában tapasztalt beszédében már eleve észlelhető volt a szótag korábban már megfigyelt lüktetése. Ilyen határozott, toldalék⁹⁷ alapú elhatárolás volt Jancsi beszédében a következő megnyilatkozás: *Papá hóz.* (2;1) Hosszabb megnyilatkozásokban olyan esetekben is észleltem a toldalék mentén tagolt ejtismódot, amikor a szótagolás szerinti lüktetés éppen a toldalékhatárokon átívelő módon és nem a toldalékhatáron jelent volna meg. Meg is döbrentett, hogy Jancsi talán elveszítette a kezdetektől fogva jól észlelhető szótagoló képességét, és csúnyán hangzón, szinte hiperkorrekciókkal mondta a toldalékokat. Aztán újra hallható volt a szótagolási hajlandóság. Vagyis hol a toldalékolás szerinti, hol a szótagoló ejtés került előtérbe.⁹⁸

Szeretnék kitérni a Jancsi használt korai szótagképzés egyik példájára, amely kifejezetten nem morfematikus ösztönzésű volt. Szemléletesnek és sokatmondónak tartom a karon ülő Jancsinak azt a következő, igen korai spontán megnyilatkozását, amelyet akkor mondott, amikor a zuhogó esőt nézvén elénekelt neki az *E-sik az e-ső* kezdetű dalt, a jelölt zenei prozódiai tagolással. Megszólalása ez volt: „*Es!*” Azaz mint látható, Jancsi e megszólalásával nem azt a zenei tagolást reprodukálta, amelyet az anyja dalában hallott. Mintegy egyszerre túllépve azon, és egyszerre vissza is lépve a maga kompetenciaszintjére, egy olyan hangi egységet, vagyis szótagot produkált, amely megragadta az *esik* ige és az *eső* főnév egy szótagban összesíthető közös hangelemeit. Ez a szótag, amelyet pont nem így hallott az anyától (hiszen ott *e.sik*, *e.ső* hangzott el) progresszív enjambement-

⁹⁶ Jancsi fiam a mindig nyílt szótagokat ismételt többszörösen. Az itt idézet *hinta*, vagyis Jancsi változatában *hajn.ta* első szótagja már zárt szótagi tudást mutat, ugyanakkor megjegyzendő, hogy a szót a neki énekelt *Hinta, palinta* kezdetű gyermekdalból sajátította el.

⁹⁷ Vö. „Toldaléknak az olyan szekvenciát nevezzük, amelynek csak a végén van #, az elején viszont nincs (és a belsejében sincs)” (Szilágyi 2004: 236).

⁹⁸ Adatközlőm most második osztályos. Adalékként teszem hozzá, hogy még így szótagol: An.drás, tem.plom.

ként szolgált a két szó között, eltérő záró hangtesti részük ellenére. Vagyis Jancsi öntőformája a szótag volt, mégpedig egyszótagnyi mennyiségben. Észre kell venni, hogy itt a szótag egy lineárisan időben kiterjedt szótagkontinuumba ágyazott szegmens. A szótaghatáron lévő hangok helye, előre- vagy hátrafelé tartozásuk nem fixált. Adatközlőm az egy szótagnyi öntőforma folytatásra nyitott végéhez előremutatólag illesztette hozzá a következő lehetséges szótag kezdő hangját. Nem fonemikus összerakásról, fonemikus tudásról van itt szó (e legkorábbi példánál ugyanis fonémák realitásáról biztosan nem beszélhetünk, vö. Kassai 1983), hanem elmosódott határu szótagok produkciójáról.

Feltételezhetően ez a szótagalapú produkció és észlelés mint procedurális tudás az agyi programozásban és mint kivitelezés az artikulációban a későbbiekben is megmarad a kisgyereknél és a felnőtt beszélőnél is, a még a morfológiai tagolás tudás birtokában is.⁹⁹ A szótagalapú produkció a gagyogáskor és a szótagismétlésekkor nem tűnik progresszívnek. Ám a későbbiekben a gyermek ezek révén munkálhatta ki anyanyelve hangjainak lineárisitásától való komplex procedurális tudását, amely minden más, minták utáni nyelvi szekvencia képzésének az alapja lehetett. Így az agglutinálásnak is (*borot, *husot). A ragasztékok megjelenése nem írja felül a szótagolást, de a toldalékmorfémák, melyek igen gyakran egy szótagnyiak, a definitív szótaghatárok tudását hozza be a beszédprodukcióba. A szótagtudás tehát több forrású: adott izolált szótag izolált tudása és a beszédkontinuumba történő beágyazhatóságának tudását is jelenti: speciálisan magyar fonotaxisét.¹⁰⁰ Például az [a] és a [e] a magyar főnevek utolsó szótagjának gyakori záróhangja. Független esetben megnyúlnak. Ez a kisgyerek megértési folyamatában nagy segítséget jelent, már a nominatívuszi forma eredetileg utolsó hangjának módosulásából észlelheti, hogy a cohort milyen potenciális jelentés felé halad.

A nyelvsajátos fonotaxis nagyon erőteljes csizmahúzó stratégia, csak a már más alapokon álló (a már a fonotaktikai tudást bíró) felnőttnyelvben segítő hatása nem szembeszökő. A szakirodalomban (Monaghan–Christiansen 2010: 545–564) az a feltételezés is felmerült, hogy esetleg a szavaknak eleinte a kezdő és záró szótagja tárolódik a lexikonban, s a gyermek ennek alapján találja ki, hogy mely szó jöhet számításba.

---

⁹⁹ Az iskoláskorban megtanult toldalékolás szerinti és helyesírási szabályoknak megfeleltetett elválasztás sokat módosít ezen a tudáson, ahogy azt Kassai Ilona kutatása is igazolta (Kassai 1999: 131–142). Amint a korábban Lotztól idézett meghatározás is rámutatott azonban, a két szótagcsúcs közötti akusztikai szerkezet, ami a szótag, teljesen független konvencionális elválasztási szabályoktól – bármennyire is nehéz ezt belátni egy erőteljesen írott nyelvi kultúrában. Viszont minden okunk megvan feltételezni, hogy ez a fent említett procedurális tudás minden iskolai nevelés ellenére megmaradhat a felnőttkorra. Hiszen máskülönbön példának okáért Babits Mihály sorai nem csupán mint poézis, hanem hétköznapi beszédként sem volnának megfelelően észlelhetők: **Kék.ek. az al.kony.i domb.ok. / El.ül.nek a szür.ke galamb.ok.* Helyes tagolással: *Ké.kek.az.al.ko.nyi.dom.bok. / E.lül.nek.a.szür.ke.ga.lam.bok.* (Babits Mihály: *Új leoninusok*)

¹⁰⁰ A magyar mint idegen nyelv nyelvtanában, ahol az ejtett toldalékoknak van csak értelme, irreleváns a kötőhangzó elméleti státusza.

Visszatérve Jancsi imént idézett megszólalására: a hangi sémának („*Es!*”) az elmosódott belső szerkezete adekvát a „gondolathang” denotátumának kidolgozatlanságával (eső? esik?), de ez az alkalmi, kreatív alakulat ideiglenesen hangilag megragadhatóvá, s valamelyest reprodukálhatóvá tette a gyermek számára az énekelt szöveg szegmentálásából kiugró hangi Gestaltokat (*esik, eső*). A látott eső és a hallott ének révén egy tagolatlanabb „gondolathanggal” interakcióba tudott lépni az anyával, a beszédpartnerével. Egynémely több szótagú szó (sőt az egytagú korszak már konvencionalizált szómondatai is) diffúz jellegük miatt nem jellemezhetők olyan nyelvészeti kategóriákkal, mint adott szófaj, adott szintaktikai kategória, esetleg megnyilatkozás-típus, illokúció, perlokúció és hasonlók. Mindezen szempontokból a korai megszólalások erőteljesen individuálisan specifikáltak. Viszont tagadhatatlan tény, hogy vannak.

A szótag az első nagyon erőteljesen megmutatózó mintázatfelismerés: olyan, a glosszémák kiugró elemeire történő felfigyelés, mely megelőzi a szószerű mintázatok reprodukcióját is. A szótag duplikációja vagy multiplikációja pedig önmagában rámutat a kisgyerekek a mintázatot variáló, alakító képességére, melynek elemi formája az ismétlés (a beszéd linearitásának megteremtése). Ennek a szótagvariáló képességnek döntő szerepe lesz a konstrukciók kialakításában a későbbiekben. Kicsiben azt teheti meg vele a gyerek, amit később „nagyban” és sokkal összetettebb módon: megtapasztalt meghatározott lehetőségen belül rakosgatja őket közlési céljainak megfelelően. E mintázat elemi variálása sokkal könnyebb az artikulációs korlátokkal küszködő gyermek számára, mint az artikulátorikus finom mozgásokat feltételező hangoké.

Mínt hogy a korpusz adatainak lejegyzésekor a már számomra felfogható, beazonosítható mintázatokat emeltem be, melyeknek artikulációs megvalósításából a konvencionális formát véltem felfedezni (gyakran valamely sajátosan gyermeki ejtészváltozatban: hanghelyettesítéssel hangátvetéssel vagy távhasonulással), nincsenek példáim a nem értett alakzatok köréből. A korai beszédprodukció példái már a magyar nyelv sajátosságainak megfelelő **fonotaktikai mintázatok**. Ha toldalékos alak szerepel, akkor nincsen palatális/veláris tévesztés. Mivel a kezdeteknél megfigyelhető a kétszótagú hangsorra történő redukálás (*pószí* ’porszívó’ helyett, *aató* ’autó’ helyett [1;7]), és a második szótag záróhangjaként gyakran szerepel az [i], a magánhangzó-harmónia működése mellett kezdettől fogva jelen van az [i] semlegessége (*bacsi* [1;10], *puszi* [1;10], *buki* [1;11]).

A magánhangzó-harmónia mint procedurális tudás vagy az első szótagi hangsúly, illetőleg toldalékmorfémáink akusztikai struktúrája a legkorábbi időktől fogva segíti a kisgyereket a hallott beszédflow szegmentálásában, a magyarsajátos fonotaxis elsajátításában. Fontosnak tartom megemlíteni a magánhangzó-harmónia vagy a magyar nyelv fonotaxisának néhány a nyelvészeti sajátításban nyilvánvaló funkcióját (pl. az igei személyragoknál is). A magánhangzó-harmónia, amelyet „hallásával” fogad el minden magyar kisgyerek és a megfelelő allomorfo-

produkciónál igazol, segít neki egybefogni a ragasztékok szekvenciáját, elkülöníteni a glosszémákat a beszédfolyamban. Egynémely egyalakú esetragunk kivételével (-ért, -ig, -kor, -ként) a magánhangzó-harmónia, vagyis a magas–mély szembenállás működése a toldalékolásban (szándékosan nem a palatális–veláris szembenállást alkalmazom)¹⁰¹ a toldalékhatáron átnyúlva jelzi is tehát a glosszéma határát. A toldalékaink akusztikai szerkezete akként segíti a gyereket feldolgozásban és a beszédprodukcióban, hogy míg a tárgyrag és a többesjel dominánsan magánhangzó után jelenik meg¹⁰² (a magánhangzóra végződő főneveken kívül még: pl. *kabátot, székek*), a kettő- vagy többalakú esetragjaink az inessivus kivételével mind mássalhangzóval kezdődnek. Ezeknek az auditív és artikulátorikus elveknek az alkalmazásával lehet lebontani a kisgyerekeknek az olyan sokáig megkövesedett, megfagyott, eredetileg holisztikusan elsajátított glosszémákat, mint az *Ölembe!*, vagy a korábbi változata az *Ölébé!* (1;11). Adatközlöm az *Ölébé!* glosszémát kezdetben teljesen szételemzetlenül, később *-be* irányragos helyként használta, melyről kiderült, hogy nem ismerte fel a benne lévő nem reciprok értékű birtokos személyjelet: ő akart az anyja ölébe kéretőzni, amikor ezt az alakulatot használta (helyesen *Öledbe!*-t kellett volna mondania. Később aztán már felismerte a birtokos személyjel referenciáját, mert képes volt *Öledbe!* glosszémát mondani. Már az egyszótagnyi szavaknak is volt mondatértékük: *Víz.* (1;7) (tehát ez a hangsorépítés szintjén egyben „szótag-mondat” is, „szómondat” is. S hogy mennyire nem a nyelvészetben szokásos nyelvi egységek mentén, hanem a hangzás mentén haladt adatközlő beszédprodukciója, arra álljon itt egy korai „szintagma-mondat”: *Ott is.* (1;5), valamint egy nyelvészeti fogalmakkal le sem írható (mert nem szintagmaszerű), de szintagmatikus összeolvadás, a határozószó és az enklitikumszerűen tapadó határozott névelő együtt ejtése révén: *Otta.* (1;5) . Előfordult olyan hangzó séma, amely nem tett eleget a hangsorépítés magyarbeli szabályainak: *Ittn.* (Itt van.[1;6])

Az egyik nagyon jellegzetes *hangsorlánc (hangzási séma)* a Brian MacWhinney által *amalgámnak* nevezett alakulat (MacWhinney: 1985: 1093). Az amalgám beszédszünet nélkül ejtett szintagma, amelynek összeolvadását nem csupán a szünet hiánya, hanem hangzásának egy egységre redukált sajátos egyszerűsítése is jelzi. Jancsinál egy nagyon korai amalgám az *Add oda!* szintagmát

¹⁰¹ A palatális–veláris szembenállás alapja a képzés helye, és ennek ilyen formán aligha van bármiféle funkciója a kisgyermek számára. Ugyanakkor a hangzásra támaszkodva észlelheti a magánhangzók *magas* és *mély* frekvenciáját – ez az elnevezés ugyanis egybevág magánhangzóink egyes tényleges akusztikai jellemzőivel. A palatális–veláris szembenállás hangoztatása lényeges szempontokat takarhat el, amire Lotz egyik megjegyzése (Lotz 1976: 356) hívta fel a figyelmet: „A magánhangzó-harmónia nem a palatális és veláris magánhangzók közötti disztribúciós megszorítás, ahogyan ezt gyakran állítják, hanem inkább annak meg nem engedése a hátul képzett magánhangzók számára, hogy a nekik megfelelő legközelebbi elől képzett magánhangzókkal előforduljanak, amelyeknek a második formánása 1650 Hz körül van.” A gyermek beszédprodukcióját segíti a saját maga által és beszédpartnere által ejtett (vagyis a hallott) nyelvminta akusztikájának jellegzetessége, amely éppen a Lotz által emlegetett megszorítás révén működhetik. Ha nem működne a megszorítás, nem lenne észlelhető a „magas” és a „mély” különbsége. Ez a gyermek számára rendet és támpontot jelenthet a szegmentálásban. Ráadásul, ha a magánhangzó-harmóniának nem a palatális–veláris szembenállás a lényege, rögtön érthető, hogy nyelvünkben miért lehetnek semleges, áteresztő magánhangzók és vegyes hangrendű szavak. Ellenben így a vegyes hangrendű szavakban (az összetett szavakban is) érzékelhető a „magas” és a „mély” különbsége a Lotz emlegette megszorításnak betudhatóan.

¹⁰² Ennek megfelelően Jancsi tévesztette is a kivételeket: pl. *borot*. Nem melleleg a működő szótagolás is egy ilyen változatot erősített.

a következő módon olvastotta össze: *Adodo!* (1;10). Az amalgám az egy prozódiai egységként ejtett elemek összszótagszámát megtartotta, de a két hasonló, különböző szótag hasonul egymáshoz: *a.do.do*. A mondatértékűnek tekinthető szintagmának ezt a holisztikus, szételemezetlen elsajátítását a kisgyermeket segítő, csizmahúzó eljárásnak értékelem. Ugyanis úgy képes alkalmazni egy többmorfémás szintagmát, hogy (nyelvészeti kategóriákkal megfogalmazva) még nem sajátította el annak morfoszintaktikai differenciáltságát. Az amalgám elemeinek egyszerűsített hangzásával azonban képes a közlésben eredeti funkcióját betölteni (beszélőtársi minőségemben megértettem és le is jegyeztem őket).

Az intuitívan érzékelt *szó*¹⁰³ és a *mondat* realitása a korai szakasz egyszavas enumerációjakor vált nyilvánvalóvá: a beszédszünetekkel markánsan határolt szómondatokat (például *Kuta*. [Kutya. 1;8]) a kommunikatív és kontextuális helyénvalóság okán már azonosító-minősítő névszói állítmányokként, azaz olyan megnyilatkozásokként értelmeztem, melyeket az entitást vagy a tulajdonságot (*Fovó*. [Forró. 1;8]) felismerő gyermek nekem címzett. Ezeknek a korai szómondatoknak a realitása azért vált figyelemreméltóvá, mert a gyermek a beszédfolyamból kivonva jól szegmentálta a nominatívuszi formákat.

Már a második év előtt megjelentek adatközlőm beszédében a „*bontáselemek*”. A kisgyermek ekkorra már nagyon nagy beszédműveleti tapasztalatokkal és receptív korpusszal bírhatott, mert a kódépítésben nemcsak az összerakás és összeépítés, hanem az ezzel ellentétes irányú lebomló, lebontott szerkezetek képzésével is előállt. Egy-két (éppen az „okos hiba” révén) figyelemreméltó alkalommal előfordult, hogy szótagolással felülírt (azaz a szótagolás előremutató, enjambement-szerű, a morfematikus tagoláson áthajló alkalmazásával) toldaléklevágás utáni,¹⁰⁴ visszaképzett tövet vont el a gyerek: pl. *kenye* a *kenyeret* accusativusból (vagy a *kenyere*m birtokos jelzős alakból). Az alábbi időileg sorrendezett adatok a 'kenyér' beszédbeli megjelenéseit mutatják Jancsi beszédében.

1. *kaja* (1;9), 2. *kenye* (1;9), 3. *kenyeret* (2;2), 4. *kiit enni kenyeret* (kicsit enni kenyeret), *kenyeret* (2;3) 5. *jönnek a hangyák enni kenyeret*, 6. *kenyerért* (2;3) 7. *megya bóba kenyerért* (megy a boltba kenyerért)

Az első esetben a gyermek a kenyérré mutatva mondta a *kaja* szót. Ez a szóhasználat jól illusztrálja a korai beszédben a nagyon individuális jelentésmezőket: a gyermek azzal a szóval utal a jelöltre, amelyet addigi beszédtapasztalatai alapján jelölőként alkalmazhatónak vél, s ez nem feltétlenül a konvencionális és a középszintű kategóriájú jelölő (1). Ugyanabban a hónapban (2) már a megfelelő lexémát használja, de amikor a nominatívuszi tövel akarja megnevező aktusát kísélni,

¹⁰³ Vö. „...egyetlen szó minden olyan szekvencia, amelyet a beszédmű két olyan helye fog közre, ahol elvileg beszédszünetet is lehetne tartani, de amelyen belül sehol sem lehetne” (Szilágyi 2004: 234). Tegyük hozzá nem feleslegesen ehhez a meghatározáshoz, hogy természetesen a toldalékolt szavakra is áll a definíció.

¹⁰⁴ A „toldaléklevágás” előfeltétele a toldalék korábbi dekomponálása, amint azt a *-hoz/-hez/-höz* sajátosan gyermeknyelvi allomorfjának, a *-höz*-nak a használatakor (2;1) láttuk.

akkor e rövidülő tövű főnév esetében az addigi beszédtapasztalatai alapján leggyakoribb *kenye* alakulattal azonosítja a nominatívuszi alakot. Sok nyelvi tapasztalatnak, észlelési és reprodukálási használati eseménynek be kell következnie ahhoz, hogy a magyarban gazdag toldalékválasztékhoz a megfelelő töv választás is letisztuljon, jelen esetben a pótlónyúlás: *kenyérért* helyett *kenyerért* (Bertalan 2007: 24–34).

Két dolgot emelnék ki ebből a példaértékű adatsorból. A második életév kilencedik hónapjában használt *kenye* nominatívuszinak vélt tö (2.) nem tartalmazza az [r] hangot: a vélt tö leválasztásában (pl. a *kenyeret* toldalékos alakból) a gyermek igazolhatóan a szótagolás elvét követte. Azért hiányos a szótó vége, mert a tárgyalt közel félévnyi időszakban Jancsinak még nem volt meg a tudása a szóban forgó megfelelő nominatívuszi szóvégről (-*nyér*), ezért a szótagolás figyelemreméltóan erőteljes működésén túl a szótagra alkalmazható szóvégtudás hiánya figyelhető meg ebben az adatban. Azaz ez esetben helytálló Szilágyi N. Sándornak a magyarban a lehetséges szótagokra mint a szó alkotóelemeire vonatkozó, a szótagokat szóalkotó elemekként (is) meghatározó megállapítása. Voltaképpen ugyanezeket a szótag–szó egymásra vonatkoztatottságot fedezhetjük fel Jancsi nagyon korai hangzási sémáiban vagy „gondolathang-osztataiban”. Amikor a kisgyermek a beszédtanulás korai szakaszában (nyelvészeti fogalommal megragadva a jelenséget: fonológiai értelemben) lenizációs folyamatokat észlel (perceptuálisan helyesen), akkor szükségszerűen maga is hajlamos ilyeneket mondani (pl. *bóba: boltba* helyett), minthogy egyrészt receptív tapasztalatát a produkcióban is érvényre juttatja, másrészt pedig artikulációsan is így könnyebb számára. Ez az artikulációs könnyítés fennálltaig gátolja is a kisgyereket a beszédelemek paradigmatisz különbségeinek, többek között a nominatívuszi alaknak (szótöveknek) felismerésében (*bó szótó vs. *bolt*). S ugyanakkor a szótó ejtésének (CV-típusú) elnagyolása előremutató módon lehetővé teszi a szóvégi toldalékolás észlelését és reprodukcióját: *a fonológiai egyszerűsítéssel kimunkált ideiglenes és könnyített nyelvi osztatok az alapjai szegmentálásnak és a nyelvi kód már sokkal aprólékosabb, fokozatos feltörésének*. Azaz ezeket a szintagmatikus könnyítéseket, lenizációkat is egy csizmahúzó stratégiának tekinthetjük: miként például az amalgámok vagy a távhasznuláznál a szótagszám megtartása mellett bekövetkező mássalhangzó-hasonulások, segítik a kisgyermeket, hogy produkciójában használja a még „kényelmesen artikulált” szót, glosszémát. A lenizációs folyamat is segíti, s ezért él is vele. Az artikuláció ugyan alulspecifikált, de így mind hosszabb szintagmatikus kapcsolatok produkciójára képes a kisgyermek.

Ha megpróbáljuk a korábban Ronald Langacker által emlegetett, a vizuálisan észlelt eseményekre alkalmazott sorozat-jellegű és összefoglaló letapogatás kognitív folyamatát a főnévi morfológia kialakulására, az esetragos főnevek megtanulására vonatkoztatni, akkor a következőket látjuk. A 3. életévet megelőzően a szintagmatikus kapcsolatok kimunkálása zajlik (Bernstein Ratner, Berko Gleason 1995: 364). A kisgyerek adott főnévnek számtalan különféle alaktani példányát ejti

ki különféle szintaktikai környezetben. Ebben a szakaszban a szintagmatikus képzésben kreatív alakulatok is előfordulnak, hiszen pl. *kenyerért* alakulat nincsen a magyarban. Valamint nem csupán az előbb sorolt *kaja*, *kenye*, *kenyeret*, *kenyerért* lexémák és glosszémák együttesére kell gondolnunk, hiszen mindezek jelentéssémákba, jelentések hálózatába (is) összeállva halmozódnak fel. Ezt a szakaszt tehát a főnévi példányok különféle sorozat-jellegű letapogatásának nevezhetjük. Amint a kisgyerek adott típushoz tartozó elegendő példányt halmozott fel, statisztikai alapú, gyakorisági disztribúciós képessége révén (ne feledjük el rendkívüli agyi kapacitását, az agy plaszticitását) el tudja különíteni adott forma–jelentés (vagy fonológiai–szemantikai) egységhez tartozó funkciókat. Például a főnévi esetragok funkciói megerősítéseket nyernek, és paradigmatis viszonyok is kezdhetnek kiépülni. Az adott funkcióhoz rendelhető forma–jelentés egységek sematizációs folyamata voltaképpen a langackeri *összefoglaló letapogatás* folyamatával feleltethető meg.

Egy hallatlanul összetett agyi folyamatról van szó. A kódkiépülésében ugyanis oda-vissza mozgó, nemcsak összerakó, hanem lebontó folyamatok is vannak: a kisgyerek egyszer a nagyobb, holisztikusan elsajátított egységekből lebont, dekomponál, máskor a dekomponált elemekből konstrukciókat, elegyeket hoz létre. Mindez a hallatlanul érzékeny és kifinomult és elképesztő kapacitású korai hangsor alapú, de jelentésekre vonatkozó procedurális intelligencia¹⁰⁵ nemcsak a saját beszédprodukciónak működik. Akkor is, amikor a gyermek egyrészt a saját maga alkotott beszédműveket, másrészt pedig a környezetnyelvből hallott konvencionizált konstrukciókat, komponenseket és azok viszonyait a memóriájában tárolt, mindenkori elsajátítási szintjének meglévő szekvenciákkal összeveti, a langackeri *összefoglaló letapogatás* értelmében. Egyre fejlettebb szinteken aztán szótagok és toldalékok, szavak és szókapcsolatok, vagyis bontáselemek és konstrukciók szimultán tudása is megvalósulhat nemcsak procedurálisan, hanem a memóriatárban is.

Ehelyütt fontos megjegyezni, hogy a magyar Györke József már 1943-ben vázolt egy olyan „jelrésztant”, amely nem csupán alakilag különíti el a tő/képzőt/jel/rag elemeket:

„Most már tisztán áll előttünk, , hogy a töveknek, képzőknek, ragoknak nemcsak külső kapcsolataik vannak (mindegyik a szó része) és eltérő belső sajátosságai vannak, hanem e mellett *van még közös szerepük is*, mely, mint már rámutattunk, abból áll, hogy mindegyik szórésznek külön is megvan az ereje, hogy azt a szót amelynek tagja, egyrészt bizonyos szavakkal összekapcsolja, másokkal megint szembeállítsa, s ezáltal az illető szavak rendszersorában hol hasonlóságot, hol meg különbözőséget hordozzon...” (Györke 1943: 25).¹⁰⁶

Aligha szorul bizonyításra, hogy a kisgyerek miután a hangzás révén belemerül a nyelvi kód megértésébe és használatába, megtanulja az egyes igeragok funkcióját is, mert beszédével már abban a pillanatban bizonyítja mindezt, amikor például ugyanazt a főnévi esetragot vagy igei

¹⁰⁵ Egy hasonlattal érzékeltetném a működését: amikor angolul fogalmazom a saját szövegemet és olyan gyakran használt szavakat, konstrukciókat gépelek le fogalmazás közben, mint *the*, *it is*, akkor miközben konstruktívan hozzájárulnak a fejemben az éppen megfogalmazandó közléshez, *az ujjaimban szinte egyben megvan az a mozdulatsor*, amellyel leírom őket. (Ez valamiféle taktilis, az ujjak finommozgásával kapcsolatos procedurális tudás.)

¹⁰⁶ Vö. még Szépe 1999, Hegedűs 2005.

személyragot két eltérő igére alkalmazza (Jancsinál: *Lát-om. Keres-em.* [1;11]) Ha csak az általa használt személyragok alakját íránk le, vagy mint igei inflexiók toldalékoknak a derivációját a mondatból levezetnénk, akkor a szórész funkciója kimarad a leírásból.

Felmerülhet ezen a ponton is a nyelvelsajátítás örök kérdése, miszerint hogyan is sajátítja el a kisgyermek az egyre hosszabb és összetettebb szerkezeteket: ha felismeri az elemeket és funkcióikat, kreatívan variál. Tapasztaltam, hogy a kisgyerek időnként begyakorol egy-egy dolgot, és akkor azt kisebb-nagyobb módosításokkal mondja, szaporítja a mintázatot – majd kiterjeszti más alkalmazásokra. Korábbi konstrukciókból létrejönnek *variációk*. Figyeljük meg az alábbi megnyilatkozásokat! Mindegyik a 2. életév utáni első hónapból valók:

- (I) *Etőta kereke.* (Eltört a kereke.)
Szír a Mambusz. (Sír a Bambusz.)
Folog a dalu. (Forog a daru.)

Hasonlóak és mégis nagyon különbözőek. Mindhárom olyan entitásokat profilál, amelyekkel valamilyen esemény megtörténik. A konstrukciók látszólag azonosak, de míg a középsőnél élő entitás az esemény Átéelője, addig a másiknál élettelen entitásokkal történt események. Az első egy élettelen entitás birtokával kapcsolatos befejezett, a harmadik egy folyamatban lévő esemény. A hasonló konstrukciókban rögzített forma–jelentés párok már nagyon különbözőek, pedig tagolásuk, részben hangzásuk is hasonló. Nemcsak bonyolult szintaktikai generálással magyarázható a konstrukciók azonossága. A figyelem előterébe került (*profilált*) entitással kapcsolatos események közös, generikus sémája szerint jönnek létre a megnyilatkozások. Olyan példák is fellelhetők Jancsinál, amikor nagyon kevés módosítást hajt végre, szinte alig látszódik a konstruktív erőfeszítés:

- (II) *Puszítam macit.* (Pusziltam macit.)
Puszítam hátát. (Pusziltam hátát.)
Puszítam fejet. (Pusziltam fejet, pusztam fejet.)

Ez a példa a névszókön keresztül az esetragok kapcsolódásának változatait elsajátító folyamatot is illusztrálja.

Ennek az interpretációnak az a nagy előnye a szintaktikai modellel szemben, hogy tartalmazza a szemantikai szintet (azaz még mindig „gondolathang-osztatokról” van szó), valamint a fonológiai implementációt sem utólag csatoljuk a folyamathoz. Éppen ellenkezőleg. Jancsi fent idézett sorozat-jellegű beszédprodukcióiban a fenti, minta alapján történő megszólalások szaporításának elsődleges hajtóereje a hangzásban is rögzített séma, amely „külsőleg” 5-6 szótagból áll és a belső jelrészek azonos hangzása, az *a* névelő az (I)-es sorozatban lévő megnyilatkozások tengelyében, illetve azonos ragozású igével kezdődnek és a tárgyragos szótagokkal zárulnak a megnyilatkozások a (II) sorozatban.

4.2.5.2. Analógia és elegy (blend)

Adatközlőm alkalmazta a hangok természetes egymás mellé rakását (néhány említett hiperkorrekció kivételével), miközben mind jobban magáévá tette a nyelvsajátos megszorításokat. Ugyanakkor: „A nyelvelsajátítás során a gyermek megtanulja, hogy egyes esetekben nem működnek a természetes folyamatok. Így például a szintagmatikai folyamatok közé tartozik a szótagvégi zörejhangok zöngétlenedése. A magyar gyermeknek meg kell tehát tanulnia, hogy ez a folyamat a magyarban nem érvényes: a *bab* ejtése nem [bap], hanem [bab]” (Kiefer: 2001: 39). A hároméves kor előtti beszédprodukción egy szintagmatikus felépítésű korpuszra támaszkodik.¹⁰⁷ A gyermeknek se elég éles, produktív tapasztalata, se kognitív érettsége sincs még a vertikális (paradigmatikus) nyelvi kapcsolatok felismerésére, mert ez utóbbi már feltételezné az előbbieket automatikus és erősen szimbolikus, absztrahált alkalmazását. Bizonyos fokú paradigmikus kapcsolatokat igazolnak a kreatív variációk. Ennek többféle, az elmélet szempontjából lényeges következménye van kutatásomban: a korpuszadatokból úgy tűnik, hogy a morfológia, ideértve a ragozást is, a szótár részét képezi. Voltaképpen arról van szó, hogy a produktív szinten, Jancsi beszédében valóban inkább a szótárban megképződött nyelvi alakulat mind a ragozott főnév, mind pedig a ragozott ige. De nem kizárólagosan. Mint anya és megfigyelő nyelvész folyamatosan érzékelttem a Jancsi által megértett korpuszt is beszédében (visszahallva) és közös kommunikációnkban egyaránt (abból, ahogyan megértett). Vagyis a megértés szintjén már létezett számára a szintaktikai kapcsolatok irányító szerepe (pl. a kollokációk révén),¹⁰⁸ de a beszédprodukción a szótárában halmozódott fel a sok-sok ragozott alak (ha nem jutott eszébe valami, onnan hívta elő).¹⁰⁹ Azaz ennek a modalitásbeli aszimmetriának, amely a produktív és a receptív készségek között van a hároméves kor előtt, akár elméleti státuszt is tulajdoníthatnánk.¹¹⁰ S bizonyosan kevésbé szembeszökő ez az aszimmetria a felnőttnyelvben. A gyermeknyelvi szintagmákban megjelenik azonban a műveleti tudás.

Az analógiának a nyelvészet kezdeteitől egészen a szabályalkalmazást hirdető generatív nyelvészetig nagyon lényeges szerepe volt a nyelvi változások magyarázatában (Saussure 1997: 178). A magyar nyelvészetben még az a gondolat is megjelent, hogy a gyermeknyelv a nyelvi

¹⁰⁷ Kísérleti helyzetben a gyermekek a *kutya* hívószóra például nem más állatneveket (paradigmatikus elemeket) soroltak fel, hanem a hívószóhoz hozzátették az *ugat* igét (Berko Gleason–Bernstein Ratner 1995: 364).

¹⁰⁸ Pl. a határozott névelős tárgy és az ige szintagmájának kollokációját minden valószínűséggel tárolja a kisgyermek az emlékezetében már akkor is, amikor a névelőt sem, sőt tárgyat sem mondja a beszédprodukción. Ugyanis amikor megjelenik beszédében az *a*, az névelő, akkor szinte enklitikum szerűen egyben ejti a névelőt és a ragozott igealakot.

¹⁰⁹ Emlékezetem szerint előfordult nála olyan hezitáció, a beszédproduktum újrastrukturálásnak kísérlete, amikor nyelvtani önkorrekciót akart végrehajtani. De nem tudta önmagát kisegíteni, mert nem állt rendelkezésére az a szintaktikai környezet, amely inspirálhatta volna. Megesett olyan hezitáció is, amikor a grammatikai önjavítás sikeresen elvégezte, mert már fel tudta idézni a teljes megnyilatkozást, és abban más, helyes alakot alkalmazott. (*Addig én előkészítem a díszítést... díszdideszést, díszítést, igen.* [3:9]) Vagyis nyelvfejlődése előrehaladtával a „magyar nyelv Jancsija” korlátaiból, sajátos redukált nyelvezetéből fejlődött, és fokozatosan felépítette a „Jancsi magyar nyelve” tartományt.

¹¹⁰ S. Meggyes Klára a következő megfigyeléséről számol be: „A kommunikáció során nagyobb egységek közlése és megértése folyik, amely nagyobb egységeknek a szavak csak alkotóelemei. Az egész folyamat valamilyen módon a beszélő részéről az alkotórészek összerakása, hallgató részéről pedig a nagyobb egységek analizálása, felbontása révén megy végbe” (S. Meggyes: 1977: 238).

változások egyik fontos előmozdítója (a forrásokat lásd Lengyel Zsolt 1972: 55). Az utóbbi években viszont a szemantikai kutatásoknak köszönhetően újra előtérbe került az analógia magyarázó ereje (Blevins, P.–Blevins J. 2009), és a magyar nyelvészetben is újra teret nyert (Rung 2010). Az analógia egy olyan kognitív képesség, amely az ember mintázatfelismerő, mintázatkereső és mintázatkiemelő képességén alapul (Blevins, P.–Blevins J. 2009: 1).

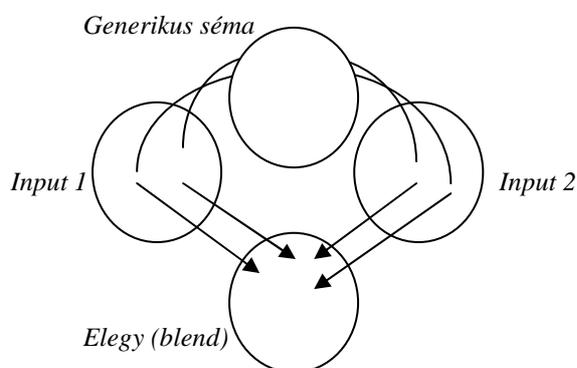
Az embergyermekek a kognitív érettség egy szintjén képesek hang- és képi mintázatokat, köztük a jelentős mintázatokat (elemeket és elemegységeket) összehasonlítani, és a hasonlóság alapján újabb alakokat képezni. A hasonlóság és az új forma képzésének műveletét a nyelvészet gyakran aránypár formájában fogalmazza meg (Blevins, P.–Blevins J. 2009: 9): $A : B = C : D$. Vagyis két mintázat mint input hasonlóságát átvisszük másik két mintázatra, amelyeken a két-input mintázat közti hasonlóság figyelhető meg. A „hasonlóságnak” a természete igen eltérő lehet. A nyelvi analógiáknak sokféle, a nyelvi szintek szerinti analógiáit (fonológiai, szemantikai, szintaktikai stb.) fajtáit figyelhetjük meg. A paradigmák is valamilyen hasonlóságon alapuló szócsaládok, legyen szó főnévi esetparadigmáról vagy a magyar igeragozási paradigmákról. A gyermeknyelvi korpuszok longitudinális vizsgálata ki is tudja mutatni az analogikus vagy pontosabban az analógiával leírható alakulatok képzését (Tomasello 2003: 163–169). A gyermeknyelvi adatokat az anya vagy a gyermek korábbi produkciójával is összevető kutatások (lásd erről Dąbrowska–Lieven 2005) az anyai (gondozói, vagyis a gyermekhez intézett beszéd: CDS) és a gyermeki output összehasonlításával megállapították, hogy a nagyon korai gyermeknyelv egyharmada az anyai utánzásán alapul,¹¹¹ a későbbiekben pedig csaknem kétharmadnyi a korábbi megszólalások analógiaalapú változata: helyettesítés, hozzátoldás, törlés, beillesztés és megváltoztatott sorrendű művelet (Blevins, P.–Blevins J. 2009: 8). A MacWhinney által megállapított magyar nyelvvelsajátítási műveletek között is első helyen szerepel a magolás (*rote*) és az analógia (MacWhinney 1985: 1092). A nyelvvelsajátítás újabb komputációs elvű vizsgálatai vagy a magyar főnévi morfológia leírása pedig alkalmazzák is mint elvet (MacWhinney 2010, Rung 2010), ahol az analógia nem a szabálynak egy lokálisabb értelmezésén alapul.

A gyermeki megszólalásokban nagyon jól alkalmazhatónak tartom a kognitív nyelvészetben használt *blend*, azaz az *elegy* jelenséggel történő értelmezést. Az elegyítés művelete az analógiához képest sokkal kidolgozottabban írja le a hasonlóságnak egyik elemről a másikra történő átvitelét.

---

¹¹¹ Bizonyos, hogy a gyermek „utánoz” is, vagyis „magol”. Ugyanis azokat a nem reciprok megszólalásokat, amelyeket kifejezetten a gyerekek becézőn címzett az anya, Jancsi visszairányította az anyának: *Szóltál, Táci?* Ebből a „visszairányításból”, az anyai beszédláncolat szószerinti visszamondásából világosan látható az utánzás, a magolás ténye. Pontos kutatásokat az anyai beszéd mint gyermeki *input* és az ebből bizonyíthatóan visszamondott *intake* arányáról nem végeztem, de a fent illusztrált esethez hasonlóan biztosan igazolják a meglétüket. Többben is beszámolnak a *Kérsz? Kérsz.* típusú szomszédsági párról az anya-gyermek interakcióban (pl. Kenyeres 1928: 33). Bizonyára ezekből a magolt, sokszor szételemzetlen kifejezésekből is származott a gyermeknek később tudása: elsajátított minta, amely alapul vehető, az újabb tapasztalatok birtokában szételemzhető.

Az elegyet Gilles Fauconnier és Mark Turner írta le (Fauconnier–Turner 1998). Elsősorban fogalmi elegyekkel és a metaforikus elegyítéssel foglalkoztak a kutatások, de a jelzős szerkezet vagy a kauzális szerkezetek újabb leírásával kapcsolatosan is előkerült az elegyítés kognitív mechanizmusa.

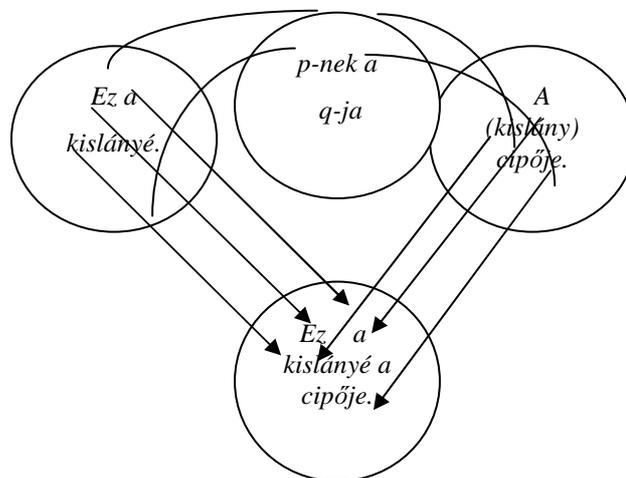
A lényege szerint két viszonyított input-elem tulajdonságaiból kölcsönös egymásra leképezés révén egy közös mentális térbe, a blendbe mindkettőből bekerülnek egyes tulajdonságok (és többnyire a két inputban maradnak az elegybe nem kerülő elemek). Az új nyelvi egység egy generikus séma alapján jön létre, de az elegyben a viszonyított dolgoknak csak az egyikére jellemző tartalmat hordoz magában, és azokat sajátos arányban és módon elegyíti. A kognitív nyelvtan szerkezetei a generatív grammatika összetevős szerkezeteivel ellentétben nem egy kalkulus eredményei.¹¹²

A gyermek a környezeti inputból kiszűri, elsajátítja az önkifejezéséhez szükséges nyelvi egységeket, ám kognitív meghatározottságai, memóriakorlátai, artikulációs problémái miatt a célstruktúrákat csak részlegesen tudja reprodukálni. A célstruktúrák reprodukálására irányuló gyermeki megszólalásoknak e köztessége miatt alkalmazható jól az *elegyítés* mechanizmusa. Nemcsak szavak vagy hasonlatok elegyére gondolhatunk, hanem jelrészek fogalmainak a keveredésére is. Amikor a kisgyerek nem konvencionálisan szerkeszt, akkor korántsem arról van szó, hogy távoli, egymástól jelentésükben független jelenségeket véletlenszerű és motiválatlan módon szerkeszt össze tudatlanságában. Többnyire valamilyen közlési szándék, motiváltság, hasonlatosság mentén kapcsol össze különféle nyelvi jelenségeket, és amennyiben ezt az elegyítés mechanizmusával jellemezzük, módunkban áll az elegy generikus tere alapján a hasonlóság, a motiváltság alapját is megragadni (szemben az analógiával).

¹¹² A konstrukciós nyelvtanban Adele Goldberg úgy fogalmaz, hogy a forma–jelentés párból felépülő konstrukció formái és jelentésbeli része nem megjósolható magából a konstrukcióból vagy a már korábban létrehozott konstrukciókból. Azért is illik az alkalmazásuk a gyermeki produkcióra, mert Langacker nyelvi egységeihez hasonlóan a beszélő egyéni konstrukciói (Goldberg 1985: 4).

A kisgyerek számára egyrészt adottak a hallott inputokban az előfordulási példányok azonos vagy különböző mintázatokban, használati kontextusokban, és mindezek alapján produkálni szeretne egy célstruktúrát. Beszédproduktumát meghatározzák forrásai (az anyai beszédből) és az ő saját használati kontextusa (amit és ahogyan mondani szeretne közlésével adott szinten lévő tudása alapján, amely soha semmilyen módon nem lehet azonos a korábban hallottakéval, pl. az anyai megnyilatkozás kontextusaival). A megszólalását ezeknek a forrásoknak egyes tulajdonságai jellemzik, de maga a beszédproduktum már sajátos, a kisgyerek megfogalmazásmódjára jellemző elegyet képvisel. (Lásd a következő ábrát.)

Egy első látásra talán leginkább morfoszintaktikainak mondható elegyet említek példaként, Jancsi egyik a birtokos szerkezetekkel kapcsolatos megszólalását: *Ez a kislányé a cipője.* (2;5). A részletesebb elemzés arra is rávilágít, hogy e morfoszintaktikai elegytéskor valójában jelentéselemek összekapcsolásáról is szó van. Valószínűleg a kisgyerek már hallhatta vagy mondhatta az *Ez a kislányé.* és az *A (kislány) cipője.* mintázatokot, mert az általa képzett forma erre enged következtetni. Az elegy két mentális térre mint forrástartományokra épül. Mindkettő egy ('kislány') birtokost és egy ('cipő') birtokot tartalmaz. A birtokjeles forma azonban a birtokost, a birtokos személyjeles forma a birtokot helyezi a kifejezés fókuszába (profilálja). A magyar -é birtokjel a birtokost jelölő szón van, és ez a birtokos birtokára utaló morféma voltaképpen egy PRO-nyom. A másik, a birtokos személyjeles szerkezet viszont éppen a birtokot, a cipőt nevezi meg, és a hozzá toldalékolt birtokos személyjellel anaforikusan visszautal egy 3. személyű birtokosra. A mentális „jelenet” nyilvánvalóan hasonló, de lehetséges nyelvi kifejeződései eltérően láttatják. Nemcsak a profilálás rendezi el másképpen a jelenetet. A személyjel referense nem olyan kifejtett, mint 'a kislány' nominális referense. A kifejezés generikus tere, szimbolikusabb formája a birtokviszony: 'valakinek a valamije'. A generikus tér alapján adatközlőm a két forrástartományból alkotta meg ezt a kreatív alakulatot, melynek mindkét forrástartománya pragmatikailag helyénvalóan alkalmazható a birtokviszonyt megragadó jelenet leírására.

5. ábra

Jancsi, aki ekkor két és fél éves sem volt, már komoly tapasztalatokat (a szakirodalomban: gyakorisági alapú disztribúciós megfigyeléseket tehetett magáévá, mert ugyanazon jelenetre az azonos funkció alapján a két nyelvi egységet alkalmazni tudta, ha a kivitelezés során egy nem konvencionizált alakulat is lett a beszédproduktum. Korai nyelvében számos hangigye figyelhető meg, az intenzív alaktani és szintaktikai fejlődés idején pedig számos alaktani egyítés történik.

Az egyben is négy elem vesz rész, mint az analógiában. Nagy előnye az analógiával szemben, hogy egy mentális térben kerülnek együvé az input-elemek jellemzői, azaz a működése, a vele kapcsolatos művelet topológiai (geometriai), semmint algebrai. Az egy elemei egy generikus séma alapján történő egymásra képezést követően kerülnek együvé. Ez sokkal konkrétabb, részletezőbb és követhetőbb kapcsolatot tár fel, mint az analógiás folyamatokban nagyon homályosan maradó hasonlóság. Az egy rendkívül nyitott művelet, amely alkalmas a nyelvhasználat rugalmasságának vagy rendhagyóságainak magyarázatára.

4.2.5.3. Elvi megállapítások a megfigyelt „gondolathang-osztatokkal” kapcsolatban

Az, hogy ezt az egyítő mechanizmust a nyelvésajátításra alkalmazom, azt is jelenti, hogy az első nyelv elsajátításában nem a szabályalkalmazást látom döntő elvnek.¹¹³ Amikor megjelennek az igei tőmondatok (amelyekre továbbiak és bonyolultabb predikátumok tudnak ráépülni), már készen áll az észlelési és produkciós kombinatorikára támaszkodó gyermeki tudás. Egy agglutináló nyelv elsajátítási korpuszában (az általam adatolt mintavételekben is) az egy mechanizmusa áthatja a nyelvi szinteket. Ilyenformán egy-egy jelenséget sokkal összetettebb formájában lehet megragadni, mint az elkülönített szintekre vonatkozó különféle hatókörökkel jellemzett szabályalkalmazásokkal. Több nyelvi szintet vonhatunk be, ez adekvát a gyermeki közlések holisztikus megjelenésével. A gyermeknek kettőnél is több forrásból származó nyelvi tapasztalatához köthető kreatív alakulatait is elemezni lehet vele, akkor is, ha ez a több forrású alkalmazás nyelvészeti értelemben akár fel sem merülhetne. De nem csupán a normán kívül eső, kreatív formákról lehet itt szó. Pl. a nyelvi jel önkényessége okán fonológiai és szemantikai kapcsolatokat csak a hangutánzó, hangulatfestő szavaknál szokás vizsgálni, holott az óvodáskorúak a hangalak és a jelölt között motivált kapcsolatokat feltételeznek.¹¹⁴ A jól feltárt egy meg tudja mutatni a szerkesztésmód motiváltságát.

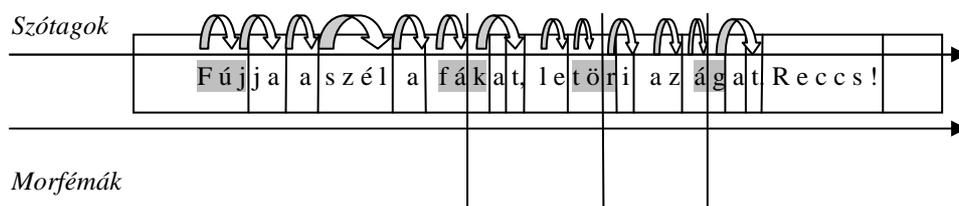
---

¹¹³ A wug-teszt kitalálója 1995-ben már azt konstatálja az elméletek gyors változásával kapcsolatban, hogy az, amit negyven évvel korábban szabályalkalmazásnak vélt, az 1995-ben már neurális hálózatokban zajló történés: „Some of this texts’s authors’ early work was predicated on the notion that children acquire rules (indeed, one of us once wrote that if a child can tell us that the plural of *gutch* is *gutches* we have evidence that he has a rule for the formation of the plural). Now models of plural formation call upon neural nets rather than abstract principles, and they are also persuasive” (Berko Gleason–Bernstein Ratner 1995:393).

¹¹⁴ „... young children consider that the name of an object is actually one of its attributes...” (Berko Gleason–Bernstein Ratner 1995: 393).

A gyermekeknek tulajdonított szabályalkalmazásokhoz elengedhetetlen lenne, hogy ismeretszerűen álljon rendelkezésükre a *know what* és a *know how* (ezért aztán szabályokról a reflektált idegen nyelv tanulásban beszélhetünk). A *tő* vagy a *toldalékok*, a *kötőhang* és a *hasonlók* nyelvészeti absztrakciók. Bár a kisgyermeknek ezekről van tudása, de az nem ismeret jellegű. A kisgyereknél ezek az egységek csak a langackeri kognitív nyelvtanban megfogalmazott *szekvenciális és összefoglaló letapogatások együttes alkalmazása után létrejött, azaz procedurálisan visszakövetkeztetett egységek*.¹¹⁵ Nem olyan kiinduló elemek, mint ahogyan a nyelvészet által posztulált, a nyelvet építő elemekre szokás tekinteni. Éppen fordítva szemlélendők: nem a gyermekeknek vannak nyelvészeti fogalmaik, hanem a nyelvészet a gyermeki beszédből tudhatja meg, hogy milyen is a nyelvészeti fogalmainak az ontológiája: csak a tényleges emberi, működő beszédtevékenységben van létmódjuk, a beszédről való beszédben nincs. Ha nem ültetünk a kisgyerek fejébe egy nyelvészt, akkor el kell fogadnunk: a gyermek elsődlegesen nagyobb mintázatokot különít el, melyeknek a belső szerkezetét összefoglaló letapogatással, egyfajta procedurális tudással magáévá is teszi. A szabályalkalmazás értelmezésében így egy tudatos, inkább a nyelvészeti fogalmakkal operáló, az idegen nyelvek tanulásában alkalmazható művelet.

A *kislánnyal* alakhoz hasonló képzését szabályalkotásra alapozó elméletek (Pinker 1999) többet állítanak, mint amennyit bizonyosan tudhatunk, mert a nyelvelsajátításban a szavak dekomponálását, morfémákra szegmentálását olyanformán feltételezik, ahogyan azt a nyelvészetben az alaktan teszi (Pléh 2000: 974–981). Megfigyeléseim szerint a kisgyerek is dekomponál, de ez a dekomponálást nem alaktani keretben kell elképzelnünk, amint az az alábbi példában is látható. Bevezetőmben említettem, hogy megfigyeléseim több a beszéd linearitásával megegyező irányú elv működését mutatták adatközlőmnél: 1. szótagolás 2. morfematikus tagolás 3. periódusra (pl. glosszémára) kiterjedő eseti tagolás:

6. ábra

Nem kizárt, hogy ezek a fonotaktikai mechanizmusok egyszerre működnek procedurálisan. A fent bemutatott gyermekmondókát például erősen hangsúlyos szótagolással mondják a bölcsődés korú gyermekek, azért, mert a magyar gyermekmondóka irodalomnak ez a darabja így lüktet. A lüktetés alapján a (függőlegessel jelölt) szótagi és a (szürkével jelölt) morfematikus határok nem esnek egybe: a gyerekek ugyanakkor élvezettel nyomják meg a *-kat*, a *-ri* amúgy „nem értelmetlen”,

¹¹⁵ Még egyszer hozzáteszem, hogy Langacker a vizuálisan észlelt jelenetekre alkalmazza a letapogatásokat, én azonban az auditív észlelésre.

mert szóképző szótagokat. Ugyanakkor ezek a szótagok, melyek a beszédszünet vagy szózáró határpozíció miatt a mind több nyelvi tapasztalat révén elsáncolódhatnak (*entrenchment* (Langacker 1987: 59), nagyon is jelentő elemek: az első egy toldalékbokor, a másik a gyermek számára ismert polifunkcionális toldalék (-i) a szótagolás procedurális mechanizmusa miatt elé kapcsolt -r-rel.

A főnevek nominatívusának vagy magyar igék esetében a tőnek tekintett E/3. személyű igealaknak csak akkor lehet nyelvészeti értelemben kitüntetett szerepe, ha ezt a beszéd (pl. a kisgyereké) igazolja. A kisgyerek a *kislány*, *kislányom*, *kislányok*, *kislányt*, *kislánnyal* alakokat mind hallhatja, s könnyen megeshet, hogy egyszer ezek után *kislányot* vagy *kislánnyal* alakot mond elegyként. Az előbbit ténylegesen nem mondta adatközlőm, de az utóbbit, a *kislánnyal* alakot már igen. A *kislánnyal* alak rámutat arra is, hogy forrásmintázat nemcsak az azonos tövű szavak lehetnek (pl. *kislányok*), hanem más tövek, pl. hangtani értelemben más, de funkcionálisan hasonló végződésűek is (pl. *autók*).

A *kislánnyal* alakot sohasem mondta Jancsi környezete, ő azonban instrumentalis-commitativus esetben gyakran mondta hasonlóan a mássalhangzóra végződő főneveket. A jelenséget Kenyeres Elemér is megfigyelte: (Kenyeres 1928: 32).¹¹⁶ A *kislánnyal* alak arra utal, hogy Jancsi a hasonulás miatt változó mássalhangzókkal megjelenő toldalék alapelakjának az asszimilációt nem kiváltó magánhangzó végű főnév toldalékját (-vAl) tekintette a kisgyerek. Éppen a változatos végű főnevekhez képesti állandósága okán mutatkozhatott jól alkalmazható alapelaknak. A *gyermek kezdetben ráhangolódott a sok esetben könnyített alaktani tövet kínáló magánhangzóra végződő tövű főnevekre mint alakilag prototipikus főnévre, mely tárgyesetben, többes szám alanyesetben és instrumentalis-commitativus esetben is a kiszámítható toldalékolású konstans alak*. A nagyszámú magyar mássalhangzó kezdetű esetragok közül (az -ért, -An és az -ig nem ilyen) egyedül az ugyancsak hasonló translativus ragjának van még esélye, hogy ezt a jelenséget feltárja. A translativus viszont azért nem tudhatta revelálni ezt az említett jelenséget, mert kognitíve nehéz, nem fordulhat elő a gyermeki beszédben. Az instrumentális azonban a kisgyerek megismerő tevékenységének nagyon korai eleme.

A morfofonológiai elegy egyik inputja ebben az esetben a könnyített alaktani tőhöz, azaz a magánhangzó végűhöz (*apa*, *anya*, *bácsi*, *maci*) járuló -vAl toldalékos alakulat. Kezdetben, amíg nem hasonult alakú glosszémák jelentették az egyik inputot, addig a kisgyerek nem tudta a hasonult alakot alkalmazni a beszédprodukciónban. Mihelyt a két input (hasonult és nem hasonult) egymásra képeződött a beszédmegértésben a hasonló funkció megértésével, már hasonult instrumentális esetragos alakok is megjelenhettek az elegyítés művelete révén a beszédprodukciónban. A *kislánnyal* alak is egy elegyítés, leginkább egy morfofonológiai elegy.

---

¹¹⁶ Vö. „Még 3 éves korban, sőt ritkán később is mond a gyermek ilyen alakokat: kalapval, késvel stb., tehát olyanokat, melyekben a rag első mássalhangzója nem változik át a tőszó utolsó mássalhangzójává” (Kenyeres 1928: 31–32).

Az elegy jól alkalmazható a morfofonológiai szegmensek magyarázatában, s így különösképpen a gyermeki, szükségszerűen nem Elegyként tudtam lejegyezni és értelmezni Jancsi néhány korai, a korpuszban is jelölt megszólalását: *rajzót* = rajzolt? rajzot? vagy *eszi*'= eszi? vagy eszik? E példákból is látható, hogy az egyik glosszéma hangi sémája tartalmazza a másikat: *rajzo(l)t* (Praeteritum, Accusativus). Számos esetben a magyar nyelv is ráadásul megerősíti a nyelvi kódot csak apránként feltörő kisgyerek okos és helyes „félremondásait.”¹¹⁷ a *látod* helyetti *látot* esetében az E/2. személyjelölés [d]-je meghatározott akusztikai környezetben [t] hanggá zöngétlenedhet, miközben a [d] zöngétlen artikulációját megerősíthette a *látott* glosszéma korábbi észlelése is. S a kód feltörésének korai szakaszában, amikor még kevés megnyilatkozás-példánnyal találkozott a kisgyerek, a különböző típusokhoz tartozó példányokat összemosta. Talán mind között a legjellemzőbb (konvencionális) elegy a magyarban tárgyrag nélküli, E/1. és E/2. birtokos személyjeles tárgy: *szemem, lábad* (szemem, lábad = Nominativus? Accusativus?). Ráadásul ugyanezen személyjelek találhatók meg többek között a B-igeragozásban is. Az anyai kódot feltörő és a maga kódját kiépítő Jancsinak sok és eltérő szintaktikai mintázatpéldánnyal kellett találkoznia, hogy az elegyeken keresztül letisztuljanak az eltérő típusú szintaktikai mintázatokhoz tartozó morféimák (az akkorra már helyesen is artikulált, szételemezett hangzasképükkel). Idővel, amint egyre jobban szegmentálta a gyermek a beszéd folyamatot úgy észlelésében, mint beszédprodukciónak, a magyar nyelvre vonatkozó tudásában specifikálódtak a magyar nyelv szókezdő és szóvégi szótagjaira és így általában a szótagra vonatkozó magyarsajátos fonotaktikai ismeretei, amelyek megteremtették a szuffixumok (prefixumok és affixumok) észlelésének és reprodukciójának, azaz a tudatos toldalékhasználat alapjait. A legjobb példányhoz (amely természetesen a nyelvészeti leírás idealizációja révén létezik csak) tehát számos, mindig adott gyermekre jellemző „saját példányokon keresztül jut el a kisgyerek.”

Miután az előzőkben áttekintést adtam a gyermeknyelvi kód kialakulásának sajátosságairól, talán világosabbá vált, hogy egyáltalán a kétféle igeragozás alakjai miként is jelentek meg adatközlő beszédében: nagyon korán, lavinaszerűen, rövid igei tömondatokban, kommunikatív helyénvalóan, változatos igékkel, változatos paraméterek (mód, idő, szám, személy, ragozás) mentén. A produkciós mechanizmus szempontjából: utánzással, felismert mintázatok alkalmazásának kiterjesztésével, variációval, elegyítéssel. A következőkben már nem a hangzás szintjén foglalkozom velük (ehhez inkább a pszicholingvisztikai kísérletek tudnak hozzászólni). Elsősorban a ragozott igealakokat tartalmazó konstrukciók forma-jelentés párijaira, a használati kontextushoz kötött funkcióra összpontosítok. A ragozott igealakokat tartalmazó konstrukcióknak a viszonylag nagyszámú előfordulása miatt számszerűségekkel kezdem a vizsgálatot.

---

¹¹⁷ Félremondás: a „kezdő beszélő” jól hallja a glosszéma példányait, tehát percepciója helyes, de a produktív szinten még további finomítást kell majd végeznie, ezért adott fejlődési szintjén időlegesen félre-, eltorzítva mondja a célstruktúrát.

4.2.6. Mennyiségi vizsgálatok gyermeknyelvi korpuszon

Ebben a fejezetben az igei predikátumokat fogom vizsgálni. Változatosságuk, kommunikatív helyénvalóságuk okán feltételezhető, hogy az előbbieken felderített mintázatfelismerő és mintázatelőállító készségek már aktívak voltak adatközlőmnél. A korpuszom részeit és rétegeit ehelyütt először mennyiségi mutatók, illetve statisztikai számadatok segítségével tárom fel.

4.2.6.1. Átlagos megnyilatkozáshossz-érték (19–69 hónap)

A gyermeki megszólalásokat gyűjtő korpuszok természetesen adódó felosztása a havonkénti részelés vagy a megszólaláselemek száma alapján megállapított fejlődési szakaszok: egyelemű (más szóval egyszavas) közlések kora, kételemű (kétszavas), többelemű (többszavas) korszak. Ez utóbbit tekintve számomra nem világos azonban, hogy például az adatközlőmnél gyakran egy prozódiai egységként ejtett többelemű közlések, a MacWinney által amalgámnak nevezett konstrukciók (MacWhinney: 1985: 1093). miként kezelendők elemszám szempontjából.

Brown 1973-as munkájában (Brown 1973) a morfémaszám alapján minősített átlagos mondathosszérték (pontosabban megnyilatkozáshossz-érték), az MLU¹¹⁸ növekedése szerint öt korai korszakot különített el, amit a gyermeknyelvi korpuszokat vizsgáló kutatások többnyire átvettek vagy később módosítottak. A módosítást az indokolta, hogy több kétely is merült fel (pl. Peters 1983: 94–95) az MLU egyoldalúságával és informatívásával kapcsolatban: a rajta alapuló korszakok önkényes és kvalitatív lépcsőfokoknak tűnnek. Az MLU függhet az adatolt szituációtól, kontextustól, és csak átlagos megnyilatkozáshossz-értékre alapozni nem tanácsos, mert két-három korszaknyi ingadozás is előállhat egyetlen negyvenperces átiraton belül is (Klee–Fitzgerald 1984: 251-269). Mindezekért nem egy a grammatikai fejlődést széleskörűen jellemző indexként szabad számon tartanunk az angolnál sokkalta gazdagabb morfológiájú agglutináló magyar nyelv esetében sem. A gyermeki nyelv fejlettségének egyik mérőjeként persze alkalmazhatjuk, de a fejlődés kirajzolódását minőségileg részletezni és árnyalni kell a közlések elemzésével.

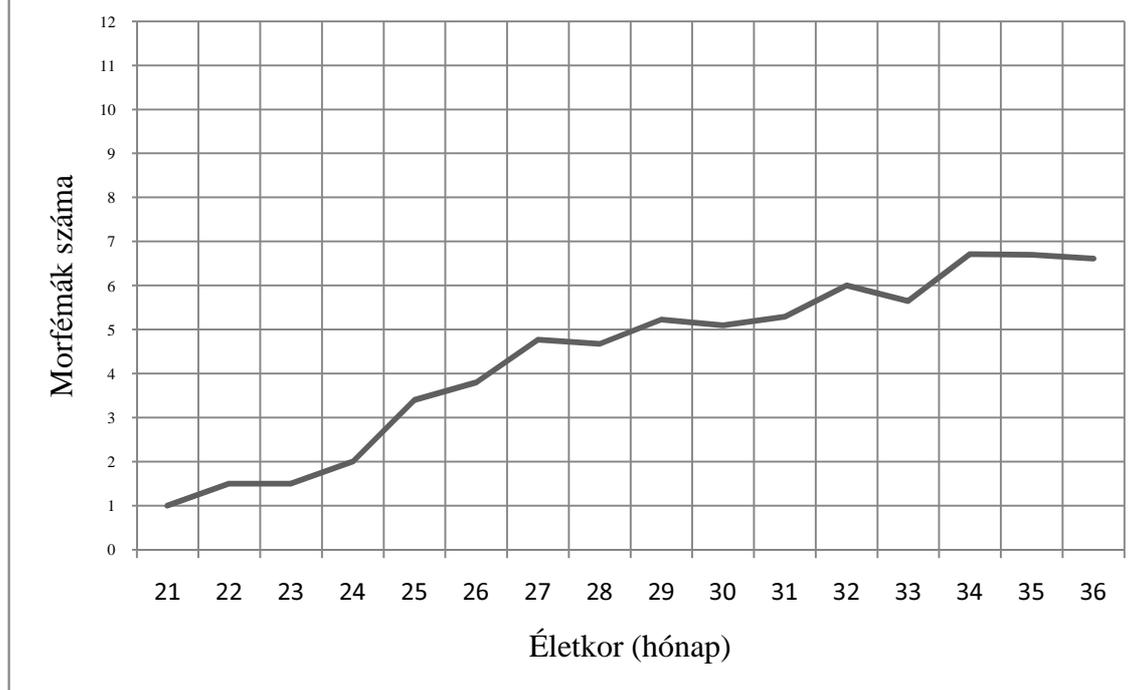
Vizsgálatomban azért van az MLU-nak jelentősége, mert a vizsgálat fókuszában álló igeragozásokkal kapcsolatban rámutat arra, hogy adott időszakban a gyermek a megnyilatkozásokba hány morfémat vont be. Míg például a korai egocentrikus beszédmód időszakában az igealany tekintetében az igeragozás egy személyragjával számolhatunk, addig később a 3. személyű igealanyok megjelenésével akár már névelős főnévi kifejezésekkel.

Adatközlőmnél a nyomon követett közel hat év folyamán a következőképpen alakultak az átlagos megnyilatkozáshossz-értékek:

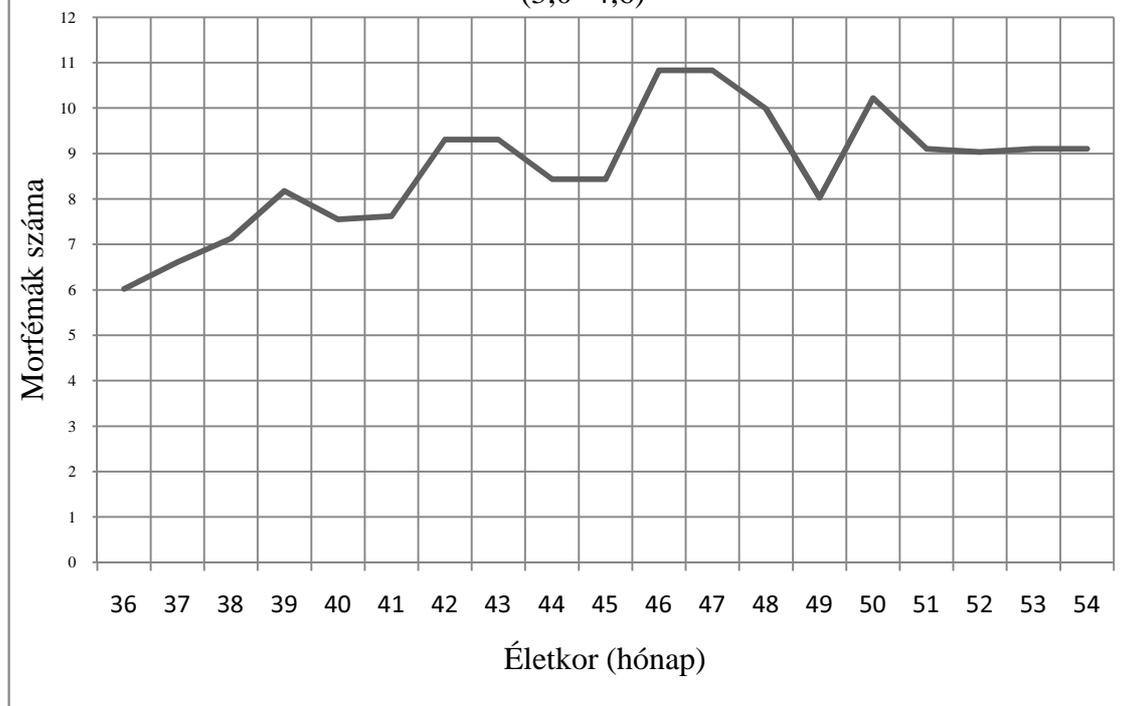
¹¹⁸ Brownnál: Mean Length of Utterance. Az MLU-t Brown instrukciói alapján (Brown 1973: 54) számoltam, bár a magyar nyelvre való tekintettel – Brownnal szemben – az ún. kicsinyítő képzőket külön morfémanak szerettem volna venni. Tanácsosabb lett volna így tennem, Réger Zita is külön morfémanak számolta kutatásában (Réger 1990: 204).

4.2.6.1.1. Átlagos megnyilatkozáshossz értékeinek alakulása
(1;9–3;0)

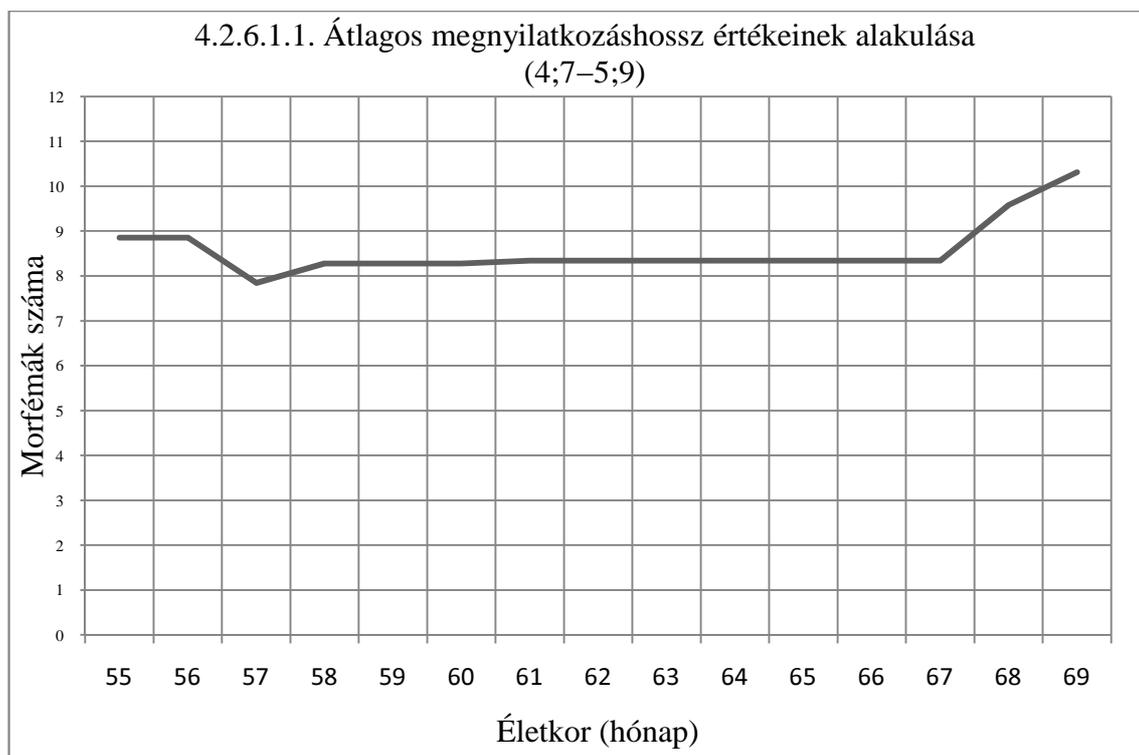

7. ábra

4.2.6.1.2. Átlagos megnyilatkozáshossz értékeinek alakulása
(3;0–4;6)

8. ábra

9. ábra

A 4.2.6.1.1. számú diagram stagnálást mutató görbéjét a ritka és a már nem reprezentatív adatfelvétel magyarázza. Annyit azonban megmutat, hogy a megnyilatkozások morfémaszáma továbbra is magas, azaz a magyar nyelv típusának megfelelően morfematikusan erősen tagoltak voltak Jancsi közlései.

Ami a morfémaszámot illeti, Jancsi MLU által jellemzett grammatikai fejlődése, kiegyensúlyozottan és törések nélkül emelkedett. A legkorábbi adatokban valószínűsíthetően sokkal nagyobb arányú lehet az anyai beszédből a másolt mintázatok aránya (bár ezt pontosan csak az anyai beszéd korpuszba rögzítésével lehetne csak igazolni), mint a hároméves kort közvetlenül megelőző és az az utáni adatokban, ahol a gyermek már nagy mennyiségű nyelvi tapasztalattal bírt az önálló és kreatív megnyilatkozások megfogalmazására. Ezért a kétféle igeragozású predikátumokra vonatkozó számadatoknál ezt tekintetbe kell vennünk.

4.2.6.2. A tárgyasság megjelenése

A következőkben egy a legelső megszólalásoktól (1;4) adatközlő két év négy hónapos koráig (2;4) tartó időszakra vonatkozó megnyilatkozások alkorpuszát (16–27. hónapig) emelem ki egy szorosabb mennyiségi vizsgálat tárgyául. Egyrészt azért erre a kezdeti egy évnyi korszakra esett a választásom, mert a legelső igei predikátumoktól fogva tartalmazza a mindkét igeragozáshoz tartozó igealakok

megjelenését, vagyis a kezdeteknél leírható, felgöngyölíthető az igeragozási formák használata és háttérük.¹¹⁹ Megjelenik a tárgy, tárgyrag (1;10).

A teljes korpusz előzetes áttekintéséből látható, hogy a (mindkét konjugációhoz kötődő) legkülönbözőbb tárgytípusok megjelenése a gyermek beszédében egészen a korpusz lezárultáig (sőt tovább is) folytatódik. Ekkorra már olyan sokféle morfológikusan összetett, különféle szófajú, szintagmatikus tárgyak és tárgyi mellékmondatok is előfordulnak, amelyeknek a bemutatása sok más mellett a névszók elsajátításának vizsgálatát is szükségessé tenné. Ésszerűnek tűnik a kezelhetőség határaiig leegyszerűsíteni a vizsgálatom fókuszát. Így az említett kezdeti alkorpuszban, ahol az átlagos megnyilatkozások hossz-érték maximuma ötmorfémányi,¹²⁰ viszonylag korlátozottabb keretek között vizsgálható az igeragozások használatát működtető mechanizmusok feltérképezése, mint a már összetettebb megnyilatkozások szakaszában. Ennek a kezdeti alkorpusznak a belső számszerűségeire összpontosítok.

Az alábbiakban mindegyik diagram tehát egy évet fog át és tizenegy mintavételen alapulnak. A 11 minta nem esik egybe az adott időszak megnyilatkozásainak egy naptári hónapjára eső mintájával. Ebben az időszakban miközben a gyermek stabilan használja az A-igealakokat egocentrikus beszédmódjának, tipikus beszédhelyzeteinek megfelelő számban és személyekben (ehelyütt főként az anyával és a testvérrel folytatott jellegzetesen interperszonális szövegekre kell gondolnunk), már nemcsak megjelenik, hanem kiterjesztődik a B-igeragozás tárgy nélküli használata a határozott névelős tárgyak alkalmazása felé, noha még nem stabil.¹²¹ Jancsinál ritka a birtokos személyjeles tárgyak megjelenése B-igealakok mellett.

Az A-igeragozás főként intranszitiv igékkel alkotott predikátumokban van jelen, vagy tárgyas igék tárgyatlan (abszolút) használatában, máskor generikus tárgyakat tartalmazó megnyilatkozásokban. Sok esetben azonban ténylegesen nem generikus főnévhasználatról lehet szó, hanem arról, hogy a gyermek ebben a még ingadozó határozott névelőhasználattal jellemezhető időszakban nemegyszer megspórolja a határozott névelőt. (Ugyanez megfigyelhető volt S. Meggyes Klára kislányánál is a korai időszakban: S. Meggyes 1971: 58). Az *egy* határozatlan névelős tárgyak még meg sem jelennek.

Érdekes tekintetbe venni a magyar igék tárgyasság és ikés/iktelen volta alapján megállapított megoszlásának arányait (Kugler 2000: 111). A tárgyasság vagy a tárgyatlanság éppen a kétféle igeragozás feltételei miatt a magyar igének különösen meghatározó jelentésbeli jellemzője. Azért

¹¹⁹ Praktikus okként szerepet játszik ennek az alkorpusznak a vizsgálatában, hogy a teljes korpuszon végzett mennyiségi vizsgálatok igen terjedelmesek lennének. Ennek a igeragozásokra (is) érzékeny nyelvelsajátítási korszaknak az alkorpusza azonban mint a kód „feltörésének”, a kód kialakulásának kezdete amúgy is kiemelkedő fontosságú, ahogy Arisztotelész mondja: „Ha bármit meg akarsz érteni, figyeld a kezdetét és kövesd nyomon a fejlődését.”

¹²⁰ Az E/1. személyű, kitett tárgyas predikátum általában 5 morfémából áll: *Keresem a ceruzát.*

¹²¹ Idegen nyelv tanulási és anyanyelv-elsajátítási korpuszokból ismert az a tény, hogy nem azonnal, egy csapásra válik egy-egy nyelvi elem megtanulttá/elsajátítottá. Visszaeséseken át jut el a beszélő a célforma sokféle szemantikai és szintaktikai kontextusában érvényes, megfelelő használatához. Vö. a már említett angol nyelv erős és gyenge igéinek elsajátítását (Pinker 1999).

fontos szempont nyelvünk beszélője számára, mert morfoszintaktikai, vagyis ragozási következményei vannak: egyrészt a tárgyatlan igéket B-igeragozásban nem használjuk (kivéve, ha pl. meghatározott igekötők használatával tárgyas jelentésű válnak, ahogyan azt már Szenczi Molnár Albert is megfigyelte, pl. *lakik* : *belakja*), másrészt a tárgyas igék azok, amelyek mind A-, mind pedig B-igeragozással megjelennek.¹²² A kisgyerekeknek, ha nem is tudatosan, számolnia kell ezekkel a korlátokkal. Azaz a beszélőnek valahogyan be kell hatolnia az egyes igék jelentésébe, hogy a ragozás szempontjából helyénvaló igealakokkal alkossa megnyilatkozásait. Az ikesség pedig azért lehet szempont, mert kiugró morfológiai jelölője van jelen idő E/3. személyben, amelyet a magyar kisgyerekek hamar észrevehetnek. Bár az ikes igék jelentésszerkezete nagyon eltérő lehet: a cselekvő tárgyas igéből képzettek esetében az energiaátvitel eredetileg páciensi szerepe ágensivé értékelődik át: (*Ők*) *törik a fát.* → *A fa törik.* Ez az ikes ige eredeti funkciója: a szándék nélküli cselekvés jelzése. Az ikes igék másik része, a nem tárgyas igéből képzettek történést (pl. *folyik, esik*) vagy időben tartósabban lefolyó cselekvéseket, állapotokat jelölnek (pl. *labdázik, mászik, motorozik, lakik*). Néhány alapigénk pedig (*eszik, iszik*) annak ellenére tárgyas, hogy szándékosan cselekvő Ágenssel használatos. Ez utóbbiakból – az előbbiekkal ellentétben – B-igealak is képezhető: *eszi, issza* vs. **labdázza, *motorozza, de: lelakja*. Vajon ezeket a különbségeket az igeragozások használatának megkötéseivel a magyar kisgyerekek miként dolgozza fel: itemenként, mindegyik igenél külön-külön vagy valamilyen más elv szerint?

Magyar igék (100%)			
Tárgyatlan igék: 42%		Tárgyas igék: 58%	
Ikes igék: 53%	Iktelen igék: 47%	Ikes igék: 2%	Iktelen igék: 98%

Ebből az áttekintésből kiolvasható, hogy a tárgyatlan és tárgyas igék közötti közel fele-fele arányú megoszlás önmagában nem jelenthet támpontot az igeragozások használatában: magyarán közel ugyanolyan arányban merül fel, hogy a beszélő a tárgyas igét A- vagy B-paradigma szerint ragozza, mint az, hogy a tárgyatlanokat az A-konjugáció szerint. (Ebből úgy tűnik, látható, miért félrevezető „tárgyas” ragozásnak neveznünk a B-ragozást, mert az A-ragozás is lehet „tárgyas” az ige vonzatszerkezete szempontjából. Továbbá a B-ragozású igealaknak is van alanya, ezért a B-konjugáció „alanyi” is.)

Az is látható, hogy a tárgyatlanságnak sem egyértelmű jelölője az ige ikes volta, hiszen a magyar tárgyatlan igéknek megint mintegy a fele iktelen, másik fele ikes. Vagyis az *-ik* mint kiugró

¹²² Messze vezetne, de mégis meg kell említeni, hogy az ige tárgyassága meghatározza az általa kifejezett eseményszerkezetet. Miután a *be-* igekötőt az állapotszerű, nem dinamikus eseményt kifejező *lakik* elé illesztettük (pl. *Péter egy hatalmas villában lakik.*), akkor az eredeti igejelentés és a jelen idő következtében folyamatos állapotra utaló predikátum B-igealakot, tárgyat kíván maga mellé, aminek következtében az eseményszerkezet dinamikusra módosul. (*Péter belakja ezt a hatalmas villát.*)

morfológiai jelölőre alapozva nem lehet az ige tárgyatlan voltára következtetni. A tárgyas igéink viszont többnyire iktelenek. Mégis azt találjuk, ha kis százalékban ugyan, de találunk ikes formát gyakorinak számító igéink esetében (pl. *eszik, iszik*).¹²³

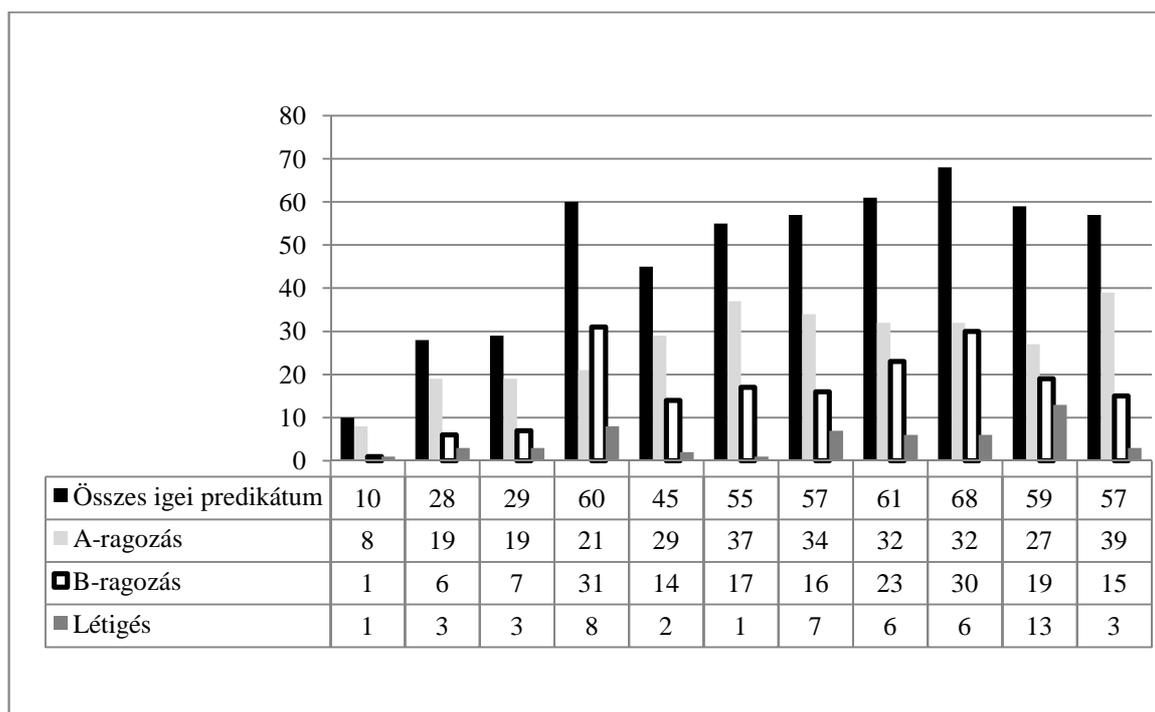
A következő megoszlásokat találjuk Jancsinál az említett alkorpuszban (16. hónap–27. hónap), ahol cca. félezernyi igei predikátum szerepelt (a többi névszói állítmány vagy más egyéb, pl. elliptikus megnyilatkozás).

Igék Jancsinál (16. hónap–27. hónap): 476 (nem létigés) igei predikátum	
Tárgyatlan: 45%	Tárgyas: 55%

Az alkorpusz kicsiny és egyedi volta ellenére arányosan őrzi a magyar igék tárgyasság szerinti fenti megoszlását. Jancsi is közel fele-fele arányban használt intranszitiv és tranzitiv igéket. Tárgyatlan ikes igéi nem tárgyas igéből képzettek, történet (pl. *eltűnik, leesik*) vagy időben tartósabban lefolyó cselekvéseket, állapotokat jelölnek (pl. *alszik, fürdik, motorozik, mászik*). A kisgyerek figyelmét gyakran megragadják a körülötte lévő világ személyeinek, dolgainak mozgásállapotában bekövetkezett változásai, ezért a nem ikes, tárgyatlan mozgásigék a gyakoriak: *gurul, megy, jön, forog, csücsül, repül, elszalad*. Tárgyas ikes igéi: *eszik, iszik, játszik*. A kisgyereknek el kell jutnia ahhoz, hogy a közös figyelmi helyzetben foglalt esemény szerkezetét és az ige tárgyas/tárgyatlan voltát a hallott nyelvi mintában megnyilvánuló igekontextusból (pl. kollokációkból vagy kollokáció hiányából) kihámozza. Máskülönben ragozási hibát fog véteni az előbb is említett korlátok miatt (tárgyasból lehet A- és B-igealak is, tárgyatlanságból csak A-ragozású). Érdekes kérdés ezért, hogy ebben a folyamatban (bizonyos igék konceptualizálásában) kap-e és ha igen, milyen szerepet kap a kisgyerek beszédprodukciónak a tárgyasság/tárgyatlanság, ikesség/iktelenesség.

¹²³ Jancsi első 20 igéjének gyakorisága írott korpuszban, a Magyar Nemzeti Szövegtárban: *esik* (1957), *ad* (2605), *alszik* (3889), *szól* (8748), *kér* (1730), *kopog* (317), *villog* (137), *hall* (1285), *forog* (389), *gurul* (127), *repül* (857), *eszik* (2956), *ordít* (873), *lát* (4683), *segít* (4333), *csinál* (1421), *megy* („első 20000”), *áll* (6932), *ugat* (296), *nyit* (644). A keresést a Mazsola programmal végeztem, 2011. 02.02-án.

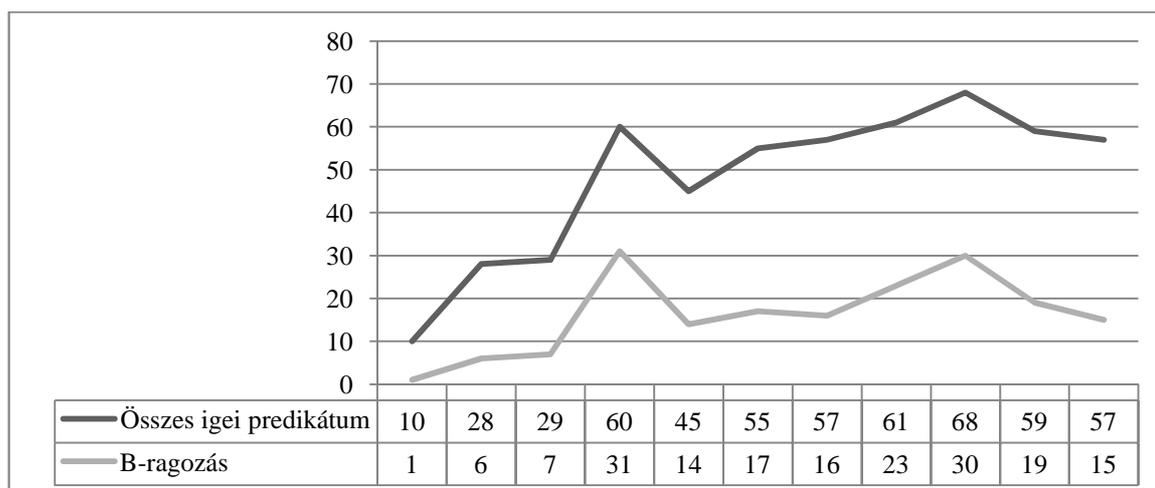
4.2.6.3. Az igeragozások megoszlása (16–27 hónap)

10. ábra

A 4. mintavétel kivételével általában azt lehet tapasztalni, hogy a megfigyelt időszakban a kisgyerek nagyobb számban használta az A-igeragozást, mint a B-paradigmát az összes igei predikátum számához viszonyítva. Az A-paradigma volt a kezdetektől az alapvetőbb. A 4. adatsorban azonban az összes igei predikátumnak kevéssel több mint a fele B-igeragozású.

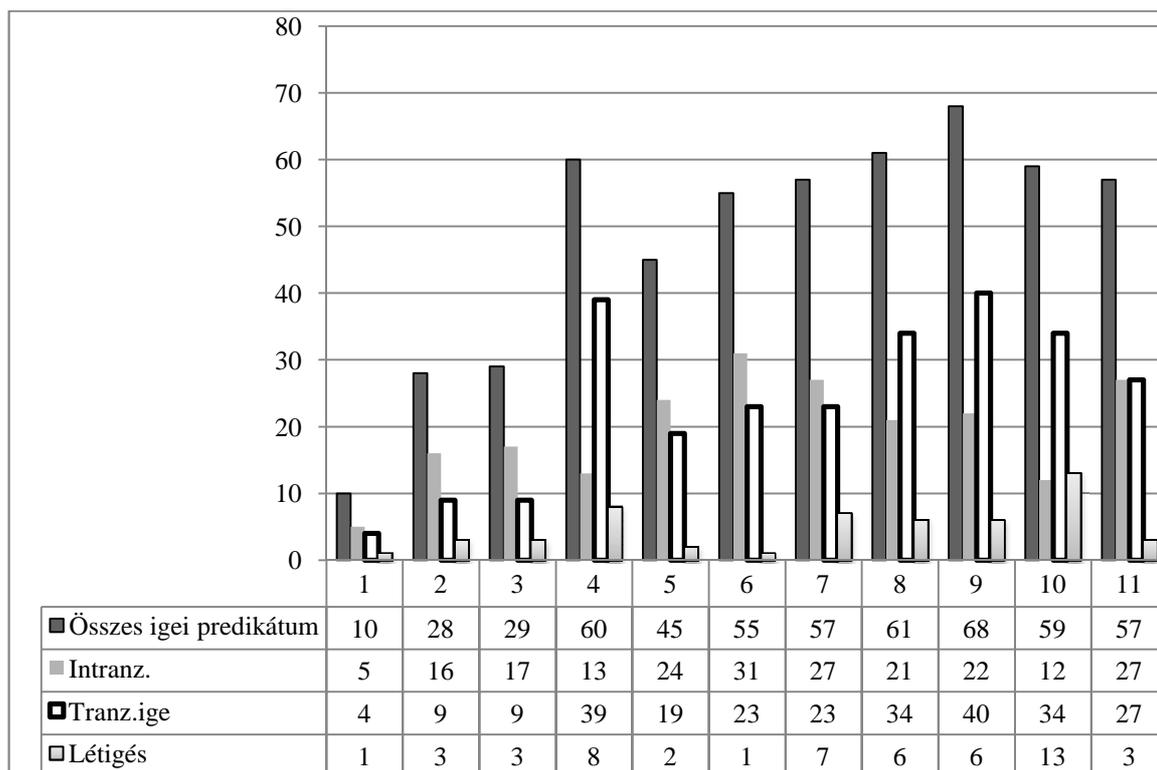
A következő diagramon jól látható, hogy ebben a 4. adatsorhoz tartozó időpontban kiugróan megnövekedik a B-igeragozások használata. Mindezt úgy értékelem, hogy Jancsinál döntően ekkor zajlott a B-igeragozás kiépítése.

11. ábra

Az is szemléletesen látható, hogy az összes igei mondat számának alakulására erősen hat a B-igeragozású mondatok számának gyarapodása.

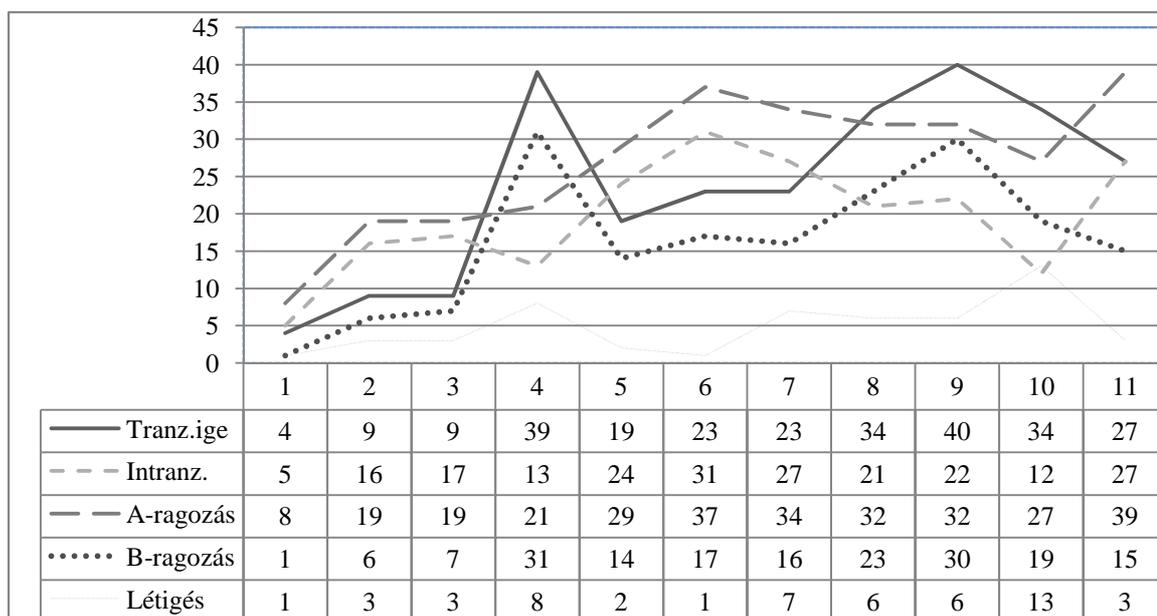
4.2.6.4. Tárgyas/tárgyatlan igék megoszlása (16–27 hónap)

12. ábra

Az igealakoknak az előző diagramon látható B-igeragozású kiugrását itt a tranzitív igék megugrása is illusztrálja. A kiugrás szomszédságában lévő adatsorokban mindig a tárgyatlan igék aránya volt nagyobb.

4.2.6.5. Tárgyas/tárgyatlan igék és az igeragozások megoszlása (16–27 hónap)

13. ábra

A diagram önmagáért beszél. Jól kivehető a négy görbe összevetéséből, hogy Jancsi igei predikátumaiban kezdetben az A-igeragozás dominál. Majd hirtelen megszorodnak a B-igealakok (ekkor terjeszti ki, gyakorolja be a B-igeragozást), s meg is haladják az A-igealakok számát. A B-igeragozású igealakok növekedése együtt jár a tárgyias igék számának kiugró növekedésével. Az adattáblában rögzített mintavételek során két alkalommal bekövetkező számszerű ugrásnál pozitív korreláció figyelhető meg a tárgyias igék és a B-igealakok viszonylatában, s ugyancsak pozitívan korrelál a két kiugró csúcs közötti visszaesésük is. (A B-igeragozás másodszori kiugrásának oka már kevésbé nyilvánvaló, elképzelhető, hogy egyszerűen a beszédhelyzet sajátosságai magyarázzák). Bár a B-igealakok csak tárgyias igékből képezhetők (igekötő nélkül), ez a pozitív korreláció egyáltalán nem triviális, mert az A-igeragozás szerint is ragozhatók volnának a tárgyias igék (általuk akár az A-igealakok is gyarapodhattak volna). A B-igealakok és a tárgyias igék korrelációja: $r = 0,96$ ($p < 0,001$).

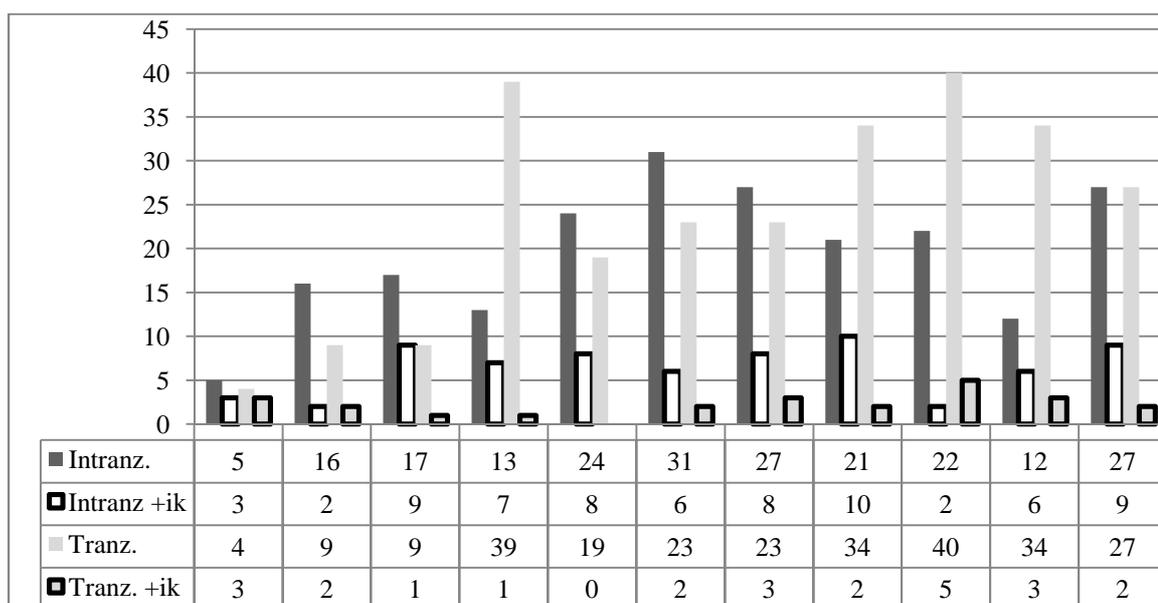
A tárgyias igék és a B-igealakok együvé tartozását ebben a legelső, tanuló időszakban tovább erősíti az a statisztikai megfigyelés, hogy a tárgyatlan igék és az A-igeragozású igealakok együtt járása is jól kivehető (holott A-igeragozású igealakokat tárgyias igékből is alkothat a beszélő): a mintavételek során pozitívan korreláló kiugrásuk figyelhető meg, az viszont éppen a tárgyias és B-igealakok számának visszaesésekor, azok két kiugró csúcsa között helyezkedik el.¹²⁴ Az A-igealakok és a tárgyatlan igék korrelációja: $r = 0,896$ ($p < 0,001$) Vagyis a 4. és a 9. adatsor között a két igeragozás negatívan korrelál: amint visszaesik a B-igealakok száma, megnő az A-igealakoké.

Az A-igealakoknak a tárgyatlan igékkal, valamint a B-igealakoknak a tárgyias igékkal megfigyelhető együtt járása után megválaszolendő kérdésként merülhet fel, hogy vajon előfordulnak-e egyáltalán (és milyen arányban) A-igeragozású predikátumok tárgyias igékkal, és van-e ilyenkor kitett tárgy, valamint van-e kitett tárgya B-igealakokkal alkotott predikátumoknak, vagyis milyen szintaktikai környezettel jár együtt a két igeragozás. Érdekes kérdés az is, hogy a 7. adatsortól mi okozza a B-igeragozású alakok újbóli növekedését. Az A-igeragozású igék tárgyasságáról a 4.2.6.7. részben közlök adatokat, az utóbbi kérdések vizsgálatára pedig az alkorpusz minőségi elemzésekor keríték sort.

---

¹²⁴ Noha a korreláció nem jelent ok-okozati összefüggést (pl. nem a tárgyias igék megnövekedése miatt több a B-igeragozás, hiszen a tárgyias igék szaporodása az A-igealakok számának szaporodását is hozhatta volna), az előbbi fordítottja azonban ténylegesen biztosra vehető: a B-igeragozású igealakok megnövekedésének tudható be a tárgyias igék számának megnövekedése. Arról lehet szó, hogy Jancsi egy ponton, az A-igeragozás megismerése után, ráállt a B-igeragozásra, és azt – mi mással – tárgyias igékkal gyakorolta be.

4.2.6.6. Tárgyas és tárgyatlan igék: ikes/iktelen forma megoszlása (16–27 hónap)

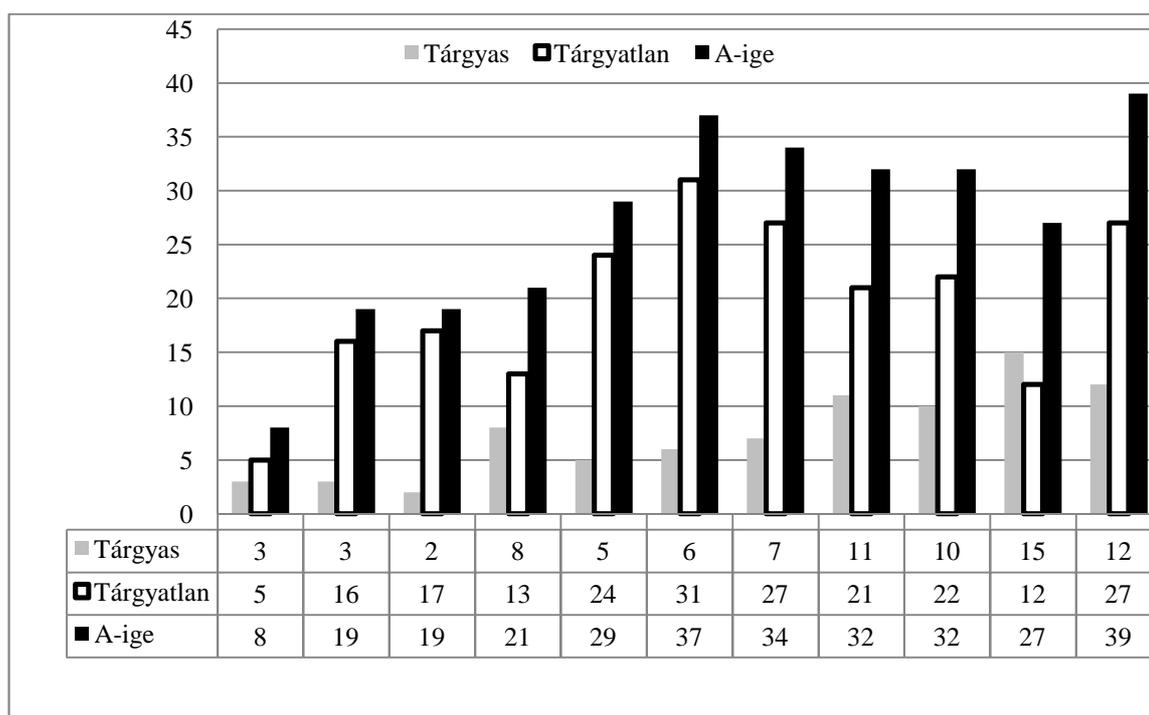

14. ábra

Mint látható, az ikes igék számszerű aránya nem számottevő, de arányosan mindig jelen vannak az alkorpuszban. A tárgyatlan igék így túlnyomórészt iktelenek (ilyenkor főként mozgást és mozgásállapot-változást – *szalad, megy* – vagy állapotot jelölő igék – *fáj, fél* – Jancsinál), vagy pedig a létige különféle formái. Ennek ellenére az intranszitivus igéknél több az ikes forma előfordulása, mint a tranzitívoknál. Szem előtt tartandó azonban, hogy a magyar nyelv egészében kicsi a tárgyas ikes igék aránya. Az oszlopdiagramból az is kivehető, hogy az iktelen igék azok, amelyek a tárgyatlan igék számának, következésképpen az A-igeragozások számának növekedéséhez hozzájárulhatnak, hiszen az ikes igék száma nagyon csekély, a létigét és ragozását pedig különálló ragozásúnak tekintjük.

Talán érdemes még egyszer közelebbről szemügyre venni az A-igeragozás belső számadatait is. Nemcsak tárgytipusai tekintetében heterogén igeragozás (a B-igealakokkal többnyire csak 3. személyű tárgyak járnak együtt), hanem azért is mert A-ragozású igealakok tárgyas és tárgyatlan igealakokból egyaránt képezhetők.

4.2.6.7. Az A-igeragozás igéinek tárgyasság szerinti megoszlása (16–27 hónap)

15. ábra

A 15. ábra hisztogramja a 13. ábrán látható görbék tartalmazza, de a B-igealakok tárgyasság szerinti megoszlása és a létigék már nem szerepelnek rajta. A fekete és a keretes oszlopok együttes mozgása érzékelteti, hogy az A-igeragozás tipikusan intranszitiv igék használattára támaszkodik Jancsi esetében. A tárgyasság szerinti megoszlás kevésbé szerepelt az A-igeragozású predikátumokban. A-igealakok és tárgyasság szerinti megoszlás korrelációja: $r = 0,556$ ($p > 0,05$)

A korábban felmerült kérdésre, miszerint a tárgyasság szerinti megoszlás mennyiben használja a gyermek az A-igeragozásra, itt található a válasz. A korreláció nem szignifikáns, nincs elegendő okunk arra, hogy az A-igeragozás és a tárgyasság szerinti megoszlás között összefüggést feltételezzünk. Amikor intenzíven beindult a B-igeragozás, s vele együtt a tárgyasság szerinti megoszlás alkalmazása, akkor némi visszaesés látható (4. adatsor) a tárgyasság szerinti megoszlás használatában úgy, hogy az A-igeragozás korábbi gyakori használata mégis változatlan marad. Ez arra enged következtetni, hogy a B-igeragozás intenzív kiépülésekor használt sok tárgyasság szerinti megoszlás az A-igeragozású predikátumokban is megjelent. Látható is a 4. adatsorban a tárgyasság szerinti megoszlás visszaesése (17→13) mellett egy számottevőbb növekedés (2→8) az A-igeragozású tárgyasság szerinti megoszlás számában.

A fenti alkorpusz mutatóiból tehát látható, hogy a beszédprodukciónak kezdetén Jancsi számára az A-igeragozás az alapvetőbb, de egyes intenzív szakaszokban a B-igeragozás erőteljes használata figyelhető meg. A kisgyerekek az igék szemantika, az ige tárgyatlanságának vagy tárgyasságának fogódzójával használták a kétféle ragozású igealakokat. Nyilvánvalóan nem tudatosan és nyilván a

későbbi szakaszokban akár mindez módosulhat is, de a korpuszadatokban beszédproduktumának nyelvészeti fogalmakkal történő vizsgálatából az arra tudunk következtetni: az A-igeragozású alakok típusosan tárgyatlan, a B-igeragozású alakok pedig típusosan tárgyias igékkel épül ki. (Ezt az erős pozitív korrelációt tanácsos lenne beszélt, felnőttnyelvi ragozott igelakok tárgyasságuk szerint is elemzett használati gyakoriságával összevetni.)

Az imént vizsgált gyermeknyelvi adatok fényében részben érthetővé válik, hogy a B-paradigmánkat miért nevezték sokáig tárgyias ragozásnak. De részben az is világossá válik, hogy ez az elnevezés éppen az A-igeragozás esetében is valamelyest megfigyelhető tárgyasság ellenére miért nem tartható műszó.

4.2.6.8. Tárgytípusok (16–27 hónap)

A korábbiakban is vizsgált ötmorfémányi megnyilatkozásokig eljutó alkorpusz az MLU alapján akár a legtöbb féle tárgyat tartalmazhatná az elemi igei predikátumokban: *kutyát, egy kutyát, a kutyát, kutyámat, Évát, Évátét* –, hogy csak néhányat említsek. Tartalmazhatná, de mint látni fogjuk, *nem tartalmazza*, és ez nagy segítségünkre lesz annak megállapításában, hogy a kezdeti időszakban a kisgyerek miként, milyen sorrendben vagy tárgytípusok milyen megoszlásában építi össze a kétféle igeragozású predikátumok tárgyi jelentéseleit. A korábban már említett Saussure-féle elképzelés testesül meg itt, miszerint a „gondolathang- osztatok” hordoz magában, és kimunkálja a maga egységeit. A Jancsi által mondott, a fejlődési szintjének és nyelvi érettségének megfelelő hosszúságú megnyilatkozásokba csak bizonyos elsőbbséget kapó elemek kerülnek bele – mások nem. Ezek az osztatok rendkívül jelentősek az igeragozásainkat alapvetően irányító mechanizmusok, elvek feltárásában. Azaz, azt vizsgálom ehelyütt, hogy az ekkori potenciónalisán ötmorfémányi hosszúságú megnyilatkozásokba milyen tárgytípusokat emel be a kisgyerek, a lehetséges tárgyak közül mik kapnak elsőbbséget az igeragozások kiépülésének alapozásában.

Ha szinkrón nyelvi ismereteink felől fogalmazok, akkor először a „határozott” tárgyakat veszem szemügyre. Nem szívesen mondom azonban ezt, mivel végkövetkeztetésem más jellegű lesz. Ezért ezen a helyen úgy fogalmazok, hogy a B-igealakokkal együtt járó – nevezzük így továbbra is – B-tárgyakat veszem szemügyre.

4.2.6.8.1. Tárgyak B-igeragozással

B-tárgyak	Előfordulási arány
„A” névelős tárgy (pl. <i>Keresem a labdat. [2;0] Levette cipőt.</i>)	32%
Nincs tárgy (pl. <i>Látod? Ne vedd el!</i>)	31%
Puszta, névelőtlen tárgy (pl. <i>Addide zsakot. Nem szeretem bőcsit.</i>)	22%
Tulajdonnév (pl. <i>Szeretem Bambuszt. Akarom Tonikát.</i>)	5%
Mutató névmás (pl. <i>Aszonta. Ezt csinálta.</i>)	5%
Egyéb (pl. tárgy nélküli infinitívus, nominatívus: <i>Akarom fűjni. *Akarom templom. *Kaptam ajándék.</i>)	3%
Birtokos főnév (pl. <i>Puszítam hátát. Leveszem a cipőmet.</i>)	2%

Jancsi első „a” névelős mondata a 2. életév fordulóján jelent meg a vastagon szedett mondat formájában: *Keresem a labdat*. A korpuszban az is észrevehető, hogy a gyermek sokszor szinte klitikum-szerűen hozzátoldotta az igehez, egy prozódiai egységként ejtve a kettőt. Az első határozott névelős mondatában látható, hogy ekkor a magánhangzó nyúlását még nem tanulta meg. Ezt a mondatot vízválasztó vonalnak tekintem azon az alapon, hogy ezután közvetlenül a határozott névelő rendkívül széles alkalmazása figyelhető meg. A határozott névelős tárgy megjelenése mint határpont feltételezése a nyelvfejlődési folyamatban – szemben a tulajdonnévi vagy birtokos személyjeles tárgyakkal – azért olyan lényeges, mert a két utóbbi „határozott” tárgytypust használhatjuk A-igeragozási igealak mellett speciális értelemben (*Új Petőfit látnak benne.; Szélét kérek.*) A határozott névelős tárgy azonban sohasem lehet logikailag határozatlan.¹²⁵ Meg kell állapítani, hogy a kisgyerek már a határozott névelős tárgy megjelenése előtti predikátumokban is használta a B-igeragozást, mégpedig explicit tárgy nélküli mondatokban. Mivel a megértés ebben az

¹²⁵ Az egész problematika egyik „szépsége”, hogy a fenti kijelentés fordítva már nem igaz, vagyis határozott névelő nélküli tárgy viszont *lehet* határozott (és persze lehet határozatlan is). Jancsi fiam számos korai megnyilatkozása bizonyítja ezt. Továbbá álljon itt Vörösmarty *Fóti dalának* a Gyulai Pál, Arany János és Brassai Sámuel vitáját képező sora, amely pont ilyen határozott névelő nélküli tárgy mellett használt B-igeragozású igealak: „*Bort megissza magyar ember / jól teszi.*”

időszakban messze előtte járt a beszédprodukciónak fejlettségi szintjének (ebben az időszakban szószinten ötször többet értenek meg a gyermekek, mint amennyit produkálni képesek, Berko Gleason–Bernstein Ratner 1995: 360),¹²⁶ elképzelhető, hogy Jancsi az anyai megnyilatkozások kollokációiból kivonta pl. a határozott névelős tárgyi szerepű nominálisok és a B-igealakok együttállását. De tény, hogy a beszédprodukciónak kezdetekben a *B-igeragozást nem mondatbeli explicit B-tárgyak hívták elő*. Nem állíthatjuk, hogy a határozott tárgy irányította – egyeztetés formájában – a B-igealakok használatát. E vízvonalas mondat előtt egyrészt tárgy nélküli B-igei predikátumokat találunk. Ugyanakkor a határvonal (első határozott névelős tárgy) előtti B-tárgy nélküli mondatok számához képest négyszer annyi explicit B-tárgy nélküli mondatot találunk az alkorpuszban még azután is, hogy a gyermek megismerte és alkalmazta a tárgyi szerepű határozott névelős nominális kifejezéseket. Mindez azt is jelenti, hogy a B-igeragozás rendszerint gyakran jelenik meg kitett tárgy nélküli megnyilatkozásokban a korai adatokban.¹²⁷ Korábban utaltam arra, hogy pl. Keresztes László nyelvtana kiemeli azt a tényt, hogy B-igeragozású alak önmagában is utalhat a határozott tárgyra.¹²⁸

Másrészt a határozott névelő tárgyi szerepű nominálisokban való megjelenése előtt (érdekes, bár nem meglepő módon) a kisgyerek pusztán névelőtlen tárgyakat is használt a B-igeragozású igei predikátumokban. Ez immár a második fajta predikátum, amikor a kisgyerek a B-igeragozást nem a névelő határozottságával egyeztetett predikátumokban kezdte el használni. A B-igeragozású predikátumoknak több mint a felében (53%) a nominális tárgy semmilyen alaktani jelöltsége nem utal determináltságára. A legelgondolkodtatóbb talán az, hogy miután megjelent a határozott névelő a tárgyas szintagmákban, bőséggel találunk az alkorpuszban *továbbra* is pusztán névelőtlen tárgyakat B-igealakok mellett. Ismeretes, hogy a gyermekek nem „egy csapásra” sajátítják el az egyes nyelvi jelenségeket (ez egyébként a második idegen nyelv tanulásakor is megfigyelhető), gyakran az elsajátításra utaló első megjelenés után is vannak „visszaesések”. Itt is ez tapasztalható. Ugyanakkor megerősíti azt a megfigyelést, hogy a korai alkorpuszban a B-igeragozást nem a határozott névelős tárgyas szintagmák irányították.

Mint látható a táblázatból, számszerűen csekély arányban szerepel B-igeragozású predikátumokban tulajdonnév vagy birtokos személyjeles tárgy. Ez utóbbiból annak ellenére van

¹²⁶ A hivatkozást idézi Berko Gleason–Bernstein Ratner 1995: Bates, E.–Dale, P.–Thal, D. 1995.

¹²⁷ A Kubínyi Kata által vizsgált írott nyelvi korpuszban (Fejes Endre drámájában) ezzel ellentétben gyakran kiteszik a beszélők a B-igeragozás mellett a determinált tárgyat (Kubínyi 2005:)

¹²⁸ Hogy hol van ez a mondatban jelen nem lévő tárgy és honnan tudható a határozottsága – ezt a kérdéskört nem most firtatnám. Amikor nem elvont nyelvészeti módon beszélünk a mondatban jelen nem lévő tárgyról, akkor persze konkrétan eldönthető: ott van a beszédszituáció: a kommunikációs helyzet lehetséges tárgyi referensei közt, amelyek az ilyen kijelentéseknek gyakran szövegszerű kontextusát jelentik. Így Jancsi megnyilatkozásaikor mindig tudható volt, hogy mire utal a B-igei predikátum. A *Hallod?* kérdéssel például felhívta a figyelmemet arra, hogy valamit hallanom kellett volna, hangjelenségre vagy általa mondottakra kellett volna figyelnem. A Michael Tomasello által kiemelt, az anya és a gyermek közti közös figyelmi helyzet nemcsak annyiban fontos, hogy a gyermek a nyelvhasználat letelején az anya által mondottak jelöltjeit a közös figyelmi helyzet révén megfejtje. Nagy jelentősége van például a magyar B-igeragozású elemi tárgy nélküli predikátumok tárgyi referenseinek a beazonosításában is.

10%-nál is kevesebb az alkorpuszban, hogy a birtokos személyjeles formák ekkorra már megjelentek (Szemed. [1;10], *Hol a tejem? Valagom.* [2;1] *Nagy kereke.* [2;1]).

4.2.6.8.2. Tárgyak A-igeragozással

A-tárgyak	Előfordulási arány
Nincs tárgy (pl. <i>Akarok. Kaptál. Keresek. Ordít. Öntöka Bambusznak.</i>)	37%
Névelőtlen főnév (pl. <i>Kérek puszit. Adott zsebkendőt.</i>)	25%
Névelőtlen főnév: anyagnév (pl. <i>Még ## kérek cokit. (Még kérek csokit.). Kérek almát.</i>)	20%
Névmások: kérdő névmás, határozatlan (pl. <i>Mit eszel? Föveszek valamit.</i>)	6%
Infinitivus (pl. <i>Szeretek sétálni.</i>)	5%
Egyéb: pl. melléknév, mértékhatározói melléknév: (pl. <i>Adsz nagyot pirosat? Kicsit varrsz?</i>)	5%
E/1, 2, T/1, 2. személyes névmás (implikált): (pl. <i>Bántotta Filip.</i>)	2%
„Egy” névelős tárgy (pl. <i>Adok egy ceruzát.</i>)	0%

Az A-igeragozás esetében is igen nagy a tárgy nélküli mondatok aránya. Mivel nincs a megnyilatkozásban tárgy, itt éppúgy nem a tárgy irányítja az A-igeragozás választását, mint a B-igeragozásnál is láttuk. Persze ezeknek a tárgy nélküli A-igealakú mondatoknak a tranzitivitási foka (Szili 2000) igen eltérő. Míg az *Öntöka Bambusznak.* (2;3) mondat esetében nem merül fel, hogy a gyermek ezt a megnyilatkozást azért így mondta, mert elemkapacitása korlátozott volt, s ezért rendben lévőnek is érezzük, addig az *Akarok.* (2;1) mondat esetében felmerül, hogy a gyermek azért nem tett ki tárgyat itt, mert még nem tudta kifejezni magát hosszabb megnyilatkozásokban. Mindkét

ige esetében kötelező lenne a bővítmény. De az *önt* igénél a datívusz és a tipikusan folyadék jellegű tárgy miatt elfogadhatóbb a tárgy hiánya. Nem úgy a maga mellé tárgyat kívánó *akar* ige estében. S valóban, az előbbi megnyilatkozás a nagyobb morfémaszámú, fejlettebb szakaszhoz tartozik. Az A-igeragozású predikátumok esetében valamivel több a tárgy nélküli mondatok száma, mint a B-igeragozásúakban. A tárgyatlan használat az A-paradigmánál maga az igeragozás egyik jellemzője. Ennek fényében viszont úgy tűnik, hogy a B-igeragozású predikátumokban a tárgyatlan használat ehhez képest jelentékeny.

A névelőtlen főnevekből álló tárgyaknál azért volt szükséges elválasztanom az anyagneveket, mert a gyermek élethelyzete miatt kiugróan gyakori köznévfajta, a nyelvelsajátítás „itt és most”-jához tipikusan tartozó lexikai elem. A nem anyagnévi, névelőtlen főnévi tárgyak mellett használt A-igeragozású alakok is nagy arányban szerepelnek a tárgytípusok között, annak ellenére, hogy mint látható volt, Jancsi igen sok névelőtlen tárgy mellett használta a másik igeragozást. A pusztá, névelőtlen (generikus) tárgy A-igeragozással jár. Viszont ebben az alkorpuszban a pusztá névelőtlen tárgy B-igeragozással is járhatna, ezért nem lehet az A-igeragozás használatára egyértelműen utaló elem. Vagyis mindkét igeragozású igealak mellett nagy arányban előfordulnak pusztá, névelőtlen tárgyak. Ez újabb bizonyítékot szolgáltat arra, hogy nem a tárgytípusok „irányítják”, „váltják ki” a ragozási paradigmákat. Mint látható, a névelőtlen tárgy mellett ugyanabban az időszakban használ a kisgyerek A- és B-igeragozású igéket.

A névmások kis, de említésre méltó töredékét teszik az A-tárgyaknak. S ami talán meglepő, az A-igeragozás kiépülésénél egyáltalán nem játszik szerepet a csak a második életév 8. hónapjában megjelenő határozatlan névelős, tárgyi szerepű főnév: (*Akarok rajzolni egy pontot!* (2;8).

4.2.6.9. Eredmények: a megfigyelt mechanizmusok

A tárgytípusoknak e fenti vizsgálata után megalapozottnak tartom az alábbi következtetést. A vizsgált alkorpuszban, mely három hónappal az adatközlő gyermek kétéves kora után zárul le, a beszédprodukciók vizsgálata azt mutatja, hogy a gyermek nem a tárgytípusokkal való egyeztetésen alapulva használja a kétféle igeragozást.

Nemcsak a nyelvészeti ismereteinkből nyilvánvaló immár, hogy szintaktikai és ezzel összefüggésben szórendi értelemben a magyar igei predikátumok középpontjában az ige áll. A korpuszadatok alátámasztják, hogy az igei predikátumokban¹²⁹ az ige önmagában, ragozási formájában utal elsőrendű vonzata az alany mellett tárgyára is. Az általam vizsgált nyelvelsajátítási adatok alapján nem állítható, hogy a tárgy határozottsága volna döntő az igeragozások alkalmazásában, a dolog fordítva áll: maga az igeragozási forma utal a tárgy határozottságára vagy

¹²⁹ A névszói állítmányokban a 3. személyekben nincsen kopula. A többi személyben, ahol a létige megjelenik, nincs kétféle igeragozás, ugyanis a létige nem átható ige, külön ragozása van.

határozatlanságára. Pontosabban a beszélő elsősorban az igeragozási alakban grammatikalizálódott referálás meglétével vagy hiányával képes elvezetni hallgatója figyelmét a beszédszándék szerinti tárgyhoz. A megfelelően választott igealak az, amivel a kisgyerek „megelőlegezi” a beszédláncolatban esetleg csak az ige után következő vagy csak a beszédrésztvevők közös mentális terében felmerülő, tárgyi szerepű entitást.

Ezt nem lehet eléggé hangsúlyozni akkor, amikor a magyar nyelvészet a tárgyhatározottság fogalmát alkalmazza a kétféle igeragozás különbségének magyarázatában, és a tárgyhatározottsággal történő egyeztetésként értelmezi a jelenséget. A vizsgált kezdeti alkorpuszban a kisgyermek beszélő megnyilatkozásainak több mint a felében mindkét igeragozás esetében a tárgy semmilyen jelölése nem utal a határozottságára vagy a határozatlanságára. A B-igeragozás esetében 53%-nyi azoknak az eseteknek az aránya, amikor a megnyilatkozásokban nincsen explicit tárgy, de az igealak utal egy ilyen tárgyra, vagy ha van, akkor se határozott névelő, se más nem utal a határozottságára. Az A-igeragozás esetében 62%-os arányban fordulnak elő olyan megnyilatkozások, amelyekben nincsen explicit tárgy, de az ige – tárgyassága esetén – implikál egy tárgyat, vagy ha van kitett tárgy, határozatlant névelő nem utal a határozatlanságra. Az igeragozásoknak ezt a funkcióját nagyon hamar alkalmazta Jancsi. *A kisgyerek itt egy olyan beszélői tapasztalatot szerez, hogy ő jelöli ki mondandójának megfelelően az ige(ragozás)i formát.* Lehetséges, sőt nagyon valószínű is, hogy ez a tapasztalata a későbbiekben átalakul a beszédprodukciónak a szintaktikailag is jelölt tárgytipusok fokozatos megjelenésével, és ezért egyre inkább egyeztetésként funkcionál majd az igeragozási forma és a tárgy egymáshoz való viszonya. Meg is tanulja majd – szinte formálisan –, hogy egy-egy tárgyat kifejező adott nyelvi eszköz (pl. a vonatkozó névmási tárgy) melyik beszédszándékhoz, melyik referálásmóddhoz kötöten funkcionál. A nyelvérzék szintjén megmaradó korábbi tapasztalat azonban megmagyarázhatja azt, hogy értelmezni tudja vagy elfogadhatónak tartja a későbbiekben csak logikailag határozatlannak tartott, de formailag nem akként, hanem kifejezetten határozottként megjelenő tárgyakat.

A leírásban még utalnunk kell arra a kiemelendő tényre, hogy az igeragozásoknak ez a fent jellemzett alapvető kialakulása az egyes szám 3. személyű tárgyra vonatkozik. A többes számú névmási tárgyakat ekkor még nem is használta adatközlőm, az implikatívuszi 2. személyre utaló alak két és fél éves korban jelent meg a névmási tárggyal együtt (*Mama, téged szóllak.* [2;6]). Döntően az egyes szám 3. személyű tárgyakra begyakorlott igeragozáshasználati stratégiát írtam le az alábbiakban, minthogy túlnyomórészt ezt gyakorolta be a kisgyerek.

4.2.7. Minőségi vizsgálatok gyermeknyelvi korpuszon

Ha az adatok számszerű vizsgálatától eltekintünk, nehezebb a korpuszból kihámozni, hogyan és milyen lépésben építi kódját a kisgyerek. Ennek fő oka az, hogy nem analitikusan, egy-egy

jelenségre összpontosítva közelít a nyelvhez, hanem éppen ellenkezőleg, holisztikusan: a cselekvés, a megismerő tevékenység és a beszédprodukcóra törekvés összefonódik verbális megnyilvánulásaiban. Azért is olyan nehéz a korai gyermeknyelv vizsgálata, mert ami nyilvánvalóan nincs jelen a beszédproduktumban, az jelen lehet a kisgyerek cselekvésében vagy gondolataiban. Például közismert, hogy a mégoly egyszerű főnevet is (pl. *Autó.*) a gyermekek sokszor az eltérő intonációs dallamvonalak segítségével teljes és különböző illokúciós erővel mondják, és az intonációs mintázatnak megfelelő szándékolt hatás (perlokúció) más és más lehet (Kassai 1979, Lengyel 1981b).¹³⁰ Az előbeszéd átírataiban azonban ezek a különösen a legkorábbi időszakokban alkalmazott prozódiai elemek nem érzékelhetők. Pedig éppen a korai, nagyon egyszerű, egyszavas közlések intonációs mintázatai emelik ki azt a tényt, hogy a nyelv minden szintjén értelmezni kell a megnyilatkozásokat, nemcsak a nyelvi, nyelvtani, hanem a kommunikatív kompetencia felől is, aminek adott esetben a hordozója az intonációs mintázat.

Azaz az osgoodi megállapítás, miszerint nem szabad a kisgyerek fejébe egy nyelvészt ültetnünk, nagyon megszívlelendő. Különösen azért, mert a magyarázatban már a nyelvészeti fogalmak állnak rendelkezésre. A gyermeki beszéd fejlődésének vizsgálatában sokszor éppen az vezet eredményre, ha a megnyilatkozást nem azon a „nyelvészeti névértéken” vesszük, aminek első látásra tűnik. A kódnak különösen a nyelvi forma megszilárdulását megelőző rétegeiben fontos meglátni a felnőttnyelvitől, s még inkább a szinkrón módon szemlélt nyelvtől eltérő interpretációs lehetőségeket. Ebben nagy segítséget nyújthat az, ha a megfigyelések kézenfekvő értelmezése mellett más értelmezési mezőket is megnyitunk, legalább utalva a kódkiépülési folyamat dinamizmusára, és oppozíciójukban tárjuk fel az adatokat. Ezt az utat tartom követendőnek az igeragozások minőségi vizsgálata során.

4.2.7.1. Az igeragozások kiépülése a határozott névelő megjelenéséig

A korpusz kezdeti mintavételei csaknem 100%-ban lefedik az összes megnyilatkozás számát. A korai korpusz alapján Jancsinál nem áll az a sokat emlegetett tény, hogy a gyermek inkább főneveket használt volna. Az igék sincsenek túlsúlyban. Sokkal inkább úgy tűnik, hogy a gyermeki beszédproduktum sokféle szófajú: több fronton közelített a nyelvhez, és azonnal alkalmazta is az elsajátított vagy sokszor hallott megnyilatkozás-elemeket. Találhatók nála indulatszók, köszönések (*Jaj. Na. Csüccs!* [1;6–1;8]). Azok az elemek bizonyultak sikeresnek a beszédprodukcó beindulásának kezdetén, amelyek rövidek, egyszótagúak voltak és amelyeknek reciprokértékük volt, azaz a gyerekek az interakcióban fel tudta használni őket: E/3. személyű entitás- és eseményjelölők

---

¹³⁰ Ennek a fontosságát nem lehet eléggé hangsúlyozni, és nem szabad mellőzni. Példának okáért magam is tapasztaltam, hogy ugyanazon 'Anyá' szóból álló, hozzám címzett megnyilatkozásnak igen sokféle eltérő szándékkal, értelemmel és hatással kísért változatát produkálták gyermekeim: pl. figyelemfelkeltés, kérés, ijedtség, harag, hízelgés, méltatlankodás.

vagy pedig melléknevek ('forró', 'jó'), valamint a beszédrésztevőkre vagy a beszédhelyzetre vonatkozó, általa is használható névmások: 'én', 'te', 'enyém', 'ott'.

Jancsi első rövid megnyilatkozásai közvetlen tapasztalati, konkrét jelentésekre vonatkoztak: az első nominális jellegű Gestaltok, melyek közül az első jól illusztrálja a nyílt szótagok ismétlésének a kisgyerek produkciós korlátaival adekvát technikáját ('Nyanyanyanya!', 'Ana!'), az 'anya'-t nevezték meg (Vö. 4.2.5.1.). Ezt követően a sokszoros ismétléseken keresztül az 'Ott!', 'Ott!' megnyilatkozásokkal, a más gyermekeknél is megfigyelhetően összefonódott, ún. létigés *amalgámszerkezettel*: *ott+van* (MacWhinney 1985: 1093, S. Meggyes 1971: 27, Dezső 1970: 82)¹³¹ és testi reakciókkal, tekintetirányítással hívta fel beszédpartnere figyelmét a még ismeretlen vagy a produkcióban be nem gyakorolt hangalakú, a környezetében megfigyelt távoli entitásra (Vö. 4.2.5.1.). Karácsony Sándor szavaival „A tagolatlan kép tehát kezdetben olyan nagyon tagolatlan, hogy a beszélő nem tud róla fogalomszóval képet rajzolni, hanem helyette magához képest viszonyított névmást mond róla...” (Karácsony 1938: 145). Ezért már az az első hónapok beszédmintáiban is szép számmal akadnak mindenféle névmások (1;5, 1;10): *ott, itt, ez, ezt, így, te, én, enyém, tiéd*. De a legfontosabb mind közül az 'ott'. Ugyanis a környezeti élő és élettelen entitások, minősítések hosszas enumerációját is (*Cica. Adda. [Labda.], Sze. [Szende, a törpe], Fovó. [Forró.]*) megelőzi ez a távoli tértartományt megnevező mutató névmás. Az adathű és az adatok sorrendiségéhez kötött longitudinális vizsgálat miatt fontos kitérni az 'ott'-nak erre a kiemelt elsőségére.

A legkorábbi korpusz első szembeszökő sajátossága az, hogy a bühleri háromszöggel leírt beszédhelyzetből (én–te–világ) legelőször az én–világ viszonya válik hangsúlyossá. Bár az első megnyilatkozások a másik beszédrésztevő elem megnevezésére irányulnak, mindez nem a *te* (a gyermek számára akkor még kognitíve nehéz) relációs kategóriával történik, hanem világelem-elnevezéssel. Ez egyértelműen az anyai regiszterből származó figyelemirányítás. (Az anya önmagát először nem *én*-ként aposztrofálja, később is gyakran segítőleg áttér az E/3. személykategóriában történő fogalmazásmódra, még akkor is, ha önmagáról vagy a gyermekről van szó. (Pl. *Anyá most hozza a főzeléket, és Jancsi már eheti is.*) Ezután a gyermek az *ott*-tal, azaz a térre mint adott elemi megismerési dimenzióra támaszkodva fogalmaz (ez megint csak az anyai regiszter figyelemirányításából származik: *Jancsi, ott a kutya!*), és a beszédrésztevőkhöz képesti távoli tértartományban ragadja meg a világelemek megnevezését. Úgy értékelem, hogy az első nominális Gestaltok előszöri kimondása a gyermek hangos beszédében metanyelvi értelemben megfelel annak

¹³¹Igazolásul arra, hogy a legkorábbi gyermeknyelvben a létige és a határozószós (mutató névmási) térjelölés egy jelentésegység, álljon itt S. Meggyes Klára megjegyzése: „Külön kell beszélni a létigéről, amely a megfigyelt időszakban, legalábbis annak első periódusában nem tekinthető külön elemnek, hanem összeolvas azokkal a határozószókkal, amelyekkel együtt szokott jelentkezni (*hóban, mi nan itt, jó ban stb.*), s csak később válik el mint külön elem. [...] Ezzel kapcsolatos megfigyeléseim érdekes módon egybeesnek Dezső László idevágó eredményeivel, aki az *ottvan*-nal kapcsolatban állapította meg két éves megfigyeltje nyelvében, hogy a létige nem önálló szófaj, hanem összeforr a határozószóval (vö. Dezső László, Ált. Nyelv. Tan. VII, 82)” (S. Meggyes 1971: 27).

a tudatosságnak, ahogy az észleletek jelölőit (az önmagával nem azonosat) szekvenciálisan elhelyezi a beszéd téridejében, térileg pedig mint önmagához, a beszélőhöz képesti távolít.

A kopulahiányos névszói predikátumok és a tárgyatlan A-igealakok egyaránt ezt a tértartományt és az E/3. személykategóriát dominálták. A magyar nyelv lingvisztikai szempontú kibontakozhatóságának azért jó stratégiája ez, mert a kétféle igeragozásnak *alapvető oppozíciója a 3. személy kategóriába épül be*, a 3. személykategóriánál különülnek el a csak 3. személyre vonatkoztatható B-tárgyakat implikáló B-igealakok és a személykategória szempontjából látszólag vegyes (1., 2. 3. személyű tárgyakra utaló) A-igeragozás. A 3. személyű entitások létmódjára, elhelyezkedésére utaló, *van* kopulát tartalmazó predikátumot követően sorjázunk a kopulát nem tartalmazó besoroló, azonosító vagy minősítő jellegű nominális predikátumok (M. Korchmáros 1992). A helyre utaló mondatban szintaktikailag kitett formában van jelen a létige, míg a besoroló jellegű predikátumokban már bekebeleződik, jelenléte implicit. Más kisgyerekek megnyilatkozásaiban is megtalálhatók a létigés amalgámok, határozószók (S. Meggyes 1971: 27).

A vizsgálatom centrumában lévő kérdéskört, az igeragozások elkülönülését azonban épp a létige vagy a hiánya még nem mutatja. A létige ugyanis nemcsak mediális, s mint ilyen tárgyatlan ige, hanem egyébiránt is teljesen saját ragozása van. Minthogy a gyermek elsősorban az E/3. személyre vonatkozó állítmányokat produkált, nem mérvadó, hogy a létige flexiós toldalékai nagymértékben az A-igeragozás toldalékaival egyeznek meg.

Először A-igék és kizárólag egyes számban jelentkeztek. A gyermek főként amalgámszerű, ejtésükben elnagyolt, feltehetőleg magolással tanult láncolatokban mind E/1., mind pedig E/2. A-ragozású igealakokat, sőt még személyes névmásokat is produkált ('Kész?', 'Koooc.', 'Hajé!', 'Tejsz!') [Kérsz?, Kopogok., Hadd én!, Te is.]. Természetesen magolással elvont, nagyon összevont ejtésű E/2. felszólító alakokban is, pl. *Adodo!* (Add oda!), jelentkezett E/2. igelak (Vö. 4.2.5.1.). A harmadik személykategóriához kapcsoltan igei és névszói állítmányokat egyaránt képzett a gyermek (*Forog. Jo.*) Egyik legelső kéttagú megnyilatkozásában, '*Guut ott.*' (Gurult ott.), újra előkerült a távolba mutató névmás, és ebben a korai megnyilatkozásban a 'gurult' még nem annyira múlt idejű igeaként, hanem akár névszói értékű, igenévi vagy teljesen differenciálatlan szófajú nyelvi alakulatként szerepelt (Vö. Klemm 1928: 72). A gyermeknek ugyanis ebben az időszakban nem volt időfogalma vagy az ige temporális jelentésösszetevőjére vonatkozó tudása, és inkább kiugró entitásokat nevezett meg ekkoriban, egészlegesen sajátította el ezt a komplex alakulatot (Vö. 4.2.5.1.).

A kisgyermek legelső mondataiban szereplő igék „argumentumszerkezetéről” beszélni egyáltalán nem lehet. Oly kicsi a korpusza, hogy egyes igéket és egyes igékhez kötött jelentésrelációkat lehet csak említeni (Vö. 4.2.5.1.). Az azonban szembeszökő, hogy a létigés mondatok után eleinte csak dinamikus és intranszitiv eseményt kódoló igéjű predikátumok

emelkedtek ki. Például többször ismétlődött Jancsinál a *Leesik.*, *Gurul.* Ezek mozgásigéken alapuló predikátumok, és a gyermek számára nagyon fontos a tér érzékelésén és ok-okozati összefüggéseken alapuló, kiugró eseményeket írniak le.¹³² Ezeknek az igéknek az egyargumentumúsága a későbbiekben absztrahálódhatott, de a korai korpuszban használatuk érezhetően eseti tudást takart, elsajátításuk egészes volt. Ellenben megjelenésük mégiscsak fontos esemény, hiszen emergens szerkezetek, s mint ilyenek az adott nyelvfejlődési szakaszt reprezentáló beszédművek. Voltaképpen ezek az egyargumentumú igei állítmányok a leginkább mag-jellegűek: a kód kiépítésének optimális kezdő alakulatai.

De nemcsak történéseket, hanem az beszélő önmagára vonatkoztatott, állapotát kódoló predikátum is megjelent: *Aszom.* (1;10) Az itt még pusztán eseti jelentésrelációk létét támogatják a beszédpartner (jómagam) számára ekkor még diffúznak mutatózó szófaji határok, ami az alulspecifikált jelentésben vált ekkoriban nyilvánvalóvá (pl. a kisgyerek a kengurura mutatva 'kutyát' mondott, vagy ha az anya lebontotta a plédből épített kuckót, bunkert, akkor a 'bunki elment' vagy: *A piros az kék.* [2;1]).¹³³

Ugyancsak az eseti és nyers jelentésrelációk létét mutatja az a két tárgyias szintagma is, amelyekben nem konvencionális módon, a gyermeki produkciós korlátok miatt ellipszis alá maga az ige kerül: *Így mamat. Puszi mamat.* (1;10) Mindkét predikátumot osztenzív cselekvés kísérte, azaz Jancsi az *így* közben simogatást, a *puszi* alatt puszilást mutatott. Bruner szerint „amikor a gyermek képessé válik egy egyszerű kijelentő mondat kifejezésére, akkor abba szükségképpen beletartozik, az osztenzív jelzés elsajátításában rejlő elsődleges tudás is”. (Bruner 1974/1987: 460) Olyasvalami lehetett a céljelentés, mint 'így megsimogatom a mamát' és 'megpusztilom a mamát'. Az eredeti két tárgyias szintagmában, melyek célra irányuló predikátumnak látszanak, éppen csak a cselekvést végzőjét és a cselekvést kifejező nyelvi jelek hiányoznak.¹³⁴ Ennek a két nem-igei

¹³² Ezzel szemben ugyanezek pl. a Magyar Nemzeti Szövegtár írott korpuszában nem különösebben gyakori igék. Vö. http://corpus.nytud.hu/cgi-bin/mazsola/mazsola_hun.pl

¹³³ Ahogyan akkor értettem, adatközlőm valami ehhez hasonlót akart kifejezni: 'A piros – szín.' Vagy: 'A piros is olyasmi, mint a kék.'

¹³⁴ Annak ellenére, hogy sokszor éreztem adatközlőm megnyilatkozásainak valamilyen szemszögből fura, nem konvencionális jellegét, megnyilatkozásai nyers állapotban is mégis kezdettől fogva az érthetőség határain belül voltak, s mindez ráadásul a gyermek nyelvi szintjének, kódfejltségének megfelelő, azaz pozitív jelenség, *indokolt* korlátozottság volt. Azaz a beszédprodukciónak tanúsága szerint a kisgyerek mintha az anyától hallott nyelvi alakulatok *magját* dekódolta volna: így mint beszédpartner kommunikatív beszédaktusként tudtam felfogni őket. De nemcsak így kódolta az anyai beszédet, hanem ő is afféle mag-jellegű üzeneteket adott. Milyen is egy mag-jellegű üzenet? Képzeljük el először, hogy a kisgyerek hónapokig csak egy-egy szót mond. Ilyenkor mindig a beszédpartner, a szorgos interpretátor anya találja ki, hogy azzal a szóval mit is akarhatott mondani. Tárgynak (accusativus) még nyoma sincs, s aztán egyszer csak hirtelen kiemelkedik az első tárgy. Az *Így mamat.* megnyilatkozásra például ma is emlékszem, óriási mérföldkő volt, sokatmondóan összetett nyelvi produktum: (1) a gyermek kifejezte osztenzív módon a szeretetét, hogy megsimogat, de mindezzel párhuzamosan (2) nyelvileg is kifejezte. Igaz ugyan, hogy (3) a tövégi magánhangzót még nem nyújtotta meg, de óriási fegyvertény volt, hogy (4) az első esetragot, azaz szintaktikai értékű toldalékat hozzáillesztette (5) egy hangtani értelemben ugyan könnyű magánhangzó végű tőhöz, amely nem sok bonyodalmat vont maga után és (6) alaktani értelemben is egy újfent könnyű, duplikált nyílt szótagokból álló tőhöz egy (7) mondattani értelemben szerény kivitelezésű elliptikus mondatban. Az egy-egy szó mondásának periódusához képest sokkal fejlettebb korszak ez, de a kétféle igeragozású predikátumokhoz képest mag-jellegű üzenet, főként az ellipszis miatt. Mennyivel komplexebb lett volna a *Megpuszillak!* megnyilatkozás. De ez a kettős,

megnyilatkozásnak a tartalma azonban ékesen bizonyítja a gyermek rendelkezésére álló névszókkal történő mégoly kezdetleges *predikálás* szándékát. A *Puszi mamat.* megnyilatkozásban a gyermek az 'én' és a 'te' használata helyett két entitást (a 'puszi'-t és a 'mamá'-t) elhelyezi a közös mentális térben. A két entitás, mint mondtam, szinte nyers egymásutániségában – abban, ahogy a célentitás a mondatban a második szó és tárgyraggal jelölt – maga a *nyelvi*, a már *grammatikus* jelhasználat lényege sejlik fel: konvencionális hangjelölők szimbolikus szekvenciája az időben, mely entitások viszonyát reprezentálja. Amit így mondott a kisgyerek, az nem valóságos entitások valóságos viszonya, hanem jelölt és másik jelölt viszonya egy diskurzustérben: beszéd.

Az igesziget-hipotézisnek (Tomasello 2002: 148) mintegy ellentmondva, s mint az előbb látható is volt, Jancsinál névszó-szigetek, névszói (mutató névmási, főnévi) konstrukciók is kiemelkednek. Jancsi első tárgyi markert hordozó szerkezetei is (mint kimutattam) ilyenek voltak ('*Így mamat.*', '*Puszi mamat.*'). A névszó-szigetek kiemelkedése a magyar nyelvre nagyon is jellemző, mert anyanyelvünkben elmarad az E/3. személyű predikátumokban az indoeurópai nyelvekben gyakran megtalálható létige.

Lényeges megemlíteni, hogy az első nem elliptikus mondat, kéttagú megnyilatkozás alanya (*Alszi mama.*) az anya, és az első kéttagú tárgyias szintagmából álló megnyilatkozásnak a tárgya is az anya: *Így mamat.* Ejtésüknél érződött a prozódiai tagolás (vö. 4.2.5.1.). Adatközlőmnél tehát legelőször az elemi predikátumok jelölte cselekvések és eseményszerkezetek centrumában álló élő entitás, az anya volt. Ennek a feltehetőleg nem véletlenszerű jelenségnek az lehet az oka, hogy a gyermek figyelmének a középpontjában eredendően a beszédpartnere-gondozója állt: az, aki az információcsere hatékony eszközére, a beszédre rávezette (vö. 4.2.3.1.). Az élőségi hierarchia csúcsán így az anya áll (természetesen), mind nominatívuszi, mind pedig az első függő esetben. De már nem sokkal ezután, pontosan az anyai beszédösztön figyelemirányító módszerének köszönhetően (Pl. *Nézd csak, Jancsi! Kutya.*) a gyermek figyelme áttevődött a környezet dolgaira, és ekképpen cselekvéseinek, manipulációinak tárgyává nagyon hamar uralkodóan a környezeti entitások váltak. Vagyis azok az élettelen entitások kerültek páciensi szerepbe, amelyekre a gyermek (vagy az anya) cselekvése irányult és a beszédpartnerek osztotta közös figyelmi helyzetben (*joint attentional frame*) kiugróak voltak (Tomasello 2003: 41). Ezt majd megmutatja a B-igeragozás térnyerése.

Az E/3. személyű predikátumokéhoz képest csekély számú az E/1., E/2. igealakok produkciója. Megismerésük mellett a kisgyerek elsősorban az E/3. személykategóriát mint a lehetséges predikátumok Témáját, Jellemzettjét, Átéelőt foglalta predikátumba. De utána máris megjelentek az Ágens és a Páciens szerepei is, s ez lehetővé tette a kétféle igeragozás elválását.

Én→Te irányú inkorporáció nehezebb a kognitíve könnyebben kódolhatóbb E/3. személykategóriájú tárgyi referensek jelentésének kidolgozásához képest, amely erre az időszakra volt jellemző.

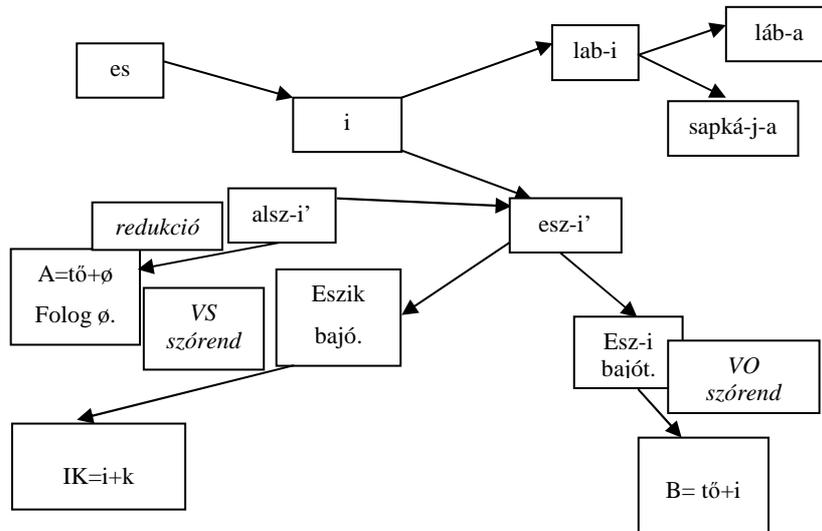

A kétféle igeragozás elkülönülésekor csekély számuk ellenére szerepet kaptak az ikes igék. A kisgyermek élethelyzete, életének elsődleges színterei miatt gyakori volt az anya és a gyermek közti interakciókban az *alszik*, *játszik*, *eszik*, *iszik* igék használata. Különös figyelmet érdemel az *eszik*, *iszik*, amelyeknek az említett helyzetekben nyilvánvalóvá válik a tárgyassága (ami éppenséggel az ikes igék eredeti funkciójával kapcsolatos tárgyatlanság miatt az ikes igék körében nem gyakori).

Az *eszik* használatához kötődik Jancsinak egy revelatív botlása a második életév tizedik hónapjából, amely alapvetően az egytagú megnyilatkozások kora volt, de már megjelentek kéttagú predikátumok is. Jancsi első kéttagú predikátuma éppen a tárgyatlansága miatt egyszerű *alszik* volt, melyet ő *alszi'*-nak ejtett (elnyelve a [k]-t), s a predikátum alanya az anya volt: *Alszi'mama*. (1;10) Eme ikes ige zárómorfémájának [i]-re történő redukciója azért nem volt szokatlan, mert ebben az egymorfémás, toldalék nélküli, s így a magánhangzó-harmónia térnyerését megelőző időszakban a vegyes hangrendű szavak egyik gyakori reprezentánsa az *-i*-re végződő főnév: *Pajcsi*. (palacsinta 1;10), *Puszi*. (1;10), *Labi*. (láb 1;10), *Bacsi*. (Bácsi 1;10). Azért fontos előképei a vegyes hangrendű szavaknak, mert Jancsi, ez az előző példasorból is látható, maga is képezett *-i* végű szavakat: olyasmiket, hogy *pajcsi* vagy *labi*. *Ezeket az alakokat ő sosem hallotta, tehát képzett alakok voltak*. Az *-i* morféma dekomponálását és a szótagolás mint procedurális tudás aktív használatát tanúsítják (Vö. 4.2.5.1.).¹³⁵ A *labi*-val kapcsolatosan az is kiderült – ugyanis nem hapax legomenon volt –, hogy az *-i*-t a kisgyerek az *E/3. személy jelölőjeként* használta. Egy alkalommal az *egyik* lábára rámutatott, és azt mondta: *Szút labi*. (Szúrt láb, lába. 1;11) Ebben az időszakban sokféle módon, de mindig *E/3. jelölőként* szerepet kapott az akusztikai sajátosságai miatt a kiugrásra alkalmas

¹³⁵ Az *-i*-re végződő főnevek, a *-ka/ke* (*-cska/cs-ke*) végzésekhez hasonlóan azért hasznosak a kisgyereknek, mert az esetragozás szempontjából, így a tárgyrag használata szempontjából a legegyszerűbb, legkönnyebben toldalékolható, magánhangzóra végződő alaktani tövet kínálják. E végzések morfoszintaktikailag semlegesek, (vö. Kiefer–Ladányi Mária 2000), ma is élő képzők, amelyeket nem csupán az anyai beszédmód tart fenn és nem csupán a diminutív funkció jellemez. A mai köznyelvben is produktívak, és nem egyszerűen becéző a funkciójuk. Amikor *Má.ri.a* (3 szótag) helyett *Ma.ri-t*, *Pál* (1 szótag) helyett *Pa.li-t* mondunk, akkor például kétszótagúvá is és valamelyest hasonló hangzásúvá is, vagyis perceptuálisan egyformábbá is tesszük a keresztnéveket. Ezek a végzések a főneveken túl az igéknél is segítik a kisgyereket (pl. *pipi*→*pipi-l*, *puszi*→*puszi-l*): itt sincs másról szó, mint az anyai beszédmódban kulturálisan továbbhagyományozott csizmahúzó hatásról, amelyet a kisgyerek mint segítséget igénybe is vesz. Már Balassa József és S. Meggyes Klára is megfigyelte, hogy gyermekeik a szófaji vagy a toldalékolási konvenciókat megszegő produktivitással használták a *-ka* végződést: *hosszomka* (hozom-ka, *nemke* (nem-ke), *ejneke* (ejnye-ke), *tesszéke* (tessék-ke), *tisztaka* (tiszta-ka). (S. Meggyes 1971: 46) Saját beszédemen is észrevettem, hogy *kenyérkét* mondtam a gyerekeknek *kenyeret* helyett, *lovacska* szerepelt benne *ló* helyett. Utóbb vált világossá számomra az a csizmahúzó hatás, hogy a változó tövű főnevek esetében ezek a diminutív alakok hozzásegítik a kisgyereket a nominatívviszi fő felismeréséhez. Funkciójuk tehát nemcsak a kicsinyítés, hanem az alaktanilag felismerhetőbb fő.

rendkívül magas frekvenciájú (kiváltképp a női hang magas frekvenciáján és az anyai beszédre jellemző, magas intonációval mondott) *-i* (Kassai 1979: 81, Kassai 2003: 529).

16. ábra

Az ikés igékkel kapcsolatos nevezetes botlása idején is az ikés igék *-ikje* helyett is [i] hangot ejtett az ige utolsó hangjaként, s a [k]-t elnyelte. (A *bajó* a *galamb* gyermeknyelvi változata volt Jancsinál.)

(1) *Eszi bajó.* (1;10 Mivel a száraz kenyeret csipegető galambra mutatott, így értelmeztem: 'Eszik galamb.')

Nem sokkal ezt követően, amikor megpillantotta a pirítóst majszoló testvérét, Juliskát, ezt mondta:

(2) *Eszi bajót.* (1;10) Mivel a pirítóst evő Juliskára mutatott, így értelmeztem: 'Eszik (ő is, mint a galamb,) kenyeret.'

De úgy is értelmezhettem volna, minthogy ekkor még nem használt névelőket: 'Eszí (ő is, mint amit a galamb,) a kenyeret.'

A botlás egyszerre több dolgot is megvilágított. Kiderült, hogy az *eszi* ebben a formában nála éppúgy az *eszik* (A-igeragozáson belüli ikés), mint az *eszi* (B-igealak), a (2) mondatban ugyanis valóban tárgy következik utána. Az *eszi* kétalakúsága (*eszik*, *eszi*) azért is nyilvánvaló, mert éppen ekkor jelentek meg más B-igealakok is: *Látot kutat?* (Látod kutyát? 1;10), *Látom.* (1;11) Ez a botlás nagyszerű pillanata annak, amint a kisgyerek – itt az ikés ige *-i*-jének és az E/3. B-igealak *-i*-jének tengelyén átfordulva, valamint az Ágenst Pácienssé átértelmezve – egyik igeragozásból átlép a másikba. Szórendileg jobbra, a mondat nyitott vége felé, az ige utáni pozíciónál bővíti a mondatot. Mégpedig élő E/3. személyű élő entitást helyez oda vagy alanyi, vagy tárgyi szerepben. Hogy ez mennyire nem elszigetelt, egyedi gyakorlat, azt igazolja S. Meggyes Klára kislányának botlása is, aki ahelyett, hogy azt mondta volna: *Elviszi néni.* először eltévesztette, majd helyesbített: *Ebiszi*

nénikét. Ebiszi néni. Itt is „verseng” az ige utáni pozíció betöltéséért két tematikus szerep – ezért is botlik a kislány –, a Páciens és az Ágens. Az ikes *eszik* (még inkább az elnyelt [k] hangú *eszi* formában) kétféle használata Jancsinál talán még S. Meggyes Klára adatpárjánál is jobban megvilágítja azt a folyamatot, ahogy az igehez kötődő alanyi szerep a háttérbe kerül (inkorporált formában), és előtérbe a jelölt tárgyi szerep kerül. A gyermeki megnyilatkozások bővülésének ezen az elemi szintjén joggal mondható, hogy az első alak *alanyi*, a másik *tárgyas*, mert *ekkor, itt és ennél az iginél* tágabb és bonyolultabb argumentumszerkezetről nem beszélhetünk.

Másrésről Jancsinál kiderültek a gyermek produkciós korlátai: a második megnyilatkozásban túlságosan nehéz volt számára a tárgy (‘galamb-ette-kenyeret’, ‘olyasmit, mint amit a galamb’), amelynek tévedésből az első tagjára helyezte a tárgyragot, holott határozottan nem az volt a jelenet, hogy testvére galambot evett volna. A tévesztés azzal magyarázható, hogy a tárgyrag már aktiválódott, és arra helyezte rá Jancsi a ragot, ami pillanatnyilag akkor aktiválódott (a korábbi alanyra – tévesen). Tehát az *eszi* igealak, amely egyszerre volt ikes ige és utána állhatott Ágens, ekkor még lehetett B-igealak is, amely után ilyen esetben az ekkor még határozott névelőtlen Páciens is állhatott. Az *eszi* alaknak a későbbiekben is (nyilván a *veszi, viszi, teszi, hiszi* alakoktól nem függetlenül), még az *issza* alak helyes produkciója után is (*Nem megissza, hanem hát kiköpi a Bambusz. 2;7*) nagy volt a hatása, pl. jóval később az *iszi* produkálására készítette (*Olyan gyorsan iszi meg a borot. 4;10*).¹³⁶

A 2. életév fordulójánál a predikátumok jelentésszerkezete differenciálódott, már nem amalgám szerkezetben, hanem kétagú, s ezért még névelőtlen megnyilatkozásokban megjelentek – mintegy két kidolgozási irányban – a nem inkorporált és 3. személyű alanyok és tárgyak: *Alszi mama (1;10). Ement buki. (1;11). Látot kutat? (1;10)*. (Vagyis: ‘alszik a mama’, ‘eltűnt a bunki’, ‘látod a kutyát?’)

A kisgyerek – mint látható – nem külön, hanem egyszerre kezdte használni a kétféle igeragozási formákat, de kizárólag egyes számban. Az A-igeragozás egy jól használható keretként szolgált a predikátumokban, míg a B-igealakok egy nyomatékos tárgyra irányított beszédmódot hordoztak.

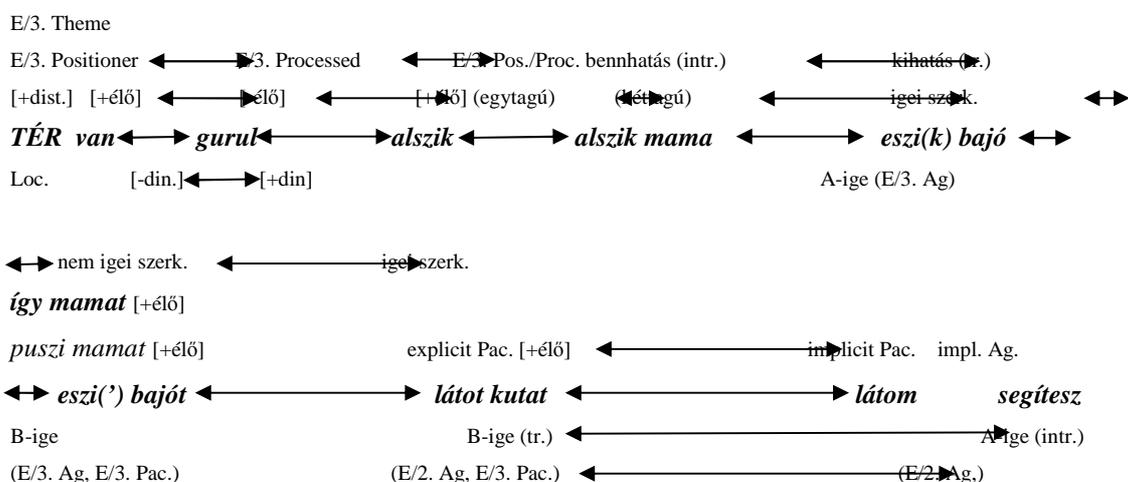
Nem minden tárgyas szerkezete kétagú predikátum, vagyis ahogyan azt a mennyiségi vizsgálatokban jeleztem, sokszor egytagúak az igei predikátumok és csak implikált tárgyi jelöltekkel „egészül ki” (M. Korchmáros 1977: 76), melyek a beszédhelyzetből származnak: *Kész? (1;9). Hallo? (1;10). Látom. (1;11)* (Vagyis: ‘kérsz?’, ‘hallod?’, ‘látom’.) Jancsi nyelvfejlődésének ezen szakaszára illenek Simoncsics Péter szavai, aki a tárgyasságot „az ige jelentésében rejlő potenciális energiának tartotta” (Simoncsics 2006: 45). Minthogy az idézett igei predikátumok beszédaktusok

¹³⁶ A 3. életév után is volt Jancsinál egy hosszan elnyúló hibázási korszak, amikor az *utálja, hallgatja* és hasonló helyett *-i* s formát mondott: **utáli, *hallgati. (De ő utáli. [3;5]; A diszkment hallgati. [4;2])*

voltak (Dore 1978/1997), a tárgyi referensek az anya és a gyermek interakcióban a közös figyelmi helyzetben nem mindig „jelenlévő”, hanem észlelhető entitások voltak: *Kész?* → 'tej', *Hallo?* → 'Jancsi anyához intézett kérése' mint hang, *Látom.* → 'kutya'.

A legelső igék szemantikai elemzése azt mutatja, hogy a protoágensi szerephez (Kiefer 2000: 218) vezető folyamatban a tárgyatlan igék mindkét fajtáját elvonta az anyai beszédből, az ún. unakkuzatív és unergatív igéket:¹³⁷ *esik, alszik, áll, kopog.* Élettelen entitások esetében főként dinamikus eseményt kódolnak a predikátumok (*gurul, forog, esik, villog*), ennek megfelelően Téma vagy Jellemzett szerepet mutatnak. Az Ágensi szerep a beszédrésztevő entitásokhoz kötődik vagy családtagokhoz: *kopog* (Janika), *elmege* (apa), *áll* (anya), *segít* (anya). A számszerűségek vizsgálatakor fény derült arra is, hogy a gyermek a ragozásokat segítő szemantikájú igéken gyakorolta be, azaz magas pozitív korrelációt mutatott a tárgyatlan igék és az A-igeragozás alkalmazása. A későbbiekben a szemantika csizmahúzó hatása már nem ennyire nyilvánvaló, mint ezekben a legkorábbi emergens predikátumokban.

A kétféle igeragozás kiépülésének összetett, de alapvetően még az egyeztetés megjelenése előtti folyamatát, menetének dinamikáját talán leginkább a jelentésviszonyokban megfigyelhető oppozíciók sokaságával lehetne szemantizálni:

4.2.7.2. A B-igeragozás térnyerése

A B-igealakok tudatos használata a kétéves kort megelőző hónapokban (1;10) elindul: amalgámokban (*Hallo?, Adodo!*), fonológiai-szintaktikai elegyben (*eszi*) és tárgyas szintagmában (*Látot kutat?*). Számuk ezután fokozatosan szaporodik, és változatos predikátumokban (pl. implicit tárggyal, névelőtlen tárggyal) használja a kisgyerek. Számuk igazán a második életév első hónapjában (2;1.) ugrik ki, ez a kiugrás a 4. mintavételben látható. A 4. mintavételnek (a 2;0–2;1 időszakból egy minta) az a mássága a korábbiakhoz képest, hogy a határozott névelős alanyi és

¹³⁷ Az unakkuzatív és az unergatív igék egyargumentumúak. Az előbbi egy Téma szerepű, az utóbbi egy Ágens szerepű argumentummal rendelkezik (Csirmaz 2008: 202).

tárgyas szintagmák felé terjesztődik ki a kétféle igeragozású alakok használata a predikátumokban (*Ement a lepülő.* [2;0], *Akarom a szőlőt.* [2;1]). A tárgy típusokra vonatkozóan a következőket lehet megállapítani: még mindig túlsúlyban van mind az A-, mind a B- igeragozások mellett a pusztá, névelőtlen tárgy. B-igealak esetén több alkalommal személynév (*Akarom Tónikát!* [2;1]), birtokos főnév (*Pusztítam lábát.* [2;1]) fordult elő. A 6. mintában (a 2;1–2;2 időszakból egy minta) visszaesik a B-igeragozású alakok száma. A 6. minta jellegzetesen a cezúrákkal szerkesztett határozott névelős A-igeragozású predikátumok mintája: *Szépa ## lámpa.* Ez a folyamat a 8. mintában (a 2;3 egy időszaka) is megfigyelhető. Változatosabbá válnak a tárgyak mindkét ragozásban. Az A-igealak mellett megjelenik a főnévi igenév és a *valamit* névmás. A B-igeragozású predikátumban még a tulajdonnévi tárgy előtt is határozott névelő jelenik meg, és itt is megjelent egy névmás, *azt.* (*Nem szeretek sétáni. Föveszek valamit. Szeletema Tónikát. Aszitemm mán nem keresem.* [(2;3)]). Az alkorpusz 9. mintájában még egyszer kimagaslott a B-igeragozású predikátumok száma, s csak sejtés részéről, hogy a múlt idejű E/1. személyű igealanyú predikátumok begyakorlásának betudhatóan.

Itt már sok-sok határozott névelős tárgy sorjázik, ezért ez egyfajta határvonal, hiszen innentől egyeztetésként jelenik meg a B-igei predikátum belső szerkezete.

A megfigyelt időszak alkorpuszában a kisgyerek nagyobb számban használta az A-igeragozást, mint a B-paradigmát az összes igei predikátum számához viszonyítva. Az A-paradigma volt az alapvetőbb. Mintegy egyszerűbb keretét jelentette az igeragozási sorok egyes számban történő kiépülésének. A 4. adatsorban azonban már számottevően megnövekedett a B-igeragozások használata, az összes igei predikátumnak kevéssel több mint a fele B-igeragozású volt. Jancsinál ez a B-igeragozás alakjainak és használatának begyakorlását jelentette. A statisztikai adatok megmutatták, hogy a B-igeragozás és a tárgyas igealakok használata között nagyon magas a pozitív korreláció, és számottevő az implikált, valamint a határozott névelős explicit tárgyak aránya.

Az előzményekhez képest a 24. és 27. hónap között 3 morfémanyit, meredeken emelkedett az MLU. A szerényebb morfológiájú angol nyelvvel kapcsolatban felmerült, hogy az MLU nem informatív, mert nem mindig mutatja a nyelvtan differenciálódását. A gazdag alaktanú magyarral kapcsolatosan azonban az átlagos mondathossz-érték gyors emelkedése az igei predikátumok argumentumszerkezetének összetettebbé válásáról is árulkodik. Ekkor nemcsak a tárgy, hanem az alany elé kitett határozott névelő elsajátítása is zajlott. Pontosabban inkább az ige után sokszor enklitikum szerűen csatolta a névelőt a gyerek, nem spontán, hanem szótagolóan amalgámmá összerakott formában: *Eszika anyuka.* (2;1) (vö. 4.2.5.1.)

A kétféle igeragozás begyakorlása a személykategóriákat tekintve úgy alakult, hogy elsődlegesen az E/3. személyű tárgyi referensekre irányult. Ez persze a B-igeragozású predikátumok

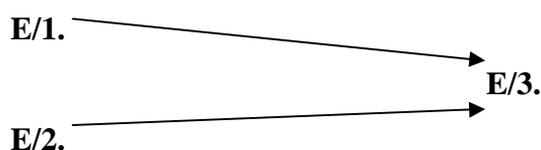
esetében szükségszerű, hiszen ez csak 3. személyű tárgyra referál.¹³⁸ Az A-igeragozású predikátumoknál legtöbbször anyagnévi tárgyakat találunk: *Még ## kérek ## kollát.* (2;2) Ezeknek a cezúrával ejtett predikátumoknak a prozódiajában a beszédszünet jelezte a megnyilatkozás szerkesztettségét. Mint korábban is, elsősorban tárgyatlan igéjű vagy abszolút használatú A-igeragozású predikátumok sorjáznak: *Fáj a bibi.* (2;0) *Parancsójj!* (2;0) Ha a 6. mintavételt tekintjük (ez a 2;1 és 2;2 körüli időszak), ahol a legtöbb az A-igeragozású predikátum, jól látható a típusosan tárgyatlan használat. Ekkorra esik viszont az A-igeragozású predikátumokban számos helyhatározói esetrag felbukkanása (mint újabb MLU növelő elem): *Menjünk hintához!* (2;2) *Eszeka böcsiben.* (2;2) Természeteszerűleg (bár ez sem magától értetődő a 3. személyű tárgyi referensekhez hasonlóan) ezek a határozói jelöltek is E/3. személyűek. (Az 1. és 2. személyű, a konceptualizáció felől feltételezhetően „nehéz” szuppletív személyes névmási alakokat (pl. határozói raggal: *hozzád*) meg kellett, hogy előzze, a stabil begyakorlási alapot jelentő 3. személyű referenseken történő jelölés elsajátítása). Nem kevés problémát jelentett mindez Jancsinak, amit a sorozatos botlások mutatnak.

A B-igeragozású predikátumokban az akkuzatívusz volt a legfontosabb függő eset, amely nem egyszer a megfelelő vonzat helyébe is lépett: *Köszönöma ## mamatot.* (2;1) (Köszönöm a mamának.) De hasonlóan erős volt a funkciója: *Megijtem a motoral.* (2;2) Nemcsak a két igeragozás által megjelenő tárgyesettel, hanem a többi esettel is kifinomultabbak lettek a predikátumok. Az eseményszerkezet konceptualizálásakor (a tárgyas igéknek a nagyfokú kiterjesztése idején nemcsak a B-igeragozásban) el kellene a kisgyerekek sajátítania azt is, hogy a tárgy kötelezően kiteendő vagy csak fakultatív: míg tárgyatlan igénél mondható az, hogy *Felmászok.* (2;3), tárgyas és ráadásul kötelezően kiteendő tárgyú igénél nem maradhat explicit tárgy nélkül a predikátum, így hibázik is: **Felveszek.* (2;3). A konjugációk közötti negatív transzfer is az áthallást mutatja. A gyermeknek az igealak megfelelő ragozási sorú alakjának kiválasztása nem mindig sikerül: *Iszunk a teát?* (2;2) Ez is a különféle tárgyas és más határozói esetekkel bővülő predikátumok közötti áthallás példája. Vagy az ige mellett gyakori határozott alany (*Bocsánat, jön a pók. Nem kellazóra.* [2;2]) még a tárgyrag kitételét is megzavarta: *Megtörlöm a virág.* (2;3), ’megtörlöm a virágot’ helyett. Mindebben szerepet játszhatott az is, hogy a névszórendszert érintő fontos morfémaelsajátítás, a birtokos személyjelek megjelenése is a kétféle igeragozás elkülönülésekor zajlott: *Haja.* (1;10) *Szemed.* (1;10) *Szeme.* (1;10) *Valagom.* (2;1). Valamint az 1. és 2. személyű birtokos személyjeles tárgyak homoním nominatívuszi és akkuzatívuszi alakjának az elsajátítása (*Folik az ollom.* [2;3]) is motiválhatta a tárgyrag elhagyását az előbbi esetben a *virág*

¹³⁸ Lengyel Zsolt is beszámol egy gyermeki hibázásról, amikor adatfelvevőként kisgyerekek között volt, és ő feljegyzései közben kitépte a noteszból az egyik kislány rajzát. A kislány, meglátva, hogy a bácsi kitépte az ő rajzát a noteszból, ezt mondta: *Kitéptem kicsi babajét.* Vagyis az E/3.→E/3. személyrelációnál rögzült a kislány beszédének perspektívája, nem tudta még áttenni E/3.→E/3. személyrelációra a megnyilatkozás perspektíváját. Ezt kellett volna mondania: *Kitépte a kicsi babáét.* (Lengyel 1981b: 46).

szóról. A függő esetek ragjainak kognitív előfeltétele, hogy a kisgyermek jól konceptualizálja a célstruktúra eseményszerkezetét, hogy a megfelelő reprezentációt rendelje hozzá. Ez sem ment gond nélkül ekkoriban. Jancsinak azt kellett volna mondania, hogy 'megtörlöm (a zsebkendővel) az orromat', de ekkor még – egocentrikus beszédmódja következtében – az E/1. →E/3. irányúak voltak nála a predikátumok. Így „tévesen” a következőt mondta: *Folik az ollom, megtörlöm a szenkendőt.* (2;3) De a gyakori E/1. a beszélői pozíció mellett van persze ugyanebből az időszakból példa a perspektívaváltásra: *Ellontottada telefont.* (2;2).

Összefoglalva elmondható, hogy *alapvetően az E/3. személyű tárgyi referensekre vonatkozóan épült ki Jancsi kétéves kora körül a kétféle igeragozás. Az E/3. tárgyi referensekre dominánsan csak maga az igeragozási alak utalt, explicit tárgy eleinte nem. Az igeragozások begyakorlása a paradigmatis értelmezéshez képest sokkal szűkebb pragmatikai környezetben történt meg. A predikátumok energiaátvitele elsősorban a beszédrésztevők perspektívájából indult E/3. entitások irányába, amelyek a kisgyerek kézzel fogható valóságának tárgyi referensei voltak (nomen concretum):*

Jancsi a produkció szintjén a B-igealakokat a határozott névelős vagy más határozott nominális tárgyak fogódzója nélkül használta. Következésképpen nem határozott tárgyak váltották ki nála a B-ragozást, hanem fordított logikával azért folyamodott B-igealakokhoz, hogy az anyával közösen értelmezett tárgyakra referálhasson: ez az igeragozási alak a hallgató figyelmét a szituációban a lehetséges tárgyi jelöltre irányítja. Az adott időszakban a B-igeragozás implikált tárgyait így az adott beszédhelyzet lehetséges elemei jelentették.

4.2.7.3. Igeragozásaink további kiépülésének főbb mozzanatai

4.2.7.3.1. Igealak jelölte 3. személyű tárgyak

Mint látható volt, a 3. személyű A- és B-tárgyak determináló elem, névelők fogódzója nélkül, az igeragozási forma által is A- és B-tárgyként „működtek” a gyermek beszédében. A 3. személyű tárgyak pedig időben markánsan elkülönültek Jancsi kódjának kiépülésekor az 1. és 2. személyűektől. Kezdetben ugyanis dominánsan 3. személyű tárgyak fordultak elő a megnyilatkozásokban, 1. és 2. személyűek nem, ehhez a beszélő perspektívaváltására, az igealany megváltozására lett volna szükség. A beszédfejlődés kezdetén Jancsi nagyon sok predikátumában csak implikált tárgyakra következtethettünk az ige tárgyasságából, az ige szemantikai hálózatának

lehetséges tárgyaiból és a beszédhelyzetből. Egy felszólító módú, B-igealaki predikátum be sem tölthette volna beszédaktusként funkcióját, ha az implikált tárgy nem lett volna a kontextusból kikövetkeztethető.

Amikor az explicit tárgyak is megjelentek a megnyilatkozások hosszának növekedésével, névelő hiányában még mindig csak az igeragozási alak utalt arra, hogy az anyával közösen értelmezett, közösen beazonosítandó tárgyi referensről volt szó a közlésben (B-tárgy), vagy arról, hogy akkor és ott az ilyen beazonosíthatóság nem releváns (A-tárgy). (Lásd 4.2.6.8.-ban a tárgytípusokat.) A határozott névelő tárgy elé kitevése sokáig alkalminak bizonyult, továbbra is tapasztalható volt, hogy a B-igealak önmagában utalt a tárgyra vagy névelőtlen tárggyal szerepelt.

4.2.7.3.2. *Határozott névelős tárgyak, „puszta” határozatlan tárgyak*

A határozott névelő megjelenése után az anyával közösen értelmezett, közösen beazonosítható 3. személyű tárgyi referensekre már nem csupán az igealak utalt, hanem az *a*, *az* névelő is. Ezzel párhuzamosan azonban a kisgyerek sohasem használt például határozatlan névelős főnévi tárgyakat. Az A-igeragozás mellett elsősorban anyagnévi vagy más (pl. főnévi igeneves, névmási, melléknévi) névelőtlen, puszta tárgyak jelentek meg a predikátumokban. Mindez azt is jelenti, hogy 1. és 2. személyű (a beszédrésztvevőkre utaló) tárgyi referensekre a gyermek-beszélő nem utalt.

4.2.7.3.3. *Első és második személyű tárgyak*

Csak elvétve találni nem 3. személyű tárgyat. Például a harmadik év első hónapjában ugyan egy amalgámban szerepel első személyű implikált tárgyi referens: *Engedgyel!* (2;1). Ellenben maga az amalgámszerű egybenejtés az egészes elsajátítást és a szételemzetlenséget valószínűsíti, s azt, hogy az implikált E/1. személyű tárgy mint a konstrukció jelentéseleme még differenciálatlan módon volt jelen a közlésben. Kiemelendő az a mozzanat, hogy míg a tárgyas predikátumok első szakaszában, körülbelül a második életév végéig E/1.→E/3. irányban épült ki a kód, a második szakaszban, a harmadik életévben ez az irány fokozatosan megváltozott: megjelentek a 3. személyű alanyok 1., 2. 3. személyű különféle tárgyakkal.

A korábban egocentrikus beszélői szemszöghöz képest a perspektíva megváltozása (melyet az igealany megváltozása idéz elő) szükséges volt ahhoz (Tolcsvai Nagy 2001: 25–126), hogy a beszédrésztvevők tárgyakként jelenhessenek meg (Abondolo 1988: 89). Az egocentrikus beszédmódhoz képest a cél típusú predikátum esetében (mint amilyen a tárgyas predikátum is) meg kell változnia az energiaátvitel irányának. Az irreflexív igealakok esetében ugyanis az 1. és 2. nyelvtani személyű tárgyi referensek megjelenésekor az alany személyének alacsonyabban kell állnia az élőségi hierarchiában a tárgy személyéhez képest (Abondolo 1988, É. Kiss 2003, Kubínyi 2008). Ez elméleti síkon annyit tesz, hogy többnyire 3. személyű (s leginkább) cselekvő alanyoktól

kell kiindulnia a predikátum energiaátvitelének.¹³⁹ Ez számottevő kognitív érést is feltételező lépés a gyermek részéről, mert mindehhez a beszédrésztevőkön kívüli entitásokat is intencionális ágensekként kell értelmeznie (Tomasello 2003), valamint önmagát vagy beszédpartnerét is már mint céloknak (nyelvtani értelemben pl. páciensnek, recipiensnek) kell felfognia.¹⁴⁰ Ennek első lépéseiként Jancsinál megjelentek azok a predikátumok, amelyekben vagy a beszédrésztevő partner, vagy egy E/3. személy volt a predikátumok alanya: *Beraktad a kencébe?* [Beraktad a kredencbe?] *Elvette Bambusz cicát. Rajzolta Bambusz pillangót. Ementa postára. Ezt csinátta Marika néni.* (2;4) Azaz Jancsi mind A-, mind pedig B-igeragozású igealakokkal elkezdte a 3., (ritkábban 2.) személyű, cselekvő ágensű eseményszerkezetek nyelvi formába öntését. Látható, hogy az igealak után következő alanyi referens határozott névelője szintén enklitikum szerűen az igehez tapadt, s kiterjesztése a tulajdonnévre is vonatkozott. A profilált eseményt lehorgonyozta a hallgató számára beazonosítható tartományban, de adott esetben nem tárgyias, hanem a helyhatározós szintagma (*a postára*) révén. Ezután elszórtan már egy-két 1. és 2. személyű implikált tárgyi referens megjelent: *Bántotta Filip.* [ti. 'engem'¹⁴¹] *Szagolász a kutya.* [ti. 'engem'] *Megcsikátál.* [ti. 'engem'] (2;4) Az egocentrikus beszédmód ezekben a predikátumokban perspektívaváltással volt jelen, az E/1. személyű, vagyis a beszélő tárgyi referensi mivoltában mutatkozott meg. Ebben a fázisban is az E/1. személyű tárgy mint első függő eset (itt is) átvette a többi eset szerepét, ahol nyelvileg nehéz, sokféle alakkiegészüléssel létrehozott határozói célokat (*velem, hozzám*) kellett volna a kisgyerekek mondani: *Jaj, mit csináltál engem? Szóljál engem ide!* ('Szólj hozzám!' [2;5]). Egyéb előfordulások: *Kaplál el!* (2;7) *Ne pórshívózzál engem!* (2;7) A *Valaki takarózzon be!* (2;7) megnyilatkozása például elárulta, hogy nem ismerte fel az ige reflexív jelentését, Jancsi ugyanis 'valaki takarjon be' értelemben mondta. A *téged* névmás és az implikatívuszi személyrag is ekkortájt bukkant fel: *Mama, téged szóllak.* (2;6) (Mama, téged szólítalak.) *Maj' eliüt téged az autó.* (2;7) S megjelent az implikatívuszi a prototipikus tárgyra (anya) vonatkozóan: *Ennyire szeretlek!* (2;7) Az alak megjelenésének elengedhetetlen feltétele az élő tárgyat megengedő jelentésű ige. Minthogy azonban Jancsi közléseinek prototipikus tárgya az anya volt, nem meglepő, hogy az első implikatívuszi tárgy is az anya volt. Jól látható azonban, hogy a *téged* névmás sokszor tévesen más esetragos személyes névmás helyett áll a megnyilatkozásban. Más megközelítésben ez arra is rávilágít, hogy nem csupán a személyes névmások szuppletív alakjaival van gondja, hanem nem ismeri a kisgyerek adott ige (*pl. szól*) szemantikáját: ennek az igealaknak elsősorban nem élő Páciense, hanem élő Beneficiense van. A beszédrésztevői tárgyi szerepű névmásokkal már megjelenik a

¹³⁹ E/1. számú tárgyi referens esetében E/2. személyű alanyra is lehet helyezni a perspektívát, valamint külön esetet képez a két beszédrésztevő közti, magyarsajátos E/1.→ E/2. igealak, az implikatívuszi, amelyben első személyű alany és második személyű tárgy szerepel.

¹⁴⁰ Például nehezen elképzelhető, hogy egy két és fél éves gyermek azt mondaná: *Becsípte az ajtó az ujjam.*

¹⁴¹ Ez egy korai, kétéves kor alatti eseményszerkezeti és mondatséma alapján úgy is értelmezhető lenne, hogy 'Filip bántotta [őt].' (Korántsem ez volt a helyzet, mert Jancsi elmesélte, hogy a bölcsődében egy Filip nevű fiú bántotta.)

függő esetben kerülő élő entitásra történő ráhangolódása, de az igeszemantikát (a vonzatokat) minden igénél külön meg kell tanulnia hozzá.

Ezek a perspektívaváltások nem voltak zökkenőmentesek: *De nem tudom betolni engem.* (2;9) *Majd kihúzom magadat.* (2;10) *Megnézte engem a kutya.* (2;10) Ez utóbbi esetben már arra a (Babits által szabályként megállapított) finomhangolásra lett volna szüksége a gyerekeknek, amelynek értelmében B-igeragozásról csak akkor beszélhetünk, ha 3. személyű vagy az alany személyével megegyező (*magam, magad, maga* stb.) a tárgy.

Nehézséget jelentenek Jancsi számára az olyan esetek, ahol a névmási tárgy és az ige együttes jelentésébe, különösen a reflexivitásba még nem lát bele: hiszen senki nem tud mást betakarózni (csak betakarzni), viszont ki-ki be tud takarózni. Ugyanígy csak magunkat tudjuk betolni, engem már csak más tolhat be. Ezekben az esetekben a cselekvés perspektívája és az igejelentés együtt veendő figyelembe, s ez kognitív és szótári megkötésekre vonatkozó tapasztalatokat egyaránt igényelne a kisgyerektől.

4.2.7.3.4. Névmási tárgyak, számneves tárgyak, határozatlan névelős tárgy

A számokat már igen korán kihallják a kisgyerekek, s ennek megfelelően adatközlőm is gyakorta mondogatta őket, de csak önmagukban mint tőszámneveket (*Öt. Egy. Kettő.* 1;10) Az *egy* már több szintagmatikus kapcsolatban is jelen volt (*Még egyet!* 1;10)), a harmadik életévben pedig már egy határozó elé emelten is megjelent: *Mászok egy számlira.* (2;2) De csak egy félév múlva jelenik majd tárgy előtt (*Akarok rajzolni egy pontot!* (2;8). A közbülső félévben különféle tárgyi szerepű (pl. határozatlan, mutató) névmások, számnevek, melléknevek jelennek meg a predikátumokban, és alaktanilag egyre összetettebb B-tárgyak: *Miccsinász?* (1;10) *Sokat.* (2;1) *Adissza másik parnat.* (2;2) *Ezt csinálta Marika néni.* (2;3) *Kicsit varrsz?* (2;5) *Kapsz ilyet.* (2;6) *A kupakodat!* (2;6) *Te olyat kapsz, én meg ilyet kapok.* (2;7)¹⁴² *Adjál másikat!* (2;7)

E folyamat során a kezdeti nominális tárgyak konkrét jelöltjeitől (mint amilyen a birtokos személyjellel vagy határozott névelővel determinált főnév volt – *a mama, a kutyát, a lába*) eljutott a gyermek az egyre elvontabb főnévi vagy névmási alanyok/tárgyak konceptualizálásához. A folyamat itt is az alanyi szerepű nominálisok jelentésbeli és szintaktikai differenciálódásával vette kezdetét, majd a differenciálódás a tárgyi szerepű nominálisokban is megjelent. Két kiugró jelenség volt tapasztalható. Az egyik az, hogy a gyermek már nominális kifejezéseket, összetételeket igyekezett alkotni. A másik pedig az, hogy ennek következtében elkezdődött a többes szám konceptualizációja és alaki kidolgozása.

Az összetett nominális kifejezések megalkotásában kiemelkedő szerepet kapott a *másik* határozatlan névmás és a melléknevek. A *másik* névmás mellett mindkét igeragozású alak

¹⁴² Az *ezt, azt* mutató névmások csak B-igealakokkal fordultak elő.

előfordulhat. Ezt a határozott névelőtől eltérően már nem az igealakhoz kötve, az után (enklitikum szerűen tapasztva), hanem a predikátum másik pólusát differenciálva a főnévi alaptag elé helyezi a gyermek. Ez egy szintaktikai és jelentéstani fejlemény is volt. A *másik* gyakori használata azt mutatja, hogy az E/3. entitásokból először kettőt fogott fel a kisgyerek. A főnév elé tett *másik* névmással a kisgyerek a főnévi alanyt/tárgyat még egy alany/tárgy kontextusában említette, vagyis így egy hasonló entitás háttérre előtt jelent meg a profilált entitás: *Adissza masik parnat. (2;2)*¹⁴³ *Jön a mászik darasz. (Jön a másik darázs.) (2;1) Bocsánat, jön a mászik. (2;1) Otta mászika bajó. (Ott a másik galamb.) (2;3) Mászikok a gyerekek. (2;4)* Ez az elé-helyezés nem volt problémátlan. Az így profilált entitás és a háttér hasonló entitása(i) azonos referensükre utalóan eleinte hasonló esetragot is kaptak (a ragozott mutató névmási főnévi szerkezetekhez hasonlóan), vagy mint a predikatív melléknevek, egyeztetés alá estek. Amikor nem konvencionális és redundáns módon a *másik* névmás esetragot is vett fel, a kétszeres morfológiai jelöltség mintha hangsúlyozná is a jelenetben foglalt entitások többségét (ahol a „másik” a profilált): *Mászikkal a busszal. (2;2) Hozok mászikat tollat, jó? (2;3), Mektaláltada mászikat a pacucot? (Megtaláltad a másik papucsot? 2;3).* A mellékneveket is (a *másik* névmáshoz hasonlóan) a predikátum nem igei pólusát jelentő főnévi alaptag elé helyezte, és ha esetragos volt az alaptag, akkor esetraggal látta el a melléknevet is: *Adsz nagyot pirosat ollót? (2;3)* A többes szám jelét nemcsak a főnevekre, hanem a számnevekre is alkalmazta: *Kevesek bogárok. (2;3). Anya, három autók vannak. (2;6)* Kezdték megjelenni a többes számú, elsősorban T/1. igealakok is. Vagyis az entitások többségét (természetesen ideértve a beszédhelyzet személyeinek többségét is) ekkor már valóban kezdte felfogni a kisgyerek: *Menjünk Böbéhez! Leszálltunk a busszal. (2;6)* A rámutató, egocentrikus perspektívájú T/1. személyű igei predikátumokban a többség kifejezése problémátlanabb volt, mint a 3. személyű alanyi vagy tárgyi szerepű entitások többsége.¹⁴⁴

Az aggregátum többesjellel kapcsolatosan – mely a magyar nyelvben a morfémaszekvenciában a tárgyragot megelőzi – fontos megemlíteni, hogy nagyon korán és időileg valóban a tárgyrag produkcióját megelőzően megjelent (hapax legomenonként) a longitudinális korpuszomban: *Autók. (1;11)*¹⁴⁵ Ezután a kisgyerek egy ideig nem használta az általános többes jelet. De a megértés, morfológiai feldolgozás során a nyelvészeti hagyományban *jelnek nevezett, a*

¹⁴³ Jancsi korpuszában a *másik* névmás hasonló konstrukciókban jelent meg, mint ahogyan a legelső létigés és egyéb igei predikátumok kiépültek a legkorábbi megnyilatkozásokban: *Homam másik lufi? (Hol van másik lufi? [2;1]), Jön a másik a autó. (Jön a másik a autó. [2;1]), Otta másika lufi. (Ott a másik a lufi. [2;2]), Ellontotta másikat a ólát. (Elrontotta másikat a órát. [2;2]).*

¹⁴⁴ Vö. Balassa József (é. n.): A gyermek nyelvének fejlődése. NY. K. XXIII. „A számnevek használatát akadályozza az, hogy a gyermek csak hosszú idő múlva tudja felfogni a tárgyak mennyiségét, kezdetben csak egy és sok között tesz különbséget. Fiam a 22. hónapban már értette a két számnév jelentését, mert midőn két narancsot kapott így szólt: *kettő van*. A többi számnevet már nehezen s negyedfél éves korában is csak egytől négyig érti a számokat” (Balassa é. n. 143–144).

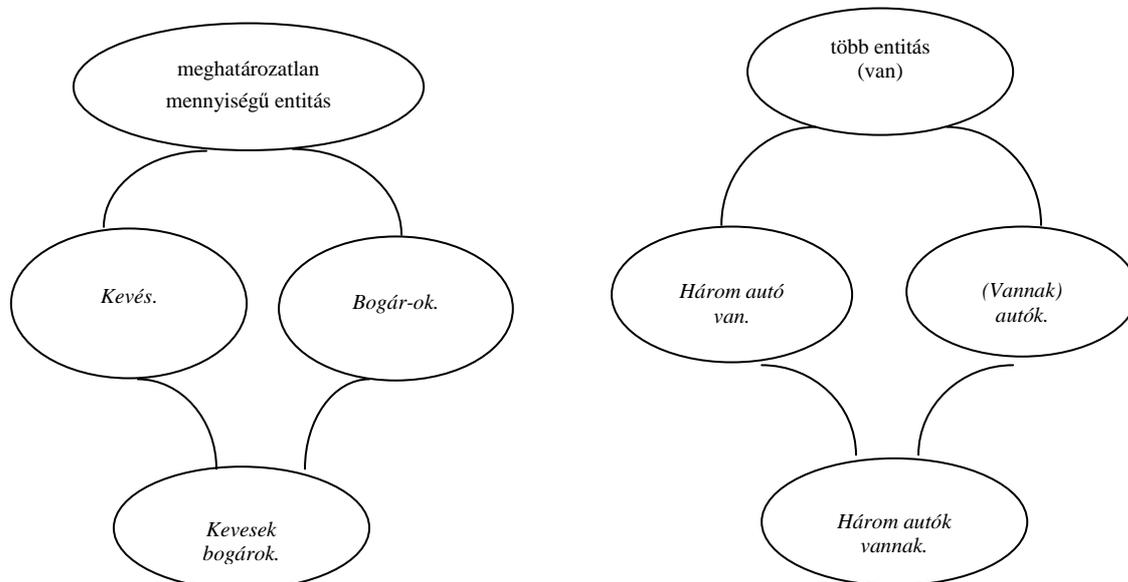
¹⁴⁵ Az adat feljegyzésekor lejegyeztem azt is, hogy Jancsi fiam a többesjel első, engem meglepő korai alkalmazásakor két kisautóra mutatott.

képző és a rag közötti morfológiai pozíciót elfoglaló toldalék mint üres hely működhetett tovább a kódkidolgozásban. Ugyanis a *Megeszem a többiket.* (2;3) megnyilatkozásban négy hónap múlva felbukkan a többes számú tárgyragos forma, amely alakilag gyereksajátos, és nem konvencionális, azaz konstruált (beszédpartnertől hallott preformával nem rendelkező) alaki összerakás volt.

Jancsi kb. 2700, az első négy életévben tett igei predikátumának csak a tizede többes számú. Az arány azért érdekes, mert a nyelvek közti vizsgálatok szerint a gyermeki alapnyelv a hároméves korra kialakul. Gósy Mária 30 hároméves óvodást vizsgáló könyvében (Gósy 1984) a kijelentő módú, jelen idejű igék körében hasonlóan kiugrónak 77%-osnak találta az egyes szám dominanciáját. Két és fél évesen nemcsak a fenti módon, hanem a harmadik életév 6. hónapjában már a tárgyas predikátumokban arányaiban megsokasodnak a többes számú igealakok. Ha többes számú igealak van ekkor, az rendszerint T/1. vagy T/3. A T/2. igen ritka, gyéresebb előfordulása széles körben megfigyelt jelenség (Gósy 1984: 44). Valószínűleg a paradigmikus szinkretizmus egyes esetei nehezítő erővel bírtak. Az ekkor már gyakori múlt idejű egyes (A- és B-) igealakok egybeesése (pl. egyes palatális, kerekítetlen magánhangzókat tartalmazó igéknél: *Ti énekeltek.* vs. *Ők énekeltek.*) vagy a jelen és múlt idejű igealakok fonémaszintű különbözősége nehezíthette használatukat (*tanul-ták/-tak, tanul-tátok/-tatok, énekel-tetek/-tétek, mond-tak/-ták, üldöz-tök/-tek*). A beszédben résztvevő vagy nem résztvevő entitások többségéről pedig szociopragmatikai tapasztalatokkal is kell bírnia kisgyerekeknek, hogy a különféle nyelvi formák funkcióját megértse. Vagyis egy társas közegű kognitív érés szükséges a nem-egocentrikus perspektíva kódbeli fejlődéséhez (pl. óvodai kortársak között). Az adataim tanúsága szerint a gyermeki alapnyelvbe a nyelvtani többes szám szinte nem tartozik bele, ellenben az egyes szám kiépülése egy rendkívül elhúzódó, közel három éves folyamat (1;6–4;0). Maguk a számszerűségek, a mennyiségek megértése is kognitív érést feltételez, és a magyar nyelvben (is) kifejezésük morfológiai és szintaktikai művelet is.

A korpuszban fokozatosan jelennek meg mindenféle számszerűségekkel kapcsolatos kifejezések: *Avissza kettőt.* (2;3), *Megeszem a többiket.* (2;3), *Jön mászika rigó.* (2;3) *Mekkereszem a többieket.* (2;3) *Mászikok a gyerekek.* (2;4). A magyar nyelvben (a környező nyelvekkel ellentétben eléggé sajátos módon) a számszerűen vagy határozatlanul minősített entitások többsége (pluralis) az alaptagon jelöletlen: *egy autóφ, két autóφ, sok autóφ*. Azaz a különféle módon minősített többségű entitások alaptagjának *morfémája zérus*. Ezért a minősítés fogalmát (*sok, kevés, három*) feltétlenül meg kell értenie először a kisgyerekeknek, hogy az összetételt konceptualizálni tudja. Van viszont egy nyelvsajátos általános többesjelünk, amelynek a funkciója minősítetlen többség, a lotzi „aggregátum többes”, mely egy csoportnyi entitásra vonatkozik (Lotz 1976: 125). Ez viszont morfoszintaktikailag jelölt. Látható, hogy nem világos a kisgyerek számára a minősítetlen, de az alaptagon morfológiailag jelölt (*φautó-k*) és a minősített, de jelöletlen többség

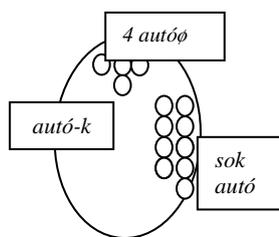
(*négy autóφ*) különbsége, keveri is őket: *Kevesek bogárok.* (2;3). *Anya, három autók vannak.* (2;6) A kódkiépülés időrendjében azonban a kötött morfológiai szekvencia értelmében az általános többesjel minden minősített többesség háttérében ott van, ahogy a magyarban a névelőtlen, pusztá főnév korábbi elsajátítása a határozott vagy határozatlan névelős főnévi kifejezések háttérében. A különleges, gyereksajátos megnyilatkozásokon, amelyeknek lehetséges forrásszerkezetei felismerhetők, kimutathatók a konstruktív erőfeszítések:

17. ábra

Az aggregátum többesjel *helye* tehát (1;11) kortól megvolt a morfémaszekvenciában, de *jelentése* még felfoghatatlan volt adatközlőm számára, és a minősített többesség megjelenése egy ideig csak nehezítette a megértését. Tény azonban, hogy Jancsi ilyen elsajátítási sorrendben rakta össze vagy bontotta le a gyermekkori kódkiépülésben a már nagyobb egységekből elvont morfémaikat.¹⁴⁶ Voltaképpen innen származható a nyelvészeti hagyományban *jelnek* nevezett toldalék körülhatárolhatatlansága (a tőhöz közeli képzővel és a zárómorfémaként megjelenő esetraggal szemben). A minősítetlen többesség azért *csak lehetséges* háttér, mert a beszélő pragmatikai szándékától függ: akarja-e kifejezni ilyen általános többességet vagy sem (Vö. Szépe 1999: 419–424). Érdekes módon a magyarban másutt is megvannak annak a lehetősége, hogy (amikor az indoeurópai nyelvekben kifejezetten pluralis használatos) vagy egyes (1) vagy többes számban (2) konceptualizálja a beszélő a jelenetet. Az egyes szám ilyenkor halmazszerűen mutatja a többességet: (1) *Éva és Gábor Svájcba utazik.* vs. (2) *Éva és Gábor Svájcba utaznak.*

¹⁴⁶ Az *Autók.* megnyilatkozásban tapasztalható többesjel megjelenése a magyar nyelv alaktani tényei miatt szükségszerű volt a tárgyrag megjelenése előtt. Ám mint az általános többesjelet egyszeri előfordulással adatól empíria arra is figyelmeztet, hogy a nyelvfejlődésnek ezen a fokán még kevésbé lehetett összerakás Jancsi részéről. Legalább ennyire lebontott egységként is sajátította el a gyermek – természetesen magtudásként, a magyar nyelv önerejű kibontakozásának fontos állomásaként, és persze elemi megnyilatkozásban, nominális predikátumban. Annak ellenére, hogy az adat hapax legomenon, hozzá kell tenni, hogy a holofrázisok korai, kis adatszámú korpuszában az egyszeri előfordulású adat súlya, fontossága is felértékelődik.

18. ábra

A harmadik életéve közepére már számos mennyiségi minősítést tett a gyermek a nominális elé, de az *egy* névelőt még nem, pedig a számszerűségekből már egyre többet megértett és használt. Az ötödik hónapban kiugró botlása, az *Ott a papa.* helyett mondott: *Ott egy papa.* (2;5), ami már jelezte a határozatlan névelős konstrukciók konceptualizációjának kezdetét, nem mellesleg megint a távolra mutató névmási kopulahiányos predikátumokban.

Jancsi elindult a határozatlan dolog/lény, vagy a több dolog/lény halmazának számára bonyolult konceptualizációja felé: *Valami itt van. Itt van a gyerekek.* (2;4). *Kérek belőle.* (2;5) *Egy forintot!* (2;7) *Ketten vannak.* (2;8) *Egy kis karfiolt!* (2;9) A nyomtatóból kijövő lapokra mutatva mondja: *Leesett egy. Jön egy másik, onnan ki, a papír.* (2;5) *Találtam egyet. Nem látom az összeset.* (2;7). A 2. életév kilencedik hónapjának fenti mondata már a hangsúlyát vesztő *egy* példája. A különféle más egyéb tárgyak (sorszámnévi, mellékmondati, visszaható névmási) robbanásszerűen megsokasodtak: *Én szeretem, hogy ha elesek. Elsődiket is! De nem tudom betolni engem. Csak azért ide feltartom, mert a Szőrös Malac akar elvenni valamit.* (2;9)

Jancsi a számszerű minősítések finomodásával, differenciálódásával jutott közelebb jutott az 'egy' és az 'egy x-et' kifejezése felé. Csak a (2;8) hónapban mondja először: *Akarok rajzolni egy pontot!* (2;8) Az alábbi megnyilatkozások mutatják kiépülését: *Számoljál egyet! Elmegyek egy orvoshoz. Akkor adjál egy papírt és egy tollat! Nincsen valami, csak egy pár.* (2;9) T/1. A-igealakokkal is megjelenik: *Kapjunk egyet!* (2;10) A többes számú mintázatok formailag egyre sokfélebbek lesznek a 3. életév felé: *Ez a mi házunk, ez nem a Gergőék háza, ahol vannak autók, meg buszok, meg bölcsődék. Mert kihúztam sokat. Semmelyiket kérem.* (2;10) *Minden dobozban egy cukor van. A mi házunkba nem jönnek a Peták gyerekek. A cicák nem akarnak mosakodni.* (2;12) *Alszok egyet. Mindig kettőt csinál, meg ötötet. De ez a kettő kereke nem forog.* (3;2) *A Gergővel láttunk egy cicát.* (3;3) *... észreveszi a Szőrös Malac, hogy nekem milyen csodálatos autóim vannak. Megittam Bambusz felét kakaónak.* (= Megittam Bambusz kakaójának a felét.) *Egyszer egy leszakadt láncot láttam a földön.* (3;5) A 4. életév felé pedig még több többes számú igealakot mondott.

Az A-paradigma tárgyi kontextusának sorrendezett kiépülése tehát a következő: 1./ nincs . tárgy: *Akarok.* (2;1) 2./ névelőtlen tárgy, anyagnevek: *Még ## kérek cokit.* (Még kérek csokit.) (2;2) 3./ Legalább még egy entitás hátere előtt megjelenő melléknévvvel, névmással referált tárgy: *Adsz nagyot pirosat ollót?* (2;3): *Hozok mászikat, tollat.* (2;3) 4./ Implikált E/1. tárgy: *Megcsikátál.* (2;4)

5./ E/1. explicit tárgy: *Szóljál engem ide.* (2;5) 6./ Explicit E/2. tárgy és bennfoglaló alak, az egy számnévvel referált tárgy (2;6): *Mama, téged szóllak.* (2;6) *Találtam mégegyet.* (2;6) 7./ E/3. határozatlan névelős tárgy, névmási, számnévi tárgyak: *Akarok rajzolni egy pontot.* (2;8) *Kérek olyant. Mit te írsz föl? Kettőt nem adtál.* (2;10). 8./ *Hogy-os* tárgyi mellékmondatban megjelenő használat: *Azt monták a bölcsibe', hogy rendesen eszek.* (2;8)

4.2.7.5. A 3. életév után

Az eddigi adatkövetésből jól kivehető, hogy mindaz, amit a két paradigmánk nyelvészeti megközelítésben komplex módon magában foglal (mód, idő, szám, személy, definitiség tekintetében), az csak részlegesen épült ki Jancsi több évnyi kódjában és rendkívül szétterítetten. lépésről lépésre, fokról fokra. Egyes számban a 3. személyű tárgyak voltak többségben. A többes szám éppen csak megjelent, de többes számú névmási tárgyak még nem. A határozatlan névelős főnévi kifejezés mint tárgy csak egyes számban jelent meg. A B-igeragozásnak olyan tárgyai, amelyek a különféle jeleket (pl. birtokos személyjelek, *-i* birtoktöbbsesítő jel, *-é* birtokjel, *-ik* kiemelő jel), valamint ezeknek az általános többesjellel vagy egymással kombinált, a magyar agglutinációs mintázatban megengedett szekvenciáit alkalmazzák, ezután kerülnek majd sorra. Ugyanígy a tárgyi mellékmondatok mint B-tárgyak, a vonatkozó mellékmondatok mint A-tárgyak, a névmási tárgyak népes csoportja, a névmási tárgyak népes csoportjának személyjeles és egyéb jelekkel kombinált még számosabb alakjai, a főnévi igenevek A- és B-tárgyai, az elemi és összetettebb főnévi kifejezések és a determináló elemeket és kvantorokat egyaránt ötvöző főnévi kifejezések, ahol azok ragozási környezete már ingadozik. A névmások a legtöbbször formailag 3. személyűek, de mondatba kerülve koreferensek lehetnek más személykategóriával, s jelentésük akkor is módosul ha birtokos személyjelek kapcsolódnak hozzájuk.

Mindezt csak a kijelentő módról és a jelenidőről volt szó. Jancsi csak az iskola első osztályaiban ismerkedett meg a nem tegező formákkal, és tanulta meg a 3. személyű beszédpartner udvarias megszólításhoz kapcsolódó B-igeragozás alakjait. A szókincs gyarapodásával csak fokozatosan épült ki az ige tárgyasságának vagy tárgyatlanságának következményeivel számoló igehasználát.

A következőkben a hátralévő fokozatos kiépülés leírásától eltekintenek, s csak néhány kiragadott példával jelezném ennek az útnak a főbb állomásait.

Hova tetted a ruhát, amit kiszedtem? (3;1) *Hogy tudtad a lábad megmosni?* (3;1) *Ráléplek.* (3;5) *Nem látok semmit.* (3;5) *Megütje mind a kettő aranyat.* (3;8) *Olvasik.* (3;10) *Mint papa elzavarja Bambuszt.* (3;10) *Csináljad, amit akartál.* (3;10) *A kaszáspók megkaszáz minket.* (3;10) *Mér ittátok meg az innimet?* (3;12) *Kisfiúk szeretik a repülőket.* (3;12) *Találtam egy földön való pénzt.* (4;3) *Valamit építtek.* (4;3) *Itt hagytam az egyik levelet.* (4;8) *Most már szomorkodni lehet,*

mert leveszek mindent, lekapcsolok mindent, és már soha többet nem lesz cirkusz. (4;8) Szerinted felírta a Mikulás, hogy vakargattalak? (4;8) És akkor elrombolta, és egy másik is jött rombolni, ... és akkor megették a vásárnak a rombolatait.” (5;1)

Annyi látszódik, hogy sok más fronton (pl. a névszók területén) halad előre a nyelvelsajátítás) az igeragozások és tárgyaik ebbe a nagy folyamatba illeszkednek bele. De még fél évvel az iskoláskor előtt is „maga felől” fogalmaz a legtöbbet a kisgyerek. Az E/3. vagy T/3. személyű alanyokkal alkotott „világleírások” nagy munkája pedig, amelyre egocentrikus beszédmódjáról egy kopernikuszi fordulattal a kisgyereknek meg kell tanulnia átváltani, nagyon úgy tűnik, már az iskoláskor, az iskola feladata lesz.¹⁴⁷

---

¹⁴⁷ Talán az iskolai könyvek, különösen a nyelvtanító könyvek némelyike ezért érzi elsődleges feladatának a narratívákat, leírásokat, azaz a személyközi kommunikációt mellőző szövegtípusokat.

5. Kitekintés

5.1. Az igeragozások elsajátítására vonatkozó más adatok

A magyar gyermeknyelvi fejlődés alakjának elsődleges kérdése a morfémaelsajátítás sorrendje és mikéntje, azaz annak megállapítása, hogy agglutináló anyanyelvünk végződése milyen időrendben jelennek meg, és a szuffixumok egymásutánisága hogyan alakul ki (MacWhinney 1976, Lengyel 1981b). A morfémaelsajátítási sorrend nyelvünk gazdag névszói és igei végződésrendszerének egymásba fonódó kibontakozását Brian MacWhinney-nek egy magyar kisgyerek korai beszédén alapuló összefoglalója az alábbi módon jeleníti meg:

Toldalékok megjelenése Zolinál 1;5,2 és 2;2,3 kor között

Kor	Megnyilatkozások száma	Elsajátított szerkezetek
I 1;5,3–1;5,5	51	-
II 1;6,29–1;6,30	228	múlt idő
III 1;8,6–1;8,8	2675	instrumentális, kicsinyítő, allatívsz
IV 1;10,0–1;10,6	1911	birtokjel, többes szám, E/1. birtokos tárgyesete, illatívsz, E/2. Def. felszólító, T/1. Indef., T/3. Def. felszólító, főnévi igenév
V 2;0,0–2;0,5	835	részes, E/2. birtokos, E/3. birtokos, E/1 Def., T/3. Def.
VI 2;2,0–2;2,3	1826	E/2. Indef., E/3. Def., T/1. Def., T/3. Def., T/3. Indef., szublatívsz

(Forrás: MacWhinney 1985: 1147)

Speciálisan a grammatikai alrendszerek vizsgálata, mint például a kétféle igeragozásé, nem került átfogó kutatás középpontjába, noha alapvetően a vonzatstruktúra és az aktuális tagolás révén megformált magyar mondat centrumát képezi az ige. Mindezt talán az is hátráltathatta, hogy a szemantikai tényezők (tárgyasság, határozottság) nagyon összetett (szinte itemenkénti, az egyes igékig lebontott) kutatást tesznek szükségessé. Nem beszélve arról, hogy a generatív nyelvészet a szintaxis hatókörébe utalja a ragozási mintázatok használatát. Brian MacWhinney már 1985-ben is a magyar nyelvelsajátítás érdekes és intenzív kutatást megérdemlő jelenségének tartotta igei

paradigmáinkat, azt a kérdést, hogy az ige jelölt határozottsági/határozatlansági oppozíciót miként sajátítja el a gyermek.

A tárgy morfológiai jelölésének feldolgozásával, megértésével foglalkozó újabb empirikus kutatások a páciensi és a jelöletlen tárgyi Páciens megkülönböztetésével vagy a tárgyi marker névszón történő megjelenésével és annak morfofonológiai aspektusaival foglalkoztak (Pléh 1998, Bertalan 2007). MacWhinney az igeragozások elsajátításával kapcsolatosan a következő megállapításokat tette:

„Csakhogy a magyar gyermekek számára a tárgyas ige jelöletlen formája nem a határozatlan, hanem a határozott. Ez azért van, mert a gyermekek idejük legnagyobb részét az itt és most világában élik, ahol a dolgok általában határozottak. Ugyanakkor vannak igeik, amelyek inkább kötnek határozatlan tárgyat, semmint határozottat. Példának okáért étkezés közbeni beszélgetéskor az evett dologra gyakran generikusan vagy határozatlanul hivatkozunk. De a magyarok ez esetben még egy csavart tesznek ehhez a szembenálláshoz úgy, hogy az *eszik* igit rendhagyóan, ikesen ragozzák. Ebben a konjugációban pedig az egyes számú határozatlan alak helyett a határozott alakot mondják. Tovább bonyolítja a helyzetet, hogy a második és első személyű személyes névmások mint tárgyak mindig határozatlanok. Ennek az összetettségnek a dacára és annak ellenére, hogy a beszélőknek igen gyakran kell döntéseket hozniuk a két igeragozás közti választással kapcsolatosan, a magyar gyerekek igen kevés hibát ejtenek az igeragozási alak kiválasztásában úgy 3;6 éves koruk után. Az, hogy pontosan hogyan is irányítják ezt a rendszert, olyan kérdés, amelynek még nem szenteltek neki megfelelő figyelmet” (MacWhinney: 1985: 1087). MacWhinney számára további kérdésfeltevés, hogy miért jelennek meg előbb a határozatlan alakok, és mi a funkciója annak a megoszlásnak, hogy a tárgyatlan ige csak A-, míg a tárgyas ige A- és B-igeragozás szerint is ragozhatók (MacWhinney: 1985: 1147).

Ezekre a már csaknem harminc évvel ezelőtti kérdésekre érdemes visszatérni. Először is MacWhinney-nek a nyelvelsajátítás perspektívájából szemlélt jelöltség-fogalma nem egyezik meg a magyar igei morfológia szokásos jelöltség-értelmezésével, ahol az E/3. személyben mindenképpen, éppen a „határozatlan” ragozású tárgyas ige a jelöletlenebb. Valószínűleg úgy kell értelmeznünk kijelentését, hogy a kisgyermeki beszédaktusok „itt és most”-ja miatt, vagyis pragmatikai értelemben jelöletlenebb a B-igeragozási sor. Nagyon pontos és az általam gyűjtött adatok tényeivel egybevágó megfigyelése az is, hogy az összes magyar igeszámot tekintve nagyon ritkának számítógó egyszerre-ikes-és-tárgyas ige kulcsszerepet kapnak a korai egocentrikus, E/1. személyű gyermeki beszédmódban. Az ilyen igeiknek alaktanilag igazán kiugró külön formája csak E/3. személyben (-*ik*), másodsorban E/2. személyben (-*ol*, -*el*) van. Az ikes ige E/1. személyű alakja ugyanaz (ha nem is mindig) mindkét paradigmánkban (-*om*, -*em*), attól függetlenül, hogy az ige tárgyas-e vagy sem. (Az ikes igeiknek amúgy is érdemes lenne egy teljes longitudinális kutatást szentelni,¹⁴⁸ ugyanis a MacWhinney- említette 3;6 éves kortól közvetlenül megelőző időszakban rendkívül megnö az igeragozások és az ikes és iktelen formájú igeik tévesztése. Olyannyira szisztematikusan előkerült ez a jelenség számos kutatásban (Gósy 1984, Lengyel 1985b), s magam is ezt tapasztaltam, hogy mint általános hibázás tüzetesebb vizsgálatot érdemelne, mert egy reprezentációs felülírást sejtet.) Kutatásom keretei között csak annyi következtetést vonhattam le az ikes igeikkel kapcsolatban, hogy kis számban, de hónapról hónapra stabilan jelen voltak adatközlőm beszédhasználatában (talán

¹⁴⁸ MacWhinney 1985: 1149–1150.

nemcsak az alapvető emberi tevékenységre utaló jelentésüknek és ebből következő gyakoriságuknak köszönhetően). Adatközlőm az tárgyas ikes igéket kis számuk ellenére viszonylag rendszeresen használta (*eszik, iszik, játszik*). Nemcsak az ikes igék jelen idejű E/1. személyű A- és B-ragozású alakjainak szinkretizmusát, hanem a múlt idejű E/1. személyű A- és B-ragozású alakjainak szinkretizmusát is meg kell említenünk ehelyütt: ez utóbbi is viszonylag gyakori adata a korpusznak, s a megfelelő személyű birtokos személyjelekkel való homofóniát is említhetjük. Mindezek az alaki egybeesések éppen úgy segíthetik a kisgyermeket a beszédben, mint az amalgámok, mert egyszerűsített formában rögtön több funkciót kínálnak. Ezek a funkciók a későbbiekben elkülönülnek. A MacWhinney által konkrétan is említett tárgyas és ikes *eszik* ige E/1. A- és B-igeragozású E/1. személyű alakjának egybeesése azonban külön figyelmet is megérdemelne, mert akár fontos, alkalmi reprezentációs interface is lehet a kétféle igeragozás között. Ezt azonban adatokkal nem tudtam alátámasztani. Ellenben az E/3. személyű *eszi* forma kettős funkciójára már adatközlőm egy nevezetes hibázásában rá tudtam világítani.

Adataim és más magyar gyermeknyelvi adatok összevetéséből kiderül, hogy mint általában, minden nyelv esetében is, a magyar anyanyelvi elsajátítás esetében is számolni kell az egyéni eltérésekkel.¹⁴⁹ A kötött morfémákra vonatkozó elsajátítási sorrendet csak azokban az esetekben lehet összevetni, ahol a gyermeknyelv megfigyelője időileg pontosan datálta a megjelenésüket, hiszen egy ilyen sorrend rekonstrukciójában a morfémák megjelenésének, egymásra épülésének kronológiai rendje egyáltalán nem mellőzhető. Mindez jelentősen leszűkíti az összevetést szolgáló adatok körét. Különösen előnyös lehet, ha a gyermeknyelvkutató datált, „hibás” spontán megnyilatkozásokat is közöl, mert a nyelvi botlás, köztes forma jellegéből lehet következni arra, hogy a begyakorlott struktúrák birtokában a kisgyerek milyen célstruktúrát próbált megformálni sikertelenül.

Ilyen időileg jól datált adatokat tartalmazó munka S. Meggyes Klára (S. Meggyes 1971), Cseh Márta (Cseh 1983) magiszteri dolgozata¹⁵⁰ és Brian MacWhinney gyűjtése (több adatközlő

---

¹⁴⁹ Jómagam is, ha Surányi Mártika (S. Meggyes 1971) vagy Cseh Boglárka (Cseh 1983) anyagát áttekintem, meglepődöm azon, hogy Jancsi fiamhoz képest a kislányok mennyivel hamarabb megszólaltak és mennyivel intenzívebb volt a szókincset illető és a nyelvi konstrukciókat elsajátító tempójuk. Jancsi fiam hallgatagabb alkat volt, ugrásszerű fejlődésbeli lépéseit mindig szótlansági periódusok előzték meg, s ezek után „rukkolt elő” a már szintetikusán összerakott formákkal. Juliska lányom, Jancsi négy évvel idősebb nővére viszont mindenfajta önkorlátozás nélkül talált ki egyéni formákat, kreált saját használatú, egyáltalán nem konvencionizált (a normára jellemző) mintázatokat, melyeket produktívan kiterjesztett (Weber 2005b, Weber 2005c). Jancsira ez a kreatív szóképzés vagy mondatfűzés sem volt jellemző. A gyermeknyelvi anyagok áttekintésekor (ha nem szelektált túlságosan, hanem bőséges), a gyermek környezeti „inputjának” mássága is azonnal érzékelhető: pl. S. Mártikánál valószínűleg a nyelvi környezetből tevődhetett át a határozott névelő igen erős, túlcsonduló használata (pl. a Márti, a Sömpi stb.) Csakhogy pontosan e szertelen egyéni különbségek ellenében ugrik ki számomra, hogy bizonyos fejlődési szinteken a magyar gyermekek megkerülhetetlenül ugyanazokat a formákat kezdik el használni meghatározott szókészlettel kapcsolatosan, szinte ugyanazokkal a lexikai elemekkel. Az anya-gyermek interakció kognitív kerete, a beszédhelyzetek lehetséges köréhez tartozó forgatókönyvek, sémák, pragmatikai korlátok ugyanis csaknem ugyanazok, mint ahogy a jakobsoni értelemben vett intralingvális kibontakozás sem lehet eltérő gyerekenként.

¹⁵⁰ Cseh Márta 1983: *Babaszótár*. Újvidék. Kézirat.

anyagával: CHILDES Database). (Gyermeknyelvi hibázások már ritkábban fordulnak elő adataikban.) A két anyai minőségben adatgyűjtő meghatározott módon dolgozta fel az adatokat: S. Meggyes a kétéves gyermek *nyelvi rendszerét* rakta össze hangtani, szókészleti, alaktani és mondattani alegységekkel, Cseh Márta pedig szócikkekéből álló „szótárrá” szerkesztette össze empirikus anyagát. Így adatközlőik anyagából az igeragozást vizsgáló másodelemzésben több különböző helyről kell összeszedni a vizsgálatom szempontjából releváns adataikat. Nagy kérdés azonban, hogy mennyire torzulnak az elvi, tulajdonképpen nyelvészeti szempontok alapján elrendezett, valódi elhangzási kontextusuktól megfosztott gyermeknyelvi adatok. Hiszen már maga a mentális szótár léte is csak egy hipotetikus feltevés, és még hipotetikusabb a kötött morfémák jelenléte a mentális szótárban. Különösen szembeszökő ez Cseh Márta *Babaszótárában*, ahol a személyragok, esetragok és más toldalékok külön szócikkek. Megtalálhatók a toldalékokolt alakok előfordulásai, de az eredeti megnyilatkozás nem. A gyermek ugyanis sohasem önmagában, hanem alaptaghoz tapadóan sajátítja el a toldalékokat („fentről lefelé” elemekre bont aztán újra összerak). Cseh Márta is utalt e helyzetre, minthogy a gyermek éppen nem a szótári alakokat, a nominatívuszi vagy a ragozatlan formát vonja el és reprodukálja beszédében. A gyermeknek ugyanis „nincsenek szófaji előismeretei – a nyelvvel funkciójában ismerkedik, nem rendszerében. A rendszer fokozatosan tudatosodik benne a nyelvi környezet alakító hatására a nyelvi és nem nyelvi tapasztalatok gyarapodásával” (Cseh 2005:74).

A gyermeknyelvi tényekkel leginkább adekvát adatközlési mód a CHILDES nemzetközi gyermeknyelvi korpusz CHAT formátumú rögzítése, amely a gyermeki beszédet mint társas interakcióba illeszkedő kommunikatív megnyilatkozást rögzíti. A magyar származású amerikai nyelvész, Brian MacWhinney a magyar anyanyelvű Zoli beszédét ilyen formátumban rögzítette. A kis Zoli és „Barna bácsi” beszélgetéseinek beszédmintái megerősítik az általam gyűjtött adatokból származó megfigyeléseket. MacWhinney adatközlője is magyszerűen építette fel egyre hosszabb megnyilatkozásait: a nominális tárgy korai megjelenésekor éppúgy, mint egyéb főnevek előtt nem szerepel névelő. Zoli azonban ekkor már használja mindkét igeragozást. Vagyis itt is az a jelenség figyelhető meg, mint a magam gyűjtötte vagy S. Meggyes Klára adataiban: eleinte nem egyeztetési művelet a B-igeragozás és az A-igeragozás használata. A magyar kisgyerekek az anya–gyermek diád két beszédrésztvevős kommunikációs helyzetében diskurzuspragmatikai eszközként alkalmazzák a kétféle igeragozást. A B-igeragozásnak az a funkciója, hogy a kisgyermek jelezze a tárgy ismert, a konkrét beszédhelyzetben beazonosítható referenciáját beszédpartnerre, anyja számára. Az A-igeragozású igealakok használatánál ez a fajta referálás nem releváns.

S. Meggyes Klára gyermekének megfigyelési időszaka a gyermek egy év kilenc és fél hónapos korától a két év és két hónapos koráig tartott. A megfigyelési időszakot megelőzőn már elkezdhette Mártika használni a jelen idejű igealakokat. S. Meggyes ugyanis a kezdő időpontot megelőző

szórványos feljegyzéseit is beemelte a rendszerleírás értelmező adatai közé. Innen tudható a B-igei alak korai megjelenése: *Mekkapod kanalat* (1;8,17) (S. Meggyes 1971: 58), valamint az is, hogy a gyermek előbb használta az igeragozásokat, semmint a határozott névelő megjelent volna beszédében. A kisgyerek főként egyes számot használt, és szívesen alkalmazta magára nemcsak az E/1. személyt, hanem mintegy az anya beszédéből átvéve a 2. és 3. személyt is önmagáról beszélve. A szerző a következőt írta az „alanyi és tárgyas ragozásról”:

„Az alanyi és tárgyas ragozás használata, amely idegen anyanyelvűek számára talán a legnehezebben megtanulható sajátossága a magyar nyelvnek, a magyar anyanyelvű kisgyermeknek szinte nem jelent problémát (Így: Balassa: *Nyr.* XLIX, 134). M. beszédének megfigyeléséből is ez a következtetés vonható le. Az olyan hibák, mint pl. az 1;8,17 korból származó *Mekkapod kanalat* mondat, az alanyi és tárgyas ragozás szempontjából csak látszólagosak: ekkor ugyanis még nem használt M. határozott névelőt. Egy-másfél hónappal később azonban a határozott névelő megjelenése utáni példákban már világosabban látható, hogy az ingadozás elsősorban valóban a névelőhasználattal, nem pedig az igeragozással kapcsolatos” (S. Meggyes 1971: 58).

A szerző példáiból kitűnik, hogy a gyermek a B-igealakokat kontextuálisan már jól használta, de a társuló határozott névelő használata még ingadozott: „*Kéred a könfet!* (kérem) (1;9,24) *Kereszd meg a nyusziszkát. Mekkeresszük maciszkát* (1;10,10) *Rátesszük a polocskát* (1;10,13), stb., illetve: *Óbasunk Mártika* (1;9,22), *Óbasunk a Mártika* (1;9,22)” (S. Meggyes 1971: 58). A példákban látható, hogy a többszörös alany kitételével próbálkozó mondatokban (minthogy, amint említettem, Mártika szeretett magáról E/3. személyben is beszélni) még az alanyi szerepű főnév előtt is ugyanazon a napon ingadozik a névelő használata. Ugyancsak a korai időszakból való egy olyan B-igealak, amelyhez a *-ka* kicsinyítőképzőt elképesztően gyakran használó kisgyerek még a *hozom* ragozott igehez is odaillesztette: „*Enkentője. Szobába. Nősi. Szobába. Hosszomka* (enkentője = zsebkendője. (1;8,17)” (S. Meggyes 1971: 54). Ezt a példát azért idézem a szerzőtől, mert a Simonyi Zsigmond közölte adattal (Simonyi 1906: 318) egybehangzóan (*Hol van virágomka?*)¹⁵¹ a magyar gyerekek a kicsinyítő képzőket és mint fiam az *-i-t*, nagyon hamar, valójában rendkívül korán dekomponálják (ez látható MacWhinney táblázatából, a 3. legkorábban elsajátított toldalék, MacWhinney 1985: 1147). Ennek a korai elsajátításnak bizonyosan számottevő funkciója van, s mint kimutattam, azok a végződéses könnyített, magánhangzóra végződő alaktani tövet kínálnak a kisgyereknek. A magánhangzóra végződő *tő* egyfajta segítség a kisgyereknek, megkönnyíti a felismerését.

A kisgyerek A- és B-igeragozást egyaránt használt már ugyanabban a kétéves kor körüli időszakban, sőt ugyanazokkal az igékkel is: *kérsz, kéred*. Az A-igeragozás tárgyas és tárgyatlan kollokációban egyaránt előfordult: *Sisz?* (1;10,11) *Máti ejne. Dobász mindent* (1;10,11) *Takajót kér a Márti* (1;10,15) (S. Meggyes 1971: 54–55).

S. Meggyes kiemeli, hogy a gyermek máskor is sokszor variálta mondatait úgy, hogy a „két mondat azonos, de a másodikban az egyik közös szó más formában... szerepel... Idetartozik az

¹⁵¹Ugyanott: *mamuskámka, kalapomka*.

olyan eset is, amelyben az ige személyében (személyragjában) megváltozik, de alapján véve ugyanazt a személyt fejezi ki: *Állítom a Sömpinek. Állít a Sömpinek* (1;10, 27). A példában egyúttal a tárgyas és alanyi ragozás is váltakozik” (S. Meggyes 1971: 87). A variált mondatok itt is a kétféle igeragozással kapcsolatosak. Az első mondatban a gyermek a szituációban benne van, ő maga a beszélő. A másodikban mintegy kívülről látja magát, s önmagát mint E/3. személyű entitást ragadja meg. Jól látható, hogy a B-igeragozást a gyerek E/1. alany és E/3. személyű tárgy viszonylatában ragadta meg. Az A-igealakot E/3. személyű alanyra alkalmazza. De az implicit tárgy mindkettőnél ugyanaz (a Sömpi nevű babának felállítandó valami), E/3. személyű tárgy, azaz éppen hogy nem ugyanaz, mert az az első mondatban [+Def], a másodikban [-Def]. Vagyis a gyermek nemcsak az ismétlődő *Sömpinek* datívuszi tengely körül megmaradva variálja át a megnyilatkozást, hanem ugyanilyen állandó tengely az E/3. személyű determinált vagy nem determinált tárgy is. Mártika lényegesen hamarabb alkalmazta az *Állít a Sömpinek.* mondatban lévő perspektívaváltást az E/3. személyű igealannyal, mint adatközlőm. Mártika azonban igen gyakran hivatkozott magamagára E/3. személyben (úgy, ahogyan édesanyjától hallhatta magát mint E/3. személyű entitást), és ezzel be is gyakorolta ezt a perspektívaváltást.

S. Meggyes könyvében az igeragozásokról szóló rész befejezése tanúsítja, hogy a MacWhinney-nél említett ikes igék, pontosabban *a tárgyas* ikés igék (nála az *eszik*, S. Meggyesnél az *iszik*), melyeknek E/3. formája könnyen kiugrik a gyermek számára, valamint az életkori meghatározottságából következő eseményszámba menő beszédhelyzet (evés-ivás) révén kötelezően előkerülő, „gyakori” ige anya és gyermek beszédében egyaránt, lényeges a két igeragozás tanulásakor: „A legvilágosabban mutatja a kétféle ragozás értelemszerű használatát a következő két egymás után elhangzott kijelentés: *Issza Márta kakaót. Iszik a Márta* (1;11,11)” (S. Meggyes 1971: 59). Vagyis itt is, mint MacWhinney megfigyelésében és Jancsi adataiban is, az *eszik, iszik* igék mint az A-igeragozású igéknek se morfológiai szempontból, se a tárgyasságuk folytán nem tipikus példányai a kisgyermeki korai beszédben valamilyen szempontból fontossá válnak és előkerülnek. S. Meggyes mondatpárja is az ikes igének a kétféle igeragozás közötti interface funkcióját világítja meg. A két egymás melletti mondat a kétféle igeragozás különbsége megragadásának, begyakorlásának kísérlete: az *Issza Márta kakaót.* mondat a B-igeragozás kitett tárggyal való használatának példája (ráadásul ételnév, ami Jancsinál határozatlan tárgy volt legtöbbször. Ezzel szemben az *Iszik a Márta.* mondat a tárgyatlan, de kitett alanyú, A-igealakú mondat példánya. A két mondatnak az egymás mellé kerülése annak a terminológiában megmutatkozó elgondolásnak az illusztrációja, hogy az első mondat inkább „tárgyas”, a második inkább „alanyi”, noha ugyanarról a tárgyas igeről van szó mindkét mondatban. Tegyük ehhez gyorsan hozzá, hogy mindez adatokból levont nyelvészeti következtetés. S. Meggyes ugyanis ezt írta: „Bizonyos azonban, hogy M. beszéde a megfigyelt időszakban elsősorban nem ilyen logikai teljesítményeket tükröz. Figyelme a beszéd

folyamán főleg a szituációnak megfelelő nyelvi_felé fordul. Ez a megállapítás egyáltalán nem új, teljesen egybevág a szakirodalomnak azzal az állításával, hogy a kisgyermekkorban a nyelv alaki oldala az elsődleges” (S. Meggyes 1971: 97). Vagyis a hibázás, amikor önmagát korigálja a gyermek, egyfajta belelátást kínál a nyelvészetileg reflektálható beszédprodukciós folyamatba, a konstruktív erőfeszítésbe, de valójában a gyermek a megfelelő alakot (akkor is, amikor önmagát korigálja) nem ilyen nyelvészeti elgondolások talaján állva keresi. Számára a funkció a lényeges, vagy ahogyan a szerző fentebb fogalmazott: a szituációnak megfelelő nyelvi kifejezési forma megtalálása a legfontosabb.

S. Meggyes Klára gyermekénél (mint a következőkben idézett Cseh Boglárkánál is) a *másik* a többesség konceptualizálásának kezdete és az *egy* jelentésének (több entitás közül egy nem konkrét, nem meghatározott példány) kidolgozásához vezető fontos lépés: „A *másik* határozatlan névmást szintén viszonylag korán megismerte, és helyesen alkalmazta... Ez is egybevág Kenyeres megfigyelésével...” (S. Meggyes 1971: 30).

Cseh Márta gyermekének, Boglárkának egy év hat hónapos korától a második életéve végéig rögzítette a megszólalásait (Cseh 1983).¹⁵² A szótár tanúsága szerint a magyar igei predikátumszerkezet legbelsőbb magjához tartozó tárgyragot a beszéd kezdetének legkorábbi időszakában reprodukálta a gyermek, mégpedig főnévhez kapcsolva az 1;6,11 korban (pl. *tejet, atót*). A legkorábbi toldalék a tárgy ragja, melyet hamarosan követett az első és második személyű birtokos személyjel és a birtokos *-nAk* toldalék. A kisgyerek már egy év hét hónapos korában elsajátította a határozott névelőt: a tárgyrag elsajátításának hónapjában már teljes B-igei, kitett tárgyú predikátumú mondat is lejegyzésre került *Fogoma atót.*) Ebből az anyagból csak a szótári sorrendből közölt adatoknak az időrend szerinti rendezése után derülhetne csak ki, hogy az igeragozások milyen sorrendben jelentek meg Boglárka beszédében; igen valószínű, hogy a kéttagú megnyilatkozásokat megelőző, azaz lejegyzési időszak kezdőpontját megelőzően elkezdődött. A második életév hetedik hónapjában – a legtöbb magyar kisgyerek anyagához hasonlóan – az egyes szám első személyű alakok mindkét igeragozás tekintetében bőséggel megjelennek főként kijelentő, de felszólító módban is (*hozza, ful, akalok, akalsz, akalod, aszik, becél, akarod, fuj, fázik, eszik, iszol, fésül, kakál, puszíjj, üjök, vakarom, iszok*). Az A-igealakok nagy többsége tárgyatlan, a tárgyasak között természetesen ott van az *eszik, iszik*. A B-igealakok mellett a hangsúlytalan határozott névelő erősen együtt ejtődik (*fogoma*), és előfordul az explicit tárgy nélküli B-igealak is: *Vakarom*. (1:7,10). Pedig az anyagból látnivaló, hogy Boglárka igen korán (ár a második életév hetedik hónapjában háromtagú megnyilatkozásokat mondott: *Fogom a / ajtót*. (1:7,25). (Cseh 1983: 1) Ennél fogva például az *eszik* igét olyannyira az A-igeragozás és a B-igeragozás közötti módon

¹⁵² Cseh Márta: *Babaszótár. A kisgyermek szókincsének lexikológiai vizsgálata*. Magiszteri dolgozat. Kézirat. Újvidék, 1983. A t betűs szócikkek nyomtatásban is elérhetőek. Lásd Cseh Márta: *Babaszótár*. In Balázs Géza, Grétsy László (szerk.): Budapest, Tinta, 2005. 80–89.

használja, hogy bár ikesen ragozza, egyszer kiteszi mellé még a határozott névelős tárgyat is: *Bodlálka / eszik / a / kajácsot*. (1:7,8) Máskor: *Kicsi / baba / eszik*. (1:8,10) (Cseh 1983: 36).

Az igeképzők közül figyelmet érdemel a külön szócikket kapó *-l*, az *-ik* és a *z(ik)*. Ezek az igeképzők nagy szerepet játszhatnak a főnevek és az igék szófaji különbségének letisztulásában, mert a legtöbbször denominális képzéssel jött létre a nagyszámú tárgyatlan A-igealak alapját jelentő ige. Kivételt képez a kreatív képzésű *körmöz* ige, tárgyas jelentéssel: 'körmöt vág'.

Az anyagban fellelhetők a kétféle igeragozás használatára vonatkozó botlások: E/1. személyű B-igealak helyett A-igealak. Megfigyeléseimmel egybehangzóan domináns lehet az egocentrikus beszédmód, de minthogy a kisgyerek önmagáról anyjától E/3. személyű igealanyú kijelentést is hallhatott, ekképpen elegyíti a kétféle perspektívát: *Boglárka / főkelek* (1:7,9) (Cseh 1983: 60). Nagyon korai az általános többesjel és a *-ka* képző megjelenése is (1;7). Számos más ponton adataimmal egybevágnak Cseh Márta adatai. Példának okáért a *másik* szócikkben adatozza, hogy jelentése „1. Kettő közül a másodikként említett. [...] 2. A többi hasonló közül egy: *Akarok / másik / papírt* (1:10,25)” (Cseh 1983: 95).

5.2 Az igeragozások tanítása az anyanyelvi nevelésben (rövid kitérő)

Tanulságos megnézni, még ha csak egy villanás erejéig is, hogy az anyanyelvi nevelésben miként tanítják a kétféle igeragozást. A tankönyvek sokasága nem könnyíti meg az áttekintést. Ám 2008-ban Szabó Veronika hat magyar nyelvtankönyvön terminológiai vizsgálatot végzett, és választása éppen a kétféle igeragozás elnevezéseivel foglalkozott (Szabó: 2008). A hat tankönyv mindegyike újabb keletű volt, a közülük legkorábbit is már a kilencvenes évek közepén adták ki. A szerző úgy látja, hogy a szóban forgó nyelvi jelenségnek a nyelvtudományban megfigyelhető fogalmi bizonytalansága, a változó paradigmaelnevezések visszahatnak a nyelvi jelenség leírására.

Szabó Veronika vizsgálatának középpontjában a terminológia áll. Arra keres választ, hogy a kétféle igeragozást megnevező műszavak megfelelnek-e a műszavakkal kapcsolatos, az iskolások számára segítő szemléletesség feltételének. Az alanyi/tárgyas, határozatlan/határozott, általános/határozott (tárgyas) fogalompárok gyors elemzése után arra a következtetésre jut, hogy a nyelvtankönyvek olyan műszavakat használnak, amelyeknek az elfogadottsága, magyarázata még a szakirodalomban is vitatott, s így voltaképpen újratermelik az ott is megfigyelhető bizonytalanságokat, ellentmondásokat. Szabó a tárgyasság és a határozottság problematikus fogalmaival, az implikatívusz helyével és a névmási tárgyakkal kapcsolatban vázolja is a szakirodalmi bizonytalanságokat, mindamelllett rámutat a műszavakban rejlő félrevezető gondolatmenetre is. „De miért is állt elő ez a kaotikus helyzet” – teszi fel a kérdést a szerző. Válasza: „Mert a hagyományos megjelölések – a nyelvészek egy része szerint – nem pontosan jellemzik a fogalmakat...” (Szabó 2008: 98). Ennek ellenére a használatban lévő tankönyvek főként

a hagyományos nyelvtanoknak a jelenséget pontatlanul leíró meghatározásaira támaszkodnak. Ráadásul tanterv- és tananyagszervezési elgondolásból sokszor előbb tanítják az igeragozásokat, mint magát a tárgyat.

Szabó Veronika összefoglalójából az is kiderül, hogy a nyelvtankönyvíróknak olyan sok szakirodalmi körülményt kellene figyelembe venniük a kétféle igeragozás lényegének, mibenlétének megfogalmazásakor, amennyivel az általános iskolások nem terhelhetők. Így a kisdíákok anyanyelvi nevelésében mondhatni továbbra is a hagyományos elnevezések fedőneve alatt az intuíció és az anyanyelvi tudás szintjén működik a kétféle igeragozás. Reflektált, világosan értett ismeretté nem váló anyanyelvi tudás marad.

Hozzátehetjük, hogy ennél fogva a kétféle igeragozásra irányuló további korpusznyelvi kutatásokat már nemcsak a magyar mint idegen nyelvi taníthatósági szempont teszi sürgetővé.

5.3. Az igeragozások tanítása a magyar mint idegen nyelv oktatásában

A magyar nyelvtanirodalom 19. századi kiteljesedésétől kezdve többször megjelenik nyelvtanainkban az az észrevétel, hogy a kétféle igeragozás az idegen ajkúak számára nyelvünk nagyon nehezen megtanulható sajátossága. 1818-ban így ír Verseghy: „E’ kétféle ragasztékokból támad a’ Magyar igeragozásnak kétféle formája, mely az idegeneknek, mikor nyelvünköt tanulják, legnagyobb fáradságot okoz” (Verseghy 1818: 229). Balassa, aki saját gyermekeinek nyelvvelsajátításáról írt, már ezt a nehezen tanulhatóságot a magyar kisgyerekek nyelvfejlődésének tényeivel is összehasonlította, megjegyezvén, hogy a magyar gyerekek könnyen, nem ejtve ragozási hibákat, szinte észrevétlenül sajátítják el a kétféle igeragozást (Balassa é.n.) Fogarasi János *Művelt magyar nyelvtan elemi része* című 1843-as munkájában pedig így vezeti be a Határozott és határozatlan formá”-t: Az igeformák közt nemcsak a legnevezetesebb e két forma, hanem idegenekre nézve, minthogy többnyire ugyanazon (tárgyra ható) ige jön elő mindkét formában, leg is nehezebb” (Fogarasi 1843: 201). A B-igeragozást bevezető soraiban pedig így foglalja össze ugyanezt a megfigyelést Szili Katalin:

„Az anyanyelvi kompetencia sarkalatos elemét képező két igeragozás a nem magyar ajkúak számára nyelvünk egyik legnehezebb jelenségét képezik. A minden nyelv tanulásakor fellépő paradoxon itt a legszembetűnőbb: az, amit a magyar gyermek játszi könnyedséggel használ, a legintelligensebb felnőtt nyelvtanuló számára is szabályokból álló, nehézségeket, buktatókat rejtő nyelvtani probléma, amelyen kontrollált, tudatos tanulási folyamat során kell úrrá lennie. Gyakran hiábavaló erőfeszítéseinek oka az, hogy a két ragozást irányító alapelvek merőben újak számára, s az indoeurópai anyanyelvében megszokottaktól sokban eltérő kognitív munkát igényelnek” (Szili 2006: 121).

Ezeket a megállapításokat többnyire oktatási és kommunikációs tapasztalataikra hagyatkozva teheték a fent felsorolt szerzők, ugyanis egyelőre csak kevés kutatás foglalkozik a külföldiek

magyar igeragozásokat elsajátító folyamataival (Langman–Bayley 2002,¹⁵³ Durst 2009). Ideális esetben többféle forrásnyelvű, magyar nyelvet tanulók igeragozás-elsajátításának, a paradigmákhoz kötött személyragok megjelenésének és az azokhoz kötődő funkcióknak a sorrendi feltárása nyújthatna tisztább képet – s leginkább valódi elsajátítási, célnyelvi és nem tanulói közegben végzett használati kontextusban megfigyelve a folyamatot. Giay Béla egyik 1980-81-ben végzett, a NEI 100 hallgatójára kiterjedő felmérése szerint azonban a kétféle igeragozás tanulhatósága a külföldiek számára valóban a három legnehezebb jelenség között szerepelt (a szórend és a igekötős igék jelentéstani és szórendi kérdései mellett), függetlenül attól, hogy milyen anyanyelvűek voltak a felmérés adatait szolgáló nyelvtanulók. Durst Péter kutatásának megfontolandó következtetése az, hogy egyes határozott tárgyi tömbök tanítása több figyelmet kíván, és sokszor háttérbe szorul az igeragozások tanításakor-tanulásakor az igei paradigmák „alaktani szempontokon túlmutató jelentősége” (Durst 2009: 19). Langman és Bayley kínaiak magyartanulását célzó vizsgálatának (Langman–Bayley 2002) egyik következtetése az, hogy az igealak gyakorisága és kiugró volta segíti a helyes igealak elsajátítását (ez egészségesebb tanulásra vall).

Az igeragozásainkat „játszi könnyedséggel” használó magyar kisgyerekek igeragozás-elsajátításával sem foglalkoznak külön kutatások. Az igeragozások használata mint „az anyanyelvi kompetencia sarkalatos eleme” a legkorábbi időszakban lenne vizsgálendő, de ilyenkor még az egy- vagy kéttagú megnyilatkozásokból álló, meglehetősen differenciálatlan nyelvi korpusz adatai nehezen interpretálhatók. Pedig már ebben a korai szakaszban megjelenik mind a két igeragozásunk.

Ami pedig a tudatos igeragozás tanulást illeti, Szili Katalin fentebbi leírása nagyvonalakban már utalt a magyarban mint idegen nyelvben felmerülő nehézségekre: a magyar kisgyerekekkel ellentétben a külföldiek magyartanulása az igeragozások tekintetében szabályalapú tanulás, olyan nyelvtanulás, amely „nehézségeket, buktatókat” tartalmaz. Durst kimutatja vizsgálatában, hogy az alaktanilag kevésbé egyértelműen jelölt vagy a szemantikailag nehezebben azonosítható tárgytipusok elsajátítása a problematikusabb. Igen lényeges Szilinek az az észrevétele is, hogy az indoeurópai forrásnyelvekhez képest igeragozásainkat másféle elvek működtetik, és ezek az elvek nagyon erős tudatos kontrollt igényelnek. Eltekintve attól, hogy a korai anyanyelvi elsajátítás kognitív meghatározottságai (az első nyelv elsajátításának és a megismerésnek pszichológiailag elválaszthatatlanul összefonódott folyamata) merőben eltérnek az anyanyelvi kompetencia birtokában elsajátított vagy még inkább tanult idegen nyelvek befogadásának negatív transzferekkel terhelt körülményeitől, érdemes megvizsgálni a kétféle tanulási folyamatban megfigyelhető grammatikai problémákat és konstrukciókat. Ténylegesen miben is áll a különbségükből adódó és könnyebbég és nehézség? Megvilágító erejű lehet az, hogy ha mégoly eltérő is a kétféle

---

153

http://journals.cambridge.org/download.php?file=%2FLVC%2FLVC14_01%2FS0954394502141032a.pdf&code=ec0a13a666082261533e435a6523a1b7 Letöltés 2009. 12.03.

interiorizáció, azaz az anyanyelvi elsajátítás és a tudatos nyelvtanulás mechanizmusa, vannak-e vagy lehetnek-e közös mozzanatok a mechanizmusokban.

A többféle, tőalapú elhatárolásokon nyugvó paradigmátípusokhoz képest a magyar nyelvészetben az a tény, hogy két, egymással összefüggésben lévő igeragozásunk van, önmagában a problémák egyik oka. A két paradigma logikai viszonya a köztük lévő párhuzamosság (tárgyasság) és opozíció (tárgy határozottsága vagy határozatlansága) felvetésére egyaránt alkalmat ad. Ráadásul egyik igeragozásunk sem homogén a tárgy típusokat illetően, hiszen bár a B-igeragozás többnyire, a harmadik személyű tárgyhoz kötött, ugyanezen grammatikai személyű tárgy másfajta szemantikával az A-igeragozásban is jelen van, együtt az első és második személyű személyes névmási tárgyakkal. De még az inkább homogén B-igei tárgy típus, annak szemantikája is formailag nagyon sokféle tárggyal fejezhető ki a magyarban. Ettől az összetettségtől még a kommunikatív cél szolgálatába állított pedagógiai értelmű leegyszerűsítések bevetésekor sem könnyű eltekinteni (éppen úgy, mint a nagy kommunikatív értékű felszólító módú igealak és annak morfofonológiai bonyolultsága esetében). Megeshet, hogy a praktikus egyszerűsítések, az ún. elkerülő stratégiák a nyelvtanuló fejében a két igeragozás szintézisét gátolják a későbbiekben.

Nem túlzás azt állítani, hogy az anyanyelvi nyelvtanokra még mindig erősen támaszkodik a magyar mint idegen nyelv grammatikája. Ebből következik, hogy a magyar igeragozásokat leíró nyelvtanainkban is felbukkanó dilemmák, mint amilyen az első és második személyű névmási tárgyak „határozatlansága” vagy a mindkét igeragozás mellett előforduló tárgy típusok (pl. a birtokos személyjeles tárgyak) és a bennfoglaló (-*IAk*) alak hovatartozásának eldöntetlensége, nem segítik a magyar mint idegen nyelv pedagógiai nyelvtanában az igeragozások mibenlétének tisztázását és tanításmódszertani graduálhatóságát. Erre a nem kielégítő vagy ellentmondásoktól terhelt leírásra és a meglátásom szerint nem teljes körű funkció-meghatározásra még ráerakódik a magyar mint idegen nyelv tanulójának a forrásnyelvből hozott, figyelembe veendő szemléletmód: vannak-e nyelvben igei paradigmák, és ha igen, akkor azok milyen elven működnek, funkciójuk szemantikai vagy fonológiai, ismeri-e anyanyelvük (és milyen nyelvi szegmensekben) a határozottság fogalmát. S főképpen felfogják-e a különféle formai fogódzók, ismérvek (pl. határozott névelős, *-ik* kiemelő jeles nominális kifejezés) alapján bemutatott, az igeragozásokat működtető különféle tárgyak jelentéstartalmát.

A magyar mint idegen nyelvi nyelvtanokban az első számú probléma az igeragozásoknak az elnevezésükön keresztüli kvázi-definíciója. Nem az igei tőtípushoz kötött morféma típusa mentén különül el a kétféle igeragozásunk, mint például számos indoeurópai (szláv vagy neolatin stb.) nyelvben, ezért az igeragozási elnevezések a nyelvkönyvekben, nyelvtanokban nem tudják a morfémaalapú elkülönítés útját követni. Annak ellenére, hogy elsősorban és főként magára a ragozási alakokra fordítanak nagy figyelmet. Az angol nyelvű nyelvtanokban (Rounds 2001) az

indefinite és *definite* megkülönböztetés vált gyakorlattá, mint ahogyan a legfrissebb nyelvtanokban, nyelvkönyvekben is az előbbi angol terminuspár magyar megfelelőjének tekinthető *határozatlan/határozott* műszópár terjedt el újabban (pl. Hegedűs 2005: 277).

Ennek az elnevezéstípusnak – jóllehet még mindig a kevésbé félrevezetőek közé tartozik, hiszen a B-paradigma „tárgyasnak” nevezése az A-ragozás tárgyatlan voltát sugallja – az a hátránya, hogy a benne foglalt oppozíció voltaképpen kizárólag harmadik személyű tárgyak körére érvényes, de ezt a paradigmátikus szembenállás már elfedi. A történetileg is a harmadik személyben elkülönülő igeragozások mellett az első és második személyű névmási tárgyak a nyelvtani személyek paradigmájának, vagyis egyfajta grammatikai alrendszer kényszere miatt, a hasonló igeragok révén sorolódnak az A-igeragozásba, és válnak ugyanezen rendszer kényszere révén az első és második személyű személyes névmási tárgyak „határozatlanná”. Tehát ez az elnevezéstípus részben segít a nyelvtanulónak az igeragozások megértésében, részben pedig éppenséggel hátrányosan befolyásolja a tényleges megértést. Az A-igeragozásban különösen érzékelhető az első és második személyű, valamint a harmadik személyű tárgyak közötti törésvonal, mert A-igeragozással a harmadik személyű tárgyaknak csak egy része (ezeket a korábbiakban személytelennek értékeltük) jár együtt (másik részük B-igeragozással). A személyes névmási tárgyak különállóságának, külön kezelésének több helyen is felbukkanó kísérlete (Bartos 2000: 708,¹⁵⁴ Kenesei 2000: 111, Simoncsics 2006: 27–28).¹⁵⁵ Daniel Abondolo már korábban ismertetett modellje, ahol a modell egyik része az első és második személyű személyes névmási tárgyra vonatkozik, másik része pedig a 3. személyű tárgyra. M. Korchmáros Valéria az „általános alanyi” és a határozott tárgyas” kifejezést használja 2006-os nyelvtanában: ez a fajta megnevezés minden tárggyal és az igealakok alaktani leírásával adekvát módon akarja megidézni a két igeragozás rendszerét (M. Korchmáros 2006: 31).

Egyes nyelvtanok (Sherwood 1996) szakítanak a magyar nyelvtanírói hagyománnyal, és vélhetően tudatosan túllépve a terminológiai problémán (1.) és (2.) ragozásnak nevezik el paradigmáinkat. Sajnos ez is egyfajta sorrendet fejez ki, miként az A- és B-igeragozás elnevezés is. Itt jegyezném meg, hogy a nyelvtanainkban sokszor használt „kétféle igeragozás” elnevezés talán az egyik legszerencsésebb, szinte a duális kategóriájára emlékeztető elnevezés: a két igeragozás ebben a közös elnevezésben nem vagy-vagy alapon tükröződik, hanem egymást kiegészítve jelenik meg. Komplementáris disztribúcióban állnak és alkotnak egységet, mint lehetséges alternatív grammatikai eszközök.

¹⁵⁴ „A személyes névmások – különféle morfológiai, szintaktikai és szemantikai szempontok alapján – két csoportra oszthatók: az egyikbe kerülnek a 3. személyűek (ő, ők), a másikba az 1. és 2. személyűek (én, te, mi, ti)” (Bartos 2000: 708).

¹⁵⁵ Simoncsics Péter a személyes névmások elemzésében Lotz nyomán kiemeli az első személy hierarchikus pozícióját, az első és második személy szoros összetartozását, és azt, hogy ezek a magyar nyelvre jellemző személyes névmási konstellációk nagy jelentőségűek mind a nyelvi megnyilatkozások perspektívájának megválasztásában, mind pedig a névszói és igei paradigmák megformálásában.

Az elnevezésen túlmenően a magyar mint idegen nyelv tanításában (ahol a határozatlan/határozott tárgyas elnevezéspár terjedt el) az is problémaként merül fel, hogy a két igeragozást milyen sorrendben tanácsos tanítani. Giay Béla így összegezte a dilemmát:

„A határozatlan és határozott igeragozás tanításának kétféle megközelítése alakult ki. Az egyik felfogás szerint a két ragozást külön kell tanítani. A határozott ragozást azután célszerű bevezetni, miután a hallgatók megismerték az igék határozatlan ragozású, jelen idejű paradigmáját, és jól begyakorolták azt. A másik felfogás szerint a kétféle ragozást egyszerre kell tanítani, rámutatva a szemléleti és szerkezeti különbségekre. Mindkét módszer eredményes lehet, sem a tudatosítást, sem a használatot nem befolyásolja a későbbiekben az, hogy a hallgatók hogyan tanulták a ragozást. Az első megoldás mellett szól az, hogy több idő áll a tárgy bevezetésére, a határozók kapcsolatrendszerének bemutatására, és nagyobb lexikai bázison lehet a tárgy ragozást feldolgozni” (Giay 1998: 378).

A fő probléma tehát egyrészt a kétféle ragozás egymáshoz való viszonyában rejlő szerkezeti és szemléleti összetettség, összefonódás, de itt, a magyarban mint idegen nyelv oktatásában szempontként lép be, és a kétféle igeragozás egységes kezelésének ellenében hat ennek az összetettségnek a graduálása, vagyis a tanításmódszertani megfontolás. Kétségtelen, hogy a magyar igék vonzatszerkezetében első helyen áll a tárgy, ennek bevezetése már elkerülhetetlen a B-igeragozás megismertetése előtt. Az A-igeragozással induló tanításnak az az előnye, hogy a tárgyatlan és elsősorban mozgást jelentő, még inkább irányjelölő igekötőkkel társított intranszitiv igék már teljes mondatépítésre is alkalmat nyújtanak, esetleg az irányhármasság tanításának elkezdésével egyidőben. Szokásszerű és éppen folyó cselekvéseket kifejező igei állító, kérdő predikátumok egyaránt gyakorolhatók. Az A-igeragozással kezdve a tanítást, különösen a tárgyatlan igék esetében a nullafokú alany begyakorlása a cél, tehát az, hogy a cselekvés alanya csak hangsúlyos helyzetben lesz kitéve. Ezzel párhuzamosan megtanulandó azonban az is, hogy az ige előtt ki nem tett alanyt igei személyragokkal kell jelölni a szóvégen, és ez a tény már előrevetíti mind a B-igeragozásban, mind a birtokos személyjelezésben és toldalékaink többségére érvényes, az agglutináló nyelvekre jellemző, a nyelvtanulók által elsajátítandó affixáló technikát. Az affixálás nehézsége a sorrendben rejlik az indoeurópai forrásnyelvű tanulók számára: a cselekvés végzőjének mint a predikatív szerkezet kiindulópontjának jelölése topológiai értelemben éppen fordított: az ige végén jelölt.

Érdekes módon a héber mintát követő Verseggy-féle paradigmaelgondolás a tanítás menetében jól alkalmazható: tanácsos az E/3. személyű alakot kiindulási mintául használni, mivel ez a „törzsökös”, azaz a rag nélküli alak. Ez egyben a magyar igék szótári töve is, amire felépítve kell majd a nyelvtanulónak megtanulnia az igei személyragokat. A formális beszédmód, vagyis a magázó beszédmód is ehhez a személyhez kötődik (bár ennek nagy kommunikációs értéke a már megfelelően használt, alaktanilag nehéz képzésű felszólító módú igékkel lehetne). Valamint formailag is ide csatolhatók a susogó és sziszegő hangokra végződő tövű és az ikes igéknek az alapragozástól eltérő személyragjai. Természetesen a határozatlan tárgyagnak az igékhez történő kapcsolása a tárgyrag toldalékolásának alaktani ismertetése és gyakoroltatása után következhet.

Tanácsos nagy kommunikatív értékű mondatpaneleken keresztül (az egyes szám minden személyében, ideértve a magázó formát is) előbb néhány egyszerűbb határozatlan (kérdő névmási, anyagnévi, infinitívuszi) tárgytypus (*Mit kérsz? Kávét kérek. Szeret sétálni?*) felől a bonyolultabbak felé haladva mélyíteni a határozatlan tárgyak körét. Csakhogy az összes A-igealakhoz köthető tárgytypus megismertetése helyett igeragozásainknak előbb említett szemantikai egymásra utaltsága, valamint a nyelvhasználat mutatta együtt-előfordulás miatt is tanácsos a B-paradigmát is mihamarabb megismertetni.

Itt említeném Korompay Klára javaslatát (Korompay 2004: 357). Korompay Klára a nyelvtanuló igényeinek és az igeragozásokat bemutató nyelvtanoknak a szembesítésekor a következőre jutott:

„Minden leírásnak központi eleme az, hogy milyen kérdésekre keres választ. A kétféle ragozás bemutatása nyelvtanainkban rendszerint a következő módon jelenik meg: »tárgyas (határozott) ragozást használunk a következő esetekben:...«, majd: »alanyi (általános) ragozást használunk ezzel szemben:...«. (Lehetne persze fordítva is, sőt a fordított sorrend szerintem jobb kiindulópont, de a lényeg most nem ez.) Maga a kiemelt szempont egyfajta nyelvtanírói logikát tükröz, s ez követhető is mindazok számára, akiknek nyelvérzékében él a rendszer. Egy kezdő hallgató viszont nem úgy teszi fel a kérdést, hogy *mikor* használjuk ezt vagy azt a ragozást, hanem hogy ebben vagy abban a nyelvtani kontextusban *melyik* ragozást kell használni. Elvárható tehát egy gyakorlati célú bemutatástól, hogy vezérszempontnak is ezt tegye meg, kiaknázva mindazokat a szembenállásokat, melyeket a nyelvi rendszer bőven kínál” (Korompay 2004: 356).

Korompay Klára azt is felismerte – ha nem is fejtette ki ilyen formán és részletesen –, hogy van valami lehetetlen mozzanat az egyeztetés egyes eseteiben az idegen nyelv tanulója szempontjából: „...annak az érzékeltetése kíván némi fantáziát, hogy hogyan lehet már akkor határozott tárgyként felfogni valamit, amikor a konkrét információ még meg sem jelent. Mint a tárgyi mellékmondat utalószava kapcsán: *Azt gondolom, hogy...*, nem is szólva az utalószó nélküli mondatkezdetről: *Tudom, hogy...*” (Korompay 2004: 356–357). Erre a dilemmára kutatásommal már megadtam a választ: alapesetben az igeragozások megválasztása nem egyeztetésként funkcionál, hanem a meghatározott tárgyi példányra utalás egy a beszélőtől kiinduló deiktikus művelet. Ezt a deixist azonban nyelvünk számos esetben grammatikalizálta, így a Korompay említette utalószavas, vagy az azt nélkülöző tárgyi mellékmondatot bevezető főmondatban.

Ugyancsak Korompay javasolta A- és B-tárgyaknak egy olyan elrendezését, amely érvényre juttatja az igeragozások kétfélesége közti választást:

„A táblázat szerkezete a következő. Középen, megszámozva jelennek meg azok a nyelvtani kategóriák, melyek a kétféle ragozás tekintetében irányító szerepet játszanak (közülük is aláhúzva azok, melyek további kategóriák viselkedését is meghatározzák). Az ezután következő sorban mindig jellegzetes szemléltető példamondatokat találunk; itt kapnak helyet a választás szempontjából kiemelt fontosságú konkrét nyelvi elemek is. A bal oldali rovat az általános ragozást, a jobb oldali a határozott ragozást képviseli. Ennek az elrendezésnek azt az előnyét látom, hogy vizuálisan érzékelhetővé teszi egyrészt azt, ha kétfelé vezetnek a szálak (mint a névelős főnév, a személyes névmási tárgy vagy a számnevek körében), másrészt azt is, ha lényegében csak az egyik irányba, mint a birtokos személyjeles alakok esetében. (El tudnék képzelni olyan technikai megoldást is, mely középről induló nyilakkal emelné ki mindezt.)” (Korompay 2004: 357).

A következő lapon (358) közli is a táblázatot, amely elveiben több ponton is hasonlít ahhoz a modellhez, amelyet a 6.4. részben (Előremutató következtetések) jómagam javasolni fogok.

A határozatlan tárgyak lehetséges körével kapcsolatosan (hiszen igazából a körük végtelen) különösen szembeszökő az, hogy nyelvkönyveink, de még anyanyelvi nyelvtanaink is felsorolásszerűen tudják megadni a lehetséges határozatlan tárgyak osztályát. Ez a felsorolás meglehetősen strukturálatlan, nem támaszkodik korpusznyelvészeti adatok kollokációs vizsgálati eredményeire, nem tükröz gyakorisági számmutatóval kifejezett, szövegtípusokhoz köthető előfordulásokat. Minderre az itt még csak vázlatosan jelzett, de már ilyen formában is igazi kihívásnak megfelelő munkára nagy valószínűséggel szükség lenne a tankönyvekben előforduló szövegtípusok kialakításában. Minden olyan megoldás jó úton jár, amely megpróbálja a tárgyak osztályait meghatározott szemantikai kapcsolatok (vagy éppenséggel oppozíciók) mentén megállapítani. Ilyen az imént említett táblázat Korompay Klára tanulmányában (Korompay 2004: 358), Szili Katalin kimerítő felsorolása (Szili 2006: 168–169) és Hegedűs Ritánál az implikált tárgyakat külön táblázatban feltüntető megoldása (Hegedűs 2005: 278, 280).

Az első és második személyű személyes névmási tárgyat például, amelyeknek nagy a kommunikációs értékük egy én–te viszonylatú interakcióban, éppen a mondatban explicit módon ki nem tett, csak odaértett személyes névmási tárgy, vagyis a hiányuk fejezi ki. Az ilyen elliptikus tárgyra utalás kizárólag szövegszinten, az igék szemantikájához kötődő, más mondatrészek személyjelöléseinek a beszédhelyzetre is utaló bonyolultabb mintázatain keresztül gyakorolható: speciális szövegeken (Kubinyi 2008: 234–238). Hegedűs Rita 2005-ben megjelent nyelvtana a társas interakcióban gyakran elhagyott személyes névmási tárgyakat (továbbá az 1. és 2., valamint a 3. személyű névmási tárgyak eltérő ragozáshoz kötöttségét) a következőképpen magyarázza:

„Sem az adott szituációval, sem a logika törvényeivel nem magyarázható, hogy miért tekintjük határozottnak a 3. személyű névmások tárgyesetét: *őt, őket*, és miért tekinthetjük határozatlannak az 1. és 2. személyű alakokat: *engem, téged, minket, titeket*.

Ennek magyarázata a nyelv ökonómiájában keresendő: ha a szöveg előzményében egy 3. személyű szereplő fordul elő, s az adott helyzetben tárgyi szerepet tölt be, a ragozás segítségével azonosítható, nem kell újra megnevezni. [...] A határozott ragozás a látszólag tárgy nélküli mondatokban egy, a szövegelőzményben megjelenő, már említett, ismert, határozott, 3. személyű tárgyra vonatkozik. [...] Az állítmány határozatlan ragozása ugyanilyen módon utal a szövegnek már megnevezett, ismert 1. vagy 2. személyű szereplőjére. [...] A határozatlan ragozás az 1. és 2. személy között folytatott párbeszédekben a párbeszédben résztvevő, határozott, 1. vagy 2. személyű tárgyra vonatkozik” (Hegedűs 2005: 280).

Hegedűs Rita a tárgyalt nyelvi jelenség funkciójára (személyes névmási tárgyak eltérő ragozási csoportba sorolódása, tárgy nélküli mondatok igeragozási típusának szerepe) vonatkozó megállapításaiban fontos észrevenni, hogy a tárgy határozottságát/határozatlanságát ő sem formálisan értelmezi, és felfedi a ragozásoknak a szórendéhez hasonló, az ismertség, az említettség fogalmához köthető szerepét (ti. az újszerűhöz, a következő információhoz viszonyítva). Ugyancsak előremutató az, hogy nyelvtanában külön táblázatban kezeli az élő, vagyis a ténylegesen személynek tekinthető tárgyakat: ez egyértelműen a magyar nyelvben a tárgyak körében megnyilvánuló *élőség*

funkcióval bíró szempontjára utal. Ez a nyelvtani nemeket sem tartalmazó magyar nyelvvel kapcsolatosan új és fontos fejlemény. Másik, külön táblázatban szerepelnek nála a *jelentésükben* (párban) szembeállítható nyelvtanilag határozatlan és határozott tárgyak.

A-igeragozásunk használatának haladóbb szintjén (pl. nemcsak kijelentő módban) kerülhet elő a tárgyi vonzatoknak és az egyéb határozói vonzatoknak ugyanakkor már a legelemibb szinteken szükséges megkülönböztetésének a kibontása (Hegyi 1971). A (1.) **Nagyon csodálkoznom, hogy ha ott lenne.* és a (2.) *Esküszöm, hogy ott leszek.* mondatpár érdekes összevetésre ad alkalmat, a hibázások rámutatnak a nyelvtanuló beszédtevékenységében a mikroparadigmák közti áthallásokra. Mindkettő ige ikes, s ennek sajátos, a két igeragozás között elfoglalt státuszát, paradigmalakjait, a paradigmák közti összefüggéseket érdemes megismertetni a nyelvtanulóval. A *csodálkozik* (valamin) igének nincsen tárgyi vonzata, ezért sohasem ragozható B-igeragozás szerint.¹⁵⁶ Ám minthogy éppen ikes ige, mint ilyenek, egyes szám első személyű művelt norma szerinti alakja az egyébként B-igei egyes szám első személy igeragjával egyező alakot vehet fel kijelentő módban (*csodálkozom, csodálkozol*) – de nem feltételes módban! A hibázás másik oka az is lehet, és ez sem kevésbé fontos, hogy nem tárgyas ige mellett éppúgy elmaradhat a főmondatból az utalószó (*csodálkozom [azon]*), mint tárgyasból (*kérem [azt]*): *Kérem, hogy... Csodálkozom, hogy... A hogyan tárgyi mellékmondatot megelőző főmondat B-igeragozású használatát meg szokták tanítani a nyelvkönyvek, s tévesen ez kerül át a feltételes módba is. A második mondatban éppen abból származik a hiba, hogy a tárgyas mondatok mintájára „készült”. Az igék tárgyasságának, vonzatkeretének ismerete tehát megkerülhetetlen a felsőbb szinteken is. A nyelvtanuló figyelmét fel kell hívni arra, hogy az *esküszöm* nem tárgyas vonzatú, mert akkor ikes volta miatt egy másik módban hibás kijelentést képezhet: **Megesküdném, hogy ott lesz.* A haladóbb szinten azonban már apróbb szabályok sokasága helyett be lehet és be is kell vetni a szövegen keresztüli alkalmazásokon keresztüli tanulást: nincs annál jobb lexikai bevésés (mert a vonzatok ebbe a körbe tartoznak), mint amikor sorozatosan szövegkörnyezetben történik.*

Ugyancsak a haladó szinten kerül elő a kétféle igeragozási alakok megfelelő percepciójakor, illetve képzésekor a magánhangzók artikulációjának pontossága olyan ragozott alakpárok esetében, ahol az igeragok szótagalkotó magánhangzóinak különbsége jelentést megkülönböztető szereppel bír az igeragozástípusok (vagy igeidők, igemódok, szám és személy) felismerésében: *mondtak/mondták, énekeltek/énekelték, hívna/hívna, írtatok/írtatok, írnak/írnák, ültök/ültek* stb.

A magyar mint idegen nyelv tankönyveink többsége a határozatlan igeragozás tanításával kezdi az igei paradigmák bevezetését, de eltérnek abban, hogy mennyire közel vagy éppenséggel az

---

¹⁵⁶ Köszönöm Szűcs Tibor témavezetőmnek, aki felhívta figyelmemet arra, hogy Balázs Béla: *A kékszakállú herceg vára* prologusában bizony előfordul a *csodálkozzuk* alak. Ez is azt mutatja, hogy az igékben, például ebben az ikes igében is, megvan a tárgyassá válás lehetősége.

A-paradigmával való összevetésben veszik a B-paradigmát, mint azt Giay Béla is kifejtette. Szili Katalin úgy véli:

„Több érv is amellett szól, hogy az ideális követési távolságot valahol a két véglet között kell megtalálnunk. Ha ugyanis a ragozások túl messze esnek egymástól, két negatív következménnyel mindenképpen számolnunk kell [...] Az először tanított határozatlan/alanyi ragozás dominánssá válik [...], s a diákokban kialakul egyetemes érvényiségének téves hite. Mitől gondolnák, hogy van egy másik ragozás is? [...] A határozatlan ragozás rögzülése után ezért nyugodtan taníthatnánk a tárgyas ragozást!” (Szili 2006: 129).

A B-igeragozást tehát tanácsos nem sokkal az A-paradigma jelen idejű formái után elkezdni úgy, hogy a birtokos személyjeleknek legalább az egyes számú alakjai már sorra kerültek. Hasonló egyes számú alakjaik és a hasonló affixálási technika segítheti a magyar nyelv újabb szintetikus formájára történő ráhangolódást a nyelvtanuló részéről.

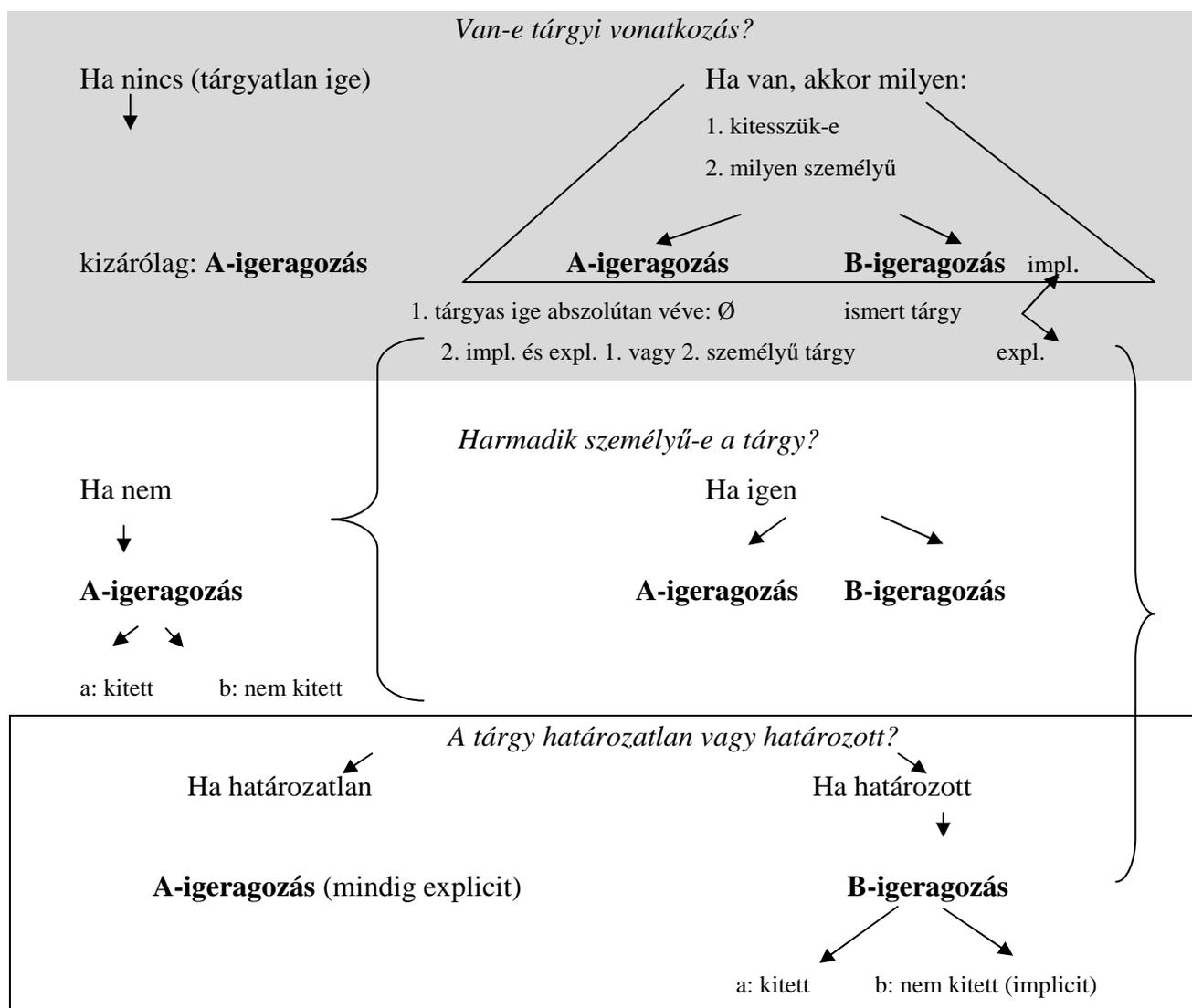
Mi lehet a tanításmódszertani megfontolásokon túli oka, kockázata annak, ha a két igeragozás egymáshoz túl távol vagy túl közel kerül a tanításban? A nyelvhasználati tények azt mutatják, hogy a kétféle igeragozás a magyarok beszédében teljesen keveredve mint kétféle módon lehetséges tárgyra történő referálás jelenik meg. Hasonlóképpen a nem akkuzatívuszi nominális kifejezésekre határozott vagy határozatlan névelővel, esetleg a névelőtlenül történő beszélői referáláshoz, vagy a fókuszba helyezett új információt jelző szórendi manipulációhoz, az igeragozások megválasztása elsődlegesen diskurzuspragmatikai megfontolásokra (adott szövegben az entitás ismertségi fokának jelzésére) épülő beszélői döntésen alapul. Ezért mindkettőt mint beszélői döntésen alapuló alternatívákat mihamarabb és egymáshoz közel kellene bemutatni a nyelvtanulónak.

A tárgyi referensnek ez a megkettőzöttsége különösen nagy teher a nyelvtanulónak, ha egyszerre kell a kétféle igeragozással megbirkóznia, kiváltképpen akkor, ha anyanyelve még a határozott vagy határozatlan névelőket sem ismeri. De a grammatikai jelenségnek, a tárgy határozatlan vagy határozott volta mentén elkülönített ragozásoknak a jelentés madártávlatából megközelített hasonló funkciójától mégsem lehet eltekinteni: mindkettő a funkciója a tárgyi referens ismertségi fokának említése (az ismeretlen–ismert tengely mentén) a diskurzusfolyamat egy meghatározott pontján. Azért olyan nehéz a szórend és a kétféle igeragozás a magyar mint idegen nyelv tanulójának, mert olyasmit kényszerül grammatikaként (fókuszképzési szabályokként, a ragozások esetében pedig tárgy típusokkal egyeztetett igei morfológiaként) tanulnia, ami alapvetően pragmatika: a beszélőtől indított, a szándékok által kezdeményezett eszközválasztást. Nyelvünk igei paradigmái éppen a lehetséges beszéd szándékokat grammatikalizálták. Vagyis az A- és B-igei predikátumok prototípusainál nincsenek szintaktikailag kitett, explicit határozatlan vagy határozott tárgyak, de inkorporáció vagy implikáció révén „ott lehet”. A magyar igei predikátum prototípusa egyetlen szó (igei glosszéma) lehet, amely szintetizálja az alany számát és személyét, és utal a tárgyra referálás hiányára vagy meglétére, ez utóbbi esetben a referált tárgy ismertségi fokára is.

Szinte lehetetlennek tűnő folyamat, kiváltképp ez a prototipikus eset (hiszen a tárggyal történő egyeztetés esete már sokkal könnyebb). A magyar nyelv tanulójának az igealakok képzésénél

nemcsak a predikátum eseménysorának kezdetéhez köthető alanyi, hanem az erődinamikai folyamat végén lévő entitás topológiailag is és a kognitív folyamatban is „másodlagos” nyelvi eszközeit (azaz a határozatlannak és határozottnak minősülő tárgytipusokat, sőt még hiányukat is) is meg kell határoznia előbb ahhoz, hogy az igei predikátum „elsődleges” jelentésszerkezeti magján, az igetőhöz kapcsoltan jelezhesse beszélői szándékait: a tárgyi referens ismertségi fokát. A magyar kisgyerekek a nyelvelsajátítás során vélhetően nem ezt a tudatos és bonyolult utat járják: adatközlőm először az alapfunkciót dolgozta ki (tárgyak nélkül), és az alapfunkción túli esetekben mutatható ki az egyeztetés. Igei szómondatok csíráiban gyakorolta be a valóságos beszédhelyzetben észlelhető vagy az előzményekből kideríthető ismert tárgyakat (B-igeragozású igékkel).

A használatból levezetett paradigmák közötti, Lotz által is kiemelt aszimmetriát már idéztem (Lotz 1976: 180). A lotzi elgondolást tovább finomítva a magyar nyelv tanulójának szükséges döntéseit egy ilyen grammatikai fogalmakban megragadott folyamatábra körvonalazhatja:

19. ábra

A baloldali kapcsos jel azt hivatott jelezni, hogy az 1. és 2. személyű névmásoknál csak a ki nem tett tárgyban van különbség a kitett határozatlan névelős tárgy képzéséhez képest, hiszen az

igealak ugyanaz. Ezért voltaképpen gyorsan előállítható ez a forma. Ugyanígy a jobboldali kapocs esetében is, hiszen ezek a tárgyak mindig 3. személyűek formájukban.

A sötét hátterű jelzés felhívja a figyelmet arra, hogy az igeragozásainknak ez az a része, amellyel a magyar nyelvészeti leírás és a magyar mint idegen nyelv oktatása nemigen foglalkozik, inkább a keretben foglalt mechanizmusok kapnak szerepet igeragozásaink magyarázatában. A háromszöggel jelölt részben kap szerepet az az alapvető kérdés, hogy a beszélő be tud-e azonosítani egy tárgyat a beszédhelyzetből vagy annak előzményeiből vagy sem.

A legegyszerűbb módon lehet eljutni a tárgyatlan (pl. mozgást jelentő) igék A-ragozásához (1): *Megyek az uszodába*. Ennek előfeltétele az ige tárgyi vonzata hiányának felismerése, tehát a nyelvtanulónak pontosan ismernie kell (a primer tranzitivitás szempontjából)¹⁵⁷ az ige vonzatstruktúráját. Két lépésben lehet eljutni az 1. és 2. személyű humán tárgyi referensekre (személyes névmási tárgyakra) irányuló jelentésű igék A-ragozásához (2): *Melyik napra hívsz meg vacsorára?* Ennek előfeltétele viszont azon igék jelentésének pontos ismerete, amelyeknek élő tárgya lehet: *kér, hív, elvisz vkit* stb. Poetikai funkcióban értelmezhető csak a következő mondat: *Melyik nap eszel meg vacsorára?* Vagyis a nyelvtanulónak pontosan ismernie kell azt, hogy az ige tárgyi vonzatstruktúrájában előfordulhat-e humán Páciens, majd tudnia kell azt is, hogy a beszédhelyzetben résztvevő beszélő(k)re vagy hallgató(k)ra vonatkoztatható-e az ige jelölte cselekvés, erő- vagy hatásátvitel. Ha vonatkoztatható, akkor eljuthat az 1. és 2. személyű személyes névmási tárgyú A-igeragozású mondatához. A tanulónak az 1. és 2. személyű tárgyak törléséből tudnia kell, hogy ezekről a tárgyakról van szó. Az egyes számú névmási tárgyakat rendszerint nem kell kitenni, bár vannak olyan esetek, amikor a referálás egyértelműsítése miatt mégis szükséges: *Ugye tudsz róla, hogy a főnök meghívott?* (A beszédpartnernek itt tisztáznia kell, hogy a beszélőt vagy a hallgatót hívta meg a főnök.) A mondatban explicit tárgyra van szükség az egyértelműsítés érdekében (a) *A Melyik nap hívsz meg vacsorára?* mondat alánya egyértelművé teszi az 1. személyű tárgyat, ezért implicit maradhat a tárgy (b) hacsak nem többes számú (pl. *minket*).

Csak több lépésben lehet eljutni a megfelelő igealakhoz, ha az igének van tárgyi vonatkozása, de az nem 1. és 2. személyű tárgyi referensekre, hanem 3. személyűre vonatkozik. Csak ezen a ponton kell a nyelvtanulónak szembesülnie a határozott és határozatlan tárgyak osztályával. A határozatlan 3. személyű tárgyú mondatokban (3) a tárgy mindig explicit, a határozatlan 3. személyű tárgy a névelőtlen, vagy a határozatlan névelős nominális kifejezéssel fejeződik ki. A határozott 3. személyű tárgyú mondatokban (3) nem szükségszerű a határozott tárgy kitétele, hiszen maga a ragozási alak utal egy már ismertként feltételezett tárgyra, a beszélők mégis gyakran kiteszik. A leggyakoribb explicit határozott tárgyak egyike a határozott névelős tárgy, ahol redundáns a tárgy

¹⁵⁷ A tranzitivitás szűkebb értelmezése csak a direkt tárgyra vonatkozik, ahol a cselekvésátvitelt valóban elszenvedő páciens szerepel a megnyilatkozásban: lehetőleg névszói tárgy (vö: Szili 2000.)

határozottságának kétszeres jelölése. De a birtokos személyjeles vagy a tulajdonnévi, mutató névmási tárgyak is az explicit határozott tárgyak körébe tartozik. Ám az itt felsorolt tárgyak úgy szólván csak az alapesetek. A névmási tárgyak népes csoportja és osztályozása, valamint a nagyobb frázisok kifejezte tárgyak nem kaptak itt helyet.

A ragozások közötti döntés tehát egy többlépcsős folyamat. Az idegen nyelv oktatásának pedagógiai grammatikája az örökölt szempontoktól vezérelve arra kényszerül, hogy a kétféle igeragozás közti választást a tárgy határozatlan és határozott típusával történő egyeztetésként értelmezze, holott ez a folyamat végső fázisára történő leegyszerűsítés.

„A határozott ragozás tanításában érvényesítsük következetesen azt, amit az elméleti fejtegetésekben megállapítottunk róla: az igei személyragoknak a tárgy minőségétől függő egyeztetésnek az elsajátítása legyen az elsődleges célunk! Állítsuk tehát a középpontba a határozott tárgyat, illetve a kétféle tárgy közötti különbségeket! [...] A tárgy határozottsága, határozatlansága részint a jelentés oldaláról megközelíthető jelenség, részint grammatikai fogalom. Ez utóbbi esetben hiábavaló erőlködés lenne megmagyarázni, miért éppen az adott típushoz tartozik a szóban forgó tárgy, csupán szabályt adhatunk rá” (Szili 2006: 124). Durst szerint is kezdetben tanácsos a tárgytípusból kiindulnia a nyelvtanulónak, mert a grammatikai eszközökkel (pl. névelővel) jelölt tárgyhasználat legalább, fogódzót adhat a nyelvtanulónak a kétféle igeragozás szemantikai összetettségének megértésében. Ez érv a többlépcsős folyamat (ámbar mégoly torzító) leegyszerűsítése mellett (Durst 2009: 11).

Az oktatásmódszertani megfontolásból származó kényszer miatt a tárgyhatározottságra szűkített redukció az ige tárgyasságának és a tárgy személyének felismerését tolhatja a háttérbe. Szili Katalin a már egyszerűsített döntéshozatalt a következő szemléletes leírásban adja meg:

„Mit is kell tehát csinálnia a (boldogtalan) nem magyar ajkúnak, ha a következő, igazán egyszerű magyar mondatot akarja megalkotni: *Péter szereti Budapestet?* Elvégzendő feladatai így rakhatók sorrendbe: 1. lépés: a tárgyasság felismerése, az Ágens (a cselekvő) és a Páciens (az elszenvető) funkciójának elkülönítése, ez utóbbi morfológiai jelölése, azaz a tárgyrag kitétele: *Péter – Budapestet*. 2. lépés: a tárgy határozottság szerinti azonosítása, a »milyen tárgyat is használok?« dilemma megválaszolása: *Budapestet* = határozott tárgy. 3. lépés: az előző lépéstől függően az igealak személy-, szám- és tárgyhatározottságbeli egyeztetése, a *szereti* igealak előhívása tudástárából” (Szili 2006: 122).

A tanításmódszertani pragmatikus redukció az egyébként bonyolult gondolati ösvény radikális leegyszerűsítése, amely ugyanakkor hatékony is lehet, ha az 1. és 2. személyű (implicit és explicit), valamint a tárgyatlan vagy határozatlan tárgyas A-igeragozású alakokkal is kellő mértékben, a szövegbeli kontextus hátterével találkozik a nyelvtanuló.

Néhány a módszertanban megszívlelendő szempontot említenék. Az előzőekből talán magától is kiviláglott, hogy a magyartanulás lexikai részén milyen sok múlik a kétféle igeragozás helyes használatakor. Talán érdemes lenne a nyelvtanulónak gyakorlatok során elidőznie a lehetséges (tárgyi és nem tárgyi) vonzatok kapcsolatrendszerénél akár az anyanyelvével szembesített kontrasztív szemlélet jegyében. A vonzatelvű tanítás itt rendkívül fontos: nemcsak az ismerendő pontosan, hogy mely magyar igék tárgyasak és tárgyatlanok, hanem az is, hogy a tárgyas magyar igék az anyanyelvvél való összevetésben mikor hasonlók, mikor mint idiómák tanulandók meg. Arra is külön figyelnie kell a nyelvtanulónak, hogy mely igéknek a jelentése enged meg 1. és 2. személyű élő tárgyat, mert ezek az igék a ragozások használata szempontjából sajátos csoportot alkotnak.

6. Összegzés

6.1. Általános következtetések

A 4.1. forráselemző részben nyomon követett tradicionális megközelítések, melyek igeragozásaink mibenlétének meghatározására irányultak, azért nem tudtak nyugvópontra jutni még a műszavak szintjén sem, mert értelmezésük túlnyomórészt formális, paradigmaticus elrendezésen alapult. A paradigmaticus elrendezés a latin mintájú nyelvtanokból nőtt ki. A tőtípusokon alapuló latin konjugációk közötti különbségeket a paradigmaticus forma valóban jól illusztrálja. A magyar igeragozási sorok morfológiai különbségét is kellően láttatja, de eltérő funkciójuk bemutatását már kifejezetten gátolja.

A kétféle igeragozás paradigmaticus szemlélete a funkcióik megvilágítása szempontjából azért félrevezető, mert az elrendezés kizárólagos alapja az igealanyok paradigmája szerinti konfiguráció, s ez a tárgyakat nem tartalmazza. Az A-igeragozás esetében a tárgyak személykategóriája szerinti poliszémia vagy az 1. és 2. személyű implikált tárgyak lehetősége így egyáltalán nem tud kifejezésre jutni, de a B-igeragozásnál is szükséges lenne az 1. és 2. személlyel koreferens visszaható névmási tárgyak és az irreflexív 3. személyű tárgyak megjelenítése. E nélkül a minimális mondatba ágyazás nélkül igeragozásaink működése még csak nem is illusztrálható. Még a tárgyak személye szerinti alparadigmákba rendezés is (amellett, hogy az igealanyok száma és személye szerinti sorrendet megtartjuk) ésszerűbb volna (Lásd a 2.2.5. részt.). Egyrészt ez a két igeragozás közötti látszólagos szimmetrikus viszonyt már nem mutatja, másrészt az alany és a tárgy kettős paramétere szerinti együttes keresést jobban lefedi. S más ésszerű elrendezés is indokolt lehet.

A hagyományos paradigmaticus elrendezés háttérében felfedezhető egy nem szembeszökő, ám mégis elhibázott problémafelvetés. A két igeragozási sor elrendezése mögött meghúzódó, lappangó előfeltevés abban áll, hogy igei paradigmáink különböznek, elkülönülnek, és ez az elkülönülés egy definitív határ révén meg is ragadható. (A két igeragozási sor között vont éles határvonal meglétét a terminológia területén részleteiben kimutattam.) Ez az egyszempontú definitív határ nem mutatható ki, mert igeragozásaink megválasztása ennél összetettebb: az A-igeragozás a tárgyak tekintetében a tárgyak kitétele szempontjából és az eltérő használathoz kapcsolódó funkciók tekintetében is vegyes. Lotz János is legalább három feltétel teljesüléséhez kötötte a megfelelő ragozású alak használatát (van-e tárgy, milyen személyű, ha 3. személyű, akkor határozott vagy határozatlan a tárgy). Az éles definitív határ is csak morfológiai szempontból létezik, de ez esetben is a múlt időben és feltételes módban meglévő szinkretizmusok okán el kell tekintenünk tőle. A morfológiai különbség alapján élesen elhatárolt igeragozási sorok éppen e morfológiai keretben a funkciókból mit sem mutatnak, mert a funkcionális különbség sarokköve a a paradigmákban nem

szerepeltett tárgyi bővítmény. A lotzi három feltételt a paradigmaticus elrendezés nem hozza a felszínre. Még a 3. személyű tárgyak elhatárolásakor a tárgy határozottságára vagy határozatlanságára építő „klasszikus” magyarázat sem volt képes a tárgyfajták között éles határvonalat vonni, és ezen határvonal mentén érvényes megoszlásokat igazolni, elsősorban a logikailag határozott vagy határozatlan tárgy lehetőségének megengedése miatt.

Mindezek alapján úgy látom, hogy az éles határvonal feltételezése egy olyan rögzített, statikus adatokra alapozó grammatikaszemlélet következménye, amelyik azáltal, hogy a nyelvet a beszélők egyéni kognitív folyamataitól (közlésszándékok irányította formaválasztás), a beszélők társas nyelvhasználatától (az információhoz való közös hozzáférés biztosítása), a megnyilatkozások diskurzusba ágyazottságától és az ezekkel járó dinamikától függetleníti magát, a valóságos nyelvi tényektől is eltekint. Már a tárgy határozottságának alapvetőnek tekintése eleve a beszélői szándékok irányító szerepe felé kellett volna terelnie az értelmezést: ugyanis a mondatárgyak determinálása is a beszélői szándékok, a folyamatosan újra strukturálódó diskurzus menetének (ugyancsak változó) függvénye. Így a beszélők szándékától, a közlésszándékoktól, vagyis az igeragozási formáknak a kommunikációban betöltött funkciójától függetlenített értelmezés nem kielégítő.

A magyar nyelvészettörténeti múltban azonban folyamatosan kitapinthatóak voltak az erőfeszítések ennek az elégtelen paradigmaticus szemléletnek a meghaladására, habár a lényegre tapintó magyarázat helyett sokszor az anyanyelvi intuíció működött az érvelésben, és a leírást a példamondatok helyettesítették. Előfordultak olyan megközelítések is, amelyek igyekeztek elszakadni a klasszikus interpretációtól, és legalább korábban fel nem merülő, de érvényes szempontokat bevezetni az értelmezésbe. Ezek a törekvések fontos támpontot jelentenek egy esetleges újabb megközelítésben (Versegly 1818, M. Korchmáros 1977, Abondolo 1988, Dugántsy 2001, Dugántsy 2003, Kubínyi 2008, Németh T. 2008.). Versegly Ferenc érdeme az, hogy a B-igeragozási sorral kapcsolatos magyarázatában már kitért a B-tárgyaknak a diskurzusbeli információszervezéssel való lehetséges kapcsolatára. M. Korchmáros Valéria pedig az igeragozásaink funkcionális megközelítésében mindkét igeragozással kapcsolatosan kiterjesztette a vizsgálati szempontot a mondaton túlra: a kontextusra, a tágabb szövegkörnyezetre. Daniel Abondolo modellje azért figyelemreméltó, mert külön kezeli a 3. és a nem 3. személyű tárgyakat (s ezzel felhívja a figyelmet a külön kezelendő beszédrésztvevői tárgyakra), az újabb munkák pedig (Dugántsy 2003, Kubínyi 2008, Németh T. 2008.) egyre nyilvánvalóbban vezetnek be az igeragozások értelmezésébe és magyarázatába a figyelmen kívül nem hagyható szemantikai szempontokat.

Bár a magyar nyelvben kétségtelenül egyes alaktani sajátossággal rendelkező tárgyak mindig meghatározott igeragozású alak használatához kötöttek, ez nem jelentheti azt, hogy a beszélői

szándékoktól függetlenül, csupán a tárgyak formális jelöltségével magyarázzuk az igeragozások különbségét és használatát. Ebből adódóan empirikus adatok mentén, valódi kommunikációban, beszédaktusokból vett szövegmintákra képezve szükséges újraépíteni értelmezésüket, nem pedig az eleve a hagyományokban adott paradigmatis szemlélet jegyében. Ily módon egy-egy igealaknak külön, adott kontextusban betöltött szerepe felől is vizsgálhatók igeragozásaink részfunkciói. Szükséges lenne a tárgyosztályok, különösen a népes névmási tárgyak kompozicionalitásának elemzése.

A nyelvtan vizsgálatában alapmetódus lehet a nyelvelsajátítás kutatása. Ugyanis a kisgyermeknek az interakciókban szerzett nyelvi tapasztalatainak fokozatos szélesedésével a korai nyelvben kezdetben még érvényes megszorítások megfigyelhetők, leírhatók. Később ezek kezdeti érvényessége megváltozhat, de így együtt a szakaszok megszorításai nagyon pontos képet adhatnak az igeragozások használatának alapösszetevőiről. Az igeragozásoknak a korai nyelvelsajátítási kontextusa így alaptextusként, „összövegként” funkcionálhat a kétféle igeragozás vizsgálatában (Weber 2008). Korpuszvizsgálatomban egy ilyen korai alaptextust vizsgáltam a kétféle igeragozás szempontjából.

Dolgozatomban a problémafelvetést és a hipotézist felállító részében felmerült további kérdéseket a longitudinális korpuszelemzés eredményeivel próbálom megválaszolni.

6.2. Kutatási eredmények

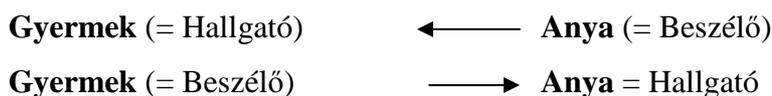
Mi jellemzi ezt az alaptextust? Mindenekelőtt az, hogy egy két résztvevős személyközi interakció. Kulturális és biológiai meghatározottságok miatt ebben a társas interakcióban egy tapasztalt beszélőtárs, az anya és ebben a tekintetben tapasztalatlan gyermek vesz részt. Az anya és a gyermek közös figyelmi helyzetében a bühleri modellből a világ és részei, azaz nyelvtani értelemben 3. személyű entitások jelennek meg túlnyomórészt. Még akkor is, ha ezek a beszédrésztvevők. Az anyai regiszternek ugyanis egyik megengedett sajátossága, hogy ebben a regiszterben mind a kisgyerekekre, mind pedig az anyára lehet E/3. személyben referálni.

Ez az elvonatkoztatás (az *anya* vagy az *én* mint 3. személy) a későbbiekben hasznára lesz a kisgyermeknek, mert kialakítja általa az élő beszédrésztvevői személyek különféle megjelenési formáira történő ráhangolódását. Nagy szüksége lesz erre később, amikor *csak* implikált lesz (mert rendszerint elhagyott) az *engem*, *téged* (továbbá *minket*, *titeket*) aktivációja (úgy a megértésben, mint a beszédprodukcióban).

Kezdetben a kisgyermek hallgatói (H) pozícióban van, és az anya a beszélő (B). Ez az egyoldalú viszony lassan az anya erőfeszítéseinek betudhatóan módosul, és a kisgyerek is képes lesz az előbb alanyi, majd tárgyi szerepű entitásokra referálni. Az entitások a kisgyermek kognitív képességei miatt kivétel nélkül konkrét, a szituációban többnyire észlelhető élőlények és tárgyak, a

mindenkori „itt és most” entitásai. Vagyis elvont entításokra történő referálás nem jellemző ebben az alaptextusban, és ez már eleve elvágja annak a lehetőségét, hogy a kognitívan nehezebben konceptualizálható elvont tárgyak vagy határozatlan névelővel ellátott tárgyi szerepű entítások jelenjenek meg a korai beszédben. A gyermek első tárgya élő entitás volt.

A kisbaba a „csendes periódusában” előzetes tapasztalatokat szerez a társalgás fent jellemzett keretéről, mert az anya hangadásainak értelmezésével a társalgásba bevonja. A Karácsony Sándor megfogalmazta minden magyar megnyilatkozás mögött ott lappangó „Én szóval tartalak téged.” alaphelyzet áll elő. A kétféle igeragozás kialakulásával és szétválásával kapcsolatban azért kell hangsúlyozni ezt az alaphelyzetet, mert ez kijelöli a beszédhelyzetnek a személykategóriák által jellemezhető szerkezetét: *én, te* és E/3. személy. Az is nyilvánvaló, hogy az anya és a kisgyermek koalíciójából a Lotz János által megformált T-struktúra formájában áll fel az egyes számú személykategóriák szerkezete, vagyis a beszédrésztvevőknek, nyelvtani értelemben az első és a második személykategóriának a pozíciója hasonló, összetartoznak, és nem tartoznak össze a nem beszédrésztvevő entításokkal.

Ez a vázolt kommunikációs helyzet a kisgyermek-beszélő elsajátítási helyzeteit képezi le, ahol a nyíl az információáramlás irányát mutatja. Minthogy a kisgyermek a nyelvelsajátítás kezdetén sokkal többet megért, mint amennyit beszédprodukciónak mondani képes, ezért feltételezhetően a gyermek a saját produkciós képességeit meghaladó anyai beszéd mintáiból észleli az A- és a B-igeragozású igealakokkal együtt járó tárgyak különbségét, az eltérő kollokációkat. Például ilyen pregnáns különbség lehet a határozatlan és határozott névelős, tárgyi szerepű főnevekkel előforduló igealakok kollokációs mintázatai (nyelvtani értelemben az egyeztetés). Lényeges hangsúlyozni itt is, hogy ez a korai beszédprodukciónak hangsoralapú szerveződésű. Nem a kisgyerek rakja össze a nyelvet elemi részekből, hanem az anyja által feladott „memoritert” abszolválja, amelyből csak lassan tárulnak fel számára a részek, amelyeket mindazonáltal fokozatosan, úgy is mint hangsorokat és úgy is mint jelentő elemeket variál.

A gyermek által produkált konstrukcióknak a sorrendiségéből kiviláglik, hogy az igeragozások elsajátítása szempontjából lényeges első mintázat nála az igealak, majd az ige és az Ágens (vagy Átéző) kapcsolata. Minthogy a kisgyerek a megnyilatkozásokat „jobbra”, az ige mögött bővíti, nem sokkal ezután az ige és Páciens kapcsolatából áll az elemi predikátum. Vagyis adatközlőm – hogy szorosabban a grammatikai szintjén fogalmazzak – az alany–ige–tárgy tengelyre építi fel a mondatot. Az akusztikailag nem kiugró zöngétlen tárgyrag igen korai elsajátítása a tárgyesetnek

nyelvünkben rendkívül lényeges funkcióját igazolja. Meglátásom szerint ez a funkció a kétféle igeragozásnak a predikátumokban betöltött megkerülhetetlen, konstruktív szerepével magyarázható.

A produkcióban az egytagú megnyilatkozások idején a pusztá, névelőtlen B- vagy A-igealak a beszédprodukciós mintázat, ez a tárgyias predikátumok legfelsőbb magja. Ezeknél e kezdeti eseteknél maga a kétféle igeragozási alak használata alapozza meg a ragozási sorok elkülönülésének megindulását: ezekben az egy glosszémás igei állítmányokban az igealakok mássága a kiindulási pont. A kisgyerek első félezer megnyilatkozása idején az A-igeragozást dominánsan tárgyatlan igékkel használta, ezért explicit tárgy hiányában (minthogy az ige jelentése ezt meg sem engedi) *ez az igeragozás alapjaiban a tárgyatlan (abszolút) használatra épül*. Ennek az igeragozásnak a legjobb példányai tárgyatlanok. Még akkor is a tárgyatlan használat szerepel a kisgyerek beszédében, amikor már tárgyias igéket mond (*ordít, kér, játszik*) a kisgyerek. Azaz olyan igéket produkál, amelyeknek a tárgy csak fakultatív bővítménye, nem muszáj hozzátennie.

A B-igeragozás megjelenése felé a tárgyias ikes igék (*eszik*) használatán keresztül vezet az út. A tárgyias ikes ige jeleníti meg az igealak után álló pozíció megváltoztathatóságát: az Ágens vagy a Páciens szerepének különbözőségét. (Tárgyatlan vagy nem ikes ige kevésbé lenne alkalmas erre a szemantikai interface szerepre.) Az ikes igével produkált B-igeragozást ezután intenzíven kiterjeszti a kisgyerek, és hamarosan megjelenik az ekkor még névelőtlen tárgy. A tárgy explicit megjelenése a megnyilatkozásban egybeesik a B-igeragozás felbukkanásával, vagyis *ez az igeragozás alapjaiban a tárgyias igék használatára épül* (amint ki is mutattam pozitív korrelációjukat). Az itt használt igék tranzitivitási foka sokkal erősebb, mint a korábban megjelenő fakultatív tárgyú A-igeragozású igéké (*keres, szeret, kapcsol, akar, puszil*), amelyeknek abszolút használata nincs is. Ez egybeesik a B-igeragozás sajátosságával, amelynek igealakjai implicit módon, önmagukban, kitett tárgy hiányában is referálhatnak a kontextusból bevonható és szóba jöhető tárgyakra.

Vizsgálatom szerint nem minden alapot nélkülöző feltételezés az A-igeragozás alanyinak és a B-igeragozás tárgyiasnak nevezése. Adatközlőm nyelvfejlődésének menetében, igerhasználatában kimutatható egy olyan tendencia, hogy az A-igeragozású alakok után a B-val igeragozású begyakorlásával felerősödött az igék tranzitivása, sőt követte is a B-igeragozás szaporodásának kiugró pontjait. Az A- és B-igeragozás elhelyezhető egy indefinite–definite tengely mentén. Az A-igeragozás legjobb példányai valóban „alanyiak”, unakkuzatív és unergatív, vagyis egyargumentumú igék. A B-igeragozás pedig mindig tárgyias. (Az előbb említett tengely így szemantikai (szótári), semmint pragmatikai értelemben feltételezhető.) De hozzá kell tenni, hogy a kisgyerek explicit tárgyak nélkül is működtette az E/3. személyű tárgyakra vonatkozó első vagy második személyű igealakokat mindkét igeragozásban.

Az alaki kivitelezésnél a kisgyerek a mély és a magas hangrendi formákat megfelelően képezte, bár ebben a korai időszakban még az anyától hallott sémák egészes elsajátítása nagyon

jellemző. A hangzó forma, a szótagolás erőteljes működését mutatja, hogy egy következő fokozatnál, a megnyilatkozások hosszának növekedésekor – a mondatok nyelvészeti tagolásával meg nem egyező módon – az ige és a határozott névelőt (a főnévi tárgy nélkül) egy prozódiai egységként ejtette: *Keresema*.

Az A- és B-igeragozású formáknak a tárggyal együtt használt mintázatainál a prototipikus maghoz közel álló használati forma a pusztá, névelőtlen tárgy és az ige szintagmája, de a B-igeragozásban a használati forma prototipikus magjához közel álló forma–jelentés egység a határozott névelős tárggyal járó B-igealak is. (Ez az a tárgy, amellyel semmilyen logikai átértelmezéssel nem járhat A-igealak.) Az A-igeragozásnál a pusztá, névelőtlen főnévi tárgy a prototipikus maghoz közel álló használati forma, ennek gyakori esete az anyag- vagy ételnév, amely elé a későbbiekben sem kerül határozatlan névelő.

Az igeragozások használatában rejlő funkcionális különbség lényegileg nem az egyeztetés, az már egy alapvetőbb dolog következménye. Az anyai beszéd nyomán a kisgyerek az anyával folytatott kommunikációban akkor használta a B-igeragozású alakot, amikor beszédpartnere felé a vele közösen értelmezett, ismertnek feltüntetett tárgypéldányra referált. Az explicit tárgyak nélkül használt B-igeragozású igealakok arra hívják fel a figyelmet, hogy nem a tárgy irányította a B-igeragozás használatát. Éppenséggel fordítva írható le a mechanizmus: a beszédpartner magával a B-igeragozású alakkal irányította a hallgató (például a gyermek az anyjának a) figyelmét a beszédhelyzet kontextusából szóba jövő ismert tárgyra. Az A-igeragozású igealakoknál ez a szituációra irányítottság nem releváns, minthogy a tárgyi entitásra nem mint a szituációban meghatározott példányra utalt a beszélő. Az A-igeragozásban is már jellemző, hogy a lehetséges tárgyak az ige jelentése szerint kötöttek, a csak tárgyas B-igeragozásban ez még inkább működik.

Azok a nyelvi műveletek, amelyeknek alkalmazásakor a beszélők a beszédeseménybe bevonják a fizikai világot is, rámutató műveletként, azaz deixisként ismeretesek (Tátrai 2010: 212). A B-igeragozás használata ezért következtetésem szerint *deiktikus*. Az anya és a kisgyerek számára kezdettől fogva kétféle igeragozású forma állt rendelkezésre, a B-igeragozású forma preferálása a tárgyi referensnek a beszédhelyzetben előforduló példányára történő rámutatásként azonosítható. Mivel a rámutatás a beszélő szándékából eredő nyelvi művelet, ez megmagyarázza, hogy miért lehetséges az igeragozások közti logikai átminősítés. (Ha a beszélő nem mutat a tárgyra, akkor nem lesz határozott: *(Szélét adj!)* Vagyis nem maga a tárgy hordozza a határozottságot, hanem a tárgy minősül határozottnak a beszélői nyelvi műveletével, a B-igeragozás használatával.

Az A-igeragozásnál ez a rámutatás nem merül fel, az A-igeragozású alakot alkalmazó beszélő nem hívja fel hallgatója figyelmét a nyelvi tevékenység szituációs kontextusának tárgyi referensére, azaz nem mutat rá a tárgynak az éppen zajló beszédeseményhez kötött példányára. Ezért aztán, amikor a kisgyerek már kognitívan feldolgozza ugyan az *engem, téged* (önmagára és az anyára

referáló) értelmét, nem merül fel az igeragozási forma részéről a rámutatás igénye: maga az eleinte kitett (nem egyszer hibásan), majd csak odaértett *engem, téged* névmás az, ami rámutat a tárgyi referensre (ezek a névmások inherens módon deiktikusak), s később ez is eltűnik, implikált lesz. (Itt megint az a paradoxikus helyzet áll elő, hogy az, ami elhagyott, vagyis a hiány az, ami jelöl.)

A deiktikus műveleteknél szükséges a beszédesemény térbeli feldolgozása a beszédrésztevők részéről. Ezt bizonyítja is, hogy a kisgyermek a távoli tértartományba mutató névmási eredetű határozott névelővel horgonyozta le a tárgyakat.

A kisgyerek széleskörűen kiterjesztette az igeragozásokat, de mindig a beszédrésztevők felől fogalmazott. Az igealany E/1. és E/2. személyű, a tárgy E/3. személyű volt. Azaz rendkívül szelektíven, a nyelvtani személyek meghatározott relációiban gyakorolta be a kétféle igeragozást. Ennek következményeként a B-ragozásnak a korai szakaszban kiteljesedő extenzív használata a 3. személykategóriát és a (a beszédrésztevők *itt*-jéhez, közeli tartományához képesti) távoli tértartományt mint a nem beszédrésztevők tartományát erőteljesen megosztotta. Ez az a személykategória, amelynek entitásai heterogének.¹⁵⁸

A B-tárgyaknak mint figuráknak a háttere az anya–gyermek közléseiben egy közösen referálható kvázi-közeli mentális térként modellálható. Ez az „ott”-ban közösen referálható B-tárgyakhoz kötött és a beszédrésztevők által hivatkozott kvázi-közeli¹⁵⁹ tér mindig E/1. → B-tárgy (E/3.) és E/2. → B-tárgy (E/3.) személykategóriák relációjában, irányként épült ki, így kanonizálódott. (Az 1;11 korszak közléseit követően a kisgyerek beszédében a B-tárgyakat (a távolba mutató névmási eredetű) határozott névelővel determinálta, vagyis az „ott” terében le is horgonyozta.) Ezzel a gyermek a határozottan referált tárgyak vonatkoztatási teréről a nem-B, azaz az „amott” terét mintegy leválasztotta.

Az A-igeragozású alakok nem irányították a beszédrésztevő–hallgató figyelmét egy a szituációban felismerhető tárgyi referensre, és elsősorban anyagnevek voltak. A prototipikus B-tárgy (E/3.) Jancsi közléseiben élő entitás volt (az anya: *így mamat*), majd az élő elidegeníthetetlen birtoka, pl. testrésze: *szeme*. Az E/1. → B-tárgy és E/2. → B-tárgy személykategóriák irányában a korai időszakban megfigyelhető egy [+élő] tárgyra történő ráhangolódás („keresd az élőt!”). Ezt az aktivációt Jancsi tanulságos hibázásai igazolják, a személyközi reláció meghatározott irányát pedig más gyerekek adatai is alátámasztják. Az élő entításra való ráhangolódást a birtokos személyjeleknek ugyanebben az időszakban történő elsajátítása és a (névszó-) tő utáni, a B-morfémákkal parallel agglutinálása is motiválta (a korántsem közömbös hangzási hasonlóságukon

¹⁵⁸ Már az alanyi személykategória is láttatja a 3. személykategóriának ezt a Lotz által is többször kifejtett heterogenitását (Lotz 1976:122), hiszen az ő deiktikus is lehet, létetik „gestussal kísért változata” (Tátrai 2010: 216), és lehet rámutatástól mentes nominális.

¹⁵⁹ Vö. Christopher Lyons a nyelvtani személyek számai és a mutató névmások között a közelség/távolság ([+Közeli] és [+Távol]) közös jegye alapján a kapcsolatukat a következőképpen értelmezi a beszédhelyzetben: „So it would be reasonable to speak of *this* as a first-person demonstrative and *that* as a non-first person demonstrative” (Lyons 1999: 19).

A magyarban tehát a tárgyak felől is meghatározzuk a harmadik személykategória vonatkoztatási terét. Akképpen is, ahogyan az A- és B-tárgyak, vagy ahogyan az A- és B-igeragozás referál tárgyára. Annak múltbeli funkciója, hogy nyelvünk a tárgyak tekintetében milyen okból grammatikalizálta ezt a heterogenitást, számos felvetésre adott alkalmat (Fouilleul: 2003).

A nyelvészajátítás „összövegének” korpuszvizsgálata alátámasztja, hogy az A- és B-igeragozású tárgyak elhatárolása nem jegyalapú. Wittgensteinnel szólva igazságuk geometrikus (Wittgenstein 1989: 17). Elsődlegesen nem a tárgyak önmagukban, kompozicionalitásukban hordozzák A- vagy B-voltukat, hanem a beszélőnek a hallgatói megértést irányító szándéka formálja az igeragozási alak megválasztása révén a tárgyat is. A B-igeragozás esetében ezért alaptextus a magyar nyelvészajátítás, s nehezen tanulható a későbbiekben. A 3. személykategória tárgyainak háttérére így az idegen ajkúak számára évekig tanult paradoxikus mentális tér, mert *a 3. személy kategória tárgyai lehetnek A- és B-tárgyak is, holott: A ≠ B.*

Az anyanyelvi beszélők igeragozáshasználata alapvetően nem a tárggyal való egyeztetésen alapszik. Az anyanyelvi beszélő az igeragozási forma megválasztásával egyidőben már megválasztja tárgyának jellegét is. Kutatásom alapján úgy vélem, hogy a magyar igeragozások kiválasztása alapvetően nem, csak másodlagosan alapul a tárgy határozottsága szerinti egyeztetésen. A B-igealaknak akkor is van határozott tárgya, amikor az csak implikált. Meglehető, a B-igeragozásra is igaz, amit Christopher Lyons éppen a határozottságról szóló könyvében fogalmaz meg: „Általában az a helyzet, hogy a nyelvtani kategóriák nem közvetlenül azt a jelentésbeli vagy pragmatikai fogalmat fejezik ki, amelynek grammatikalizációjának mondhatnánk” (Lyons 1999: 276).¹⁶⁰

Adatközlőm megnyilatkozásaiba fokozatosan egyre differenciáltabb tárgyak kerültek, többek között a határozott névelős tárgy. Ez utóbbinak megjelenésével azonban a B-igeragozás már valóban egyeztetésként (is) működött, hiszen két mondatrészen is ugyanazon tartalmú jelölés volt. A tárgyat megelőző határozott névelő pedig a tárgy határozottsága által irányítottan mutatja az egyeztetést. A tárgy nélküli B-igeragozású igealak azonban továbbra is inherens rámutatás volt a hallgató számára ismertként feltüntetett tárgyra, azaz alapfunkciója tovább élt, ha a határozott névelős mondatokban ez már nem is volt érzékelhető.

Az A-igeragozás a névelőtlen tárgy tárgyak után névmási tárgyakkal épült ki adatközlőm nyelvfejlődésében, ezek közül az egyes számú 1. és 2. személyű névmási tárgyak jelentek meg legelőször. A B-igeragozás deiktikusága megmagyarázza, hogy ezek a szemantikailag nagyon is határozott tárgyak miért nem a B-igeragozású alakokkal fordulnak elő. A beszédrésztvevői tárgyakra (*engem, téged*) azért nem mutat rá B-igealak, mert a beszédrésztvevői névmási tárgyak mindig eleve deiktikusak. Ebben a tekintetben markánsan különböznek a 3. személykategória névmásától. A 3.

---

¹⁶⁰ „It is generally the case that grammatical categories are not direct expressions of the semantic/pragmatic concepts they can be said to be the grammaticalizations of.”

személykategóriában csak a gesztussal kísért *ő, űk, az* lehet deiktikus, a fogalmilag kifejtett nominálisok nem. A névmási tárgyak deiktikus jellege és a B-igeragozású ígék deiktikussága abban a diskurzuspragmatikai funkcióban is felszínre kerül, hogy a szövegben ki nem fejtett névmási tárgyak mindig a beszédrésztvevőkre referálnak, a ki nem fejtett B-tárgy pedig a beszédhelyzetből a szövegelőzményből előhívható, éppen ezért mint már ismert tárgy. A B-igeragozás és a beszédrésztvevői névmási tárgyak éppen deiktikus jellegük miatt lehetnek anaforikusak. Ahogyan a deixis, úgy a belőle származó anafora is csak személyközi kommunikációban épülhet ki (ez rögtön meg is magyarázza, hogy igeragozásaink miért nehezen *taníthatók*, hiszen a tanítási helyzet a legnagyobb igyekezet ellenére is csak egy megkísérelt személyközi kommunikáció.)

A B-igeragozás és a beszédrésztvevői névmási tárgyak deiktikussága *nem* szorosan értelmezhető térdeixis. Ebben a tekintetben következtetésemet több, a dolgozatom forráselemző részében bemutatott, az igeragozásokat értelmező nyelvészeti modellhez kötni tudom. Mint látható volt, *Daniel Abondolo* modelljében is egy olyan deiktikus kontextusról van szó, amelyben a diskurzusrésztvevők egy tengelyt alkotnak, és a B-igeragozású használati formák tárgyi referensei a beszélő egójának deiktikus középpontjától távolabb álló tárgyak. Abondolo B-igeragozási műszava, a centrifugális, pontosan a kisgyerek által is stabilan kiépített személykategória-relációs irányt (E/1.→E/3., E/2.→E/3.) fogalmazza meg.

Az A-igeragozású alakoknál a tárgynak ez a rámutatás révén ismert (utalt) volta nem játszott szerepet, és így minden más megnyilatkozásban általánosan az A-igeragozást használhatta a kisgyerek. Az A-igeragozás egyik funkciójáról mindösszesen azt lehet mondani, hogy nem egyezik meg a B-igeragozásával. Ugyanakkor azáltal, hogy *a 3. személyű határozott tárgyak mellett B-igeragozást használt, a 3. „személyű” határozatlan névelővel bevezetett tárgyak mindig ki lettek téve a mondatban, külön státuszt és formát kaphattak a beszédrésztvevői tárgyak az A-igeragozású formán keresztül. Az A-igeragozásnak ez a másik lényeges funkciója: utalni az élő, beszédrésztvevői (1. és 2. személyű) tárgyakra – ki nem tett tárgy esetén is, pusztá igeragozási alakkal.*

M. Korchmáros Valéria irányította először a figyelmet arra, hogy a beszédrésztvevő névmási tárgyak gyakran nincsenek benne a megnyilatkozásban, s a kontextusból, az intertextusból és a szituációból azonosíthatók be. Vagyis ő helyezte először a mondat hatókörén kívülre, a szituációba az implikált tárgyi entitást. Azzal a ténnyel, hogy a tárgy elhagyható és a tágabb kontextusból azonosítható be, *M. Korchmáros* világosan rámutatott az igealaknak, az igeragozásnak a tárgy jellegéhez képesti elsődlegesebb szerepére, valamint igeragozásaink szövegszintű kapcsolataira.

Verseghy Ferenc már 1818-ban technicus terminusával metanyelvi szinten megfogalmazta, hogy az általa *mutatónak* nevezett (B-igei) igealakok „...a szenvedő tárgyra mutatnak, és így az ígének szenvedőjét ... szinte magokban foglalják, mint *írom már a levelet*, hol ezen íge *írom a’ tudvalevő levélre mutat*” (1818: 229). Ennek szellemében nevezte *Verseghy* az E/3. személyű A-

igeragozású tő-jellegű igealakot *törzsökösnek (forma plana)*, és a B-igeit *mutatónak (forma demonstrativa)*. Verseghy Ferenc kétszáz évvel ezelőtt szó szerint megfogalmazta a nyelvi rámutatást, és azt is, hogy az így rámutatott entitás „tudvalévó”, ismert (a beszélők világértelmezésében).

A magyar nyelvben egyáltalán nem szokatlan a közlésfolyamatban ismertként és újként megjelenő információk szerinti mondatszerződés. A magyar mondatokban lehetséges egyes mondatrészeket mint ismert információt topikalizálni, és így a mondatban más pozíciót foglalnak el az közlésfolyamatban új információt hordozó jelentő egységek.¹⁶¹ A szórendünk preverbális pozíciója nem más, mint egy prozódiai rámutatás a kiemelt tartalmi részre. A deixis a magyar nyelvben így az egyik legfontosabb strukturális művelet, és vélhetően az agglutinálás révén hosszabbodó közlések miatt vált szükségessé. Igeragozásainknak az a szerepe, hogy a B-konjugáció ismert entitásként utal a tárgyra, szemben az ilyen ismertségre nem utaló A-igeragozású alakokkal, így egyáltalán nem páratlan nyelvünk tágabb rendszerében. Valamint azért sem, mert az obi-ugor nyelvek determinált ragozásával kapcsolatosan is megjelent az az újabb elgondolás, hogy használata akkor figyelhető meg, amikor a mondatban két topik is van, az alany és a tárgy, a fókuszban pedig az ige áll (Körtvély 2006: 85). Még olyan távoli nyelvben, mint a határozottságot szintén jelölő szuahéliben is, a determinált tárgy topikfunkcióban van.

Az általam leírt nyelvsajátítási „összöveg” egy nyelvsajátos és nyelvtípusra hangolódott nyelvfejlődést adatolt. A kisgyerek közléseiben a paradigmáinkban már sűrítetten és összetetten meglévő jelentésviszonyokat egy redukáltabb alaphelyzetben gyakorolta be, amely az E/3. személykategória tárgyainak kidolgozására irányult. Arra a személykategóriára, amely az igeragozásaink különbözőségét a legmarkánsabban mutatja. A 3. személykategória tárgyainak kidolgozására utal az a tény, hogy hosszan, más személykategóriájú tárgyakkal nem foglalkozva terjeszti ki a kisgyermek ezt a megnyilatkozástípust, és gyakorolja be. A perspektívaváltás első lépése a beszédrésztvevők tárgyi szerepű megjelenése a mondatban. A beszélő és a hallgató tárgyi szerepben a 3. személyű tárgyak hosszas begyakorlása után jelenik meg. A *téged* mellett a bennfoglaló alak igei személyragját is használja a kisgyerek első és legfontosabb beszédpartnerére, az anyára vonatkozóan. A nyelvfejlődési folyamatban nem rajzolódik ki, s nem is lényeges a bennfoglaló alak paradigmatis hovatartozása. Előbb megtanulja kitenni ezeket a tárgyi szerepű beszédrésztvevőket, később pedig megtanulja elhagyni őket. Az A-igeragozás poliszemiája vagy a

---

¹⁶¹ A magyar mondatok nagyon sokféle szórendi konfigurációja, amely a fókuszos mondatok esetében a beszélők információszervezésének függvénye, szintén tartalmaz egy *diskursusdeixist* (a fogalomhoz lásd Tátrai 2001: 213). Ez a diskursusdeixis abban áll, hogy a preverbális fókuszpozíció nyomatéka hangi szinten, a prozódiai rámutat a predikátum középpontjára és az az előtte szereplő jelentéssúlyra, mert a hallgatónak a beszélő szándékai szerint a két egységet együtt tekintő értelmezést kell kialakítania. A prozódiai deixis lehetőségére Pléh Csaba által *A mondatmegértés a magyar nyelvben* című könyvének előszavában mottóul választott Esterházy Péter mondat hívta fel a figyelmet: „A magyar mondat rosszul tanulható, mert főképp hallás kell hozzá” (Pléh 1998: 11).

két igeragozás közti szinkretizmusok számára nem jelentenek problémát, mert jól elkülönülve, funkciójukban sajátította el a külön-külön használatú, egybeeső formákat

Az igeragozásaink közti funkcionális különbség tehát abban rejlik, hogy a beszélő hallgatója figyelmét a beszédhelyzetben már ismertként feltüntetett entitásra akarja irányítani vagy sem. Ez megmagyarázza azt is, hogy miért lehetséges a tárgy logikai átminősítése. Azért lehetséges, mert az is a beszélői szándékból származik.

6.3. A kutatás korlátai

Sok tekintetben ésszerű módon, világosan le kellett szűkítenem témámat egy kisebb részterületre, egy kisgyermek vizsgálatára, és beszédfejlődésének meghatározott rövid időszakára. Ez azonban nem azt jelenti, hogy nem volna érdemes az amúgy is nagyon szerteágazó témát szélesebb gyermeknyelvi korpuszon is futtatni, és főként az összes tárgyítus kiépülését nyomon követni akár egészen az iskoláskorig és tovább. Érdekes lehetne a nyelvünkben létező sokféle, tárgyi szerepben lévő névmásnak vagy az előforduló szórendeknek a külön adatolása és vizsgálata. Voltaképpen nyelvtanunk minden jelenségének magyarázatában helyet kaphatnának a nyelvelsajátítási tények. Most csak néhány általam további, kutatásra érdemes témát emelnék ki.

Longitudinális korpuszvizsgálatomban a kijelentő módú és a jelen idejű igeragozásra szorítkoztam. Egy kiterjesztettebb adatkövetés még részletezőbben modellálni tudná, hogy a kisgyerek milyen tömbökben vagy milyen szórványokban sajátítja el a paradigmatis modellt együttálló alakokat.

Különösen érdekes lehetne a felszólító mód kutatása. Az eleinte csak amalgámokban, „fagyott formákban” szételemzetlenül elsajátított, amúgy alaktaniilag nagyon bonyolult alakok a 3 és 4 éves kor között visszahatnak a kijelentő módú igeragozásra. A felszólító módú igealakok prototípusának vonzásában a kisgyerek igeragozási hibázásai ekkortájt nagymértékben megnövekednek: a fonológiai forma a felszólító mód és a kijelentő módú B-ragozású alak elegye.

Az ikes igék gyermeknyelvi használata az angol erős igék vizsgálatához hasonlóan szintén fontos volna. Eleinte a kisgyerekek jól használják az ikes formákat, és szintén a fent említett időszakban óriási mértékben megnövekedik körükben a hibázások aránya. Szükséges volna ennek okait részletesen feltárni, annál is inkább, mert a 3 és 4 év közötti gyerekek már kísérleti helyzetekben is, csoportosan is jól vizsgálhatók. Az ikes igék elsajátítása feltehetően U-alakú görbét mutat majd.

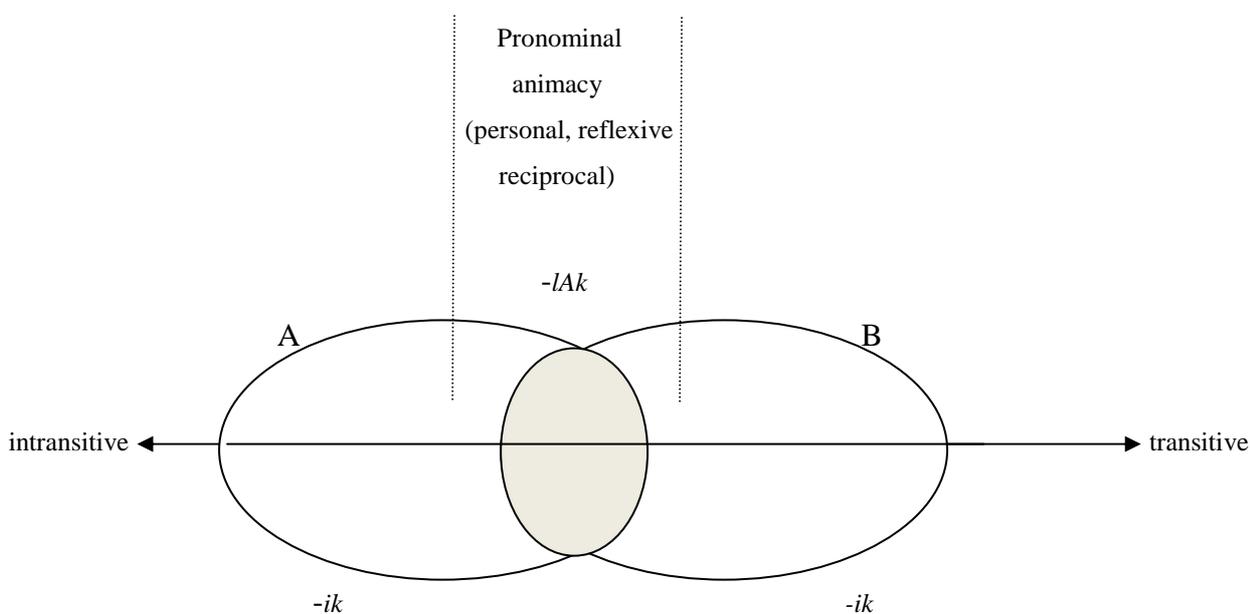
Terjedelmi és ésszerűségi megfontolásokból vizsgálatomban az egyes számra szorítkoztam, pedig elsőrendűen fontos volna a többség kifejezésének kiépülését vizsgálni. Úgy vélem, hogy kognitív nyelvészeti keretben feltárva ez az amúgy kevésbé kutatott terület számos magyarsajátos, ma még nehezen leírható jelenségre szolgálna magyarázattal.

Az A- és a B-igeragozásnak a tárgyatlan, illetve a tárgyas igékkel való előfordulását, az általam a longitudinális korpuszban kimutatott pozitív korrelációt tanácsos lenne beszélt, felnőttnyelvi korpuszon is megvizsgálni.

Mint azt korábban bemutatni is igyekeztem, a magyar alaktani kérdéseknek a nyelvvelsajátításban történő vizsgálata egy nem artikulátorikus alapú fonológiához kapcsoltn lenne kívánatos, hanem a hangsorok szerveződésének funkcionális (és szemantikai) szempontok szerinti megközelítésében. A nyelvtan korai szerveződésének vizsgálatában számomra ez az egyik legígéretesebb terület.

6.4. Előremutató következtetések

A kutatásomban foglalt eredmények alapján a kétféle igeragozás beszélői használatában (az igealakok megválasztásában), funkcióikban a következőket kell figyelembe venni. Az igeragozások alapját képező tárgyas és tárgyatlan igék szótári megszorításai miatt egy tárgyatlan–targyas tengelyt kell feltennünk:

20. ábra

Ezen a tengelyen helyezhetők el az igeragozások úgy, hogy, hogy az A-igeragozást a tárgyas–targyatlan tengely azon tartományában értelmezzük, ahol mind intranszítív, mind pedig tranzitív igék lehetnek a forrásigéi. Ezzel szemben a B-igeragozásnak csak a tranzitív tartományban lévő igék lehetnek a forrásigéi. Az ábrán a függőleges vonalak közötti rész mutatja, hogy itt egy elmosódó határu tartomány van, vagyis egyrészt a tárgyatlan és a tárgyas igék között, másrészt pedig az A- és a B-igeragozás tartománya között nincsen egy éles határvonal. Ebben az elmosódott tartományban gondolható el a két igeragozásunk metszete, az a rész, ahol az élő névmási tárgyak (személyes

névmási, kölcsönös névmási és visszaható névmási tárgy) feltételezhetők. Az 1. és 2. személyű tárgyi szerepű személyes névmásokat a metszetnek az A-, a 3. személyű személyes névmási tárgyakat (ideértve az udvarias magázó formájú névmási tárgyakat is), a visszaható névmási és kölcsönös névmási tárgyakat a metszetnek a B-tartományában szükséges értelmezni.

Az implikatívusz különleges helyet foglal el: kívül esik az A- és B-igeragozások tárgyainak metszetén. Mégis azonban ugyanúgy, mint a nem implikatívviszi A- és B-igeragozású alakokat, a metszet tartományaihoz tartozó paraméterek mentén lehet értelmezni. Csak tárgyas igékből és a tárgyas igék közül is csak olyan forrásigéből képezhető a bennfoglaló alak, amelyeknek a szótári reprezentációjában az élő tárgyi bővítmény megengedett. A bennfoglaló alak egy teljesen speciális személyrelációt grammatikalizált: az E/1. személyű beszélő és az E/2. vagy T/2. személyű hallgató(k)ét.

A határozott névelővel determinált tárgyakat a B-igeragozás metszeten kívüli (tranzitív) tartományában, a határozatlan névelős tárgyakat A-igeragozás metszeten kívüli (intranszítív) tartományában kell elgondolnunk. (A tengely alatti tartományban, ahol a 3. személyű tárgyak vannak.)

A tengely leginkább tárgyatlan tartományában az egyargumentumú igék találhatóak, azok, amelyeknek nem lehet tárgyük. A ragozások szempontjából itt feltételezhetők azok az igék, amelyeknek – bár tárgyasak – lehet abszolút használatuk. S ugyancsak itt értelmezendők (a tranzitív pólus felé egyre jobban elmozdulva) a fakultatív tárgyú igék (ezen igék körében vannak élő tárgyi bővítményűek is). A tengely tárgyas pólusához közelebb vannak azok az igék, amelyeknek a szótári reprezentációja kötelező tárgyat ír elő. Természetesen a tárgyas pólushoz közeli igék köre tovább strukturálható. Vannak olyan tárgyas igék (például az *iszik*), amelyek tárgyának a jellege is erősen kötött (az *iszik* esetében pl. folyadék jellegű a tárgy).¹⁶²

Kutatásom egyik korlátjaként említettem a magyar nyelv gazdag alaktanának köszönhetően seregnyi, tárgyi szerepben megjelenő névmást és a velük képzett kifejezéseket. Minthogy kutatásomat egy kisebb alkorpuszra szűkítettem le, úgy gondolom, nem vállalkozhatom a sokféle tárgyi szerepű névmásnak a fenti keretben történő megalapozott értelmezésére.¹⁶³

Ehhez további kutatások lennének szükségesek. Úgy látom azonban, hogy a többség magyarbeli kifejezésének sajátosságai miatt (1. aggregátum többes szám és minősített többség kifejezésének kettős lehetősége; 2. az egyes és többes számú 1. és a 2. személyű névmási tárgyak

---

¹⁶² Rendesen például nem 'isszuk a könyvet', de adott esetben 'isszuk valakinek a szavait'. Azaz az idiomatikus tárgyas szerkezetek az erősen kötött tárgyi bővítmények miatt a tranzitív pólus közelében helyezhetők el. A tárgyatlan és tárgyas ices igéket egyébként szintén a tranzitivitási tengelyen az igeragozások tartományain kívül kell feltételeznünk saját és hiányos paradigmájuk miatt, bár a B-igeragozási soruk ugyanolyan, mint a nem ices igéké. Vélhetően az élő beszédrésztvevői tárgyak tartományán is kívül esnek, mert nem jellemző a tárgyas ices igék esetében az élő tárgy (*eszik, iszik, játszik, dolgozik, vacsorázik*).

¹⁶³ Modellemnek a tengely fölötti részében az 1. és 2. személyű tárgyak reprezentálnának, míg az alsóban a 3. személyűek. A számos különféle névmási tárgy státusza, megjelenítése további vizsgálatot igényel.

nyelvünkben az implikációval referált tárgyak azonos halmazába tartoznak (csoportot alkotnak), és ezáltal nem mindig egyértelműen beazonosítható külön egy-egy halmazelem; 3. a névelőtlen főnévi entitás generikus jelentést hordoz) nyelvünkben az entitások mindig több entitás előterében értelmezendők. B-igeragozásunk rámutatással pontosítja a tárgyi szerepű jelölt beazonosíthatóságát, és a készletbe potencióálisan tartozó entitás meghatározott példányát profilálja. Az A-igeragozással járó tárgyak így az entitásnak valamilyen készletbe tartozását (abból mennyi, vagy milyen fajtájú, jellegű) fejezi ki, és az entitások típusát profilálja. Gazdag névmási rendszerünk is alapvetően a tárgyi szerepű entitásoknak ezt a partitív megjelenését specifikálhatja, de hangsúlyoznám, hogy további kutatások volnának szükségesek az igeragozások névmási tárgyainak mélyrehatóbb szemantikai és funkcionális elemzéséhez. Nagyon érdekes lehetne annak feltérképezése, hogy milyencélt szolgál a kétféle igeragozási alak egybeesése múlt idő E/1. személyben, s hogy ez miért jelenik meg korán a kisgyerek beszédében, amikor a múltat voltaképpen „nem érti”.

Szerencsére sok érdekes kutatandó terület van még nyelvünkben. Hogy más ne említsek: honnan tudja a magyar kisgyerek, hogy először az egyargumentumú igéken keresztül közeledhet a tárgyas igék használatához? S hogyan tereli az anya ösztönösen a gyermeket egy olyan nyelvfejlődés felé, amely – mint körvonalazni igyekeztem – megfelel a magyar nyelv tipológiai sajátosságainak? Érdemes lenne az anya–gyermek beszélgetések tanulmányozásával ezeket a magyar nyelvre hangolódott sajátosságokat, a nyelv kulturális hagyományozásának speciálisan magyar jelenségeit is feltérképezni.

6.5. Elméleti implikációk

Reményeim szerint nemcsak a kívánalmak szintjén, hanem dolgozatomban alkalmazott módszerrel is bizonyítottam, hogy az egyéni nyelvfejlődési folyamatokban vizsgált magyar grammatikai problémák kognitív keretben végzett újragondolása előremutató szempontokkal gazdagíthatja a nyelvleírást és ezek alkalmazásait a magyarnak mint idegen nyelv oktatásában. Bármily sokféleségről és akármennyire is egyéni meghatározottságokról tanúskodik egy-egy kisgyerek nyelvfejlődésének leírása, mindegyiket a nyelvi kód feltörésének autentikus módjaként kell számon tartanunk.

Kutatásom után egyre inkább úgy látom, hogy amikor azt feltételezzük a már jól beszélő kisgyermekről, hogy *mindent tud is, amit mond*, akkor is még csak részleges hozzáférése van a környezetében hallott mintákhoz, és *inkább mondani tudja*, semmint ténylegesen birtokában van mindannak úgy, ahogyan mi, „tapasztalt, felnőtt” beszélők reflektáltan értjük az általa mondottakat. S mégis mi tanulhatunk ebből. Éppen ezek a mondásban megnyilvánuló „tudások és nem tudások” a nyelvész számára a legsokatmondóbb mozzanatok. Miért is? Ezek a nyelv csírájában hordott modelljei. Felhívhatják figyelmünket mindazokra a valóságos szempontokra, amelyekkel a

nyelvreírásban esetleg még csak nem is számoltunk. A magam részéről ebben az aprómunkában vállaltam szerepet.

Az egyéni nyelvfejlődési modellek tanulmányozása nemcsak a magyar nyelv leírásához járulhat hozzá, hanem egy olyan grammatikaszemlélet és nyelvészeti tárgyalásmód kialakításához, amely képes az egységesen szemlélt nyelvfogalomnak ellenállni. A magyar nyelv elsajátításainak, a gyermeki nyelvmodellek különbözőségeinek megismerése után sokkal szélesebb empirikus alapon válhat kutathatóvá nyelvünknek a rendszerszerűen szemlélt grammatika szorításában ma még feltáratlan összefüggései, amelyekkel anyanyelvi beszélőkként egyek vagyunk, de amelyeket külső ismeretként megfogalmazni még nem tudunk.

7. Felhasznált irodalom

- Abondolo, Daniel (1988): *Hungarian inflectional morphology*. Budapest. Akadémiai.
- A magyar nyelv rendszere*. 1846. Buda. Magyar Tudós Társaság.
- Andor József 1985: On the psychological relevance of frames. *Quaderni di Semantica*. Vol.6. No.2. Special Issue on Frame Semantics. 1985. 212-221.
- Austerlitz, Robert 1992: *Nyelvek és kultúrák Euráziában. Válogatott tanulmányok*. Budapest. Tankönyvkiadó.
- Austin, John. L.: 1990: *Tetten ért szavak*. Budapest. Akadémiai Kiadó.
- Babits Mihály 1901/1978: Tárgyas ragozás különböző személyű tárgyakkal. In *Esszék, tanulmányok*. I. k. Budapest. Szépirodalmi. 5–12.
- <http://www.mek.oszk.hu/05200/05258/rtf/index.html>. I. kötet. 1.
- Baddeley, Alan 2001: *Az emberi emlékezet*. Budapest. Osiris Kiadó.
- Balassa József é. n.: *A gyermek nyelvének fejlődése*. Ny. K. XXIII.
- Balázs Géza–Grétsy László (szerk.) 2005: *Nyelv és nyelvhasználat a családban*. Budapest. Tinta Kiadó.
- Bartos Huba 2000: Az inflexiós jelenségek szintaktikai háttere. In Kiefer Ferenc (szerk.) 2000: *Strukturális magyar nyelvtan 3. Morfológia*. Budapest. Akadémiai. 653–763.
- Bates, E.–Dale, P.–Thal, D. 1995: Individual differences and their implications for theories of language development. In Fletcher, Paul–MacWhinney, Brian (szerk.) 1995: *The handbook of child language*. Oxford. Blackwell. 96–151.
- Békés Vera 1997: *A hiányzó paradigma*, Debrecen. Latin Betűk.
- Berko Gleason, Jean– Bernstein Ratner, Nan (eds.) 1995: *Psycholinguistics*. Fort Worth. Harcourt Brace Publishers.
- Bertalan Regina 2007: Zsiráft és tigriset. Mássalhangzóra végződő főnévi tövek tárgyesetének és többes számának alakтана 4 éves korban. In Kassai Ilona (szerk.) 2007: *Nyelvészeti Doktorandusz Füzetek 5*. Pécs. PTE Nyelvtudományi Doktori Iskola. 24–34.
- Blevins Peter, Blevins Juliette. 2009: *Analogy in Grammar. Form and Acquisition*. Oxford. Oxford University Press.
- Brassai Sámuel 1860: *A magyar mondat*. Magyar Akadémiai Értesítő.
- Brown, Roger 1973: *A first language: the early stages*. Cambridge. Mass., MIT Press.
- Bruner, Jerome S. 1985: *Child's talk: Learning to use language*. New York. Norton.
- Bruner, Jerome S. 1974/1987: A kommunikációtól a nyelvig. In Pléh Csaba (szerk.) 1987: *Szöveggyűjtemény a pszicholingvisztika tanulmányozásához*. Budapest. Tankönyvkiadó. 455–486.

- Cage, John 1994: *A csend*. Pécs. Jelenkor Kiadó.
- Clark, Herbert–Clark, Eve 1977: *Psychology and language: an introduction to psycholinguistics*. New York. Harcourt.
- Chomsky, Noam 1968/1999: *Mondattani szerkezetek. Nyelv és elme*. Budapest. Osiris.
- Comrie, Bernard 1981²: *Language Universals and Linguistic Typology*. Chicago. University of Chicago Press.
- Coppock, Elizabeth and Stephen Wechsler 2010. The objective conjugation in Hungarian: Agreement without Phi-features.
<http://eecoppock.info/CoppockWechslerHungarian40.pdf>. Letöltés: 2011. 01. 02.
- Crystal, David 1998: *A nyelv enciklopédiája*. Budapest. Osiris.
- Cseh Márta 1983: *Babaszótár*. Újvidék. Kézirat.
- Cseh Márta 2005: *Babaszótár. T-betűs szócikkek*. In Balázs Géza–Grétsy László (szerk.) 2005: *Nyelv és nyelvhasználat a családban*. Budapest. Tinta.
- Cseh Márta é.n.: *Babaszótár II. Szili fiam első szavai*. (Weber Katalinnak szeretettel). Újvidék. Kézirat.
- Csirmaz Anikó 2008: Igei argumentumszerkezet. In Kiefer (szerk.) 2008. *Strukturális magyar nyelvtan 4. A szótár szerkezete*. Budapest. Akadémiai Kiadó. 185–227.
- Dąbrowska, Ewa–Lieven, Elena 2005: Towards a lexically specific grammar of children's question constructions. *Cognitive Linguistics 16–3*. 437–474.
- Dezső László 1970. A gyermeknyelv mondattani vizsgálatának elméleti-módszertani kérdései. In Telegdi, Zs. (szerk.) 1970: *Általános nyelvészeti tanulmányok VII*. Budapest. Akadémiai Kiadó. 77–99.
- Dik, Simon C. 1989: *The Theory of Functional Grammar*. Dordrecht. Foris Publications.
- Dik, Simon C. 1997²: *The Theory of Functional Grammar*. Mouton de Gruyter. Berlin.
- Dolovai Dorottya, Kozmács István, Körtvély Erika, Mészáros Edit, István, Sipőcz Katalin, Szeverényi Sándor 2006: *Uralisztika. Uráli nyelvészet*. Budapest. Bölcsész Konzorcium.
- Dore, John 1978/1997: A beszédaktusok elsajátításának feltételei. In Pléh Csaba–Síklaki István–Terestyéni Tamás (szerk.) 1997: *Nyelv – kommunikáció – cselekvés*. Budapest. Tankönyvkiadó. 603–626.
- Dugántsy Mária 2001: A magyar igeragozás tárgyi vonatkozásairól. In *Ünnepi könyv Keresztes László tiszteletére*. A Debreceni Egyetem Finnugor Tanszékének kiadványai. Debrecen–Jyväskylä. 121–126.
- Dugántsy Mária 2003: Az általános igeragozás személyragjainak tárgyas vonatkozásairól. *Nyelvtudományi Közlemények*. 100. 137–142.

- Dulay H.–Burt, M 1974: Natural sequences in child second language acquisition. *Language Learning* 24. 37–53.
- Durst Péter 2009: A magyar igeragozás elsajátításának vizsgálata magyarul tanuló külföldieknél – különös tekintettel a határozott és határozatlan igeragozásra. *Hungarológiai Évkönyv*. 10. Pécs. 11–20.
- Ellis, Rod 1997: *Second Language Acquisition*. Oxford. Oxford University Press.
- Fauconnier, Gilles–Turner, Mark 1998: Conceptual Integration Network. *Cognitive Science* 22. 133–187.
- Fehér Krisztina 2007: A szó problémája. I. *Magyar Nyelvjárások XLV*. 5–26.
- Fehér Krisztina 2008a: A szó problémája II. *Magyar Nyelvjárások XLV*. 55–70.
- Fehér Krisztina 2008b: Grammatika és hangsorminta. *Magyar Nyelvjárások XLVI*. 21–54.
- Fletcher, Paul–MacWhinney, Brian (szerk.) 1995: *The handbook of child language*. Oxford. Blackwell.
- Fogarasi János 1843: *Művelt magyar nyelvtan elemi része*. Pest, Heckenast.
- Fouilleul, Thierry 2003: A magyar igeragozás kialakulásáról. *Iskolakultúra* 27. 24–34.
- Gallasy Magdolna 2003: Mondattörténet (Ősmagyar kor). In Kiss–Pusztai (szerk.) 2003: *Magyar nyelvtörténet*. Budapest. Osiris. 251–267.
- Gallasy Magdolna 2003: Mondattörténet (Ómagyar kor). In Kiss–Pusztai (szerk.) 2003: *Magyar nyelvtörténet*. Budapest. Osiris. 483–560.
- Giay Béla 1998: A magyar mint idegen nyelv/hungarológia oktatásának módszertani alapkérdései. In Giay Béla–Nádor Orsolya: *Magyar mint idegen nyelv. Hungarológia*. Budapest. Janus/Osiris, 1998.
- Goldberg Adele E. 1995.: *A Construction Grammar Approach to Argument Structure*. Chicago. The University of Chicago Press.
- Gombocz Zoltán 1934: Nyelvhelyesség és nyelvtudomány. In E. Abaffy Erzsébet (szerk.) 1992: *Magyar nyelvtörténet. Tanulmánygyűjtemény*. Budapest. Tankönyvkiadó, 1992.
- Gósy Mária 1984: *Hangtani és szótani vizsgálatok hároméves gyermekek nyelvében*. Budapest. Akadémiai Kiadó.
- Gósy Mária 2005: *Pszicholingvisztika*. Budapest. Osiris.
- Grice, Paul 1975/1997: A társalgás logikája. In Pléh Csaba–Síklaki István–Terestyéni Tamás (szerk.) 1997: *Nyelv – kommunikáció – cselekvés*. Budapest. Tankönyvkiadó. 233–250.
- Gyarmathy Sámuel 1799/1999: *Affinitas*. Budapest. Tinta.
- Györke József 1943: *Tő, képző, rag. (Szó vagy jelrészten.)* Budapest. Magyar Nyelvtudományi Társaság.

- Havasréti József 2008: Simoncsics Péter: *Paradigmaváltás légüres térben. Karácsony Sándor, Lotz János és Laziczius Gyula kísérletei a magyar grammatika megújítására a huszadik század 30-as éveiben. Helikon* 2008/2–3. 241–243.
- Hegedűs Rita 2005: *Magyar nyelvtan. Formák, funkciók, összefüggések.* Budapest. Tinta.
- Hegy Endre 1971: Vonzatközpontúság. In Giay Béla–Nádor Orsolya: *Magyar mint idegen nyelv. Hungarológia.* Budapest. Janus/Osiris, 1998. 488–491.
- Horváth László 2003: Szószerkezet-történet. (Ómagyar kor). In Kiss–Pusztai (szerk.) 2003: *Magyar nyelvtörténet.* Budapest. Osiris. 430–482.
- Horváth László 2003: Szószerkezet-történet. (Középmagyar kor) In Kiss–Pusztai (szerk.): 2003: *Magyar nyelvtörténet.* Budapest. Osiris. 663–673.
- Humboldt, Wilhelm von 1985: *Wilhelm von Humboldt válogatott írásai.* Budapest. Európa Könyvkiadó.
- Jakab László 1999: Tanulmányok az igeragozások köréből. Debrecen. KLTE.
<http://mek.oszk.hu/01700/01711/cimkes.html>
- Jakobson, Roman 1968: *Child language, aphasia and phonological universals.* The Hague. Mouton.
- Jakobson, Roman 1969: *Hang–jel–vers.* Budapest. Gondolat.
- Karácsony Sándor 1938/1992: *Magyar nyelvtan társas-lélektani alapon.* Pécel. Csökmei Kör.
- Karmiloff-Smith, Annette. 1996: Túl a modularitáson. A kognitív tudomány fejlődésméleti megközelítése. In Pléh Csaba (szerk.) 1996: *Kognitív tudomány.* Budapest. Osiris.
- Kassai Ilona 1979: Az intonáció szerepe a gyermeknyelvben. *Magyar Fonetikai Füzetek* 3. 80–83.
- Kassai Ilona 1981: Távhasználás a gyermeknyelvben. *Nyelvtudományi Közlemények* 83. 160–167.
- Kassai Ilona 1983: A fonéma realitása a korai gyermeknyelvben. *Magyar Nyelvőr* 107. 467–468.
- Kassai Ilona 1997: Akusztikai jelfeldolgozás és nyelvelsajátítás kapcsolatáról. *Beszédgyógyítás* 1997. 2–3.
- Kassai Ilona 1998: Az érzelmek szerepe a gyermeki közlésben. In Zoltán András és mtsai. (szerk.) 1998: *Nyelv, stílus, irodalom.* Köszöntő könyv Péter Mihály 70. születésnapjára. Budapest: ELTE BTK Keleti Szláv és Balti Filológiai Tanszék. 282–285.
- Kassai Ilona 1999a: Szótaghatárok és fonológiai jólformáltság nagycsoportos óvodások intuitív szótagolásában. In Kassai (szerk.) 1999: 131–142.
- Kassai Ilona 1999b: Szótagtudat és olvasástanulás. In Kassai (szerk.) 1999: 153–166.
- Kassai Ilona 2003: *Fonetika.* In Kiefer Ferenc (szerk.) 2003: *A magyar nyelv kézikönyve.* Budapest. Akadémiai Kiadó. 507–548.
- Kassai Ilona 2005: *Fonetika.* Budapest. Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Kassai Ilona 2005: A család mint nyelvmester. In Balázs Géza–Grétsy László (szerk.) 2005: *Nyelv és nyelvhasználat a családban.* Budapest. Tinta. 143–164.

- Kassai Iлона (szerk.) 1999: *Szótagfogalom – szótagrealizációk*. Budapest. Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete.
- Kelly, Louis G. 1976²: *25 Centuries of Language Teaching*. Rowley. Mass. Newbury House Publishers.
- Kenesei István (szerk.) 2000: *Az igei vonzatszerkezet a magyarban*. Budapest. Osiris.
- Kenesei István (szerk.) 2000⁴: *A nyelv és a nyelvek*. Budapest. Corvina Könyvkiadó.
- Kenesei István: A névmásokról. In Kiefer, Ferenc (szerk.) 2000: *Strukturális magyar nyelvtan 3. Morfológia*. Budapest. Akadémiai Kiadó. 111–116.
- Kenyeres Elemér 1928: *A gyermek beszédének fejlődése*. Budapest. Stúdium.
- Keresztes László 1995: *Hungarolingua. Gyakorlati magyar nyelvtan*. Debrecen. Debreceni Nyári Egyetem.
- Keszler Borbála (szerk.) 2000: *Magyar grammatika*. Budapest. Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Keszler Borbála, Tátrai Szilárd (szerk.) 2009: *Diskurzus a grammatikában – grammatika a diskurzusban*. Budapest. Tinta Kiadó.
- Kiefer Ferenc (szerk.) 1999²: *Új magyar nyelvtan*. Budapest. Osiris.
- Kiefer Ferenc (szerk.) 2000: *Strukturális magyar nyelvtan 3. Morfológia*. Budapest. Akadémiai Kiadó.
- Kiefer Ferenc (szerk.) 2003: *A magyar nyelv kézikönyve*. Budapest. Akadémiai Kiadó.
- Kiefer Ferenc (szerk.) 2008. *Strukturális magyar nyelvtan 4. A szótár szerkezete*. Budapest. Akadémiai Kiadó.
- Kiefer Ferenc–Ladányi Mária 2000: Morfoszintaktikailag semleges képzések. In Kiefer Ferenc (szerk.) 2000: *Strukturális magyar nyelvtan 3. Morfológia*. 165–171.
- É. Kiss Katalin 1999²: Mondattan. In Kiefer Ferenc (szerk.) 1999²: *Új magyar nyelvtan*. Budapest. Osiris. 17–187.
- É. Kiss Katalin 2003: A szibériai kapcsolat, avagy miért nem tárgyasan ragozzuk az ige 1. és 2. személyű tárgy esetén. *Magyar Nyelvjárások* 41 321–327.
http://www.nytud.hu/oszt/elmnyelv/ekiss/publ/a_sziberiai_kapcsolat.pdf
- Kiss Jenő–Pusztai Ferenc (szerk.) 2003: *Magyar nyelvtörténet*. Budapest. Osiris.
- Klee Thomas, Fitzgerald Deitz, Martha 1985: The relation between grammatical development and mean length of utterance in morphemes. *Journal of Child Language* 12. 251-269.
- Klemm Antal 1928: *Magyar mondattan történeti alapon. I.* Budapest.
- Klemm Antal 1942: *Magyar mondattan történeti alapon. II.* Budapest.
- Komáromi Csipkés György 1655/2008: *A magyar nyelv magyarázata*. Budapest. Magyar Nyelvtudományi Társaság. (Ford. C. Vladár Zsuzsa)

- M. Korchmáros 1977: A magyar igerakok funkcionális rendszere. *Néprajz és nyelvtudomány*. 21. 71–87.
- M. Korchmáros 1992: *Mondattan*. Szeged. JATE Press.
- M. Korchmáros 2006: *Lépésenként magyarul. Magyar nyelvtani kézikönyv*. Szeged. Szegedi Tudományegyetem Hungarológiai Központja.
- Korompay Klára 2004: Magyartanítási tapasztalatok francia anyanyelvű diákok körében: az általános és a határozott igeragozás kettősségéről. In Ladányi Mária, Dér Csilla, Hattyár Helga (szerk.) 2004: „...még onnét is eljutni túlra...” *Nyelvészet és irodalmi tanulmányok Horváth Katalin tiszteletére*. Tinta Kiadó. 354–360.
- Krashen, Steven 1985: *The Input Hypothesis: Issues and Implications*. Torrance. Laredo Publishing.
- Krashen, Steven 1982: Principle and practice in second language acquisition. Internet version 2009.
http://www.sdkrashen.com/Principles_and_Practice/cover.html. Letöltés: 2011. 01. 09.
- Kubinyi Kata 2008: A magyar morfoszintaxis és a párbeszéd grammatikája. Mikor implicit és mikor explicit az 1. és 2. személyű tárgy a magyarban? In Tátrai Szilárd–Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.) 2008: *Szöveg, szövegtípus, nyelvtan*. Budapest. Tinta Kiadó. 231–240.
- Kugler Nóra 2000: Az igeragozás. In Keszler (szerk.) 2000: *Magyar grammatika*. 104–126.
- Kugler Nóra–Laczkó Krisztina 2000: A névmások. In Keszler (szerk.) 2000: *Magyar grammatika*. 152–168.
- Kugler Nóra–Tolcsvai Nagy Gábor 2000: *Nyelvi fogalmak kisszótára*. Budapest. Korona Kiadó.
- Kuhn, Thomas 1976: *A tudományos forradalmak szerkezete*. Budapest. Gondolat Könyvkiadó.
- Laczkó Krisztina 2000: Az alaktan tárgya és alapkategóriái. In Keszler (szerk.) 2000: *Magyar grammatika*. 37–50.
- Ladányi Mária, Dér Csilla, Hattyár Helga (szerk.) 2004: „...még onnét is eljutni túlra...” *Nyelvészet és irodalmi tanulmányok Horváth Katalin tiszteletére*. Tinta Kiadó.
- Lakoff, George (1987): *Women, Fire, and Dangerous Things. What Categories Reveal about the Mind*. Chicago-London. The University of Chicago Press.
- Langacker, Ronald W. 1987: *Foundations of Cognitive Grammar I*. Stanford. Stanford University Press.
- Langacker, Ronald W. 1991: *Foundations of Cognitive Grammar II*. Stanford. Stanford University Press.
- Langman, Juliet–Bayley, Robert 2002: The acquisition of verbal morphology by Chinese learners of Hungarian.
http://journals.cambridge.org/download.php?file=%2FLVC%2FLVC14_01%2FS0954394502141032a.pdf&code=ec0a13a666082261533e435a6523a1b7

- Lengyel Klára 2000: Az igenevek. In Keszler (szerk.) 2000: *Magyar grammatika*. 223–251.
- Lengyel Zsolt 1972: Gyermeknyelvi kutatások a Magyar Nyelvőrben. *Magyar Nyelvőr* 100. 54–63.
- Lengyel Zsolt 1976: Magyar gyermeknyelvi kutatások a XIX. században. *Magyar Nyelv* 72. 81–90.
- Lengyel Zsolt 1981a: *A gyermeknyelv*. Budapest. Gondolat.
- Lengyel Zsolt 1981b: *Tanulmányok a nyelvelsajátítás köréből*. Budapest. Akadémiai.
- Lotz János 1939: *Das Ungarische Sprachsystem*. Stockholm. Ungarisches Institut.
- Lotz János 1976: *Szonettkoszorú a nyelvről*. Budapest. Gondolat.
- Lukács Ágnes 2004: Egy markáns ellenvélemény. *Pszichológiai Szemle*. 2004/2. 279–286.
- Lyons, Christopher 1999: *Definiteness*. Cambridge. Cambridge University Press.
- MacWhinney, Brian 1985: Hungarian Language Acquisition as an Exemplification of a General Model of Grammatical Development. In Slobin, Dan I. 1985: *Cross-linguistic studies of language acquisition*. Hillsdale New Jersey, London. Lawrence Erlbaum Associates Publishers. 1069–1155.
- MacWhinney, B. 2000: *The Childes Project. Tools for analyzing talk. Transcription format and programs*. Hillsdale. New Jersey, London. Lawrence Erlbaum Associates Publishers.
- MacWhinney, Brian 2003: A nyelvfejlődés epigenezise. In Pléh Csaba, Gulyás Balázs és Kovács Gyula (szerk.) 2003: *Kognitív idegtudomány*. Budapest. Osiris. 505–527.
- MacWhinney, Brian 2010: Computational models of child language learning: an introduction. *Journal of Child Language* 37. 477–485.
- Maleczki Márta 2000: Határozatlan argumentumok a magyarban. In Kenesei István (szerk.) 2000: *Az igei vonzatszerkezet a magyarban*. Budapest. Osiris. 287–331.
- Martinet, André 1973: A nyelvfejlődés kutatásának szempontjai. In Szépe (szerk.) 1973: *A nyelvtudomány ma*. 345–392.
- Marton Enikő 2007: Beszámoló egy új hungarológiai műhely születéséről. *Hungarológiai Évkönyv* 8. Pécs. 178–184.
- D. Máta Mária 2003: Az ősmagyar kor. A névmások. In Kiss Jenő–Pusztai Ferenc (szerk.) 2003: *Magyar nyelvtörténet*. Budapest. Osiris. 212–220.
- D. Máta Mária 2003: Az ómagyar kor. A névmások. In Kiss Jenő–Pusztai Ferenc (szerk.) 2003: *Magyar nyelvtörténet*. Budapest. Osiris. 398–406.
- D. Máta Mária 2003: Az középmagyar kor. A névmások. In Kiss Jenő–Pusztai Ferenc (szerk.) 2003: *Magyar nyelvtörténet*. Budapest. Osiris. 635–639.
- S. Meggyes Klára 1971: *Egy kétéves gyermek nyelvi rendszere*. Budapest. Akadémiai Kiadó.
- S. Meggyes Klára 1977: A szó elsajátítása a nyelvelsajátítás folyamatában. *Nyelvtudományi Közlemények* 79. Budapest. Akadémiai.

- Mehler, J., Jusczyk, P., Lambertz, G., Halsted, N., Bertoni, J., Amiel-Tison, C. 1988: A precursor of language acquisition in young infants. *Cognition* 29. 143–178.
- Meisel, Jürgen M.: Parameters in Acquisition. In Fletcher, P–MacWhinney, Brian (eds.) 1995: *The Handbook of Child Language*. 10–36. Oxford. Blackwell Publishing.
- Melich János 1914: A magyar tárgyias igeragozás. Budapest. Magyar Nyelvtudományi Társaság.
- Mészöly Gedeon: *A Halotti Beszéd tárgyias elbeszélő mult alakjai magyar és finnugor szempontból*. Budapest. Magyar Tudományos Akadémia.
- Monaghan Padraic, Christiansen Morten H. C. 2010: Words in puddles of sound: modelling psycholinguistic effects in speech segmentation. *Journal of Child Language* 37. 545–564.
- Moravcsik Edith A. 1978: On the case marking of objects. In *Universals of human language*. Vol. 4: *Syntax*, ed. Joseph H. Greenberg, Charles A. Ferguson and Edith A. Moravcsik, 249–289. Stanford. Stanford University Press.
- Nelson, K. 1973: Structure and strategy in learning to talk. *Monographs of the Society for Research in Child Development* 38.
- Német Dezső 2003: A munkamemória szerepe a mondatmegértésben. In Pléh–Lukács (szerk.) 2001. 83–1118.
- Németh T. Enikő 2000: Implicit argumentumok a magyarban: előfordulásuk módjai és azonosításuk lehetőségei. In Kenesei István (szerk.) 2000: *Az igei vonzatszerkezet a magyarban*. Budapest. Osiris. 197–252.
- Németh T. Enikő 2008: Az implicit alanyi és tárgyi argumentumok előfordulásának lexikai-szemantikai jellemzői. In Kiefer (szerk.) 2008. *Strukturális magyar nyelvtan 4. A szótár szerkezete*. 71–129.
- Pereszlényi Pál 1682/2006: *A magyar nyelv grammatikája*. Budapest. Magyar Nyelvtudományi Társaság. (Ford. C. Vladár Zsuzsa)
- Papandropoulou, I., Sinclair, H. 1974: What is a word? Experimental study of children's ideas on grammar. *Human Development* 17. 240–258.
- Pete István 1998: A magyar igeragozás típusai. In Büky László–Maleczki Márta (szerk.) 1998: *A mai magyar nyelv leírásának újabb módszerei* 3. 133–148.
- Pete István 2006: A határozott tárgyias ragozásról. *Magyar Nyelvőr*. 3. 317–324.
- Peters, Ann M. 1983: *The Units of Language Acquisition*. Cambridge. Cambridge University Press.
- Pinker, Steven 1994: *Language learnability and language development*. Cambridge. MA, Harvard University Press.
- Pinker, Steven 1994/1999: *A nyelvi ösztön. Hogyan hozza létre az elme a nyelvet?* Budapest. Typotex.

- Pléh Csaba 1985: A gyermeknyelv fejlődésének és kutatásának modelljeiről. *Pszichológiai Tanulmányok XV.* 105–188.
- Pléh Csaba (szerk.) 1987: *Szöveggyűjtemény a pszicholingvisztika tanulmányozásához.* Budapest. Tankönyvkiadó.
- Pléh Csaba (ed.) *Hungarian Child Language Research: 1970–1990.* Budapest. Institute for Linguistics Hungarian Academy of Sciences.
- Pléh Csaba 1992: Az asszociáció reneszánsza a kognitív pszichológiában. *Janus IX.* 12–22.
- Pléh Csaba (szerk.) 1996: *Kognitív tudomány.* Budapest. Osiris.
- Pléh Csaba 1998: *A mondatmegértés a magyar nyelvben.* Budapest. Osiris.
- Pléh Csaba 2000: A magyar morfológia pszicholingvisztikai aspektusai. In Kiefer, Ferenc (szerk.) 2000: *Strukturális magyar nyelvtan 3. Morfológia.* Budapest. Akadémiai Kiadó. 951–1020.
- Pléh Csaba–Lukács Ágnes (szerk.) 2001: *A magyar morfológia pszicholingvisztikája.* Budapest. BIP-Osiris.
- Pléh Csaba 2003: A gyermeknyelv. In Kiefer, Ferenc (szerk.) 2000: *A magyar nyelv kézikönyve.* Budapest. Akadémiai Kiadó. 451–478.
- Pléh Csaba–Lukács Ágnes–Kas Bence 2008: A szótár pszicholinvisztikája. In Kiefer Ferenc (szerk.) 2008: *Strukturális magyar nyelvtan 4. A szótár szerkezete.* 787–852.
- Polányi Mihály: *Személyes tudás. I–II.* Budapest. Atlantisz Kiadó.
- Pomozsi Péter 2001: A magyar igeragozás egy lehetséges rendszeréről nemcsak külföldieknek. *Hungarológiai Évkönyv 2.* Pécs. 18–33.
- Ponori Thewrewk Emil 1871: *A gyermeknyelvről.* Pest.
- Rácz Endre 1991: *Az egyeztetés a magyar nyelvben.* Budapest. Akadémiai Kiadó.
- Rebrus Péter, Törkenczy Tibor 2008: Morfofonológia és lexikon. Kiefer (szerk.) 2008. *Strukturális magyar nyelvtan 4. A szótár szerkezete.* 683–786.
- Réger Zita 2002: *Utak a nyelvhez.* Budapest. Akadémiai.
- Réger Zita 1990: Mothers' Speech in Different Social Groups in Hungary. In Conti-Ramsden, Gina, Snow, Catherine E. (eds.): *Children's Language.* Vol. 7. 197–222.
- Riedl Szende 1873: Van-e elfogadható alapja az ikes igék külön ragozásának. In *Értekezések a Nyelv- és Széptudományok köréből 13.* Budapest.
- Rosenbacher Ferenc 1792: *Kisdedekhez alkalmaztatott magyar grammatika.* Besztercebánya.
- Rounds, Carol 2001: *Hungarian. An Essential Grammar.* London. New York. Routledge.
- Rung András 2010: Magyar főnévi alaktani jelenségek analógiás megközelítésben. Bölcsészdoktori értekezés. Budapest. Kézirat.
- Sass Bálint (é. n.) Korpusznyelvészeti eszköz a magyar igék bővítményszerkezetének vizsgálatára: http://www.nytud.hu/oszt/korpusz/resources/sb_bovszerk.pdf

- Sass Bálint: „Mazsola” – eszköz a magyar igék bővítményszerkezetének vizsgálatára. In Váradi Tamás (szerk.): *Válogatás az I. Alkalmazott Nyelvészeti Doktorandusz Konferencia előadásából*, MTA Nyelvtudományi Intézet, Budapest. 2009, 117–129.
<http://corpus.nytud.hu/mazsola>
- Saussure, Ferdinand 1997: *Bevezetés az általános nyelvészetbe*. Budapest. Akadémiai.
- Sárosi Zsófia 2003: Morfématörténet (Ősmagyar kor) In Kiss–Pusztai (szerk.) 2003: *Magyar nyelvtörténet*. Budapest. Osiris. 129–173.
- Sherwood, Peter 1996: *A Concise Introduction to Hungarian*. London, School of Slavonic and East European Studies.
- Sherwood, Peter 2000. Definiteness in the Ugrian Languages. In T. Seilenthal, Anu Nurk, Triinu Palo (szerk.) 2000: *Congressus Nonus Internationalis Fenno-Ugristarum Pars VI Dissertationes sectionum Linguistica III*. Tartu. Trükk OU PAAR. 185–187.
- Simoncsics Péter 2006: *Chrestomathia Hungarica*. Kolozsvár. Ábel Kiadó.
- Simoncsics Péter 2005: *Paradigmaváltás légüres térben. Karácsony Sándor, Lotz János és Laziczius Gyula kísérletei a magyar grammatika megújítására a huszadik század 30-as éveiben*. Budapest. Tinta Kiadó.
- Simonyi Zsigmond 1895: *Tüzetes magyar nyelvtan történeti alapon*. Budapest. MTA
- Simonyi Zsigmond 1906: Két gyermek nyelvéről. *Magyar Nyelvőr* 317–323.
- Sinha, Chris 2001: The Epigenesis of Symbolization.
http://www.lucs.lu.se/ftp/pub/LUCS_Studies/LUCS85
- Sipőcz Katalin 2006: A névszói esetragozás. In Dolovai et al. *Uralisztika*. 2006. 22–33.
- Slobin, Dan I. (ed.) 1985: *The Cross-linguistic Study of Language Acquisition. I–II*. London. Hillsdale, New Jersey. Lawrence Erlbaum Associates, Publishers.
- Sobol, Elżbieta 1993: *Maty słownik języka polskiego*. Varsó, Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Somogyi Erika 2005: Jellemző szóalkotási (és szóhasználati) módok mint a nyelvi kreativitás jegyei 1–6 éves gyerekek nyelvében. In Balázs Géza–Grétsy László (szerk.) 2005: *Nyelv és nyelvhasználat a családban*. Budapest. Tinta Kiadó. 203–214.
- Sylvester János 1539/1989: *Latin-magyar nyelvtan*. Budapest, Magyar Nyelvtudományi Társaság. (Ford. C. Vladár Zsuzsa)
- Szabó Veronika 2008: A kétféle igeragozás terminusairól általános iskolai tankönyvek elemzése kapcsán. *Magyar Terminológia I*. 93–110.
- Szenczi Molnár Albert 1610/2004: *Új magyar grammatika*. Budapest. Magyar Nyelvtudományi Társaság. (Ford. C. Vladár Zsuzsa)
- Szende Virág 2002: A második személyű tárgyra utaló igeragozás tanításának dilemmái. In *Hungarológiai Évkönyv 3*. Pécs. PTE BTK. 38–48.

- Szépe György (szerk.) 1973: *A nyelvtudomány ma*. Budapest. Gondolat Könyvkiadó.
- Szépe György 1999: A magyar morfematikus elemek sorrendjéről. *Magyar Nyelvjárások* XXXVII. 419–424.
- Szépe György 2000: Demonstratív esszé. *Magyar Nyelvjárások* XXXVIII. 385–392.
- Szépe György 2003: Elmélkedések a névmásokról és a paradigmákról. *Magyar Nyelvjárások* XLI. 559–563.
<http://mek.niif.hu/01200/01269/01269.pdf>
- Szilágyi N. Sándor 2004. *Elmélet és módszer a nyelvészetben különös tekintettel a fonológiára*. Kolozsvár. Erdélyi Múzeum-Egyesület.
<http://mek.oszk.hu/08700/08754/08754.pdf>
- Szili Katalin 2000: A tranzitivitás morfoszintaktikai összefüggései. In *Hungarológiai Évkönyv* 1. Pécs. 41–53.
- Szili Katalin 2006: *Vezérkönyv a magyar grammatika tanításához*. Budapest. Enciklopédia.
- Szücs Tibor 2001: A felszíni zérus jelentősége a magyar nyelv rendszerében, *Hungarológiai Évkönyv*.2. 73–83.
- Szücs Tibor 2004: A közel–távol szembenállás a magyar nyelv rendszerében. *Hungarológiai Évkönyv* 5. 163–177.
- Szücs Tibor 2009: A magyar mint idegen nyelv sajátos szemléleti vonásairól. *Hungarológiai Évkönyv* 10. 68–81.
- Tátrai Szilárd–Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.) 2008: *Szöveg, szövegtípus, nyelvtan*. Budapest. Tinta Kiadó.
- Tátrai Szilárd 2010: Áttekintés a deixisről (funkcionális–kognitív kiindulópontból). *Magyar Nyelvőr* 134. 211–233.
<http://www.c3.hu/~nyelvor/period/1342/134206.pdf>
- Taylor, John R. 1995²: *Linguistic categorization: Prototypes in linguistic theory*. London, Clarendon Press; New York, Oxford University Press.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2001: *A magyar nyelv szövegtana*. Budapest. Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2005: Funkcionális nyelvtan: Elmélet és gyakorlat. *Magyar Nyelvőr* 129. évf. 3. 348–362.
- Toldy Ferenc 1866: *A régi magyar nyelvészek Erdősitől Tsétsiig*. Pest.
- Tomasello, Michael 2002: *Gondolkodás és kultúra*. Budapest. Osiris.
- Tomasello, Michael 2003. *Constructing a Language. A Usage-Based Theory of Language Acquisition*. Cambridge. Mass. Harvard University Press.
- Tompa József 1961–62: A mai magyar nyelv rendszere. I–II. Budapest. Akadémiai Kiadó.
- H. Tóth Imre 1996: *Bevezetés a szláv nyelvtudományba*. Szeged. JATE Press.

- Vályi András 1792: *Fundamentam Lingvam Ungariacam*. Pestini.
- Várad Tamás: The Hungarian National Corpus. In *Proceedings of the 3rd LREC Conference*, Las Palmas. Spanyolország. 2002. 385–389.
<http://corpus.nytud.hu/mnsz>
- Verseghy Ferenc 1793/1999: *Bevezetés a magyar nyelv törvényeibe, amely Adelung rendszere, nemkülönben a keleti nyelvek szelleme, valamint a tiszai és az erdélyi nyelvjárás alapján készült*. Szolnok. Verseghy Ferenc Megyei Könyvtár.
- Verseghy Ferenc 1816: *Analyticae Institutionum Linguae Hungaricae. Pars I. Etymologia Linguae Hungaricae*. Budae.
- Verseghy Ferenc 1818: *Magyar Grammatika avagy Nyelvtudomány*. Buda.
- Weber Katalin 1999: Más állapot. *Műhely*, „A gyermek”. 1999. 49–51.
- Weber Katalin 2002: Carol Rounds: *Hungarian. An Essential Grammar*. *Hungarológiai Évkönyv 3*. Pécs. Pécsi Tudományegyetem. 230–236.
- Weber Katalin 2003: Elemi beszéd-készség-fejlesztés a magyar mint idegen nyelvi órán – kognitív megközelítésben. *Hungarológiai Évkönyv 4*. Pécs. Pécsi Tudományegyetem. 93–103.
- Weber Katalin 2005a: *Anyanyelvünk mint idegen nyelv*. In Bradean-Ebinger, N./Dávid G.Cs./Zelényiné Kovács A. (eds.) *Festschrift für László Ódor zum 60. Geburtstag*. Interkulturelle Studien. *lingua DEUTSCH/17* Budapest. Budapesti Corvinus Egyetem. 291–301.
- Weber Katalin 2005b: Köróra a glaviatúrán. *Gyermeknyelv*. In *Pannonhalmi Szemle XIII/4* 54–59.
- Weber Katalin 2005: Mikszáth Kálmán: *Társalgási leckék*. *Hungarológiai Évkönyv 6*. Pécs. Pécsi Tudományegyetem. XX–XX.
- Weber Katalin 2005c: Gyermekmódra. Kreatív gyermekhasználati formák a gyermekkorban. In Balázs Géza–Grétsy László (szerk.) 2005: *Nyelv és nyelvhasználat a családban*. Budapest. Tinta Kiadó. 215–233.
- Weber Katalin 2007: *Elemi tárgy-as predikátumok jelentésszerkezetének kialakulása a magyarban*. MTA Nyelvtudományi Intézete. 218–233.
<http://www.nytud.hu/alknyelvdok07/proceedings07/Weber.pdf>
- Weber Katalin 2008. A magyar nyelvelsajátítás mint összöveg. In Tátrai Szilárd, Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.) 2008: *Szöveg, szövegtípus, nyelvtan*. Budapest. Tinta Kiadó. 241–248.
- Weber Katalin 2009: Beszéd hangról hangra: mentális fonotéka. In Keszler Borbála, Tátrai Szilárd (szerk.) 2009: *Diskurzus a grammatikában – grammatika a diskurzusban*. Budapest. Tinta Kiadó. 149–59.
- Weber Katalin 2010: How to translate what is not? *Berliner Beiträge zur Hungarologie 15*. Berlin–Budapest 171–188.

Winnicott, D. W. 1999, *Játszás és valóság*. Animula Kiadó. Budapest.

Weissenborn, Jürgen, Höhle, Barbara (eds.) 2001: *Approaches to bootstrapping*. Amsterdam: John Benjamins.

Wittgenstein, Ludwig 1989: *Logikai–filozófiai értekezés*. Budapest. Akadémiai Kiadó.

Ábrák

1. Tárgyatlan és tárgyias igék megoszlása a magyar nyelvben
2. T-struktúra Lotz János (1976) nyomán
3. Daniel Abondolo modellje (1988)
4. A „gondolathang-osztatok” egymás részei
5. Birtokos kifejezések elegye
6. Lineáris elvek működése a beszédprodukcióban
7. Átlagos megnyilatkozáshossz értékeinek alakulása (1;9–3;0)
8. Átlagos megnyilatkozáshossz értékeinek alakulása (3;0–4;6)
9. Átlagos megnyilatkozáshossz értékeinek alakulása (4;7–5;9)
10. Az igeragozások megoszlása (16–27 hónap)
11. A B-igeragozás számszerű kiugrásai
12. Tárgyas/tárgyatlan igék megoszlása (16–27 hónap)
13. Tárgyas/tárgyatlan igék és az igeragozások megoszlása (16–27 hónap)
14. Tárgyas és tárgyatlan igék: ikés/iktelen forma megoszlása (16–27 hónap)
15. Az A-igeragozás igéinek tárgyasság szerinti megoszlása (16–27 hónap)
16. Az *-i* megjelenése a korai megnyilatkozásokban
17. A többesség kifejezésének elegye
18. A többesség jelölései
19. Szabályalapú döntések az igeragozások használatában
20. Az egyes számú tárgyi személykategóriák topológiai modellje
21. A kétféle igeragozásnak a tárgyatlan–tárgyas tengelyen értelmezett modellje

Köszönetnyilvánítás

Köszönöm mindazt az inspirációt, amelyet a Pécsi Tudományegyetemen kiváló nyelvésztanáraitól kaptam. Elsősorban dr. Szépe Györgytől, akinek morfológia előadásai egyetemi éveim alatt felkeltették érdeklődésemet a magyar nyelvészet és Lotz János egyedülálló munkássága iránt. Köszönöm a PTE Nyelvtudományi Doktori Iskola által megítélt hároméves nappali doktoranduszi ösztöndíjat.

Köszönettel tartozom mindazoknak, akik segítettek kutatásomban és a doktori értekezés megírása folyamán. Különös tekintettel Dr. Szűcs Tibor témavezetőmnek, akinek bármekkora papírtorony halmosult az íróasztalán, ajtaja mindig nyitva állt előttem. Az együtt-gondolkodás pedagógiájával ösztönzött éveken át, és bölcs derűlátással tekintett felmerülő szakmai problémáimra: így elsősorban hagyta, hogy a magam útját járjam, másrészt éles szemű észrevételei mindig előre vittek. Ugyancsak köszönöm konzulensem, Dr. Hegedűs Rita segítségét, aki még Berlinből is nyomon követte munkámat, hosszú e-mailváltásokkal, rövid itthoni beszélgetésekkel megerősített abban, hogy kevésbé járt utakra is lépjek. Őszintén köszönöm Dr. Kassai Ilona évek óta tartó odafigyelését, szakmai tanácsait és a gyermeknyelvkutatással kapcsolatos konzultációkat. Terts István legendás könyvespolca nélkül sem boldogultam volna, aki nagylelkűen „hozom”-ra adta kölcsön a nyelvészeti könyvritkaságokat, majd időt szakítva rám lóugrásokban megbeszélte velem szakmai problémáimat. Sokat köszönhetek Ilona Keserü Ilona Kossuth-díjas festőművésznek a műtermében töltött másfél év alatt megesett beszélgetéseink nagyszerű pillanataiért, amelyekben a festő és a nyelvész tapasztalata a megismerés dimenzióiban összeért. Cseh Mártának (Újvidék) és Fehér Krisztinának (Debrecen) kollegiális gesztusáért vagyok hálás: hozzáférhetetlennek tűnő kéziratokat bocsátottak a rendelkezésemre.

Apró dolog, ám mindig továbblendített az értekezés végső formába öntésének próbatételeiben munkahelyi vezetőm, Dr. Huszti Judit odafigyelő támogatása.

Nádori Lília meseírónak és műfordítónak pedig azért tartozom köszönettel, mert hajlandó volt e száraz szöveg fölé hajolni és kigyomlálni a hibákat.

Természetesen az értekezésemben leírtakért kizárólag én vagyok a felelős.

S végül, de nem utolsósorban köszönettel tartozom a családomnak. Mindenekelőtt férjemnek, Wéber Kristóf zeneszerzőnek – nem kevés türelméért, s mert elfogadta, hogy éveinket a nyelvészeti kutatómunka terepévé változtatom.

A legnagyobb hálával mégis adatközlő gyermekeimnek tartozom, a nyelv erdejében útjukat kereső „Jancsinak” és „Juliskának”: mint a mesében az útjelző morzsákat, az élő nyelvet ők szórták elém.